

ANTIREVOLUTIONNAIRE STAATKUNDE

ANTIREVOLUTIONAIRE STAATKUNDE

MAANDELIJKSCH ORGAAN
VAN DE DR ABRAHAM KUYPERSTICHTING
TER BEVORDERING VAN DE STUDIE
DER ANTIREVOLUTIONAIRE BEGINSELEN

ONDER REDACTIE VAN

J. SCHOUTEN, Voorz. - A. L. DE BRUYNE - Prof. Dr H. DOOYEWEERD
Mej. Dr G. H. J. VAN DER MOLEN - Dr J. W. NOTEBOOM
Dr A. A. L. RUTGERS - Prof. Dr J. SEVERIJN
Dr E. P. VERKERK - Mr TH. A. VERSTEEG
en Mr K. GROEN, *Secretaris*

ZEVENTIENDE JAARGANG

*

J. H. KOK N.V. TE KAMPEN 1947

REGISTER 17e JAARGANG.

ALPHABETISCHE LIJST VAN SCHRIJVERS.

HELLEMA, PROF. MR H. J. —	Actieve belastingpolitiek	129
MEKKES, DR J. P. A. — . . .	Groen van Prinsterer in de historie . . .	97
MEKKES, DR J. P. A. — . . .	De officierseed	225
RIP, MR W. —	Actieve grondpolitiek	235
RUTGERS, DR A. A. L. — . . .	Economische perspectieven in Indonesië .	65
RUTGERS, DR A. A. L. — . . .	Indië's zelfstandigheid en Nederlands verantwoordelijkheid	10
SCHOUTEN, J. —	Ter gedachtenis van Dr H. Colijn . . .	6
SCHOUTEN, J. —	Ter inleiding	1
SMEENK, C. —	De programma's van de Partij van den Arbeid	193
STAPELKAMP, A. —	Het Rapport Ondernemingsraden . . .	275
TIMMER, A. P. —	De noodvoorziening voor de gemeente- financiën	257
VERKERK, DR E. P. —	Problemen der gemeentefinanciën . . .	75
VONKENBERG,	Het vorderingsbesluit woonruimte in de praktijk	33
Mr E. J. E. G. —	Emigratie	45
WARNAAR JZN., A. —	De nationalisatie van de Nederlandse Bank	213
ZIEGERS, MR A. —	Het personalisme van Banning	142

ALPHABETISCH ZAKENREGISTER.

(ADVIEZEN EN ARTIKELEN).

<i>Abessijnse kwestie: Erkenning de jure en de facto.</i> (Adv.rub.)	175
<i>Actieve Grondpolitiek, door Mr W. Rip</i>	235
<i>Ambtsgebed in gemeenteraad en provinciale staten</i> (Adv.rub.) 31, 124, 127	
<i>Ambtsgebed. Weigering door den burgemeester tot het uitspreken van</i> het — (Adv.rub.)	31
<i>Autobusdienst. Gemeente en verplichte — op Zondag</i> (Adv.rub.) . . .	185

<i>Banning</i> . Het personalisme van —, door Dr S. U. Zuidema	142
<i>Beeldenverering</i> . Afstand van openbaren grond voor de oprichting van een Christusbeeld. (Adv.rub.)	27, 223
<i>Belastingpolitiek</i> . Actieve — door Prof. Mr H. J. Hellema	129
<i>Bouwkas</i> . Deelneming v. e. gemeente in een bouwkas. (Adv.rub.)	180
<i>Burgemeester</i> . Weigering door den — tot het uitspreken van het ambts- gebed. (Adv.rub.)	31
<i>Christusbeeld</i> Afstand van openbaren grond voor de oprichting van een — . (Adv.rub.)	27, 223
<i>Colijn</i> . Ter gedachtenis van Dr H. — door J. Schouten	6
<i>Constitutionele monarchie</i> . De officierseed, door Dr J. P. A. Mekkes	225
<i>Constitutionele monarchie</i> . Verhouding Kroon en ministers. (Adv.rub.)	123
<i>Consumentencrediet</i> . (Adv.rub.)	90
<i>Democratie</i> . Is — dictatuur van de meerderheid? (Adv.rub.)	253
<i>Dictatuur</i> . Democratie, — van de meerderheid? (Adv.rub.)	253
<i>Economische perspectieven in Indonesië</i> , door Dr A. A. L. Rutgers	65
<i>Eed</i> . De officiers—, door Dr J. P. A. Mekkes	225
<i>Emigratie</i> door A. Warnaar Jzn.	45
<i>Erkenning de jure en erkenning de facto</i> . (Adv.rub.)	175
<i>Facto</i> . Erkenning de jure en erkenning de — (Adv.rub.)	175
<i>Gebed</i> in gemeenteraad en provinciale staten. (Adv.rub.)	31, 124, 126
<i>Gemeente</i> . Deelneming van een — in een bouwkas. (Adv.rub.)	180
<i>Gemeente en verplichte autobusdienst op Zondag</i> . (Adv.rub.)	185
<i>Gemeentefinanciën</i> . Problemen der — door Dr E. P. Verkerk	75
<i>Gemeentefinanciën</i> . De noodvoorziening voor de — door A. P. Timmer	257
<i>Gemeentegrond</i> . Afstand openbaren — voor plaatsing van een Christus- beeld. (Adv.rub.)	27, 223
<i>Gemeenteraad</i> . Gebed in — en provinciale staten. (Adv.rub.)	31, 124, 126
<i>Geneeskundig schooltoezicht</i> . (Adv.rub.)	92
<i>Groen van Prinsterer</i> in de historie, door Dr J. P. A. Mekkes	97
<i>Grondpolitiek</i> . Actieve — door Mr W. Rip	235
<i>Handhaving Zondagswet</i> . (Adv.rub.)	248
<i>Herbergsluiting op Zondag</i> . (Adv.rub.)	250
<i>Historie</i> . Groen van Prinsterer in de —, door Dr J. P. A. Mekkes	97
<i>Indië's zelfstandigheid en Nederlands verantwoordelijkheid</i> , door Dr A. A. L. Rutgers	10
<i>Indonesië</i> . Erkenning de jure en erkenning de facto van de Repoebliek. (Adv.rub.)	175
<i>Indonesië</i> . Economische perspectieven in — door Dr A. A. L. Rutgers	65
<i>Jure</i> . Erkenning de — en erkenning de facto van de Repoebliek. (Adv.rub.)	175
<i>Jure</i> . Erkenning de — en erkenning de facto van de Repoebliek. (Adv.rub.)	175
<i>Kroon</i> . Verhouding — en ministers. (Adv.rub.)	123
<i>Landbouw</i> . Actieve grondpolitiek, door Mr W. Rip	235

<i>Meerderheid. Is democratie dictatuur van de meerderheid? (Adv.rub.)</i>	253
<i>Ministeriële verantwoordelijkheid. Verhouding Kroon en ministers. (Adv.rub.)</i>	123
<i>Ministers. Verhouding Kroon en — (Adv.rub.)</i>	123
<i>Nationalisatie. De — van de Nederlandse Bank, door Mr A. Zeegers</i>	213
<i>Nederlandse Bank. De nationalisatie van de —, door Mr A. Zeegers</i>	213
<i>Nederlands verantwoordelijkheid. Indië's zelfstandigheid en —, door Dr A. A. L. Rutgers</i>	10
<i>Noodvoorziening. De — voor de Gemeentefinanciën, door A. P. Timmer</i>	257
<i>Officierseed. De — door Dr J. P. A. Mekkes</i>	225
<i>Ondernemingsraden. Het rapport —, door A. Stapelkamp</i>	275
<i>Openbaren grond. Afstand — voor plaatsing Christusbeeld (Adv.rub.)</i>	27, 223
<i>Overdracht uitspreken ambtsgebed. — door den burgemeester. (Adv.rub.)</i>	31
<i>Partij van den Arbeid. De programma's van de —, door C. Smeenk</i>	193
<i>Personalisme. Het — van Banning, door Dr S. U. Zuidema</i>	142
<i>Perspectieven. Economische — in Indonesië, door Dr A. A. L. Rutgers</i>	65
<i>Programma's. De — van de Partij van den Arbeid, door C. Smeenk</i>	193
<i>Provinciale staten. Ambtsgebed in gemeenteraad en — (Adv.rub.)</i>	31, 124, 126
<i>Republiek. Erkenning de jure en erkenning de facto van — (Adv.rub.)</i>	175
<i>Schoolartsendienst. Geneeskundig schooltoezicht. (Adv.rub.)</i>	92
<i>Schooltoezicht. Geneeskundig — (Adv.rub.)</i>	92
<i>Sportbeoefening op Zondag. (Adv.rub.)</i>	60
<i>Venten op Zondag. (Adv.rub.)</i>	282
<i>Vorderingsbesluit. Het — woonruimte in de praktijk, door Mr E. J. E. G. Vonkenberg</i>	33
<i>Winkelsluiting op Zondag. (Adv.rub.)</i>	283
<i>Woonruimte. Het vorderingsbesluit — in de praktijk, door Mr E. J. E. G. Vonkenberg</i>	33
<i>Zondag. Sportbeoefening op — (Adv.rub.)</i>	60
<i>Zondag. Venten op — (Adv.rub.)</i>	282
<i>Zondag. Winkelsluiting op — (Adv.rub.)</i>	283
<i>Zondagssport. Overheid en — (Adv.rub.)</i>	256
<i>Zondagsrust. Gemeente en verplichte autodienst op Zondag. (Adv.-rub.)</i>	185, 190
<i>Zondagswet. Handhaving van de — (Adv.rub.)</i>	248, 283

BOEKBESPREKING.

<i>SMEENK, C. — In Kuyper's lijn; de antirevol. partij en het socialisme. 's Gravenhage, 1947. (Mr K. Groen)</i>	284
<i>De Vrije Universiteit in oorlogstijd. Wageningen, z.j. (1947) (M. C. Smit)</i>	192

August.

ANTI-REVOLUTIONNAIRE STAATKUNDE

MAANDELIJKSCH ORGAAN VAN DE
DR ABRAHAM KUYPERSTICHTING
TER BEVORDERING VAN DE STUDIE DER
ANTI-REVOLUTIONNAIRE BEGINSELEN

O N D E R R E D A C T I E V A N

J. SCHOUTEN, *voorzitter* - A. L. DE BRUYNE - PROF. DR
H. DOOYEWEERD - MEJ. DR G. H. J. VAN DER MOLEN
DR J. W. NOTEBOOM - DR A. A. L. RUTGERS - PROF. DR
J. SEVERIJN - DR E. P. VERKERK - MR TH. A. VERSTEEG
EN MR K. GROEN, *secretaris*

*

I N H O U D V A N D I T N U M M E R

Ter inleiding, door J. Schouten, 1 — Ter gedachtenis van Dr H.
Colijn, door J. Schouten, 6 — Indië's zelfstandigheid en Neder-
lands verantwoordelijkheid, door Dr A. A. L. Rutgers, 10 —
Vraag en antwoord (Adviezenrubr.), 27. (1. *Afstand openbaren
grond voor plaatsing Christus-beeld*; 2. *Ambtsgebed in den raad*)

**KOK
KAMPEN**

MET VASTE MEDEWERKING VAN
H. ALGRA - PROF. DR A. ANEMA - DR J. A. H. J. S. BRUINS
SLOT - IR B. TER BRUGGE - DR E. DIEMER - PROF. DR
I. A. DIEPENHORST - PROF. DR A. M. DONNER - F. FUYK-
SCHOT - DR N. G. GEELKERKEN - R. GOSKER - MR J. J.
HANGELBROEK - PROF. MR H. J. HELLEMA - DR T. P.
VAN DER KOOY - A. R. DE KWAADSTENIET - DR J. P. A.
MEKKES - DR F. L. VAN MUISWINKEL - DR J. DE NOOY
PROF. DR N. OKMA - DR K. J. POPMA - G. PUCHINGER
IR H. VAN RIESSEN - E. VAN RULLER - M. RUPPERT
DR C. M. E. VAN SCHELVEN - DR L. W. G. SCHOLTEN
PROF. DR H. SMITSKAMP - DR J. R. STELLINGA

VOORWAARDEN VAN UITGAVE

„ANTIREVOLUTIONNAIRE STAATKUNDE”
verschijnt in maandelijksche afleveringen, elk van twee vel druks,
op royaal formaat.

De abonnementsprijs bedraagt f 4.75 per jaar, franco thuis.
Het abonnement is verplichtend voor een jaar.

Alle stukken *voor de Redactie* bestemd adresseere men aan
Mr K. GROEN, Dr Kuiperstraat 5 te 's Gravenhage.

Alles wat *de uitgave* en *de expeditie* betreft, moet worden ge-
richt aan het adres van den Uitgever te Kampen.

De intekening is opengesteld bij alle solide Boekhandelaren,
zoomede bij den Uitgever

KAMPEN

J. H. KOK N.V.

TER INLEIDING

De Dr Kuiperstichting kan de maandelijksche editie van het tijdschrift „Anti-Revolutionnaire Staatskunde” wederom laten verschijnen.

Worde dit feit met vreugde begroet.

In October 1924 kwam het eerste no van dit tijdschrift uit. KOK te Kampen trad als uitgever op. Hij verzorgde de uitgave steeds op uitnemende wijze.

Eenige maanden nadat de Duitschers ons vaderland hadden bezet, beroofden zij de Kuiperstichting van den staf van haar personeel, waardoor op den duur ook de verschijning van „Anti-Revolutionnaire Staatskunde” moest worden gestaakt. Had zich deze omstandigheid niet voorgedaan, dan zouden de Duitschers ongetwijfeld spoedig op andere wijze de verdere uitgifte van ons tijdschrift hebben verhinderd.

Thans, welhaast twee jaren na de bevrijding van ons land, wordt de uitgave hervat. Opnieuw treedt KOK te Kampen als uitgever op. Dat is een gelukwensch waard. De zaak van dien naam heeft eene uitstekende reputatie, en wat er in de laatste jaren ook veranderd moge zijn, die reputatie wordt in prijzenswaardigen zin gehandhaafd.

Is de wederverschijning van dit tijdschrift noodzakelijk?

* * *

Bij het in het leven roepen daarvan heeft Dr COLIJN het doel aldus geformuleerd: bevordering van de bestudeering der anti-revolutionnaire staatkundige beginselen.

Bij eenig nadenken over deze formuleering blijkt ons al spoedig, dat destijds niet gedacht werd aan eene periodiek voor eene bepaalde, betrekkelijk korte, periode, maar dat men het oog gericht had op de voorziening in een blijvend hulpmiddel, aangezien aan de bevordering van de studie van onze staatkundige beginselen steeds behoefte bestaat. Het is toch niet zoo, dat elk nieuw geslacht kan volstaan met na te gaan, welke inhoud en strekking moeten worden toegekend aan de in het verleden omschreven beginselen. Men moet dit doen, daarmede als het ware beginnen,

maar men heeft zich in niet mindere mate voortdurend af te vragen, wat uit die beginselen voortvloeit voor den tijd, waarin men leeft.

Het leven staat nimmer geheel stil. Het moge daarvan soms den schijn hebben, toch is het zoo niet. Telkens treden er wijzigingen in op. In langzamer of sneller tempo voltrekken deze zich. Het gelaat van het aardrijk verandert, en daarmede dat van elk volk en van elken staat. De verhoudingen tusschen volken en staten ondergaan daarvan den invloed en de gevolgen. Handelen en denken zijn in dit wijzigingsproces nauw betrokken. Er is eene wisselwerking tusschen leven en wetenschap, tusschen handelen en denken. Het leven stelt aan de wetenschap zijne vragen, het dringt aan op vervulling van zijne behoeften. De wetenschap heeft er naar te staan deze vragen te beantwoorden en in deze behoeften te voorzien. Dit geldt in het algemeen, het geldt in denzelfden zin voor staat en maatschappij. De bestudeering van onze beginselen dient daarom blijvend plaats te hebben. Zij behoort gericht te zijn op inleiding en voortschrijding in kennis en inzicht van die beginselen, van het concrete staats- en maatschappijleven, zijne vragen en behoeften, en aan te wijzen, welke middelen in overeenstemming met de beleden beginselen kunnen worden aangewend, om op die vragen het antwoord te geven, en in die behoeften te voorzien. Studeeren wil niet alleen zeggen een zich tot geestelijk eigendom verwerven van den inhoud en de strekking der beginselen, welke men belijdt, maar tevens die beginselen al meer te doen worden tot krachten, welke ons zelf bewegen, en welke door ons in gang en werking worden gezet in ons levensmilieu en in de samenleving, om daardoor van binnen uit inhoud en vorm te helpen bepalen van de levens- en rechtsorde.

Hiermede schijnt de onmisbaarheid van voortgaande beginselenstudie genoegzaam gemotiveerd en tevens aannemelijk gemaakt, dat ons tijdschrift noodzakelijk is, omdat het te dien aanzien in eene behoefte voorziet. Het biedt aan hen, die zich op de bestudeering van onze staatkundige beginselen toeleggen, gelegenheid de resultaten van hunne studie te publiceeren in den vorm van artikelen, en het opent de mogelijkheid voor een breeden kring van die resultaten kennis te nemen en zoo zelf aan die bestudeering mede te werken. Zoowel aandachtige lezers als schrijvers bevorderen beiden het doel van het tijdschrift, zooals dit destijds door Dr COLIJN in het eerste no werd omschreven.

De onmisbaarheid van de studie en de noodzakelijkheid van ons tijdschrift, waarvan in het vorenstaande werd gesproken, mogen met het oog op onzen tijd nog wat nader in het licht worden gesteld.

Ten eerste is er ernstig rekening te houden met de omstandigheid, dat de oorlogs- en bezettingsperiode in menig opzicht tot eene onderbreking van de studie hebben geleid. Normale voortgang daarvan, met behulp van normale middelen, waren in dien tijd, zoo niet geheel dan toch voor verreweg het grootste deel, onmogelijk. Dit bracht gevolgen met zich voor de toen reeds volwassenen — immers stilstand is achteruitgang —, maar in nog veel sterker mate voor de jeugd. Zij ontving niet wat zij noodig had en miste de gelegenheden en middelen voor eene eenigszins planmatige, principieele scholing.

Ten tweede, na de bevrijding van ons vaderland, waren de nooden zoo vele en zoo groot, dat de voorziening daarin veler aandacht en tijd dermate in beslag nam, dat zij zich voorshands nog niet konden zetten aan ietwat stelselmatige studie. Voorts bleek, dat oorlog en bezetting, veel meer dan te voren was of kon worden ingedacht, breuken hadden geslagen. De verwarring, in het bijzonder op geestelijk en moreel gebied, was uitermate groot. De ontbindende en verwilderende factoren braken zich baan. Vaste normen, welke in hare vrijwel algemeene geldigheid stuur en bestand aan het leven geven, werden door velen niet meer gekend of aanvaard. De banden met het verleden schenen niet zelden geheel verbroken. Men wilde van het verleden niet meer hooren, omdat men, hoezeer ook ten onrechte, bevreesd was, dat daaruit ook zou volgen terugkeer tot de vroegere verkeerde verhoudingen. De samenleving verkeerde in een chaotischen toestand, waarin breede kringen stonden als vreemden. Men kon den weg, dien men gaan moest, niet vinden. De richtsnoeren voor denken, beoordeelen en handelen ontbraken. De omschakeling kostte groote inspanning, veel strijd en tijd. Een meer normale levensgang, vooral geschikt voor principieele bezinning, werden, en worden nog, slechts geleidelijk aan verkregen. Dit alles ging ook aan ons niet voorbij zonder oponthoud en schade te veroorzaken.

Tengevolge van een en ander is, ook voor onze volksgroep, een achterstand in principieele vorming en scholing voor de practische actie ontstaan, welke met inspanning van alle krachten, en aanwending van elk geoorloofd en passend middel, behoort te worden ingehaald. Dit geeft, juist nu, aan de bevordering van de bestuering onzer staatkundige beginselen een duidelijk sprekend

urgent en veelbeteekenend karakter.

Ten derde, wij leven in een stormachtigen, adembenemenden tijd. De oorlog heeft ontzaglijk veel vernield. Hij heeft vreeselijke stoffelijke, cultureele en geestelijke verarming gebracht, de verhoudingen ontwricht, het geheele leven omgewoeld, en allerlei min of meer sluimerende krachten gewekt en tot groote activiteit geprikkeld, over bijkans gansch de wereld. De oorlog is, zoo zegt men, geëindigd, maar de vrede toeft. De vernieling gaat, in velerlei vorm, voort. Zij doet hier de verarming en den chaos nog toenemen, zij verhindert daar en vertraagt ginds het herstel en den wederopbouw. De hongersnood velt vele duizenden. Heftige strijd, oproer en verzet tegen het bestaande zijn in bijna alle werelddelen aan de orde van den dag. Er is veel eenheid in het negatieve, maar groote verdeeldheid, welke tot machteloosheid doemt, inzake het positieve. De vragen hoopen zich op, de moeilijkheden vermenigvuldigen zich, de oneenigheden werken verlamdend, de onzekerheid en de onveiligheid drukken op een groot aantal millioenen als een looden last, de uitzichtloosheid maakt vatbaar voor uiterst riskante experimenten. Het geheele leven schijnt een onontwarbaar kluwen. Bijna alles doet zich voor als zoo samengesteld en ingewikkeld, dat het betrekkelijk goede niet meer van het kwade lijkt te onderscheiden. De omwentelingsgeest viert te midden van dezen baaierd overwinning op overwinning. De meest rustige landen zijn in de onstuimige vaart van het geweldig gebeuren betrokken.

Wie denkt, dat dit alles slechts betreft wat men noemt zakelijke oplossingen voor zakelijke geschillen, vergist zich. In dit geheele gebeuren openbaart zich ten diepste eene geestelijke worsteling, de strijd over de beginselen, op den grondslag waarvan het leven moet worden gezien, ingericht en gediend. Eenerzijds gaat het in dien strijd om de hegemonie van de beginselen der Revolutie, anderzijds om de heerschappij van de beginselen, aan het Evangelie, de Heilige Schrift, ontleend.

In wezen zijn de oude fundamenteele levensvragen in het geding. De vragen inzake schepping, zondeval en verlossing; inzake 's menschen verhouding tot God, tot zijne medemenschen in de onderscheidene levensverbanden, en tot de wereld; inzake de autoriteit van den Bijbel en het koningschap van Jezus Christus. De vragen, rakende de verhouding tusschen Overheid en onderdanen, gezag en vrijheid, gehoorzaamheidsplicht en recht van verzet, Regeering en volksvertegenwoordiging, wetgeving en beleid, staat en maatschappij, Overheid en cultuur. De vragen omtrent recht en onrecht, goed en kwaad, dictatuur en democratie. De

vragen over christelijke of zakelijke staatkunde, christelijke politieke partijen en sociaal-economische organisaties of z.g. algemeene politieke partijen en sociaal-economische organisaties enz. Echter mag niet uit het oog worden verloren, dat vele van deze vragen thans aan de orde zijn in eene, vergeleken bij voorheen, ingrijpend gewijzigde situatie, aangezien de wijsgeerige en religieuze, de cultureele, de staatkundige en sociaal-economische constellatie eene andere is geworden. De antwoorden op die vragen verschillen voor ons fundamenteel niet van de vroegere, maar zij behooren rekening te houden met de tegenwoordige overtuigingen en opvattingen, en met het daarmede verband houdende karakter van den principieelen strijd en van de huidige verhoudingen. *Ons antwoord van nu moet een antwoord zijn voor nu*, d.w.z. het dient te voorzien in de hedendaagsche behoeften en nauwkeurig te slaan op den concreten beginselstrijd van het heden.

In samenhang met het onmiddellijk voorafgaande verdient het onze aandacht, dat zoowel vlak voor den oorlog als tengevolge van de veranderde internationale verhoudingen en van den tegenwoordigen toestand van ons land nieuwe problemen aan de orde zijn gekomen. Deze liggen op vrijwel het geheele gebied van de Overheidswerkzaamheid. Zij hebben betrekking o. a. op staatsrechtelijke, monetaire, financieele en sociaal-economische aangelegenheden. Gewezen moge worden, uitsluitend ter illustratie, op vragen in verband met de door de Regeering voorgenomen grondwetsherziening, met de financieele politiek en hare beteekenis voor de conjunctuur, met de „conjunctuurbeheersching” en met geleide economie. Deze vragen behooren, ook van onze zijde, in studie te worden genomen, opdat onze partij, indien noodig, na voorlichting en overweging kunne overgaan tot nadere vaststelling van haar standpunt.

Hiermede schijnen de bijzondere en klemmende redenen, welke in dezen tijd tot de bevordering van de studie van onze beginselen en de wederuitgifte van dit tijdschrift nopen, voldoende in het licht gesteld.

* * *

Zal er voor deze uitgave voldoende medewerking zijn?

Wij meenen daarop te mogen hopen.

In overleg tusschen den uitgever en de Kuiperstichting is de abonnementsprijs bepaald op f 4,75 per jaar. Daarvoor ontvangt men 24 vel druks, d. i. 384 pagina's lectuur. Deze prijs is buitengewoon laag. Men vergelijkte hem met de huidige prijzen voor

brochures, boeken en tijdschriften. Wij rekenen dan ook op een groot aantal abonnementen.

Zal de uitgave slagen?

Dit hangt van schrijvers en lezers af, maar bovenal van onzen God.

Schenke Hij Zijn zegen op dit werk.

Het wordt ondernomen, omdat de plicht het ons voorschrijft, omdat wij gelooven, dat de bestudeering van de politiek in gehoorzaamheid aan Gods ordinantiën onze roeping is, en dat de bevordering van deze studie een der middelen is, waarmede wij Hem hebben te dienen te midden van ons volk.

*

TER GEDACHTENIS VAN Dr H. COLIJN

De redactie meent, dat in het eerste nummer van de maandelijksche editie van „Antirevolutionnaire Staatskunde”, hetwelk na de bevrijding van ons vaderland verschijnt, een woord ter nagedachtenis van Dr H. COLIJN niet mag ontbreken.

Hij nam het initiatief tot de oprichting van de Dr Kuypertstichting en als het ware daarmede ook dat voor de verschijning van ons tijdschrift. Er is dientengevolge een bijzonder verband tusschen het werk van Dr COLIJN en de uitgave van „Antirevolutionnaire Staatskunde”. Tevens is er voortdurend eene nauwe relatie geweest tusschen hem en onze periodiek, tot aan het tijdstip waarop maatregelen van de bezettende macht de verdere verschijning daarvan verhinderden. Hij heeft steeds deel uitgemaakt van de redactie, schreef het artikel „Ter inleiding” in het eerste nummer, dat in October 1924 uitkwam en in den loop der jaren een aantal bijdragen, zat, zoo eenigszins mogelijk, de redactievergaderingen voor, had groote belangstelling voor den inhoud van het orgaan en bleef deze behouden en toonen, ook in den tijd, dat hij naar ieder oordeel geheel in beslag werd genomen door zijne werkzaamheden op nationaal en internationaal politiek gebied.

Men zie in het vorenstaande uitsluitend eene bijzondere motiveering van het besluit der redactie, in het eerste nummer, dat na zoo lange onderbreking verschijnt, met een kort woord het verscheiden van Dr COLIJN te gedenken en men zie daarin vooral niet de eenige motiveering voor de opneming van dit woord. Ook al zouden de speciale band en de nauwe relatie tusschen Dr COLIJN

en ons tijdschrift er niet zijn geweest, dan nog ware het eenvoudig de plicht der dankbaarheid aan zijn heengaan in dit nummer een woord te wijden, uit hoofde van de plaats, welke hij in den arbeid ten bate van de antirevolutionnaire staatkunde heeft ingenomen en van de beteekenis, welke hij daarvoor en in verband daarmee voor ons land, heeft gehad.

Het ligt niet in de bedoeling nu een overzicht te geven van den levensloop van Dr COLIJN.

Hij is, na Dr KUYPER's heengaan, leider van de A.R. partij geworden en heeft van dat oogenblik af, zooals ook in zijn eigenlijken militairen tijd, bijna steeds in de vuurlinie gestaan. Toch geschiedde dit dikwijls zijns ondanks. Hij was veel meer een man van samenwerking dan van strijd. Maar indien de strijd moest worden gestreden, wanneer hij dien als onvermijdelijk zag, schroomde hij ook niet, nam hij daaraan deel in het voorste gelid en met inzet van al zijne krachten. Het lag hem niet anderen in den strijd te laten gaan en zelf eene plaats in de achterhoede te zoeken. Als er gestreden moest worden, ging hij voor en ontzag hij zichzelf in geen enkel opzicht. Zooals de in Indië onder hem dienende militairen hem hebben leeren kennen, zoo zagen zijne mede- en tegenstanders hem in den politieken kamp. Hij ging voorop, en incasseerde zelf liever de slagen, dan dat zij aan anderen werden toegebracht. Toen de Duitschers een aantal geestverwanten hadden gearresteerd, waaronder de mannen waren, die in den bezettingstijd eene vergadering hadden gepresideerd, waarin hij had gesproken, zeide hij: waarom namen zij die mannen gevangen en niet mij? Solidariteit, rechtvaardigheid en moed, nobiliteit en trouw kenmerkten hem.

Dr COLIJN was een man van groot formaat. Geheel anders dan KUYPER, maar toch eene sprekende, toesprekende en domineerende figuur.

Hij was bereisd, maar daardoor niet een cosmopoliet geworden. Integendeel, hij bleef en werd in den loop der jaren steeds meer een warm vaderlander. Aan eene uitgebreide kennis van de historie paarde hij eene breede bekendheid met vele vooraanstaande figuren uit verschillende landen. Hij beschikte over eene rijke levenservaring op verscheidene gebieden. Mede daardoor is hij uitgroeid tot een nationale persoonlijkheid met eene goede internationale reputatie.

Zijne kalmte te midden van groote spanningen en heftige beoeringen, zijn rustige betoogtrant, zijne heldere voorstelling van zaken, zijne concrete formuleeringen en zijne pakkende beelden,

maakten hem tot een gevierd spreker, naar wien men gaarne luisterde, zoowel in volksvergaderingen als in het parlement, zoowel in de huiskamer, wanneer hij eene radiorede hield, als in internationale conferenties.

Hij was een geloovig en vroom man in den Schriftuurlijken zin van het woord. Vandaar de aanhankelijkheid, de liefde, welke hij in breede kringen genoot. Zijn geloof en zijne vroomheid waren, door Gods genade, zijn geestelijk bezit, vrucht van eene geestelijke worsteling. Hij was calvinist. Hij stond in het isolement, was zelfstandig en beginselvast, maar dit deed hem niet vluchten uit het leven, noch zich opsluiten in eigen kring. Hij stond midden in het leven, midden tusschen de menschen. Hij streed en leed met hen. Hij kende en handhaafde de antithese, het niet uit te wisschen verschil, maar speurde, waar mogelijk, ook naar de overeenkomst, spiedde naar de mogelijkheden voor samenwerking en bevorderde de eendracht.

Dr COLIJN heeft veel misverstand en fellen tegenstand ontmoet en is niet zelden het voorwerp van grievende verdachtmaking en laster geweest. Hij had het zich ongetwijfeld op het gebied van het financieel en economisch beleid gemakkelijker kunnen maken. Wanneer hij de ziektebeelden minder concreet, meer relatief, had geteekend en met betrekking tot de aanwijzing van de middelen ter genezing aan eene methode de voorkeur had gegeven, welke sterk rekening hield met de aanwezige en nog op te roepen weerstanden, zou hij zich niet de principieele bestrijding maar wel een belangrijk deel van den fellen tegenstand hebben bespaard. Juist dat kon hij echter niet. Zijn zin voor de werkelijkheid, voor wat hij noemde de naakte feiten en voor de eischen, welke daardoor werden gesteld, noopten hem zoowel tot eene openhartige uiteenzetting van den toestand als tot eene opsomming van de voor het herstel noodzakelijke maatregelen, zonder iets te verbloemen. Hij achtte dit plicht. Hij beschouwde het als *conditio sine qua non* voor den bewindsman, wilde hij trouw blijven aan verantwoordelijkheid en waarheid. Hij deed het omdat het moest. Wie zijn beleid verklaren uit conservatisme, liberalisme of materialisme, wie het kenschetsen als vereering van het gouden kalf, vergissen zich.

Was dit beleid dan zonder fouten? Dr COLIJN zou, indien hij nog leefde, de eerste zijn deze vraag ontkennend te beantwoorden. Wie naar de Schrift luistert, weet te veel van de gebrekkigheid en de betrekkelijkheid van zelfs het beste menschenwerk, om het beleid van eenig man foutloos te kunnen noemen.

Maar dit ontslaat niet van de verplichting, bij de beoordeeling van het beleid naar objectiviteit te staan en recht te laten weder-
varen ook aan de klaarblijkelijke intenties en inzichten van hem,
wiens beleid men aan critiek, aan eene veroordeeling onder-
werpt.

Dr COLIJN is van groote beteekenis voor de antirevolutionnaire staatkunde geweest. Hij heeft na het overlijden van Dr KUYPER veel belangrijken, principieelen en practischen arbeid verricht ten bate van de antirevolutionnaire richting en partij en daardoor voor het leven van ons volk.

Dr COLIJN heeft voor de zaak van ons vaderland in velerlei zin treffelijk werk gedaan. Zijn staat van dienst getuigt daarvan.

Hij is niet meer. Wij missen hem zeer.

God heeft hem weggenomen. Onder Zijn voorzienig bestel is hij op 30 Juni 1941 van zijne vrijheid beroofd en op 18 September 1944 in Duitschland in ballingschap gestorven.

Wij danken Hem voor wat Hij ons in Dr COLIJN heeft geschonken.

Wij zullen de nagedachtenis van Dr COLIJN om zijn persoon en zijn arbeid in eere houden en er naar staan daarvan te doen blijken in onzen trouwen gezamenlijken arbeid voor de antirevolutionnaire staatkunde.

Voor de redactie:

J. SCHOUTEN.

*

INDIË'S ZELFSTANDIGHEID EN NEDERLANDS VERANTWOORDELIJKHEID

DOOR

DR A. A. L. RUTGERS.

De Indische kwestie is een veelzijdig probleem.

In de eerste plaats stuiten wij op de revolutionnaire beweging, welke onder Japanneesch invloed gestalte verkreeg in de republiek Indonesia. Het antirevolutionnaire standpunt daartegenover was van den aanvang duidelijk: het gezag van de Overheid laat niet toe, dat deze op voet van gelijkheid onderhandelt met revolutionnaire machten. Partijleiding en Kamerfractie lieten geen onzeker geluid ten deze hooren. De onderteekening van de Overeenkomst van Linggadjati is een zwarte bladzijde in de geschiedenis van Nederlandsch-Indië.

Nauw verbonden, maar niet identiek met de revolutionnaire beweging vinden wij over geheel Indië de nationalistische beweging. Buiten Java en Sumatra is deze duidelijk niet-revolutionnair, maar streeft zij naar verwezenlijking harer idealen in den wetigen weg. Ook daartegenover is het antirevolutionnaire standpunt duidelijk. Deze beweging wordt met sympathie begroet. De nationale bewustwording is onzerzijds altijd gewenscht en bevorderd. De woordvoerders der anti-revolutionnaire partij hebben in het verleden voortdurend gepleit voor een opvoeding van Indië tot zelfstandigheid. In de huidige situatie is inzonderheid door verschillende schrijvers uit zendingskringen de rechtmatigheid der nationalistische aspiraties bepleit, welke bij sommigen zelfs zoo zwaar woog, dat bezwaren tegen revolutionnair optreden daarbij in het niet verzonken.

Met de staatkundige revolutie op Java ging een sociale revolutie gepaard. De oude structuur der maatschappij werd in menig opzicht doorbroken. De nog aanwezige feodale verhoudingen, de vroegere gezagsorganen maakten plaats voor nieuwe.

Bij de reeds bijna onoverkomelijke economische moeilijkheden als gevolg van de Japanneesche bezetting voegden zich nieuwe als gevolg van het optreden van de republiek, waardoor de productie

voor den export niet kon worden hervat, het muntwezen in verwarring bleef, veiligheid en rechtszekerheid in haar gebied ontbraken, en talrijke publieke diensten niet naar behooren konden functionneeren.

Zoowel op staatkundig als op sociaal en economisch gebied wordt dit alles doorkruist door de kwestie der minderheden. In het voor-oorlogsche Nederlandsch-Indië was het leven der Indonesische bevolking nauw verweven met dat van allerlei andere bevolkingsgroepen. De talrijkste daarvan, de Chineezzen, tellen meer dan één millioen zielen. Daarnaast de groote groepen der Indo-Europeanen en der Nederlanders, welke laatste groep met name economisch voor de welvaart van Indië van uitzonderlijke beteekenis was. Tot de minderheden moeten ook gerekend worden de Christen-Indonesiërs, waarvan de Ambonneezen, Menadoneezen en Timoreezen luide hun afkeer van de republiek hebben laten hooren.

Als laatste van de facetten, welke het Indische probleem ons toont, noem ik de vraag naar de toekomstige staatsrechtelijke ordening van Indië en van het Koninkrijk der Nederlanden als geheel. Bij de beantwoording van deze vraag zullen de hierboven genoemde zijden van het vraagstuk in beginsel hun oplossing moeten vinden, het antwoord zal in elk geval zoodanig moeten zijn, dat binnen het raam der staatsrechtelijke constructie een bevredigende oplossing mogelijk is. Aan deze vraag worden de hier volgende bladzijden gewijd.

Handhaving der Rijkseenheid moet daarbij het uitgangspunt zijn. Wat moet daaronder worden verstaan?

Handhaving der Rijkseenheid beteekent zeker niet, dat de in Grondwet en Indische Staatsregeling vastgelegde huidige verhouding van Indië en Nederland ongewijzigd moet blijven voortbestaan. Integendeel, de overtuiging is algemeen in Nederland, dat daarin grondige wijzigingen moeten worden gebracht.

Het heeft den schijn, alsof onder de leuze van handhaving der Rijkseenheid de gedachte veld wint, dat ook een nieuwe staatsrechtelijke constructie van het Koninkrijk een eenheidsstaat moet verwezenlijken, waarin de centrale organen ten minste evenveel zeggenschap en bevoegdheden hebben als Regeering en Staten-Generaal onder de vigeerende Grondwet. De Rijks-eenheid in dezen zin wordt daarbij een doel op zichzelf. De staatsrechtelijke banden tusschen Nederland en de Overzeesche gebiedsdeelen moeten in dien gedachtengang zoo sterk mogelijk worden gemaakt, al blijft men daarbij trouw betuigen aan het ideaal van zelfstandigheid voor Indonesië.

Het is onjuist naar een oplossing te zoeken, waarbij Indië volledige zelfstandigheid verkrijgt en tegelijkertijd de Rijkseenheid gehandhaafd wordt in dien zin, dat de centrale organen van het Koninkrijk hunne bevoegdheden voor de volle honderd procent behouden.

Dit is onjuist, omdat het onmogelijk is. Iedere groei van de zelfstandigheid in Batavia of Makassar derogeert iets aan de centrale bevoegdheid in Den Haag of Buitenzorg.

Het is onjuist, omdat de mate van zelfstandigheid, die Nederlandsch-Indië vóór 1940 had, reeds op een wijze en in een mate, welke honderd jaar geleden ondenkbaar was, afbreuk had gedaan aan de volheid der Rijkseenheid in den aangegeven zin. Nog afgezien van de bevoegdheden op wetgevend gebied, wijs ik als voorbeelden op de eigen rechtspersoonlijkheid van Indië, op het zelfstandig sluiten van buitenlandsche leeningen — van welke beide Idenburg de krachtige promotor was —, op de eigen Indische handelsvertegenwoordigers in den Nederlandschen diplomatieken dienst in het buitenland en op de herhaaldelijk gevoerde handelsbesprekingen tusschen vertegenwoordigers van Nederland en Indië.

Het is onjuist, omdat het in wezen gelijkstaat met het zoeken naar de kwadratuur van den cirkel. Alle partijen in Nederland erkennen de zelfstandigheid van Nederlandsch-Indië als het einddoel hunner koloniale staatkunde, maar volledige zelfstandigheid kan nooit bereikt worden, wanneer vastgehouden wordt aan de unitarische Rijkseenheidsgedachte.

De Rijkseenheid moet gehandhaafd blijven, recht en belang van Nederland en Indië beiden eischen dit, maar dit moet geschieden in een vorm, die passend is voor het heden en de toekomst. Het gaat daarbij niet om handhaving van één bepaalden staatsvorm, en zeker niet om de onveranderde handhaving van den staatsvorm, welke thans in Grondwet en Indische Staatsregeling belichaamd is.

Het probleem, waarvoor Nederland zich thans ziet gesteld, is de vraag, hoe aan de Rijkseenheid den vorm te geven, waarbij Indië's zelfstandigheid verwezenlijkt wordt zonder daarbij te kort te doen aan Nederlands verantwoordelijkheid.

De zelfstandigheid van Indonesië, dat wil zeggen, dat Indië zijn inwendige aangelegenheden zelfstandig, zonder inmenging uit Nederland, behartigt, en daarnaast een passenden invloed heeft op de aan beiden gemeenschappelijke Rijksaangelegenheden (buitenlandsche zaken, defensie, financiën en economische zaken).

De verantwoordelijkheid van Nederland, dat beteekent internationaal gezien, dat Nederland de verantwoordelijkheid draagt

voor vrede en veiligheid in Nederlandsch-Indië en dat in overeenstemming met het Statuut der Vereenigde Naties de grondrechten en vrijheden in Indonesië ook onder den nieuwen staatsvorm gewaarborgd zijn. Daarnaast, uit nationaal oogpunt, dat de Nederlandsche Regeering niet verantwoord zou zijn en haar roeping als Overheid zou verzaken, wanneer zij haar gezag uit handen zou geven zonder de gewaarborgde zekerheid, dat de rechten en belangen van Indonesiërs en uitheemschen ook onder de nieuwe verhoudingen veilig zijn gesteld.

Het probleem van Malino en Pangkalpinang, van Linggadjadi en Den Passar in Indië, van Regeering en Volksvertegenwoordiging in Nederland, is de vraag, hoe deze zelfstandigheid van Indië en deze verantwoordelijkheid van Nederland beiden tot haar recht te doen komen.

Dit probleem heeft twee zijden: vooreerst de staatsrechtelijke en bestuurlijke omvorming van Nederlandsch-Indië, de interne opbouw van Indonesië, en daarnaast de vormgeving aan den band tusschen Nederland en Indonesië, de herziening van de betreffende artikelen in de grondwet.

Beide zijden bespreken wij afzonderlijk.

De staatkundige bouw van Nederlandsch-Indië vóór 1940 was de voortzetting van den ambtelijken eenheidsstaat van de 19e eeuw, geregeerd door den Gouverneur-Generaal als verlicht despoot, met op den achtergrond het Nederlandsche Parlement, dat den Minister — en door hem den Landvoogd — ter verantwoording kon roepen.

In de eerste veertig jaren dezer eeuw was aan de gecentraliseerde ambtelijke machtsvolkomenheid op allerlei wijzen afbreuk gedaan: door de decentralisatie van 1903, door de instelling van den Volksraad in 1918, door de versterking van de zelfbesturen, en door de bestuurshervorming, maar uiteindelijk was het resultaat ook in 1940 nog de Indische eenheidsstaat met den oppermachtigen Gouverneur-Generaal aan het hoofd. Zelfs kan men zeggen, dat de herhaalde pogingen van COLIJN in 1918 en 1928 om op forsche wijze dezen onnatuurlijken toestand te doorbreken en zelfstandige eiland-gouvernementen in het leven te roepen met eigen parlementair verantwoordelijke regeeringen, met instemming van bijna alle partijen in Nederland categorisch werden afgewezen, daar men aan den eenheidsstaat met den Volksraad zijn hart had verpand en met nadruk staande hield, dat dit ook de wil van de Indonesiërs was.

Daartegenover staat, dat ook vóór 1940 het besef levendig was, dat locale autonomie en zelfbestuur in Indonesië tot ontwikkeling moesten worden gebracht. Ook werd, inzonderheid op lager plan, ten deze een groote vooruitgang geboekt. Niet alleen de zelfbesturen en landschappen werden tot meer zelfstandige ontwikkeling gebracht, maar de doorvoering der bestuurshervorming (provinciën en gouvernementen, zelfbesturen en regentschappen) werkte in dezelfde richting. Het tempo was echter traag, en achteraf gezien moet erkend, dat het geen gelijken tred hield met de wenschen en mogelijkheden onder de bevolking.

Vraagt men zich af, of theoretisch gezien, los van het historisch geworden, een gecentraliseerde eenheidsstaat de aangewezen structuur voor Nederlandsch-Indië is, dan laat zich daarover het volgende zeggen.

Eenerzijds is een sterke centrale regeering, met ruime bevoegdheden noodig, zal Nederlandsch-Indië niet in stukken uiteenvallen. Het feit dient te worden erkend, dat de eenheid van het geheel, dat wij thans als Nederlandsch-Indië kennen, tot stand is gekomen en ook heden ten dage nog voortbestaat als uitvloeisel van de Nederlandsche werkzaamheid, zoowel op bestuursgebied als op economisch en cultureel terrein. Voor menig deel van Indonesië bestaat de daadwerkelijke invoeging in het geheel nog nauwelijks langer dan één generatie. Het daardoor gekweekte saamhoorigheidsgevoel is nog zwak. Valt de centraliseerende en samenbindende invloed weg, dan bestaat er gegronde vrees voor blijvend uiteengaan.

Daartegenover staat, dat de bevolking van Indonesië niet is één natie als grondslag voor één staat, maar een veelheid van volken met vele talen, vele godsdiensten en vele culturen. Twaalf dezer volken, ieder met zijn eigen taal, tellen ieder meer dan een millioen zielen. Daar komt bij, dat de verspreiding over vele eilanden, waarvan sommige onderling zeer weinig contact hebben, het samengroeien tot één natie vrijwel uitsluit. Samenpersing van al deze volken in één unitarischen staat moet bij verder voortschrijdende ontwikkeling spanningen in het leven roepen, waarbij vergeleken die, welke in het oude Keizerrijk der Habsburgers bestonden, maar kinderspel zijn. Het minderheden-probleem zou nog een bijzonder accent verkrijgen doordat enkele weinige bevolkingsgroepen numeriek sterk overheerschend zouden zijn.

Zoo gezien is een duurzaam bevredigende toestand, waarbij elk volk zich naar zijn aard kan ontwikkelen, alleen te verkrijgen door een zoo groot mogelijke autonomie voor de grootere eenheden in Indonesië en door binnen die eenheden de mogelijkheid te openen,

dat iedere natuurlijke groepeerings zich naar eigen aard kan ontplooiën, waarbij zoowel met taalgebieden als met eilandgrenzen als met historisch gegroeide eenheden rekening moet worden gehouden.

Nog altijd is volkomen juist, wat COLIJN in 1918 schreef in zijn brochure over staatkundige hervormingen in Nederlandsch-Indië (blz. 31, cursiveeringen van COLIJN):

„In stede van te streven naar een simpele nabootsing van de zwakke Hollandsche provinciën, had men moeten aansturen op een aantal krachtige Gouvernemen ten en zich daarbij reeds *nu* voor oogen moeten stellen dat *op den duur* het in zeer hooge mate zelfstandige eiland of eilandengroep in den *volwassen* Indischen Staat de kernfactor van de Staatsorganisatie zal behooren te zijn.

„Hieruit volgt dat de staatkundige ontwikkeling van Indië niet in de richting van een unitarischen maar in die van een federalistischen Staat behoort te worden geleid.”

Dit alles ligt in de lijn van de historische ontwikkeling, zooals deze door de Nederlandsche en Nederlandsch-Indische Regeering in de laatste halve eeuw, met name ook in de bestuurshervorming, is bevorderd. Men heeft echter de consequenties niet willen aanvaarden en deze opzettelijk tegengehouden, totdat thans onder den drang der omstandigheden de federatieve structuur met één slag moet worden ingevoerd, in plaats van geleidelijk te kunnen groeien.

In dit licht gezien zijn de Vereenigde Staten van Indonesië als staatkundige conceptie voor het geheel, met een klein getal autonome Staten voor de groote samenstellende gebieden dezer Vereenigde Staten, en de onderverdeeling dier autonome Staten in een groot aantal zelfbesturende daerah's, als een gelukkige vondst te beschouwen, passende voor de bijzondere toestanden van Nederlandsch-Indië. De omzetting van den bureaucratischen eenheidsstaat Nederlandsch-Indië in de federatieve Vereenigde Staten van Indonesië verdient zeer bepaald toejuiching en het is de verdienste van den Lt. Gouverneur-Generaal VAN MOOK — hoeveel bezwaren men overigens tegen zijn beleid moge koesteren — deze conceptie in beginsel te hebben verwezenlijkt.

Daarbij moet echter onmiddellijk één voorbehoud worden gemaakt. De eenheid van Indonesië mag daarbij niet in gevaar worden gebracht. Die eenheid heeft niet alleen — nationaal en internationaal — groote staatkundige beteekenis voor Indonesië en Nederland, maar is ook een voorwaarde voor de ongestoorde verdere economische en cultureele ontwikkeling van de in velerlei opzichten heterogene en ongelijk ontwikkelde menigte eilanden van den archipel.

De Vereenigde Staten van Indonesië moeten dus niet een losse

samenvoeging zijn van federatief op enkele punten samenwerkende staten, maar moeten als geheel een werkelijken staat vormen, waarvan de centrale organen voldoende bevoegdheden bezitten, om op een aantal vitale punten een naar binnen en naar buiten krachtige regeering te waarborgen.

Tot voor kort was hier te lande niet bekend in hoeverre de Vereenigde Staten van Indonesië aan dezen eisch zouden voldoen. Thans, na de publicatie van de Ordonnantie van den Lt. Gouverneur-Generaal van 24 December 1946 betreffende de voorloopige organisatie van de Negara Oost-Indonesië is het mogelijk zich daarvan een voorstelling te vormen.

De afbakening van de bevoegdheden van de Negara Oost-Indonesië ten opzichte van die der Vereenigde Staten van Indonesië is voor den duur dezer voorloopige organisatie te vinden in artikel 2 van de bij de Ordonnantie behoorende, op 24 December 1946 te Denpassar aanvaardde regeling. Dit artikel luidt als volgt:

1. Aan den staat Oost-Indonesië worden door het Land al die overheidsrechten en overheidsbevoegdheden overgedragen, welke dezen staat in staat moeten stellen zich op den kortst mogelijken termijn te kunnen vormen tot een staat van zoodanige organisatie en bevoegdheden, dat hij op volstrekt gelijken voet, met welken anderen samenstellenden staat ook, zijn plaats zal kunnen innemen in de geprojecteerde Vereenigde Staten van Indonesië, met dien verstande, dat aan vorenbedoelden overgang van bevoegdheid tevens verbonden is, dat de staat de daaruit voortvloeiende verplichtingen op zich neemt.

2. De overdracht van bevoegdheid, als bedoeld in lid 1, wordt alleen beperkt door de noodzaak, dat thans geen bevoegdheidsoverdracht plaats heeft, welke in het kader van den voorgenomen staatkundigen opbouw weder ongedaan zou moeten worden gemaakt in verband met de taakverzorging door de Vereenigde Staten van Indonesië en de Nederlandsch-Indonesische Unie.

3. Onder voorbehoud van de beslissingen, welke zullen worden genomen bij de instelling van de Vereenigde Staten van Indonesië, stemt de staat Indonesië er in verband met het gestelde in het vorige artikellid mee in, dat de overheidsbevoegdheden met betrekking tot de na te noemen onderwerpen voorloopig door het Land zullen worden verzorgd, behoudens daarin na nader overleg en bij gemeenschappelijk besluit aan te brengen wijziging, en behoudens de bevoegdheid van het Land om daarbij medewerking van den staat te verzoeken;

- a. buitenlandsche betrekkingen, verplichtingen tegenover buitenlandsche overheden, alsmede in het algemeen alle onderwerpen, welke nauw verband houden met de verhouding tot het buitenland;
- b. landsverdediging, met inbegrip van regeling en afkondiging van den staat van oorlog en beleg;

- c. gratie, amnestie en abolitie;
- d. regelingen inzake nationaliteit, onderdaanschap en ingezetenschap;
- e. immigratie en emigratie;
- f. regelingen inzake auteursrecht en industrieelen eigendom;
- g. wetenschappelijke instellingen;
- h. verzameling van statistisch materiaal van algemeen belang;
- i. sociale voorzieningen van algemeen karakter;
- j. het hoogste rechtscollege;
- k. regeling van het burgerlijk recht en het landsrecht, voorzover deze in aanmerking komen voor centrale regeling, hetzij wegens algemeene handelsbelangen of om andere economische redenen, hetzij wegens hun bijzondere beteekenis voor belangrijke bevolkingsbestanddeelen, die als zoodanig niet in een bepaalden staat thuis hooren;
- l. kadaster;
- m. munt-, geld- en bankwezen, zoomede deviezenregelingen;
- n. vennootschapsbelasting;
- o. vermogens- en couponbelasting;
- p. inkomstenbelasting, voorzover betreft een bij nader overleg te bepalen gedeelte;
- q. invoer en uitvoer naar het buitenland, inclusief in- en uitvoerrechten;
- r. accijnzen;
- s. zegelrecht;
- t. monopolien;
- u. hooger onderwijs, met inbegrip van richtlijnen omtrent de opleidingen, die toegang geven tot de examens en het civiel effect van de diploma's van het hooger onderwijs;
- v. herstel van rechtsverkeer;
- w. vergoeding van oorlogsschade;
- x. politie, speciaal in dienst gesteld ten behoeve van de behartiging van federaal verzorgde belangen;
- y. kolonisatie, behoudens dat niet door het Land eenzijdig kan worden beschikt over de eigendommen van den staat;
- z. binnenlandsche reispassen en legitimatiekaarten;
- aa. richtlijnen inzake de voorlichting, den radio-omroep en het toezicht op den invoer en de vertooning van films;
- bb. richtlijnen nopens de wetgeving op het gebied van zakelijke rechten op den grond, zoomede nopens het boschbeheer;
- cc. afweer van besmettelijke ziekten;
- dd. handel, nijverheid, landbouw, boschwezen, veeteelt, visscherij en andere economische aangelegenheden, voorzover betrekking hebbende op verhoudingen tot het buitenland of tot een anderen staat;
- ee. verkeer, voorzover van ruimer belang dan voor den staat alleen, inclusief bebakening en kustverlichting;
- ff. luchtvaart en meteorologie;
- gg. topografie en hydrografie;
- hh. toezicht op zee;

- ii. havens en rivieren, opengesteld voor de internationale scheepvaart, zoomede de benoodigde baggerwerken;
- jj. post, telegraaf en telefoon;
- kk. mijnbouw;
- ll. wetgeving inzake waterkracht en electriciteit, alsmede aanleg en exploitatie van groote waterkrachtwerken;
- mm. ijkwezen.

4. Indien met betrekking tot een van de onderwerpen, genoemd in lid 3 van dit artikel, nog geen regeling door het Land heeft plaatsgevonden, is de staat bevoegd de regeling daarvan ter hand te nemen, met dien verstande, dat de regeling van den staat vervalt, zoodra en voorzoover het Land dit onderwerp regelt.

5. De overdracht van bevoegdheid heeft plaats in een zoo snel tempo, als de staat zelf gewenscht acht en zulks met inachtneming van de desbetreffende overgangsbepalingen, welke zijn vermeld in hoofdstuk II van deze regeling.

De autonomie der kleinere gemeenschappen vindt haar uitdrukking in de artikelen 5 en 14 der regeling, aldus luidende:

1. De staat laat aan de onderscheidene volksgemeenschappen gelegenheid tot zelfbeschikking langs democratischen weg en op den voet van een door of vanwege de Kroon der Nederlanden, in overleg met den staat, te bepalen regeling en stelt die gemeenschappen, die blijven binnen het verband van Oost-Indonesië, in staat een eigen volksbestaan te leiden, waaronder begrepen het voeren van een eigen huishouding.

2. Bij de indeeling van het territoir in autonome gebieden geldt voorts als beginsel, dat daarbij de belangrijkste factor is de wensch van de betrokken bevolkingen zelf.

3. De staat is verplicht zoo veel mogelijk rekening te houden met de speciale positie van de zelfbesturende landschappen.

en

1. De staat omvat aanvankelijk de ondervolgende autonome gemeenschappen:

- 1. de daerah „Zuid-Celebes”, bestaande uit het territoir van de residentie Celebes en Ondehoorigheden, met inbegrip van de zelfbesturende Landschappen Goa, Bone, Wadjo, Soppeng, Maloesetasi, Soeppa, Sawito, Batoelappa, Kassa, Sidenreng, Rappang, Maiwa, Enrekang, Maloea, Boentoe-Batoe, Alla, Barroe, Soppengriadjaja, Tanetto, Madjene, Pembaoen, Tjenrana, Balangnipa, Binoeang, Mamoedjoe, Tapalang, Loewoe, Tanah Toradja, Boeten, Laiwooi;
- 2. de daerah „Minahasa”;
- 3. de daerah „Sangiho- en Talaud-eilanden”, bestaande uit de zelfbesturende landschappen Taboekan, Siace, Kendahe-tahoena, Manganitoe, Tagoelandang en Talaud-eilanden, alle door onderlinge federatie verbonden;
- 4. de daerah „Noord-Celebes”, bestaande uit het territoir van van de afdeeling Gorontalo en de onderafdeeling Bolaang Mongondow, met inbegrip van de zelfbesturende landschap-

- pen Boeol, Bolaang Mongondow, Belaang Oeki, Bintoeane en Kaidipang Besar;
5. de daerah „*Midden-Celebes*”, bestaande uit het territoir van de afdeelingen Poso en Donggala, omvattende de zelfbesturende landschappen Tojo, Poso, Loraa, Oenaoena, Boengkoe, Mori, Banggai, Banawa, Tawaoli, Paloe, Sigi-Dolo, Koelawi, Pariga, Mooeteng en Toli-Toli, alle door onderlinge federatie verbonden;
 6. de daera „*Bali*”, bestaande uit de zelfbesturende landschappen Boelolong, Djembrana, Badoeng, Tabanan, Gianjar, Kloengkoeng, Bangli en Karang en Karang Asem, alle door onderlinge federatie verbonden;
 7. de daerah „*Lombok*”, bestaande uit het territoir van de afdeeling Lombok;
 8. de daerah „*Soembawa*”, bestaande uit de zelfbesturende landschappen Hima, Dompoe en Soembawa, alle door onderlinge federatie verbonden;
 9. de daerah „*Flores*”, bestaande uit de zelfbesturende landschappen Ende, Lie, Larantoeka, Adenara, Sikka en onderhoorigheden, Ngada, Rioeng, Nageh-Koo en Manggarai, alle door onderlinge federatie verbonden;
 10. de daerah „*Soemba*”, bestaande uit de zelfbesturende landschappen Kanatang, Lewa, Taboendoeng, Malolo, Randih, Waidjeloe, Masoekarera, Lavera, Waidjewa, Kodi, Laoeli, Mamboro, Oemboe Ratoe Nggay, Anakala, Wanokaka en Lombajo, alle door onderlinge federatie verbonden;
 11. de daerah „*Timor en eilanden*”, bestaande uit de zelfbesturende landschappen Koepang Amarasi, Fatoeloe, Amfoan, Roti, Sawoe, Mollo, Amanoeban, Amanatoen, Miomaffo, Beboki, Insana, Baloe, Alor, Barnoesa, Pantar Matahari Naik, Koei, Kolana, Batoelolong en Poeremau, alle door onderlinge federatie verbonden;
 12. de daerah „*Zuid-Molukken*”, bestaande uit het territoir van de zelfstandige gemeenschap Zuid-Molukken;
 13. de daerah „*Noord-Molukken*”, bestaande uit de zelfbesturende landschappen Ternate, Tidore en Batjan, alle door onderlinge federatie verbonden.
2. Bij of krachtens staatsverordening kan in de bij lid 1 gegeven indeeling wijziging worden aangebracht, met inachtneming van de in artikel 5 neergelegde beginselen.

* * *

Zonder in bijzonderheden af te dalen, zij gewezen op drie belangrijke punten van deze voorloopige organisatie.

In het eerste lid van art. 2 is vastgelegd, dat de staat Oost-Indonesië „op volstrekt gelijken voet, met welken anderen samenstellenden staat ook, zijn plaats zal kunnen innemen in de geprojecteerde Vereenigde Staten van Indonesië”. Hierin kan gelezen

worden, dat de Indische Regeering daarmede een vingerwijzing geeft, hoe ook de staat Borneo en de Republiek in het in deze voorloopige regeling aangegeven kader ingepast behooren te worden.

De tweede opmerking geldt de opsomming onder *a* tot *mm* van de onderwerpen, ten aanzien waarvan de overheidsbevoegdheden voorloopig door het land — d. w. z. de Nederlandsch-Indische Regeering — zullen worden uitgeoefend. Naar verwacht mag worden zal op de opsomming in dit artikel worden voortgebouwd bij de voorbereiding van de wijzigingen van Grondwet en wet, welke tot de vorming van de Vereenigde Staten van Indonesië moeten leiden. Aan den eisch, de eenheid van Nederlandsch-Indië in de Vereenigde Staten van Indonesië ook voor de toekomst te waarborgen, is in deze voorloopige organisatie voldaan.

De derde opmerking geldt de lagere autonome gemeenschappen en zelfbesturende landschappen. De aangehaalde artikelen 5 en 14 bewijzen, dat ook in dit opzicht de voorloopige organisatie ten volle bevredigend geacht kan worden.

De in Denpassar bereikte resolutaten zijn van groote beteekenis voor de verdere ontwikkeling van de politieke en staatkundige verhoudingen in Indië. Ook voor de verdere ontwikkeling op Java en Sumatra bieden zij hoopvolle perspectieven, mits Commissarissen-Generaal en de Lt. Gouverneur-Generaal aan de in deze ordonnantie vastgelegde beginselen ook tegenover de Republiek vasthouden. De ontwikkeling der gebeurtenissen van den laatsten tijd geven helaas reden tot ernstige bezorgdheid in dit opzicht.

Naast het vraagstuk van den internen staatkundigen opbouw van Indonesië staat het andere probleem, welke wijzigingen de structuur van het Koninkrijk als geheel moet ondergaan. In welken vorm moet de staatkundige band van Indië met Nederland voortbestaan om zoowel Indië's zelfstandigheid als Nederlands verantwoordelijkheid tot haar recht te doen komen?

Denpassar zwijgt hierover. Linggadjati daarentegen heeft, zij het in dubbelzinnige bewoordingen, het antwoord op deze vraag in hoofdtrekken reeds gegeven.

Alvorens nader in te gaan op de overeenkomst van Linggadjati mogen eerst eenige algemeene gezichtspunten naar voren worden gebracht, welke voor de beoordeeling van belang zijn.

Het beginsel der zedelijke roeping van Nederland tegenover Indië, waarvan het antirevolutionnair beginselprogram spreekt, rust onmiddellijk op de overtuiging, dat de verhouding tusschen de volkeren, ook de verhouding tusschen Nederland en Indië, in

wezen een verhouding is tusschen menschen onderling, een zedelijke verhouding, vallende onder het bereik van Gods wet, liggende op het terrein, waarvoor God het gebod der liefde gaf.

Uit kracht van de antirevolutionnaire beginselen wordt Gods leiding in de geschiedenis erkend, die door de zonden der menschen heen de historie haren loop doet hebben. Rekening houden met de realiteit, recht doen wedervaren aan het historisch geworden, is niet slechts een eisch van goed beleid maar tevens een zaak van beginsel. Krachtens die beschouwing is ook de band tusschen Nederland en Indië geen toevallige, maar heeft Nederland in den loop der historie de wettige souvereiniteit over Indië verkregen, en daarom thans van Godswege den plicht Indië naar zijn beste weten te besturen. Daarvan zonder meer afstand doen, zich aan die taak onttrekken, de band der Rijkseenheid verbreken, zou zijn het verzaken van Nederlands roeping.

Regeeren bij de gratie Gods is voor den antirevolutionnair geen zinledige formule. De vaste overtuiging, dat de Overheid haar gezag in den diepsten grond ontleent aan de souvereiniteit Gods, naar het woord van Romeinen XIII, maakt, dat er geen sprake kan zijn van transigeeren met het Overheidsgezag.

Uitgaande van deze beginselen heeft het reeds vele tientallen van jaren voor de antirevolutionnaire partij vastgestaan, dat rechtstreeks moest worden aangestuurd op Indië's zelfstandigheid. Herhaaldelijk is dit door haar woordvoerders duidelijk uitgesproken. COLIJN schreef in 1918 in zijn boven reeds aangehaalde brochure: „Indien ooit, dan bestaat ten opzichte van het *doel*, dat wij met de staatkundige hervorming in Ned. Indië bereiken willen, tusschen de staatkundige partijen in Nederland een niet slechts uiterlijke, doch ook innerlijke overeenstemming. Het *doel* van Nederland is en kan niet anders zijn dan Indië op te voeden tot een werkelijke zelfstandigheid.” In gelijken zin sprak SCHEURER in de Tweede Kamerzitting van 1 November 1921 (Hand. blz. 277): „Die weg van ontvoogding beteekent dus zoo spoedig mogelijk langs den geordenden weg dat land brengen tot een eigen zelfstandig Rijk, naar eigen aard en karakter.” In de Eerste Kamer sprak IDENBURG in 1922 als volgt (Hand. blz. 642): „dat wordt heengestuurd naar een tijd, waarin die uitwendige wettelijke band tusschen Nederland en Indië zeer los zal zijn, en hoofdzakelijk naar wij hopen, een cultureele eenheid, een organisch verband, die twee zal bijeenhouden.” En in 1923 zegt IDENBURG in een rede in Brussel: „Doelbewust wordt er naar gestreefd, dat de ijzeren band, die naar verouderde begrippen Moederland en Kolonie ver-

eenigde, vervangen wordt door een band van vrijwillig aanvaarde saamhoorigheid."

Deze citaten zouden gemakkelijk met andere te vermeerderen zijn. De toelichtingen van KUYPER en COLIJN op het antirevolutionnaire beginselprogram ademen denzelfden geest.

Thans staan wij voor de oplossing van het probleem, hoe de groote stap naar verwezenlijking dier zelfstandigheid kan worden gedaan zonder daarbij te kort te doen aan Nederlands verantwoordelijkheid voor het heden en de toekomst.

Reeds lang geleden is daarbij van antirevolutionnaire zijde voorzien, dat juist de belangen van het Koninkrijk als geheel moeilijkheden zouden opleveren. In 1922 bij de behandeling der grondwetsherziening zeide IDENBURG daarover het volgende: „Die drang (van Indië) richt zich niet slechts op het verkrijgen van medezeggenschap in de naastbijgelegen zaken, maar die drang richt zich ook op het verkrijgen van medezeggenschap in de groote en algemeene zaken, ook op de verhouding tusschen het moederland en het overzeesche bezit. Dat streven kan voor onze bestuursvoering misschien lastig zijn, maar wij kunnen het toch als vrucht van onzen arbeid in Indië met voldoening en blijdschap begroeten, en wij willen zooveel mogelijk daaraan tegemoet komen."

De tijdsomstandigheden, zooals deze zich tijdens en na de Japanneesche bezetting in Indië hebben ontwikkeld, maken de oplossing van dit probleem niet alleen acuut en dringend, maar hebben bovendien revolutionnaire verhoudingen in het leven geroepen, die uitermate vertroebelend werken. De vraag is, hoe thans, onder deze vertroebelende omstandigheden, de oplossing moet zijn.

De onderteekening van de overeenkomst van Linggadjati heeft tengevolge, dat een van antirevolutionnair standpunt bevredigende oplossing niet meer mogelijk is.

* * *

Voor wij daarop nader ingaan bezien wij de vraag meer in het algemeen.

Wat moet, los van de oogenblikkelijke situatie, de gewenschte nieuwe vorm voor het Koninkrijk der Nederlanden zijn? Hoe moet de band tusschen Nederland en Indonesië voor heden en toekomst een nieuwe gestalte verkrijgen?

Twee principiëel verschillende oplossingen zijn denkbaar, beide met handhaving van het beginsel van de doorvoering van Indië's zelfstandigheid.

Ook hier rijst de vraag, evenals bij de staatsrechtelijke vorm-

geving aan het nieuwe Indonesië, of moet worden vastgehouden aan den unitarischen staatsvorm of dat in federalistische richting de oplossing moet worden gezocht.

De vooroorlogsche litteratuur heeft, in het algemeen gesproken, gezocht naar een nieuwen vorm voor de Rijkseenheid in unitarischen zin.

Uitgaande van de gelijkwaardigheid van de vier gebiedsdeelen van het Koninkrijk, en vasthoudende aan den eisch der zelfstandigheid voor ieder dier gebieden, verbonden met den invloed op de behartiging der gemeenschappelijke belangen, kwam men dan tot de constructie van het Koninkrijk als een superstaat boven de vier Rijksdeelen, welke superstaat zou moeten worden uitgerust met een eigen parlement en kabinet, somtijds ook nog met een eigen rijksraad en hooggerechtshof.

Op deze wijze zou, theoretisch bezien, inderdaad aan alle wenschen kunnen worden voldaan.

Niettemin moet deze oplossing van de hand worden gewezen, daar zij op een aantal onoverkomelijke bezwaren stuit.

In de eerste plaats is het uitgangspunt onjuist. Nederland, Nederlandsch-Indië, Suriname en Curaçao zijn geen vier gelijkstandige grootheden. Het is in strijd met de werkelijkheid, het is een miskenning van de feitelijke verhoudingen, het kleine, economisch en cultureel zwakke Suriname met nog geen 200.000 inwoners op één lijn te stellen met het inzonderheid potentieel zoo oneindig veel machtiger Indonesië met 70 miljoen zielen. Ook elders denkt niemand aan iets dergelijks; Engeland bijvoorbeeld behandelt Britsch-Indië geheel anders dan zijn West-Indische koloniën. Het probleem van de verhouding van Nederland tot Suriname en Curaçao is wezensverschillend van dat van de band tusschen Nederland en Indonesië. Deze beiden moeten, los van elkander, ieder een zelfstandige oplossing vinden, voor ieder naar eigen aard.

Een principiëel bezwaar tegen den gedachten superstaat ligt in het ontbreken van een nationaal bewustzijn. Men gevoelt zich Nederlander of Indonesiër, maar een nationaal besef voor het daarboven zwevende Koninkrijk bestaat niet.

Van Nederlandsch standpunt gezien moet overwegend bezwaar worden gemaakt tegen het opgaan van Nederland in een superstaat met Indonesië, omdat drievierden der bevolking van dezen staat Mohammedanen zijn. Bij de verdere ontwikkeling van Indonesië en doorwerking van de democratische beginselen zal de leiding van dezen staat steeds meer in Mohammedaansche handen

komen, tot deze ten slotte een Mohammedaansche staat wordt, waarin Nederland een minderheid vormt.

Het smeden van een unitarischen staat uit vier gebiedsdeelen in drie werelddeelen, of ook van Nederland en Indonesië alleen, waarbij bevolkingen, die letterlijk en figuurlijk in woonplaats, ras, taal, godsdienst, cultuur en economische belangen hemelsbreed uiteenliggen, samengeperst worden in het keurslijf van den eenheidsstaat, is een onderneming, welke tot mislukking is gedoemd. De inwendige spanningen, welke in een dergelijken kunstmatigen, tegennatuurlijken staat onvermijdelijk moeten ontstaan, zullen op den duur noodwendig tot een breuk leiden.

Is eenmaal de eenheidsstaat tot stand gekomen, dan is losser maken van den band een dermate principiële verandering, dat dit in rustige tijden langs den normalen wetgevenden weg niet licht zal zijn te bereiken. Anders dan bij een koloniale verhouding, die naar haar aard een ontwikkeling doormaakt, zit in een eenheidsstaat een statisch element, waardoor iedere beteekenende wijziging het karakter van een revolutionnaire doorbraak heeft.

Tenslotte stuit de constructie van een superstaat op de practische moeilijkheden van de grensafbakening tusschen de inwendige aangelegenheden der afzonderlijke landen en de gemeenschappelijke aangelegenheden, welke tot het terrein van den superstaat behoren, en van het samenstellen van de staatsorganen, waarin de afzonderlijke landen gelijkberechtigd moeten zijn vertegenwoordigd.

Wanneer dus de superstaat als verwezenlijking van de Rijks-eenheid moet worden afgewezen, wat moet dan wel de nieuwe staatsrechtelijke vormgeving zijn?

Deze nieuwe vorm moet, het zij hier nogmaals herhaald, recht doen wedervaren aan Indië's zelfstandigheid in inwendige aangelegenheden en aan Nederlands verantwoordelijkheid voor het heden en de toekomst, waarbij Indië tevens invloed krijgt op de behartiging der niet-inwendige aangelegenheden, en de geheele constructie mogelijkheden biedt voor eventueele verdere ontwikkeling in de toekomst.

Hier gelden dus, in nog sterker mate dan voor den opbouw van Indonesië zelf, de argumenten voor een federatieven staatsvorm.

De in de overeenkomst van Linggadjati ontworpen Nederlandsch-Indonesische Unie, voorzoover deze naar den tekst der Overeenkomst zonder nadere toelichting beoordeeld moest worden, voldeed aan de gestelde eischen zeker niet. Ook na de Toelichting van Commissarissen-Generaal en de Regeeringsverklaringen van 10 en 19/20 December 1946 stond het nog niet vast, dat dit het

geval zou zijn. Alles hangt hier af van de nadere uitwerking. Ten hoogste kon men zeggen, dat het mogelijk was, op de basis van de Overeenkomst van Linggadjati als niet-staatsrechtelijk statuut, maar zuiver politiek accoord, een staatsrechtelijke uitwerking te doen volgen, welke aan Nederlands verantwoordelijkheid recht doet wedervaren.

De vorm, waarin bij de ondertekening de Nederlandsche interpretatie der Overeenkomst is vastgelegd, heeft een nieuwe complicatie in het leven geroepen. De Nederlandsche Regeering heeft weliswaar bij de ondertekening verklaard, zich tot niets anders en niets meer gebonden te achten dan in de Toelichting van Commissarissen-Generaal en de Regeeringsverklaringen van 10 en 19/20 December staat te lezen, maar de Regeering der Republiek heeft deze interpretatie niet tot de hare gemaakt.

De Overeenkomst lost daarom de moeilijkheden niet op, maar wordt zelf uitgangspunt voor nieuwen strijd, waarbij de Nederlandsche Regeering haar vroeger standpunt heeft prijs gegeven, dat de Indische kwestie een interne aangelegenheid van het Koninkrijk is, door alle beslissingen uiteindelijk in handen te leggen van een buitenlandschen arbiter (art. 17), terwijl de Republiek voortgaat met pogingen internationaal als zelfstandige staat op te treden.

Aannemende, dat het mogelijk blijkt op de basis van Denpassar en Linggadjati voort te werken, en dat de Republiek op overeenkomstige wijze als Oost-Indonesië in de Vereenigde Staten van Indonesië een plaats gaat innemen, is het dan nog mogelijk, Nederlands verantwoordelijkheid voor den gang van zaken te dekken?

De overeenkomst van Linggadjati stelt vast, dat de Vereenigde Staten van Indonesië hun grondwet vaststellen. Na het in werking treden van deze grondwet zal de Nederlandsche invloed loopen over den Hoogen Commissaris van Nederland bij de Vereenigde Staten van Indonesië.

De belangen, waarvoor Nederland te waken heeft, behoeven volgens de Overeenkomst niet gegarandeerd te worden in de grondwet der Vereenigde Staten van Indonesië, maar zullen een plaats vinden in het Statuut der Nederlandsch-Indonesische Unie. Artikel 10 der Overeenkomst geeft daarvan de volgende opsomming.

„Het Statuut van de Nederlandsch-Indonesische Unie zal voorts onder meer bepalingen bevatten over:

a. de verzekering van de rechten van beide partijen jegens elkander en de waarborgen voor de nakoming hunner onderlinge verplichtingen;

b. de wederzijdsche uitoefening van het staatsburgerschap door Nederlandsche en Indonesische staatsburgers;

latie, met een eventueel tot inwilliging strekkend prae-advies van B. en W. zal meegaan.

Waar het hier een aangelegenheid betreft, die, naar ik vernam, in meer gemeenten in deze provincie aan de orde zal komen, is het gewenscht, dat onzerzijds bij deze eerste gelegenheid de zaak principieel wordt aangevat, weshalve ik gaarne ook uw oordeel zou vernemen.

ANTWOORD:

Bij het stellen van het gevraagde advies werden geraadpleegd: Calvijn, *Institutie* (uitgave Dr Sizoo), Boek I, hoofdstuk XI en Boek II, hoofdstuk VIII, 17; GEESINK, *Gereformeerde ethiek* (uitgave HEPP 1931), blz. 266—289; KUYPER, *E Voto*, Zondag XXXV, hoofdstuk IV; Prof. Dr IGNATIUS KLUG, *Het Katholieke geloof* (uitgave De Toorts, Heemstede), 1941, blz. 691—693; *Het Schild* (R.K. Apogetisch Tijdschrift), 18e jaargang, blz. 495—503, 21e jaargang, blz. 344—5 en 467.

KLUG en „Het Schild” spreken over de R.K. beeldenvereering in het algemeen, de eerste drie auteurs handelen met name over de beelden *in de kerk*. Hoewel de geraadpleegde litteratuur nergens rechtstreeks de door u aan de orde gestelde kwestie bespreekt, zijn er toch wel eenige algemeene gegevens aan te ontleenen.

Het komt mij voor, dat de volgende vragen moeten worden beantwoord:

- a. mogen wij beelden van Christus maken,
- b. mogen wij beelden van Christus vereeren,
- c. wat is de bedoeling van een „standbeeld”,
- d. wat is de bedoeling van een „standbeeld” van Christus?

Dat wij Calvinisten niet leeren, dat het tweede gebod het vervaardigen van afbeeldingen van schepselen zou verbieden is bekend genoeg. In den catechismus van Genève heet het dan ook: „Het is niet zoo te verstaan, dat met deze woorden eenvoudig elk schilderstuk of beeldhouwwerk veroordeeld wordt, maar ons wordt slechts verboden, beelden met dat doel te maken, dat wij daarin God of zoeken of vereeren of, wat hetzelfde is, ze te dienen ter eere Gods of op eenige wijze tot superstitie en afgoderij misbruiken.”

Intusschen wijst KUYPER er op, dat noch onder het Oude Verbond in tabernakel, tempel of synagoge beelden van Abraham, Mozes, David of andere patriarchen of profeten werden gevonden, noch in de eerste eeuwen van het Nieuwe Verbond beelden van Johannes den Dooper, Christus, Maria, Jozef, Stefanus of anderen. Het vischsymbool en andere sculpturen, die reeds in de catacomben werden aangetroffen, hetgeen door de Roomschen nog wel eens wordt aangehaald, is met deze constatering niet in strijd: het zijn symbolen, geen beelden. Zoo zijn de letters van het Grieksche woord voor visch in die taal tevens de beginletters van: Jezus Christus, Zoon Gods, Heiland.

Het tweede gebod verbiedt in elk geval het maken van voorstellingen van Jahwè, den HEERE; als zijnde een geestelijk Wezen kan en mag Deze niet worden „afgebeeld”.

Met betrekking tot Christus kan dit uiteraard niet gelden. Hij had ook een menselijke natuur en gedaante, die uiteraard voorstelbaar en afbeeldbaar is. REMBRANDT, VERMEER en anderen beeldden hem uit en in de 17e eeuw komt Hij op gevelsteen voor. Tegen het maken van een Christusbeeld als dat van THORWALDSEN bestaat dan ook, naar mij dunkt, geen bezwaar. Men diene daarbij echter steeds te bedenken, dat alle afbeeldingen van Christus, die wij maken, op fantasie berusten. De Heere Jezus was stellig niet de „lieve” man van vele heiligenbeeldjes!

De Roomschen *vereeren* in hun kerkelijken eeredienst de beelden van Christus, Maria en de heiligen. Deze „vereering” is wel te onderscheiden van „aanbidding”. De Roomschen leggen daarop zelf steeds den nadruk, achten zich door de Protestanten in dit opzicht veelal verkeerd begrepen en valsch beschuldigd. „Wij aanbidden de beelden dus niet, maar aanbidden in de beelden Christus en vereren daarin Maria en de heiligen. De stenen en houten beelden houdt de Katholieke Kerk alleen in ere, in zooverre zij voorstellingen zijn van Christus en de heiligen. Knielt daarom de Katholiek voor een beeld neer, dan geldt zijn gebed enkel de persoon, die door het beeld wordt voorgesteld, en niet het beeld zelve” (KLUG, blz. 692).

„Niemand in de Katholieke Kerk denkt er aan om de beelden te aanbidden. Wij vereeren de beelden, of liever de personen door die beelden voorgesteld, maar we aanbidden alleen God en Christus, den God-Mensch. Wanneer een Katholiek knielend bidt voor een beeld, dan aanbidt hij dat beeld niet, maar bidt tot den persoon die door dit beeld wordt voorgesteld” („Het Schild” XXI, blz. 344). Vermaningen in die geest worden ook onder beelden en crucifixen aangetroffen, waarvan er naar gegevens van een emeritus-dominee eenige worden vermeld in „Het Schild” XXI, blz. 467.

Nu is dit door CALVIJN, KUYPER en GEESINK geenszins voorbijgezien. De laatste vermeldt uitdrukkelijk den text der desbetreffende uitspraak van het concilie van Trente. Intusschen hecht CALVIJN weinig waarde aan de Roomsche onderscheiding tusschen aanbidding (idololatreia) en vereering (idolodulia) der beelden. „En het doet er niet toe”, zegt hij, „of ze alleen het beeld eeren of God in het beeld: dat is altijd beelden-dienst, wanneer aan het beeld, onder welk voorwendsel ook, Goddelijke eer bewezen wordt” (Inst. I, XI, 9).

En KUYPER merkt op: „Immers wat men ook voorwendde, dat de vereering over het beeld heen tot den persoon zou gaan, wiens de beeltenis was, hield geen steek. Hoog geestelijk gestemde personen hadden die hulpe van het beeld niet noodig, en waar die geestelijke stemming ontbrak, bleef men in de practijk wel waarlijk aan het beeld hangen. Vooral de Romaansche volken in Italië, Spanje en Zuid-Frankrijk neigen er toe, om alles zinlijk te vormen en in dit zinlijke op te gaan. De neiging in onze menselijke natuur, die het heidensche element van zinlijke Godsvereering in het leven riep, werkt daarom in hen sterker dan in de volken van het Noorden. En zoo was het volkomen natuurlijk, dat de Christelijke religie bij deze volken zich meer dan bij andere in had te spannen, om aan dezen trek naar het zinlijke te ontkomen. Die trek naar het zinlijke werd voor deze volken een verzoeking. In die verzoeking zijn ze bezweken. En daar nu juist deze volken, in de dagen toen Rome

opkwam, het meest te zeggen hadden, is te kwader ure deze zinlijke stempel destijds op heel den Christelijken eeredienst gedrukt."

„De op zichzelf schoone poging, die Rome waagde, om de *theorie* zuiver te houden, bewijst slechts, hoezeer men zelf het gevaar van *af-doling* op dit punt inziet, en het mislukken van de poging om de *theorie* over de *practijk* te doen heerschen, bewijst onder alle volken, hoe doel-loos het opwerpen van dammen en dijken is, zoodra we een stroom in gang brengen die gedreven wordt door den adem van een onheiligen, wijl zinlijken, geest."

GEESINK wijst evenzeer op de verzinlijking van den eeredienst die in de Roomsche beeldenvereering is gelegen. In de practijk leidt zij er toe het verzinlijkte weer te vergoddelijken, zooals b.v. in het R.K. transsubstantiatie-leer met de hostie geschiedt. „Dit alles is toegeven aan de zondige neiging, die zich in den beeldendienst van het paganisme openbaart om het zinlijke te laten heerschen over het geestelijke. Bovendien is er altijd op gewezen, dat we van Christus geen ware afbeelding bezitten. Daarom is ook een prediking, die „op het gevoel" werkt, te veroordeelen. Een beroep op den eeredienst van oud-Israël kan hier niet worden toegelaten. Want wel droeg die, al was ook het JHVV-beeld verboden, een zinlijk, maar tevens een paedagogisch karakter, dat Paulus dan ook noemt (Gal. 4 : 3, Col. 2 : 8 en 20) de eerste beginselen der wereld. Doch de kerk van Christus mag tot dit lagere standpunt niet terugkeeren."

Het tot nu toe gezegde is uiteraard toepasselijk zoowel ten aanzien van de vereering van beelden in als van die buiten het kerkgebouw.

Nu zal men van Roomsche zijde wellicht tegenvoeren, dat het in casu niet gaat om een Christusbeeld ter religieuze vereering, maar als heenwijzing naar en hulde aan den Christus Koning, den eenigen Vredenvorst. Groote figuren worden door een standbeeld geëerd en is er wel één figuur groter dan Christus?

Nu zie men in de eerste plaats niet voorbij, dat de Roomsche hier geen absolute tegenstelling maakt. De beeldenvereering wordt eveneens gemotiveerd door er op te wijzen, dat zij is een religieuze sublimering van de natuurlijke behoefte ons een overledene te herinneren door een afbeelding of hem te eeren met een standbeeld.

Intusschen — dit in de tweede plaats — wordt een standbeeld, naar mij dunkt, weliswaar opgericht als herinnering aan en hulde voor een overleden verdienstelijk of geliefd persoon, maar dan moet het daarmede ook afgelopen zijn. Zoodra zich in die herinnering en hulde een religieus moment gaat mengen, is het mis!

En daar ligt nu ten aanzien van Christusbeelden m. i. het beslissende punt. Christus is maar niet een overleden verdienstelijk of geliefd persoon, maar de verheerlijkte Zaligmaker, God en mensch in eenigheid des persoons. Herinnering en hulde zijn te Zijnen aanzien niet te scheiden van eerbiedige aanbidding, zij zijn zelf religieuze herinnering en religieuze hulde.

En het oprichten van een openbaar „standbeeld" van Christus doet of aan Zijn geheel eenige persoon en beteekenis te kort, als men Hem slechts zou willen eeren als den grootsten der menschen, den verkondiger eener schoone, verheven leer, of men geeft aan dat „standbeeld"

(ook) een religieuze beteekenis en dan komt men terecht bij de beeldenvereering, die wij als Calvinisten ongeoorloofd achten.

Christus wordt het beste geëerd door een zuivere verkondiging van Zijn Woord en door een leven naar den eisch van dat Woord. CALVIJN zegt: „Ook het verzoendeksel, van waar God onder de wet de tegenwoordigheid Zijner kracht openbaarde, was zoo samengesteld, dat het te kennen gaf, dat het beste aanschouwen der Godheid dit is, wanneer de harten uit bewondering zich boven zichzelf verheffen” (Inst. I, XI, 3).

Conclusie van het opgemerkte is uiteraard, dat m.i. antirevolutionairen, met alle waardeering voor de liefde tot Christus, die uit het R.K. verzoek spreekt, niet behooren mede te werken aan het beschikbaar stellen van openbaren grond voor een sculpturale uitbeelding van den Christus-Koning als Vredevorst.

Daarbij lijkt mij de bovenstaande motiveering principieel. Zij grijpt ook dieper dan practische argumenten over aanstoot, gevaar voor spot en wat dies meer zij. Tenslotte moeten niet practische overwegingen, maar een principieele zienswijze in de eerste plaats onze beslissingen bepalen.

Tenslotte zij, onder verwijzing naar het advies in A.R. Staatskunde XII, blz. 417, opgemerkt, dat een raadsbesluit, waarbij het verzoek zou worden ingewilligd, vermoedelijk *niet* in aanmerking zou komen voor vernietiging wegens strijd met de wet of met het algemeen belang.

2. VRAAG:

Heeft, bij invoering van een ambtsgebed in den raad, de burgemeester het recht te weigeren dat gebed te doen; mag hij aan een ambtenaar opdragen dat te doen?

ANTWOORD:

Het ambtsgebed behoeft niet beslist door den voorzitter van een college te worden uitgesproken, zulks kan ook door den secretaris of den griffier of zelfs door een der leden geschieden. Dr KUYPER zegt in zijn werk A.R. Staatskunde, deel II, blz. 285:

„(Wanneer de Burgemeester als Voorzitter van den Gemeenteraad een verklaard atheïst ware) ... zou natuurlijk hem persoonlijk het doen van het gebed niet mogen worden opgedragen. Hieruit zou echter geenszins volgen, dat in zulk een Raad het gebed achterwege zou moeten blijven. Wie het gebed afleest, is hier geen hoofdzaak. Zelfs kon de Secretaris hier mede belast worden, of anders kon het aflezen van het gebed aan een der Raadsleden, bijv. aan het oudste lid, worden opgedragen.”

Het door Dr KUYPER bedoelde geval spreekt voor zich. In dat geval zou immers de gebedshandeling van den atheïst in strijd komen met den aard van alle ware religie, die instemming des harten eischt.

Ook religieuze bezwaren van den burgemeester het gebed zelf uit te spreken zou men dienen te eerbiedigen.

Het wil mij echter voorkomen, dat een burgemeester, die zelf Christen is, maar die uit algemeene- of uit plaatselijk-politieke overwegingen zou weigeren het gebed uit te spreken, daarin onjuist zou handelen.

Immers, krachtens art. 76 der gemeentewet is hij als hoofd van den raad met de uitvoering van diens besluiten belast. De beoordeeling dier besluiten behoort — behoudens de thans niet ter zake doende bepalingen van de leden 2 t/m 4 van art. 76 — niet tot zijn competentie: hij heeft ze uit te voeren. In het algemeen maakt hij daartoe uiteraard gebruik van zijn ambtenaren. Maar bij het uitspreken van het raadsgebed treedt hij op in zijn kwaliteit van, krachtens art. 72 der gemeentewet, voorzitter van den raad. Daarin kan hij zich niet op eigen gezag door een ander doen vervangen.

Intusschen, wanneer de burgemeester, zij het op onjuiste gronden, bezwaar blijft maken het gebed uit te spreken, zal het, gezien het teere karakter dezer zaak, gewenscht kunnen zijn hem hierin tegemoet te komen.

Dan zal dit echter zoo dienen te geschieden, dat in het *reglement van orde* een bepaling wordt opgenomen, dat het gebed wordt gedaan door den burgemeester, behoudens dat, in geval deze persoonlijke bezwaren heeft tegen het uitspreken daarvan, de *raad* kan besluiten een ander, die daartegen geen bezwaren heeft, hetzij den secretaris hetzij een der raadsleden, daarmede te belasten.

*

HET VORDERINGSBESLUIT WOONRUIMTE IN DE PRACTIJK

DOOR

MR E. J. E. G. VONKENBERG.

Velerlei inbreuken op de rechten en vrijheden van den Nederlandschen burger zijn aan de orde van den dag. Niet alle zijn echter even belangrijk. Wel het meest ingrijpend in het dagelijksch leven, in het gezinsleven en op een terrein, waarop de rechtgeaarde Nederlander zeker niet minder dan de Engelschman uitgaat van het „my house my castle”, is het bovengenoemde besluit.

Tot de naweeën van den oorlog behoort het tekort aan woonruimte, ontstaan niet alleen door vernieling en oorlogsgeweld, maar in niet mindere mate gevolg van achterwege blijven van woningbouw gedurende verscheidene jaren.

Hierdoor is een noodtoestand ontstaan, die een dringend beroep op elks sociale roeping jegens zijn landgenooten wettigt. De nood is zelfs zoo dringend, dat de wetgever zich dien moest aantrekken.

De Algemeene Vorderingsregeling 1944 — de continuatie van het Algemeene Vorderingsbesluit 1940 — kende reeds de vordering van het gebruik van woningen, welke vordering in beginsel door den Minister geschiedde. Deze mogelijkheid schijnt ongenoegzaam te zijn geacht bij den omvang, dien het euvel van woningtekort heeft aangenomen en bij het tekort aan bereidheid om vrijwillig den naaste hierin tegemoet te komen.

Althans is naast deze algemeene regeling nog eens eene bijzondere regeling gegeven: het Vorderingsbesluit Woonruimte van 11 September 1944 (E 103), dat later is gewijzigd en aangevuld bij het besluit van 26 September 1945 (F 210) en tenslotte langs den normalen parlementairen weg bij de wet van 11 Mei 1946 (G 123).

De burgemeester — zoo is thans de zakelijke strekking van deze regeling — kan woningen of deelen van woningen of daartoe dienstbaar te maken gebouwen of deelen van gebouwen vorderen in gebruik en zelfs inkwartiering bevelen, alles ten behoeve van burgerpersonen, waar dit naar zijn oordeel noodig is.

Het ware niet met onzen Nederlandschen vrijheidszin in overeenstemming, en ook niet juist, dit ingrijpen op het huisrecht klakkeloos te aanvaarden zonder te vragen naar den principieelen rechtsgrond daarvoor. Maar al te grif zijn velen in onzen tijd, nog onbewust geïnfecteerd door het systeem der bezettingsjaren, bereid zich neer te leggen bij de mythe, dat recht is wat het algemeen belang, praevaleerend boven het bijzonder belang, nuttig of wenschelijk doet zijn. Andererzijds is ook door de algemeene stelling, dat de Overheid de gerechtigheid moet handhaven en sociaal onrecht wegnemen, in concreto nog niet een rechtsgrond voor het op *deze* wijze vervullen van die taak aangewezen.

Op den voorgrond dient dan gesteld, dat het wel is waar in deze materie niet gaat om eene ontneming van eigendom in den zin der Onteigeningswet, maar dat ook voor eene gebruiksvordering, waarbij de beschikkingsrechten den eigenaar c. q. den huurder worden ontnomen een rechtsgrond aanwezig moet zijn.

Het recht der overheid onroerende goederen te onteigenen berust geenszins hierop, dat in den diepsten grond de Staat eigenaar of bron van eigendomsrechten zou zijn. Het feit, dat de bodem niet naar willekeur kan worden vermeerderd, en dat daardoor de eigenaar van onroerend goed in zeker opzicht en in bepaalde omstandigheden eene monopoliepositie inneemt, dat hij de beschikking heeft over wat in het algemeen belang een bepaalde bestemming moet hebben, welk doel zonder onteigening niet kan worden bereikt, vormt den rechtsgrond voor dit ingrijpen van de overheid.

Reeds in de 17e eeuw werd in landen, die ten aanzien van de eerbiediging van den particulieren eigendom in hun wettelijk stelsel een aanmerkelijk meer dogmatisch standpunt innemen dan Nederland, erkend dat dit bestaan eener monopoliepositie rechtsgrond tot ingrijpen voor de overheid vormt.

In zijn *Historical Introduction to the Theory of Law* citeert J. W. JONES de uitspraak van HALE: certain things are affected with a public interest and cease to be *iuris privati* only (sommige zaken hebben verband met het openbaar belang en zijn daardoor niet meer zuiver privaatrechtelijk).

En uit de overwegingen van het vonnis in eene in 1876 in Amerika gevoerde procedure vindt men t. a. p. geciteerd:

Property does become clothed with a public interest when used in a manner to make it of public consequence and affect the public at large. When therefore one devotes his property to a use in which the public has an interest he in effect grants the public interest

in that use and must submit to be controlled by the public for the common good to the extent of the interest he has thus created. When private property is devoted to a public use it is subject to public interest.

(Het eigendomsrecht krijgt een publieke beteekenis, wanneer het wordt uitgeoefend zoo dat dit publieke gevolgen heeft en het publiek belang raakt. Wanneer dus iemand zijn eigendom bestemt tot een gebruik, waarbij het openbaar belang betrokken is, geeft hij metterdaad het openbaar belang betrekking op dat gebruik, en moet aanvaarden contrôle door de overheid te algemeenen nutte in overeenstemming met het aldus door hem bewerkstelligde openbaar belang. Als particulier eigendom tot een algemeen gebruik is bestemd, is het aan openbaar belang onderworpen.)

Nu kan toegegeven, dat eigenaars en huurders in de gegeven omstandigheden het publiek belang bij de juiste distributie van woonruimte niet zelf hebben veroorzaakt.

Dit neemt echter niet weg, dat op dit gebied het publiek, door de overheid te verzorgen, belang in beslissende mate bij de kwestie der woongelegenheid van ons Nederlandsche volk betrokken is, en dat bij het absolute, in de eerste jaren niet aan te vullen, tekort de positie der gebruiksgerechtigden van woningen daardoor sterk monopolistische trekken krijgt.

En volgt uit deze situatie het recht der overheid tot ingrijpen, zoo volgt hieruit tevens dat de overheid bij de vervulling van haar taak kan volstaan met — maar dan ook moet overgaan tot — *tijdelijk* ingrijpen ten aanzien van de wijze, waarop het gebruik van de beschikbare woonruimte geschiedt.

Waar daarbij niet maar alleen het eigendomsrecht, maar het huisrecht en het gezinsleven betrokken zijn, moet dit ingrijpen met de meest sterke waarborgen voor objectiviteit, eerlijkheid, en afweging van belangen worden omgeven.

Doch het recht in beginsel, op dit terrein in te grijpen, kan niet worden betwist.

Wij hebben hier alzoo te maken met eene noodwetgeving, zoodat het uitzonderlijk karakter daarvan tot strikte interpretatie moest leiden. Zoo is door onze Nederlandsche rechterlijke macht dan ook deze materie opgevat. Hetgeen een en andermaal aanleiding is geweest tot verruiming der regelingen van het Vorderingsbesluit Woonruimte en uitbreiding van de bevoegdheden, daarin aan de burgemeesters gegeven. Den burgemeesters is daarmee een uiterst zware en verantwoordelijke taak opgelegd, daar zij — anders dan bij de Algemeene Vorderingsregeling — met de uitvoering belast zijn.

Eenerzijds kan deze opdracht aan een gemeentelijke autoriteit, als dicht bij de bevolking staande en in haar midden levende, als eene vanzelfsprekende worden beschouwd. Aan den anderen kant is het voor hen zelf, voor de bevrediging van het rechtsgevoel der bij deze ingrijpende en epineuse maatregelen betrokkenen, en voor de rechtszekerheid wel zeer onbevredigend, dat in feite hier geen beroep bestaat en, gelijk hieronder nader worde uiteengezet, één man in laatster en hoogster instantie beslist over een zoo diep in het intieme leven der betrokkenen ingrijpende zaak. Opdracht van deze macht aan het college van B. en W. zou uit dit oogpunt zeker de voorkeur verdienen en ook meer in overeenstemming zijn met het systeem onzer Woningwet.

De geschiedenis van het kortstondig bestaan van het Vorderingsbesluit Woonruimte geeft een niet gering aantal wijzigingen te zien, welke de strekking dezer regeling nader bepalen.

Zoo werd aanvankelijk van de „burgerbevolking” als object van hulpverlening gesproken, waarvoor in de plaats later is gelezen: „burgerpersonen”. De praktische beteekenis hiervan is dat, gelijk in de rechtspraak is aanvaard, niet de verpleegden in eene stichting in massa kunnen worden ondergebracht.

Voorts was eerst de toepassing van het besluit beperkt tot hulp aan degenen, die door oorlogshandelingen of daden des bezetters geen onderkomen hadden, terwijl krachtens den lateren tekst ieder, die door de „heerschende buitengewone omstandigheden” gedupeerd was, door de toepassing van het besluit kon worden geholpen.

Een verdere verruiming, die aan de toepasselijkheid der regeling is gegeven, biedt de reeds genoemde wet van 11 Mei 1946, krachtens welke ook in eene woning aanwezige meubileering en stoffeering mede ten gebuik kunnen worden gevorderd.

Bovendien is in die wet de voor hulp krachtens de regeling in aanmerking komende categorie personen uitdrukkelijk uitgebreid tot hen, die dringend *verandering* van woning behoeven. Men denke hierbij aan gevallen, waarin door gezinsuitbreiding of andere omstandigheden de bestaande woninggelegenheid te eenenmale onvoldoende is geworden.

Het is overigens duidelijk, dat ook het omgekeerde zich kan voordoen: dat door inkrimping van het gezin met minder ruimte kan worden volstaan. In de gebruikte woning kan dan een deel voor een ander worden gevorderd; zelfs kan die woning geheel worden gevorderd, waarna den betrokkene — die zulks dan uiteraard dringend behoeft — door vordering op zijn beurt andere woonruimte kan worden verschaft.

Bij alle wijzigingen is onaangetast gebleven het beginsel, dat deze uitzonderingswetgeving slechts op *woonruimte* tot het gebruik als woning betrekking heeft; zoodat dus b.v. een tuin, dien de eigenaar aan zich zou willen houden ook bij vordering van een geheele woning, buiten de vordering valt. Hetzelfde geldt (terzake bestaat een arrest van het Gerechtshof te 's Gravenhage) voor bedrijfsgebouwen, winkelruimten e. d. Voorzoover mij bekend wordt ook in de publicaties over deze materie dit standpunt verdedigd.

De burgemeester is niet volstrekt vrij in het gebruik maken van de bevoegdheden krachtens het besluit. In de Ned. Staatscourant van 16 Juli 1946 no. 137 zijn enkele richtlijnen gepubliceerd, welker rechtskracht volgt uit de bij de wijzigingswet van 11 Mei 1946 in artikel 1 ingevoegde woorden: „met inachtneming van terzake door onzen Minister van Binnenlandsche Zaken gegeven voorschriften of richtlijnen.”

Deze richtlijnen houden in, dat in bepaalde gevallen de burgemeester tot vorderen niet bevoegd is, tenzij daartoe uitdrukkelijk machtiging door den Minister wordt verleend, te weten: indien daardoor zou worden ingegrepen in een hangend proces, en ten aanzien van pastorieën. In de tweede plaats zorgt bij deze richtlijnen vaders Staat voor zichzelf door zich een voorkeur te verschaffen voor een door een ambtenaar verlaten woning; en eindelijk wordt daarbij bepaald, dat voor geëvacueerden, repatrieerenden en ex-politieke gevangenen (van het soort dat uit hoofde van detentie *na* de bevrijding deze kwaliteit verwief!!) ingeschakeld moeten worden de Diensten voor Hulp aan Oorlogsslachtoffers. Het niet inacht nemen van deze richtlijnen zal ongetwijfeld ten gevolge hebben dat de vordering nietig is, immers daarbij onbevoegdelijk werd gehandeld.

Wat de wettelijke voorschriften betreft is hiermee de materie uitgeput; en de vele vragen die zich opdoen — en blijkens de jurisprudentie ook in de praktijk moeite gaven — zijn, gelijk bij de besluiten-wetgeving meer te doen gebruikelijk, geheel aan de praktijk overgelaten. Enkele van die kwesties, die zich blijkens de rechtspraak hebben voorgedaan, mogen hier worden vermeld.

Daarbij zij er op gewezen, dat het systeem des wetgevers, de competentiesfeer des rechters zooveel mogelijk te beperken, eene zeef vormt, waardoor zeer veel kwesties in het beeld der jurisprudentie geen plaats erlangen.

Naarmate meer aan des burgemeesters inzichten wordt overgelaten, naar die mate is de rechter uitgesloten, en naar evenredigheid is ook de rechtszekerheid minder gewaarborgd, en tege-

lijkertijd belemmerd de mogelijkheid, bij gebreke van parlementaire stukken een systematisch beeld van dit deel onzer wetgeving te vormen.

Zoo is de vraag dan opgekomen of ook voor personen, die niet zijn ingezetenen der gemeente, krachtens deze regeling woonruimte kan worden gevorderd. Deze vraag is door den President der Rechtbank te Almelo bevestigend beantwoord; ondanks het feit, dat het besluit den burgemeesters de bevoegdheid toekent „voor hunne gemeente”, welke toevoeging bij deze — overigens logische — opvatting een volstrekt overbodige appendix vormt.

Een zeer belangrijke vraag is, in hoever door de mogelijkheid van ingrijpen der rechterlijke macht de rechtszekerheid is gewaarborgd.

De bemoeienis des rechters gaat zich steeds meer beperken tot de vraag naar *détournement de pouvoir*. In een geval, waarin naar het oordeel van den president der Rechtbank te Zwolle de vordering als zuiveringsmaatregel werd benut, is die stopgezet.

Ook na de beperking der rechterlijke competentie bij de laatste wijzigingswet vindt men uitspraken houdende rechterlijk ingrijpen op dergelijke gronden. Ik moge noemen het in Zutphen behandelde geval, dat een vordering werd tenietgedaan, wijl daarbij niet was gehandeld met de zorgvuldigheid, die ook een burgemeester betaamt, toen eene door herstellenden van de gevolgen van Japansche interneeringskampen en Duitsche onderdrukking gebruikte woning was gevorderd. De Arnheemsche president gaf een gelijke beslissing, toen een burgervader door eene vordering een ontruimingsvonnis van de Pachtkamer frustreerde, zulks merkwaardigerwijs zonder zich te beroepen op het niet naleven der voorbesproken richtlijnen. Voor de Bossche Rechtbank deed zich het geval voor, dat de burgemeester voor een eigenaar, wien de huurder een beroep op het Huurbeschermingsbesluit had kunnen tegenwerpen, de woning vorderde, hetgeen door den President ook werd teniet gedaan.

De Groningsche President achtte misbruik van macht aanwezig, toen in het huis van des belanghebbenden stiefvader voldoende ruimte aanwezig bleek en toch elders woonruimte werd gevorderd.

Als algemeen regel formuleerde het Haagsche Hof, dat bij kennelijk misbruik van bevoegdheid de rechterlijke macht tot ingrijpen bevoegd is; en ook de Hoven te Leeuwarden en Arnhem achten in het algemeen niet elke toetsing door de rechterlijke macht uitgesloten.

Het wil mij voorkomen, dat in verscheidene van de boven ge-

geven voorbeelden de rechterlijke macht, uit gevoel voor recht en billijkheid, de grenzen van hare competentie zeker niet te eng heeft getrokken; en dat die rechterlijke contrôle thans tot kennelijk détournement de pouvoir (zelden bewijsbaar) en met inachtneming der richtlijnen is beperkt.

Eene zeer curieuze opvatting, die aanvankelijk zelfs succes had, is geweest de stelling, dat niet een *geheele* woning kon worden gevorderd. Dit werd afgeleid uit het feit, dat bij onbewoonde doch voor woning geschikte ruimten werd gesproken van „gebouwen of gedeelten van gebouwen”, terwijl bij woonruimte niet de term „woningen of gedeelten van woningen” werd gebezigd. Daarom kon, meende men, de term „woonruimte” alleen op een deel van eene woning betrekking hebben. Deze vrij spitsvondige interpretatie is achterhaald door de meergenoemde wijzigingswet, die spreekt van „al of niet bewoonde woningen of gedeelten daarvan”. De groote woningnood, vooral in de geteisterde gebieden, toleerde niet eene opvatting, die in vele gevallen het doel der regeling geheel zou voorbijschieten.

Aanvankelijk is de rechter ook wel getreden in eene beoordeeling van het al of niet noodzakelijke van de vordering, waarbij meermalen de vordering niet noodzakelijk werd geacht. Bij de meergenoemde wijzigingswet is — kennelijk om dezen weg van beoordeeling door de rechterlijke macht af te sluiten — bepaald, dat de regeling op het oog heeft burgerpersonen, die „uit welken hoofde ook” huisvesting behoeven. De rechtspraak heeft zich hieraan geconformeerd.

Trouwens: de wetgever heeft de afhankelijkheid van deze kwestie van des burgemeesters liberum arbitrium nog eens voor drie ankers veilig gesteld.

In de wijzigingswet worden de burgerpersonen, wien onderdak kan bezorgd, nader omschreven als *de naar zijn* (des burgemeesters) *oordeel* daarvoor in aanmerking komenden. En de te nemen maatregelen als *de naar zijn oordeel* daarvoor aangewezen. Benevens voor geval van meubilerings — stoffeerings — vordering het *naar zijn oordeel* noodzakelijke.

Het valt niet te ontkennen, dat de „eenvoudigheid” der regeling, die in het oorspronkelijk besluit op den voorgrond werd gesteld, hiermee gediend is. Wanneer men althans onder „eenvoudig” verstaat: niet veel moeilijkheden biedend aan de administratie. Rechtszekerheid is echter een goed, dat langs den eenvoudigsten weg niet altijd het best gewaarborgd is. Veeleer kan van dien weg van den minsten weerstand het tegendeel gezegd. En bij de toenemende

macht van allerlei staatsorganen, die de „heerschende buitengewone omstandigheden” meebrengen, mag met te meer nadruk de vraag gesteld of aan dit element misschien ook nog eenige aandacht ware te besteden.

Practisch is de zaak vrijwel aan het oordeel van den objectieven rechter onttrokken, gelijk boven besproken. Wel heeft de Minister het uitsluiten van den rechter bij de beoordeeling der rechtmatigheid van eene vordering erkend strijdig te zijn met de opvattingen van den rechtsstaat; maar wanneer de rechter, althans eene objectieve en onafhankelijke instantie, alleen bij kwade trouw of kennelijk détournement de pouvoir kan ingrijpen, krijgt deze waardeering voor den rechtsstaat een nog al platonisch karakter.

Het gaat hier niet maar om kwesties van overheidsbeleid en doelmatigheid alleen. Er wordt op zeer ingrijpende wijze gehandeld met hoogst belangrijke rechten der burgers. Moeilijkheden worden opgelegd, die soms schier onoverkomelijk zijn. Zware lasten volgen uit de vordering, waarbij de gelijke verdeeling dezer lasten een elementaire eisch van rechtvaardigheid is.

Daarom is het eisch van recht en rechtszekerheid, dat zooveel mogelijk naar vaste normen, en in elk geval onder contrôle van eene andere dan de uitvoerende autoriteit, deze vorderingsbevoegdheid worde gehanteerd.

Het liberum arbitrium van één ambtenaar, hij handele volstrekt conscientieus, hij zij volkomen te goeder trouw, alle klein-menschelijke dingen mogen hem vreemd zijn, hij zij een voorbeeld van objectiviteit en onpartijdigheid; dat vrije oordeel van één persoon is als eenige maatstaf onaanvaardbaar voor het rechtsbesef bij dermate in het leven ingrijpende maatregelen.

Uiteraard wordt dit manko niet opgeheven door het bestaan van de in de meeste gemeenten door de burgemeesters zelf ingestelde commissies met adviseerende bevoegdheid.

Alleen een volkomen vrijstaande objectieve instantie, die in beroep gemotiveerde beslissingen geeft, zal daartoe voldoen.

Alleen dan zal het algemeene rechtsgevoel bevredigd kunnen worden, alleen dan de rechtszekerheid gewaarborgd, die door den rechtsstaat wordt geëischt.

Tenslotte nog enkele opmerkingen over de vergoeding voor de vorderingen. Terwijl de toepassing van het vorderingsrecht zelf de noodige door den rechtsstaat vereischte waarborgen mist, is ten aanzien van de secundaire kwestie, van de vergoedingen, aan dit element alle aandacht besteed.

Of dank zij dit laatste feit dan wel door andere oorzaken de

praktijk ten aanzien van dit onderdeel der regeling weinig moeilijkheden oplevert, zij hier in het midden gelaten.

Dat deze waarborgen voor een niet gering deel hiertoe meewerken, mag rustig worden aangenomen.

De vergoeding dan voor het gevorderde gebruik wordt door of namens den burgemeester bepaald, doch commissies zijn ingesteld (blijkens Min. beschikking van 29 Juni 1946, St.Crt. 129) om ter zake in hoogste ressort eene beslissing te nemen. Als zoodanig is aangewezen voor het gebied van elk Gerechtshof de ingevolge het bepaalde in art. 10 lid 3 van het Algemeen Vorderingsbesluit 1940 voor onroerende goederen in het desbetreffende gebied fungeerende commissie. Bovendien wordt, als degene, te wiens behoefte de maatregel van vordering is toegepast, met betaling in gebreke blijft, de gemeente met de betaling belast, met subrogatie in de rechten van den woning- of inkwartiering-verschaffende tegen den wanbetaler.

Bovendien wordt ten laste van de gemeente gebracht alle schade ten gevolge van het gevorderde gebruik, wanneer dit is een ander gebruik dan dat, waartoe het gevorderde voorheen bestemd was.

Nog is geregeld in de laatste wijzigingswet het geval, dat kosten van herstel en verbouw noodzakelijk zijn om het gevorderde pand geschikt en bruikbaar te maken voor het doel, waartoe het is gevorderd. Voorzooover de aldus gemaakte kosten niet volgens art. 1619 B.W. ten laste van den huurder komen, worden deze kosten op den eigenaar verhaald, echter tot geen hooger bedrag dan waartoe hij door deze voorzieningen werd gebaat. Ongetwijfeld zal de praktische toepassing van dit laatste criterium tot conflicten kunnen leiden, voor welker oplossing dan weer de bovenbedoelde commissie is aangewezen.

Overigens heeft de gebruiker gelijke verplichtingen als op hem zouden drukken, ware hij huurder.

Het valt niet te ontkennen, dat de kwestie van de vergoeding voor het gevorderde gebruik op zeer nauwkeurige en rechtszekerheid verschaffende wijze is geregeld.

* * *

Nu bij Koninklijke boodschap van 19 Maart 1947 een ontwerp van wet tot bevordering van doelmatige „verdeeling van woon-gelegenheid” is aangeboden, zij tenslotte nog de vraag besproken, in hoever daardoor de situatie wordt gewijzigd en of dit ontwerp aan de boven ontwikkelde bezwaren tegemoetkomt.

De term „verdeeling van woonruimte” is weinig gelukkig gekozen; immers doet die gedachten rijzen aan den Staat als beschikker over alles en nog wat; terwijl bovendien door de mogelijkheid van voor woning vorderen van niet als zoodanig gebruikte ruimten deze wet daarnaast ook nieuwe woonruimten schept.

Elk in gebruik dan wel medegebruik nemen of geven van woon-gelegenheid, waaronder voortaan ook woonwagens en woonschepen worden begrepen, wordt in dit ontwerp in artikel 1 aan des burgemeesters goedkeuring gebonden; waarbij weder elke rechterlijke of andere contrôle wordt geëcarteerd ten aanzien van de vraag of er inderdaad een zoodanige in-gebruikneming of -geving bestaat.

In art. 7 wordt vervolgens de burgemeesterlijke bevoegdheid tot vorderen aanmerkelijk uitgebreid, doordat als motief en doel dier bevoegdheid wordt gesteld: „bevordering van een doelmatige verdeeling van woongelegenheid in de gemeente”.

Voor bedrijfsruimte mag ook krachtens deze nieuwe wet niet worden gevorderd, doch bedrijfsruimten kunnen wel als woning worden gevorderd, tenzij daarin krachtens vergunning van de bevoegde autoriteit een bedrijf mag worden uitgeoefend.

De vorengenoemde adviescommissies, in de meeste gemeenten op initiatief des burgemeesters reeds bestaande, worden vervangen door commissies, door den raad te benoemen, die ook alleen adviseerende bevoegdheid hebben.

Het mag worden betwijfeld of deze samenstelling door den raad een waarborg geeft voor een juister samenstelling van de commissie. In het ontwerp wordt in zoover een verbetering aangebracht, dat indien in afwijking van het advies der commissie wordt gevorderd, beroep op den Minister wordt toegekend.

Hieruit volgt, dat het advies der commissie aan de betrokkenen moet worden meegedeeld (een uitdrukkelijk voorschrift in dien zin ware wellicht juist), doch waar niet wordt voorgeschreven, dat de commissie vóór haar advies de betrokkenen hoort, is een kans gemist deze adviezen zoo gefundeerd mogelijk te doen zijn. Zeker zou aanbeveling verdienen met deze bepaling de wet nog aan te vullen. Daarbij zou dan door de commissie ook over de aanwijzing van de te vorderen vertrekken moeten worden geadviseerd.

Hoezeer voor verbetering vatbaar, ligt in dit wetsvoorstel zeker de erkenning, dat meer contrôle noodig is, gelijk hierboven betoogd; zulks ook voor bevrediging van het rechtsbesef.

Intusschen blijft men missen de beoordeeling van eene van de administratie vrij staande instantie, die tot de doeleinden, waarvoor ik de wenschelijkheid van beroep bepleitte, zeer zeker meer

aangewezen is dan de administratie zelf in haar hoogere of hoogste geledingen.

Niet alleen is de Minister te ver verwijderd van de plaatselijke situatie, in verband waarmee een en ander moet worden beschouwd; maar practisch zal bij een dusdanig gecentraliseerde contrôle voorts de ambtelijke voorlichting van dengene, tegen wiens beslissing wordt geappelleerd, een grooter rol spelen dan wenschelijk is om de door het beroep beoogde bevrediging van het rechtsgevoel te verzekeren.

Wellicht verdient het aanbeveling — om ook den woningzoekenden geen onrecht te doen — dat het hooren althans behoorlijk oproepen van deze belanghebbenden bij een appèl ook in de wet wordt voorgeschreven.

Bij het nieuwe ontwerp wordt voorts ten aanzien van de onderbrenging van gerepatrieerden en geëvacueerden de vorderingsbevoegdheid ook toegekend aan den Directeur van het provinciaal bureau voor de verzorging van oorlogsslachtoffers, zulks zonder toekenning van het voorbesproken beroepsrecht. Nog afgezien van de mogelijkheid van conflicten, b.v. wanneer een burgemeesterlijke vordering zou zijn voorafgegaan ten aanzien van dezelfde woonruimte, schijnt deze toevoeging zeer weinig gelukkig.

Indien de wetgever vreest voor recalcitrante burgemeesters, die de bevolkingstoename hunner gemeente op die manier willen remmen (een ander motief is welhaast niet denkbaar), zoo is door inschakeling b.v. van den Commissaris der Koningin, den burgemeester bepaalde bevelen gevend, hieraan beter tegemoet te komen, en wordt althans de gemodereerde beroepsmogelijkheid den betrokkenen niet ontnomen.

Evenmin verdient toejuiching de bepaling, dat rechterlijke ontzuimingsvonnissen, als de ontruiming op grond van de rechterlijke afweging van beider partijen economische belangen en maatschappelijke behoeften is bevolen, voortaan de bepaling van den ontzuimingstermijn aan den burgemeester moeten overlaten. Helaas heeft in enkele gevallen de rechterlijke macht, door een juridisch zeer curieuze en dubieuze delegatie van macht in denzelfden geest, zelf eerst eene fingerwijzing in de richting van dezen inbreuk op hare bevoegdheden gegeven.

Overigens wordt deze uitschakeling van de rechterlijke macht symptomatisch voor de heele materie, als ook in het nieuwe ontwerp ten aanzien van vragen betreffende de redelijke en billijke verdeling der lasten van vordering deze uitschakeling geschiedt.

Uitdrukkelijk wordt dit in het ontwerp verankerd door de in-

zichten van den burgemeester of den directeur bovengenoemd over de doelmatigheid der verdeeling van woongelegenheid aan de rechterlijke macht, c.q. andere tegenover de administratie zelfstandige instantie, te onttrekken.

Is zoo eenerzijds in het ontwerp een poging tot het scheppen van rechtszekerheid gedaan, vooral bij de nog verdere uitbreiding der werkingssfeer van de vordering kan die niet voldoende worden geacht.

De in het nieuwe ontwerp facultatief gestelde richtlijnen des Ministers voor de vorderingspolitiek kunnen tot meerdere zekerheid bijdragen.

Maar het ware wenschelijk, dat daarnaast een objectieve, zelfstandige en buiten de administratie staande instantie, op welke steeds beroep mogelijk zou moeten zijn, ook de z.g. doelmatigheidsvragen te beoordeelen krijgt.

Alleen zoo bereikt men behoorlijke waarborging niet alleen van de belangen der woonruimte behoevendenden, maar ook van de eischen, die de rechtsstaat ook in „buitengewone omstandigheden” stelt en stellen moet. En wordt dan de vraag voorgelegd of de gewone rechterlijke macht voor de functie der bovenbedoelde „objectieve instantie” wel bij uitstek aangewezen is, dan zij het volgende geantwoord.

Wellicht niet; doch de goede ervaringen met leekenrechtspraak te onzent mogen als aanbeveling gelden voor de suggestie, dat de Kantonrechter, als in het algemeen met de lokale verhoudingen en toestanden bekend, bijgestaan door een huurder en een verhuurder, eene instantie zou vormen bij welker beslissing in beroep het rechtsgevoel zich zou neerleggen.

EMIGRATIE

DOOR

A. WARNAAR JZN.

„Weest vruchtbaar en vermenigvuldigt, en vervult de aarde, en onderwerpt haar!”

Zo werd den mens, direct na de Schepping, Gods bevel gegeven om vruchtbaar te zijn en de aarde te vervullen en te onderwerpen. Hier wordt niet alleen uitgesproken dat emigratie principiëel geoorloofd, maar zelfs, dat zij van Godswege geboden is. Het was niet Gods bedoeling dat de mensen slechts kleine delen van Zijn wereld zouden bevolken en daar in grote massa's dicht bij elkander zouden blijven wonen, maar dat deze ganse wereld zou worden vervuld en tot onderwerping gebracht. Tot heil van den mens en tot eer van zijn Schepper.

Al spoedig bleek, dat de mens niet geneigd was dit bevel op te volgen.

Waar men het meendē goed te hebben, wilde men blijven, dicht bij elkaar. Die trek openbaarde zich reeds bij den torenbouw van Babel, waar de mensen zeiden: Kom aan, laat ons voor ons een stad bouwen, en een toren, welks opperste in den hemel zij; en laat ons een naam voor ons maken, *opdat wij niet misschien over de ganse aarde verstrooid worden.*

Als de mens echter weigert, Gods bevel te gehoorzamen, grijpt God zelf in en volvoert Zijn plannen.

Bij Babels torenbouw gebruikte God hiervoor de spraakverwarring. In latere perioden der geschiedenis zien we dat herhaaldelijk de algemene economische omstandigheden, bijzondere economische tegenslagen, gemis aan politieke of staatkundige vrijheid, of geloofsvervolgung de mensen dringen in een ander deel van Gods wijde wereld een nieuw vaderland te zoeken.

Nederland is altijd meer een land van kooplieden dan van emigranten en kolonisten geweest.

In den bloeitijd van onze geschiedenis werd de Nederlandse driekleur op alle zeeën gezien. Nederlandse nederzettingen wer-

den overal in de wereld aangetroffen. In Oost- zowel als in West-Indië. Aan de Kaap evenzeer als in Noord- en Zuid-Amerika. Maar het hoofddoel was steeds weer het drijven van koophandel, niet het vormen van blanke kolonies. Het uitschot der natie werd dikwijls goed genoeg geacht om uitgezonden te worden, maar van een enigszins belangrijke nederzetting van de beste zonen van ons volk was over het algemeen geen sprake.

Ook in de negentiende eeuw, die wel bij uitstek de eeuw van massale landverhuizing is geweest, was de belangstelling van Nederland uit niet groot.

Gedurende deze eeuw waren de Verenigde Staten van Noord-Amerika het grote immigratieland. Van het begin der negentiende eeuw af tot het jaar 1930 zijn niet minder dan 62 miljoen emigranten in de voornaamste immigratielanden aangekomen, en hiervan ging 60 % naar de Verenigde Staten.

Maar de Nederlanders hadden ook toen een bijzonderen stoot nodig om op gang te komen. De eerste belangrijke groepen die naar de nieuwe wereld vertrokken waren de afgescheidenen, die 100 jaar geleden, onder leiding van de predikanten VAN RAALTE en SCHOLTE, in Amerika een nieuw vaderland gingen zoeken. Naast economische motieven speelde de begeerte naar kerkelijke vrijheid hier een zeer grote rol. Tot aan den eersten wereldoorlog is de emigratie naar de Verenigde Staten toen vrij regelmatig blijven lopen. Amerika bood geweldige mogelijkheden. En de brieven van een geslaagden emigrant naar zijn familie en vrienden zijn altijd de meest doeltreffende propaganda voor emigratie gebleken. Evenals het bezoek van zo'n „Amerikaan" aan zijn oude vaderland. Daar kunnen de beste kranten- of tijdschrift-artikelen en de beste voorlichting van Regering of particuliere verenigingen niet tegen op.

Maar ondanks dit alles waren in 1930 van de 39 miljoen „blanken van vreemden oorsprong" die in de Ver. Staten woonachtig waren slechts 1,1 % Nederlanders.

Stelt men daartegenover, dat de Ieren 8 % van dit getal uitmaakten, dan valt het geweldige verschil op.

Maar hiervoor zijn dan wel weer bijzondere omstandigheden aan te wijzen. Door mislukte aardappeloogsten in het midden der vorige eeuw heerste in Ierland hongersnood. En de Engelse overheersing en in verband daarmee een allerongelukkigst systeem van groot-grondbezit dreven de Ieren hun vaderland uit. Met als resultaat, dat de bevolking van 8.295.000 in 1845 terugliep tot 4.299.000 in 1926.

Wij kunnen slechts dankbaar zijn dat de omstandigheden in Nederland zoveel gunstiger zijn geweest, dat een dergelijke exodus werd voorkomen. Maar tegelijkertijd moet worden geconstateerd dat de natuurlijke emigratie-drang in het Nederlandse volk niet sterk is.

Toch is in de jaren, die aan den eersten wereldoorlog voorafgingen, door de hierboven genoemde omstandigheden de emigratie van Nederlanders, waaronder de Friezen een grote plaats innamen, naar de Ver. Staten belangrijk geweest.

Maar de oorlog maakte hieraan een einde. En enige jaren na den oorlog sloot Amerika practisch zijn grenzen. Quota werden vastgesteld, en de toelatings-voorwaarden werden zo verzwaard, dat zelfs deze kleine quota veelal niet werden volgeboekt. Terwijl er in 1914 nog 1.218.480 immigranten de Ver. Staten binnenkamen, varieerden de getallen na 1931 van 23.000 tot 34.000 per jaar.

Hiermede kwam aan een enigszins betekenisvolle emigratie van Nederland uit een einde. Nieuwe landen moesten worden gezocht. Hier miste men de aanknopingspunten, waarop men in de Ver. Staten in vele gevallen had gesteund. Emigreren werd weer veel meer pionieren dan het voordien geweest was.

De aandacht viel allereerst op Canada, waar zich ook tussen 1900 en 1930 reeds een aantal Nederlanders had gevestigd. Maar van enige massa-emigratie was geen sprake.

Naar Zuid-Afrika vertrok een op zichzelf niet onbelangrijk aantal technici en vakarbeiders, maar gezien ons grote bevolkingsoverschot was ook dit niet van grote betekenis.

Enkele groepjes trokken naar Frankrijk, Argentinië en Brazilië en vestigden daar geslaagde Nederlandse kolonies, maar in verband met onze totale bevolking was dit alles slechts van zeer geringe betekenis.

Na den tweeden wereldoorlog brak ook voor de emigranten een nieuw tijdperk aan.

Ook nu leven we weer onder zeer bijzondere omstandigheden. Nederland was reeds voor den oorlog één der dichtst bevolkte landen der wereld. Ook gedurende den oorlog bleef onze bevolking toenemen. En Gode zij dank groeit zij nog steeds: alléén over 1946 bedroeg de aanwas meer dan 200.000 zielen. Wij zijn nog geen stervend volk.

Reeds voor den oorlog was er hier een ontstellend gebrek aan levensruimte, inzonderheid voor onze jonge boeren en tuinders,

die, als ze willen trouwen, geen bedrijf kunnen vinden. De aantallen van deze mensen lopen volgens verschillende enquêtes uiteen van 30 tot 60 duizend. Het aantal inschrijvingen voor de boerderijen, die vóór den oorlog in de Wieringermeer beschikbaar kwamen, spreekt een al te duidelijke taal. Welke flinke jonge landarbeider, die graag met hard werken vooruit zou willen komen, heeft hier de kans nog eens een eigen bedrijf te mogen bezitten? Door intensivering van den tuinbouw heeft men getracht meer werkgelegenheid te scheppen en de opbrengsten te verhogen. En er zijn voor den oorlog in dit opzicht dikwijls verrassende resultaten bereikt. Maar ook deze mogelijkheden zijn begrensd. En vooral nu er mee gerekend moet worden dat onze grootste afnemer van voorheen, Duitsland, voorlopig wel voor een belangrijk gedeelte zal moeten worden uitgeschakeld. Niet het minst voor onze veredelde, maar daardoor ook vrij dure producten.

Vast staat ook dat Nederlands nieuwe provincie, de N. O. polder, aan onze sterk groeiende bevolking voor de toekomst geen voldoende mogelijkheden biedt.

Daarbij komt nog dat vele mensen gedesillusionneerd zijn. Het bevrijde Nederland is niet geworden wat ze er gedurende de moeilijke bezettingsjaren van hebben gehoopt en verwacht. Men gevoelt de dreiging van het Russische gevaar. Men heeft geen vertrouwen meer in het vaderland, in vele gevallen zelfs niet meer in Europa, en men wil weg, en liefst maar ver weg.

Wij vrezen dat voor sommige mensen emigratie een vlucht dreigt te worden, en dit is naar onze mening onjuist. Vooral voor den Christen.

Wel geloven we dat men zich afvragen moet of God, die de huidige omstandigheden over ons bracht, deze misschien ook wil gebruiken om de mensen Zijn bevel, de aarde te vervullen en te onderwerpen, weer duidelijker voor ogen te stellen.

Er zijn nog grote gebieden in deze wereld, die nog steeds zeer spaarzaamelijk zijn bevolkt en waar mogelijkheden liggen die nog nauwelijks zijn aangeroerd.

De algemene roeping tot het vervullen en onderwerpen der aarde staat vast. Of iemand persoonlijk hiertoe geroepen wordt, moet hij zelf uitmaken, dat kan een ander niet voor hem beslissen.

Maar vast staat, dat een Christen nooit mag emigreren als een vluchteling. Als hij gaat, moet hij gaan als een door God geleide en geroepene, die weet dat hij ook in zijn nieuwe vaderland een taak heeft te vervullen, die hem van Godswege is opgelegd.

Als deze aarde moet worden vervuld en onderworpen; heeft dit niet alleen economische betekenis, maar moet dit ongetwijfeld ook geestelijk worden verstaan. Ook in dit opzicht heeft de emigrant een taak te vervullen. De kerk van Jezus Christus moet worden gebouwd en versterkt. Er is door tal van vroegere Nederlandse emigranten, economisch zowel als geestelijk, in verschillende delen der wereld prachtig werk gedaan. Zij hebben een lichtend spoor nagelaten, dat de emigranten van nu goed zullen doen te volgen.

De goede naam, dien zij overal in de wereld voor den Nederlandsen emigrant verworven hebben, heeft voor een belangrijk gedeelte den weg gebaand voor hen, die thans een nieuw vaderland zoeken.

Het is daarbij een opmerkelijk verschijnsel, dat zich ook onder de vroegere emigranten een groot aantal mensen van Calvinistische levensovertuiging bevond. En de best geslaagde Nederlandse nederzettingen, in de Ver. Staten zowel als in Canada, in Argentinië en Brazilië zowel als in Frankrijk, worden door de Gereformeerde groepen gevormd.

De emigratie van Nederland uit is sinds de bevrijding nog slechts zeer gering geweest, maar vast staat, dat verschillende landen zeer veel voor Nederlandse emigranten voelen en deze soms zelfs boven andere verkiezen. Dit feit is voor de toekomst van niet te onderschatten betekenis. En wij danken het aan de oude voortrekkers!

Het is niet juist te beweren, dat de na de bevrijding zeer beperkte emigratie uitsluitend het gevolg zou zijn van een gebrek aan medewerking of zelfs van de tegenwerking van de Nederlandse Regering en haar ambtenaren.

Men moet de oorzaak hiervan in de eerste plaats zoeken in de immigratie-landen zelf. Deze waren nog niet klaar. Eerst moest omgeschakeld worden van de oorlogs- naar de vredesproductie. De miljoenen-legers moesten worden gedemobiliseerd en de gedemobiliseerde soldaten moesten in het nationale economische leven worden ingeschakeld. Daarna wilde men in verschillende landen, voordat men algemene emigratie toeliet, de families herenigen. D. w. z. dat de oorlogsbruidjes in de eerste plaats in de gelegenheid werden gesteld, hun Amerikaanse of Canadese echtgenoten te volgen, en dat burgers van deze landen toestemming verkregen hun naaste familieleden, die sinds 1939 door het uitbreken van den oorlog in Europa hadden moeten achterblijven, nu te doen over komen.

Er moesten ook in de immigratie-landen nieuwe regelingen worden ontworpen en nieuwe organisaties voor dit werk worden opgebouwd, daar alles sinds 1939 had stilgelegen.

Eerst daarna kon de gewone, geregelde emigratie weer een aanvang nemen.

Met uitzondering van Frankrijk, dat reeds vrij spoedig bereid was Nederlanders toe te laten, kwamen de andere immigratielanden eerst tegen het einde van 1946 en het begin van 1947 met deze maatregelen gereed. En dan nog slechts gedeeltelijk. In de meeste landen werd nog slechts een begin gemaakt, voor enkele andere staat nog niets vast.

Maar nu stuiten we inderdaad op de belemmerende bepalingen van de Nederlandse Regering: 1. de Nederlandse Regering is niet bereid voor de emigranten deviezen van enige betekenis beschikbaar te stellen en 2. de Nederlandse Regering is van mening dat met het oog op den wederopbouw geen Nederlandse arbeiders kunnen worden gemist, zodat in het algemeen aan emigratie van arbeiders geen medewerking wordt verleend.

Voor al het eerstgenoemde punt is een ernstige rem voor boeren, tuinders en zakenmensen, die hier nog over een groter of kleiner bezit beschikken en dit gaarne zouden willen medenemen om hiermede in het nieuwe vaderland een zaak of bedrijf op te zetten. Als zij nu zelf de gelegenheid krijgen te vertrekken, moeten zij hun bezit hier achterlaten en zijn in het nieuwe vaderland voorlopig uitsluitend op loondienst aangewezen. Dit is voor velen geen aantrekkelijk vooruitzicht.

Er worden, wat dit punt betreft, over het gevoerde Regeringsbeleid meermalen harde noten gekraakt. Ook wij zijn van mening dat de Regering in dit opzicht tot dusver te schriel is geweest. Maar anderzijds menen wij, dat men bij de beoordeling van de Regerings-maatregelen toch steeds in voldoende mate rekening zal moeten houden met de geweldige moeilijkheden, waarvoor de Regering juist ten opzichte van het deviezen-vraagstuk steeds weer wordt gesteld.

Het gaat er toch niet om of iemand toegestaan zal worden zijn eigen bezit mee te nemen, zoals sommigen dit vraagstuk zo eenvoudig kunnen stellen. Neen, een boer, die na de liquidatie van zijn zaken beschikt over b.v. f 25.000,—, vraagt van de Regering, dat deze zijn 25.000 wankel Hollandse guldens zal omzetten in 10.000 volwaardige Amerikaanse of Canadese dollars. En de Regering, die slechts over een zeer beperkt bedrag aan dollars beschikt, is wel verplicht zich af te vragen waarmee het algemeen

belang het best wordt gediend, door deze \$ 10.000 nu te geven aan een emigrant, of er b.v. hout voor te kopen waarmee 10 nieuwe woningen kunnen worden gebouwd.

Ook het tweede punt, de emigratie van arbeiders, is een moeilijk vraagstuk. Het is begrijpelijk, dat de Regering diep doordrongen is van de noodzaak, dat alle beschikbare Nederlandse arbeidskrachten worden ingezet voor Nederlands wederopbouw. Dat men daarom de emigratie van arbeiders niet wenst te bevorderen in dien zin, dat men aan arbeiders faciliteiten zou verlenen door b.v. den overtocht voor hen te betalen, achten we begrijpelijk en juist. Maar dat men aan arbeiders faciliteiten zou weigeren, die aan andere volksgroepen wel worden verleend, zal naar onze mening moeilijk principieel kunnen worden verdedigd. Een flinke jonge boerenarbeider, die altijd hard heeft gewerkt en uiterst zuinig heeft geleefd en zo over een spaarpotje beschikt, doch wien hier de gelegenheid ontbreekt daarmede een eigen bedrijf op te zetten, moet, indien hij wil emigreren, naar onze mening op dezelfde medewerking kunnen rekenen als de zoon van een boer, die in dezelfde omstandigheden verkeert.

Al deze omstandigheden, de voorwaarden van de immigratielanden zowel als het standpunt der Nederlandse Regering inzake emigratie, in aanmerking nemende, moet worden geconstateerd, dat de emigratie-mogelijkheden in het algemeen nog zeer beperkt zijn.

Maar andererseits mag met een zekere voldoening worden vastgesteld, dat er sinds begin 1947 voor mensen uit onze agrarische bedrijven, inzonderheid voor jonge, ongehuwde boeren en tuinderszonen, die bereid zijn voorlopig in loondienst te gaan werken, voldoende mogelijkheden zijn in een ander deel van Gods wijde wereld een nieuw vaderland te zoeken, waar zij niet gehinderd zullen worden door het gebrek aan ruimte, dat in Nederland zo benauwen kan.

Over de huidige mogelijkheden voor de verschillende immigratielanden kan nog het volgende worden opgemerkt.

Van de *Verenigde Staten* moeten ook voor de toekomst, wat het aantal emigranten betreft, geen hoge verwachtingen worden gekoesterd. De grote vakbonden beschikken hier over een geweldigen invloed en deze zijn tegen immigratie omdat zij hiervan loondruk vrezen. Het huidige jaarlijkse quotum bedraagt, evenals voor den oorlog, 3100. Met de gewone immigratie is door de Ver. Staten tot nu toe zelfs geen begin gemaakt. Tot dusver worden alleen

immigranten toegelaten voor wie door Amerikaanse burgers ten gunste van de Amerikaanse Regering een „affidavit of support”¹⁾ wordt gegeven. Wie emigreren wil en over relaties beschikt, die hem aan deze papieren willen helpen, zal goed doen deze kans te grijpen. Economisch biedt Amerika geweldige mogelijkheden op elk gebied. Materialisme en modernisme spelen ook in het leven van het Amerikaanse volk een grote rol. Daarom is het van zo uiterst grote betekenis dat men zich vestigt in streken waar aansluiting bij een Christian Reformed Church of een rechtzinnige Reformed Church mogelijk is. In deze kringen zal men een kerkelijk en geestelijk leven aantreffen, dat ook een Hollandsen Calvinist kan bevredigen.

Canada is een land, dat naar onze vaste overtuiging voor de toekomst nog zeer grote mogelijkheden biedt. In oppervlakte nog groter dan de Verenigde Staten, en met slechts één tiende van de bevolking van zijn groten buurman. Hierbij moet in aanmerking worden genomen, dat grote gebieden in het noorden voor menselijke bewoning ongeschikt zijn, maar ook dan nog biedt Canada voor de toekomstige jaren ruimte voor enkele millioenen immigranten. De Nederlanders hebben hier, evenals trouwens in de Ver. Staten, bij de autoriteiten een zeer goeden naam. Bij de eerste regeling, die voor enkele maanden afkwam en waarbij vooral mensen werden toegelaten uit de agrarische bedrijven, werd door de Canadese Regering de eis gesteld dat per familie \$ 2000.— zou worden meegebracht. De Nederlandse Regering was echter in het algemeen niet in staat of bereid deze bedragen aan deviezen te verschaffen en zo dreigde de zaak opnieuw te stokken. Of de Canadese Regering nu medelijden gekregen heeft met die arme Hollanders, of dat zij bezweken is voor den zeer sterken drang, die is uitgeoefend door haar eigen onderdanen, die dringend om goede werkkrachten verlegen zitten, voor enkele weken kwam de nieuwe regeling af, waarbij Nederlanders, die bereid zijn in land- of tuinbouw in loondienst te gaan werken, zonder nadere financiële voorwaarden worden toegelaten. De Christian Reformed Churches in Canada hebben hun plaatselijke, provinciale en landelijke organisaties om de emigranten op te vangen en te plaatsen. Zij zijn reeds hard bezig plaatsen voor de komende emigranten te zoeken, zodat deze reeds verzekerd zijn van werk voordat zij in Canada aankomen. In samenwerking met de Chr. Emigratie-

¹⁾ Borgstelling, onderhoudsverklaring; bedoeld is een verklaring, die waarborgt, dat de adspirant-immigrant niet ten laste van den Amerikaanschen staat zal vervallen, daar hij verzekerd is óf van voldoende onderhoud óf van middelen voor de terugreis.

Centrale in Nederland wordt er naar gestreefd, emigranten van Prot. Chr. huize zoveel mogelijk te plaatsen daar, waar een behoorlijke geestelijke verzorging en kerkelijk meeleven mogelijk zal zijn.

Ook in andere opzichten is Canada een land, dat voor emigratie van Nederlanders zeer geschikt moet worden geacht. De Canadees is in het algemeen wat vlotter dan een Engelsman en wat behoudender dan een Amerikaan. Onze ervaring is, dat volksaard en karakter zeer geschikt zijn voor assimilatie van Nederlanders. Economisch biedt dit land ongetwijfeld zeer gunstige perspectieven.

Nu zal dus moeten blijken of er onder onze jonge mensen een werkelijke emigratiedrang leeft. Of men alleen maar over deze dingen spreekt, of dat men bereid is te gaan nu de mogelijkheid zich voordoet. Dat men niet direct zijn bezit kan meenemen heeft ook een goeden kant. In het verleden hebben heel wat emigranten hun meegenomen bezit verspeeld, omdat ze niet het geduld hadden eerst een behoorlijken leertijd door te maken, maar eigen zaken ondernamen voordat men hiervoor voldoende met de omstandigheden van het nieuwe land op de hoogte was.

Zuid-Afrika is ook een land dat weer Hollandse emigranten vraagt. Maar hier stuiten we op het bezwaar dat Zuid-Afrika speciaal geïnteresseerd is in technici en vakarbeiders, juist de categorieën van arbeiders, die naar de mening van de Nederlandse Regering hier voorshands niet zullen kunnen worden gemist. Toch blijkt de Nederlandse Regering bereid te zijn aan de emigratie van een beperkt aantal mensen naar Zuid-Afrika haar medewerking te verlenen. En dit achten wij gelukkig. Nu de emigratie naar dat land weer mogelijk is, is het dringend noodzakelijk dat Nederland van het begin af aan meedoet. Later kan men dan trachten den stroom wat te verbreden.

In verschillende opzichten biedt Zuid-Afrika den Nederlandsen emigrant aantrekkelijke vooruitzichten. Men vestigt zich temidden van een volk dat in taalkundig en geestelijk opzicht zeer nauw aan ons verwant is.

Jammer is, dat er, inzonderheid door den laatsten oorlog, nogal enige practische moeilijkheden zijn ontstaan. Over het algemeen zijn de Zuid-Afrikaanse Calvinisten vurige nationalistten, die ook nu nog vrij sterk anti-Engels zijn. Helaas leidde dit wel eens tot min of meer Duitse sympathieën en vooral na den inval der Duitsers in ons land namen de in Zuid-Afrika gevestigde Nederlanders dit niet. Dit leidde in verschillende gevallen tot nauwere

aansluiting van de Nederlanders bij het Engelse element. En dit stelde onze Zuid-Afrikaanse vrienden zeer teleur, die juist op de Nederlandse emigranten hun hoop gevestigd hadden voor versterking van het echt Zuid-Afrikaanse element, zowel in geestelijk als in cultureel opzicht. Zo ontstond gedurende de laatste jaren tussen deze twee groepen, die zich juist zo nauw mogelijk bij elkaar behoorden aan te sluiten, enige vervreemding. Maar met enigen goeden wil van beide zijden zullen deze moeilijkheden ongetwijfeld kunnen worden overwonnen.

En dan kan de emigratie naar Zuid-Afrika in de toekomst voor Nederland van zeer belangrijke betekenis worden.

Frankrijk was het eerste land, dat na de bevrijding zijn grenzen weer voor Nederlandse emigranten openstelde. En dat hier voor boeren inzonderheid zeer gunstige mogelijkheden zijn, is wel zeer duidelijk bewezen door de Nederlanders (in dit geval voor een belangrijk deel Zeeuwen) die zich in 1924 en latere jaren in het gebied aan de Yonne hebben gevestigd. De economische resultaten zijn hier geweldig. Een Gereformeerde Kerk kon worden geïnstitueerd en deze kerk ontving verleden jaar in Ds WINTER van Antwerpen haar eersten eigen predikant.

Het Franse volk was reeds voor den oorlog een stervend volk. Het platteland raakt steeds meer ontvolkt. Ongetwijfeld zijn hier goede mogelijkheden voor Nederlandse boeren en sinds verleden jaar zijn reeds verschillende families vertrokken. Ook hier stuitte men op het bezwaar dat de Nederlandse Regering niet in staat was voldoende deviezen beschikbaar te stellen. Een gedeeltelijke oplossing werd gevonden doordat een regeling werd getroffen waarbij het aan Nederlandse emigranten werd toegestaan hun levenden en doden inventaris mede te nemen. Hieraan is door de Centrale Stichting Landbouw-Emigratie zeer hard gewerkt en het was zeer teleurstellend dat met de Regering gemaakte afspraken later door verschillende ambtelijke instanties niet werden gehonoreerd. Het Bureau In- en Uitvoer veroorzaakte herhaaldelijk zeer ernstige moeilijkheden. En in verband daarmee staat op dit ogenblik de emigratie naar Frankrijk weer stop. Een bevredigende oplossing zal pas worden bereikt indien er een crediet-regeling tot stand komt tussen de Nederlandse en de Franse Regering, waardoor wordt mogelijk gemaakt, dat de Nederlandse emigrant tegenover het bezit dat hij hier achter moet laten in Frankrijk een crediet in francs kan opnemen. Hieraan wordt gewerkt, maar regeringsmolens werken nu eenmaal langzaam en heus niet alleen in Nederland.

Inmiddels zijn er nu reeds voldoende mogelijkheden voor jonge mensen in Frankrijk te gaan werken of in het opleidings-centrum Méridon een theoretische en practische opleiding te ontvangen. Zo kan men zich vast oefenen in de Franse taal, zich op de hoogte stellen van de Franse wetgeving en allerlei Franse gebruiken. Dit alles biedt het voordeel dat men beter is toegerust wanneer de mogelijkheid zich voordoet een eigen bedrijf in Frankrijk op te zetten.

De Zuid-Amerikaanse landen, inzonderheid *Brazilië* en *Argentinië*, bieden ongetwijfeld voor Nederlandse emigranten voor de toekomst goede mogelijkheden. Wat volksaard en godsdienst betreft kleven er aan deze landen echter voor een Prot. Chr. emigrant grotere bezwaren dan aan landen als de Ver. Staten en Canada. De politieke toestanden zijn er ook minder stabiel. Toch hebben de Gereformeerde kolonies in Carambehy in Brazilië en Tres Aroyos in Argentinië het bewijs geleverd dat men ook in deze landen economisch kan slagen en het geloof der vaderen trouw blijven.

De Stichting Landverhuizing Nederland zond verleden jaar een bijzonderen vertegenwoordiger naar Brazilië om daar een onderzoek in te stellen en emigratie voor te bereiden. De R.K. Boerenbond zond er drie deskundigen heen, die sinds kort zijn teruggekeerd.

In Argentinië werkt de Stichting Landverhuizing nauw samen met den Nederlandsen landbouw-attaché Dr BEUKENKAMP, die zich sterk voor de immigratie van Nederlanders interesseert, en den in Nederland welbekenden pionier onder de Nederlandse kolonisten J. VERKUYL.

Argentinië vraagt op het ogenblik 4 à 500 jonge Nederlanders die daar in den landbouw willen werken.

Al hebben wij dus ook in deze landen enige steunpunten in de daar gevestigde Gereformeerde Kerken (drie in Argentinië en één in Brazilië), dit is met het oog op de geweldige uitgestrektheden van deze landen van weinig betekenis. Brazilië is nog iets groter dan de Ver. Staten en Argentinië is 90 maal zo groot als Nederland.

Daarom blijven wij voorshands tegen individuele emigratie naar deze landen bezwaren koesteren, tenzij men zich direct bij één van de Nederlandse kolonies kan aansluiten.

Anders is naar onze mening, in het algemeen gesproken, hier alleen emigratie in groepsverband verantwoord.

Ds MULLER uit Carambehy zond verleden jaar reeds een veel-

belovend plan in, waarvoor hier veel belangstelling was. Maar dit ging er van uit dat door Nederlands kapitaal daar de nodige grond zou worden gekocht, die dan aan Nederlandse kolonisten zou worden uitgegeven. En dit moet, gezien Nederlands huidige deviezen-positie, helaas voorlopig uitgesloten worden geacht.

Daarom is men vooralsnog afhankelijk van wat de Regeringen van Brazilië en Argentinië, of particulier kapitaal in die landen, zullen hebben aan te bieden. En de ervaring heeft geleerd dat zodanige aanbiedingen door de Nederlandse Regering eerst behoorlijk moeten worden onderzocht voordat met vrijmoedigheid kan worden geadviseerd daarop in te gaan.

Zo eist emigratie in groepsverband, van geestelijk gelijkgezinde personen, want dit is een absolute voorwaarde om te slagen, een degelijke voorbereiding. En deze voorbereiding kost tijd.

Ook *Australië* wenst weer een begin te maken met de opnemings van Nederlandse immigranten. Verwacht wordt dat de eerste emigranten in den loop van 1947 zullen vertrekken. Een vertegenwoordiger van de Stichting Landverhuizing is er reeds heen om een en ander voor te bereiden. In het verleden is de belangstelling van den Nederlandsen emigrant voor dit land niet groot geweest. Daarom is er hier ook niet zoveel over bekend als over de andere landen, die wij bespraken. Ongetwijfeld is er in *Australië* grote behoefte aan degelijke Hollandse kolonisten, die zich daar blijvend willen vestigen. Maar de houding, die deze voormalige bondgenoot sinds de capitulatie van Japan tegenover Nederland durft aannemen, is oorzaak, dat wij persoonlijk met emigratie naar *Australië* liever zouden wachten totdat de communistische havenarbeiders daar een minder beslissende rol spelen.

Tenslotte nog een enkel woord over *Suriname*. Zoals bekend is de geschiedenis van dit overzeese gebiedsdeel, ondanks alle goede mogelijkheden die daar aanwezig zijn, een grote lijdens-historie. De positie is door den oorlog nog verslechterd doordat de Amerikaanse bezetting en allerlei werkzaamheden in verband met de oorlogvoering de toch al schaarse arbeidskrachten uit de plantages hebben weggezogen, waardoor deze in vele gevallen zijn verwaarloosd. De Regering heeft enkele deskundigen uitgezonden om de mogelijkheden van een algemeen herstelplan te onderzoeken. Langs de kust liggen grote vruchtbare gebieden. Verschillende cultures, als rijst, citrus, enz. bieden goede kansen. Het tot ontwikkeling brengen daarvan geeft echter in dit tropische gebied verschillende moeilijkheden, evenals de schaarse arbeidskrachten. De arbeid zal, zoveel als maar enigszins mogelijk is, machinaal

moeten worden verricht en daarvoor zijn nodig grote bedrijven en voldoende kapitaal.

Emigratie naar Suriname biedt het grote voordeel, dat de flinke kerels, die daarheen vertrekken, niet voor den Nederlandsen stam en het Koninkrijk verloren gaan.

Of emigratie op grote schaal in de komende jaren mogelijk zal blijken, hangt in de eerste plaats af van de vraag of Nederland bereid zal zijn de zaken in Suriname fors en breed aan te pakken en te breken met de lapmiddelen, die in het verleden dikwijls zijn toegepast.

Wij menen dat dit vluchtige overzicht voldoende aantoont, dat ondanks alle moeilijkheden die er nog zijn te overwinnen er toch voor flinke jonge kerels, vooral uit de agrarische bedrijven, voldoende mogelijkheden zijn weg te komen. Behalve in Amerika, waar men afhankelijk is van de bekende garantieverklaring, zijn er nu reeds kansen in Canada, Argentinië, Frankrijk, Zuid-Amerika en Australië.

Nu zal moeten blijken of jong-Nederland werkelijk bereid is deze kansen te grijpen en weg te trekken, of dat men wel over deze dingen spreekt en flink „kankert”, als men meent, dat op het beleid van de Regering en de Stichting Landverhuizing aanmerkingen zijn te maken, maar ten slotte niet over den nodigen moed en het nodige doorzettingsvermogen beschikt als bepaalde mogelijkheden zich voordoen.

Ten besluite nog enige opmerkingen over de wetgeving en de organisatie op het gebied der landverhuizing.

Wat de wetgeving betreft noemen we de Nederlandse Landverhuizingswet 1936.

Deze wet was nodig ter bescherming van den emigrant. Spoorweg- en stoomvaartmaatschappijen, soms ook particuliere landeigenaren, maakten in verschillende gevallen propaganda om emigranten te werven, die niet te verantwoorden was. En nog erger maakten het dikwijls Nederlandse individuen, die, of door gemis aan deskundigheid of gedreven door de begeerte den toekomstigen emigrant geld uit den zak te kloppen, een ernstig gevaar voor den emigrant vormden.

De Regering heeft den plicht haar onderdanen tegen flessen-trekkerij te beschermen en te voorkomen dat deze door valse voor- spiegelingen naar vreemde landen worden gelokt en daar aan allerlei moeilijkheden en ellende worden prijsgegeven.

Deze wet verbiedt, zonder vergunning van den Minister van Sociale Zaken, onder wiens Departement de emigratie ressorteert, voorlichting betreffende emigratie te geven.

Er is, ook sinds de bevrijding, herhaaldelijk tegen deze wet gezondigd. En de handhaving ervan is naar onze mening in vele gevallen te slap geweest.

Wat de organisatie betreft is er in de eerste plaats de „Stichting Landverhuizing Nederland”, aanvankelijk bedoeld als een semi-officieel instituut, dat zich echter in den loop der jaren hoe langer hoe meer tot een volledig regerings-orgaan heeft ontwikkeld en ook geheel door de Regering wordt gefinancierd. Deze instelling heeft tot taak emigratie-mogelijkheden te onderzoeken, bepaalde regelingen voor te bereiden en het Nederlandse volk van voorlichting te dienen. De Stichting is gevestigd Lange Voorhout 20, Den Haag.

Zeër terecht heeft men echter al spoedig gevoeld, dat het niet juist was de behartiging van de belangen der emigranten uitsluitend aan de Regering over te laten. Vooral de geestelijke belangen zijn voor den emigrant van zeer grote betekenis en de verzorging daarvan dan in geen geval aan de Regering worden overgelaten. Daarom werd reeds meer dan 20 jaar geleden de Gereformeerde Emigratie-Vereniging opgericht die in 1938 werd omgezet in de Christelijke Emigratie-Centrale (adres Raamweg 26, Den Haag). Doel is de emigranten voor te lichten en te steunen en het zoveel mogelijk daarheen te leiden dat de emigrant ook in zijn nieuwe vaderland in staat wordt gesteld een behoorlijke geestelijke verzorging te krijgen. Daartoe wordt een zo nauw mogelijk contact onderhouden met reeds in de overzeese landen gevestigde geestverwanten en saamgewerkt met de daar aanwezige instellingen en organisaties, waardoor men tevens in staat is, ook wat de economische omstandigheden en mogelijkheden betreft, waardevolle inlichtingen te verschaffen. Tegenover de Regering en de officiële instanties worden de belangen der emigranten, waar dit nodig is, verdedigd. Met de Stichting Landverhuizing Nederland wordt in het algemeen op bevredigende wijze samengewerkt.

Tenslotte is verleden jaar opgericht de Centrale Stichting Landbouw Emigratie (adres Raamweg 26, Den Haag). Deze Stichting werd opgericht door de zes organisaties die saamwerken in de Stichting voor den Landbouw. Men was van mening, dat, waar onder de emigranten van de eerstkomende jaren de boeren en de tuinders ongetwijfeld een zeer belangrijke plaats zullen innemen, een eigen organisatie ter behartiging van de belangen van deze

mensen zeer noodzakelijk was. De landarbeiders zijn in de organisatie opgenomen, maar aangezien deze voorlopig in het algemeen nog niet zullen kunnen emigreren, spelen ze daarin nog geen actieve rol. Deze instelling heeft, vooral in verband met de emigratie naar Frankrijk, reeds zeer belangrijk werk gedaan.

Er is een zeker streven in de kringen van den landbouw dat er op gericht is, een gedeelte van de taak, die tot dusver door de Stichting Landverhuizing Nederland is verricht, voor de toekomst over te doen dragen op de Centrale Stichting Landbouw Emigratie. Het bestek van dit artikel laat niet toe dieper in te gaan op de vraag waarom en in hoeverre dit gewenst is. De toekomst zal wel leren hoe deze dingen zich zullen ontwikkelen.

In elk geval kunnen we ons artikel besluiten met vast te stellen, dat de bestaande organisaties ongetwijfeld een goede, betrouwbare voorlichting en een degelijke behartiging van de belangen van den Nederlandsen Emigrant waarborgen. *)

Hazerswoude, Maart 1947.

*

*) Enkele bijzonderheden in dit artikel zijn ontleend aan het altijd nog zeer lezenswaardige boekje „Landverhuizing” door Mr Dr P. H. W. G. VAN DEN HELM, dat in 1939 in de serie „Tijdseinen” bij de Drukkerij Blommendaal te 's Gravenhage verscheen.

VRAAG EN ANTWOORD

VRAAG (in allerlei bewoording vele malen gesteld):

Moeten wij als anti-revolutionairen er naar streven sport-beoefening en wedstrijd sport op Zondag tegen te gaan en zoo ja, welke maatregelen kunnen daartoe worden getroffen?

ANTWOORD:

Het standpunt, dat van A.R. zijde ten aanzien van sportbeoefening op Zondag wordt ingenomen, vindt zijn basis in art. V van Ons Program, dat vergeleken bij den text van 1878 in 1934 slechts een redactionele wijziging en aanpassing aan veranderde tijdsomstandigheden onderging en materieel geheel denzelfden inhoud behield. Dit artikel verlangt van de Overheid de bevordering der Zondagsrust tot tweëerlei doel, n.l. tot vrijlating van den Zondag en also mede in het belang des volks. Het hoofddoel met de bevordering der Zondagsrust is dus gelegen in de vrijlating van den Zondag, opdat de burger dien kan heiligen. Hem tot die heiliging noodzaken kan de Overheid evenwel niet. Dat is ook niet haar taak.

Wel ligt het op haar weg, publieke Zondags-ontheiliging door een deel der burgers, waardoor andere burgers van hun in de Zondagsrust vervatte gelegenheid tot Zondagsheiliging zouden worden beroofd, tegen te gaan.

Dit laatste kan er haar ook toe nopen de sport-beoefening op Zondag aan banden te leggen. Daarin is dan niet te zien een positieve dwang tot Zondagsheiliging door den een, maar een maatregel, die de mogelijkheid tot Zondagsheiliging voor den ander, die anders zou worden aangetast, handhaaft. Niemand zal toch betwisten, dat de aan Gods ordinantiën gebonden Overheid zover moet gaan, dat zij de aantasting der mogelijkheid tot Zondagsheiliging tegengaat zoveel in haar vermogen ligt.

Daarbij zal zij uiteraard rekening moeten houden met de volkszede ter plaatse, waar zulk ingrijpen wordt overwogen. Reeds Dr KUYPER wees er op in Ons Program, „dat slechts bedachtzame, geleidelijke overgang de volkszeden ten deze zou kunnen reformeeren”. Die uitspraak geldt niet alleen ten aanzien van reformatie der volkszede op het gebied der Zondagsrust, maar ook wanneer het gaat om beteugeling van nieuw opgekomen of voortgaande aantasting dier Zondagsrust.

Uiteraard kan ook het omgekeerde gelden. De volkszede in een gemeente kan (nog) van dien aard zijn, dat daar eerder aanleiding

is tot ingrijpen dan in een andere gemeente, waar men op het gebied der Zondagsheiliging reeds is „afgezaakt”.

De Zondagswet is in tweeërlei opzicht van belang met betrekking tot sport-beoefening op Zondag. Allereerst is daar artikel 3, hetwelk bepaalt, „dat gedurende den tijd, voor de openbare godsdienstoefening bestemd, geenerhande spelen, hetzij kolven, balslaan of dergelijke mogen plaats hebben”. Op het eerste oog zou men zeggen, dat dan gedurende de godsdienstoefeningen alle beoefening van balsport op Zondag verboden zou zijn.

De Hoge Raad heeft echter inzake tennisspel op Zondag in 1918 een belangrijk arrest gewezen. Op grond van de geschiedenis van den text der wet en gelet op haar doel, zoals dat blijkt uit haar considerans, kwam de Hoge Raad tot de conclusie, dat onder „dergelijke” spelen als kolven en balslaan vallen te verstaan de spelen, die „uit hunnen aard tot luidruchtigheid hetzij door de spelers, hetzij door de toeschouwers, aanleiding kunnen opleveren, en dit ook inderdaad doen.” Om krachtens art. 3 verboden te zijn is dus vereist,

- a. dat het spel uit zijn aard aanleiding geeft tot luidruchtigheid bij spelers en/of toeschouwers, en
- b. dat het spel plaats vindt tijdens den tijd, bestemd voor het houden van openbare godsdienstoefeningen, en
- c. dat het hinder kan opleveren voor de uitoefening van den openbaren godsdienst, en
- d. dat het zulks ook werkelijk doet.

Of deze vermelde vereisten aanwezig zijn kan alleen naar de omstandigheden van elk geval worden beoordeeld.

Het blijkt dus, dat tegen sportbeoefening op Zondag, voor zover die *niet* als openbare gemakelijkheid kan worden aangemerkt — waarover hieronder nader —, wel kan worden opgetreden, maar alleen wanneer aan de bovenvermelde vereisten is voldaan.

Van belang is verder art. 4 der Zondagswet, dat bepaalt, „dat geene openbare gemakelijkheden . . . op de zondagen en algemeene feestdagen zullen gedoogd worden; zullende het aan de plaatselijke besturen worden vrijgelaten hieromtrent eene uitzondering toe te staan, mits niet dan na het volkomen eindigen van alle godsdienstoefeningen”.

Onder openbare gemakelijkheden nu worden volgens vaste jurisprudentie van den Hogen Raad o.m. verstaan wedstrijden, waarbij het publiek tegen betaling wordt toegelaten. Aldus werd o.m. beslist bij arrest H. R. 20 November 1939. Zulke wedstrijden zijn dus des Zondags verboden, tenzij daarvan ontheffing worde verleend.

Deze ontheffing kan worden verleend door het „plaatselijke bestuur”. Volgens een oud arrest van den H. R. moet daaronder worden verstaan de gemeenteraad. In de practijk worden de ontheffingen meestal verleend door B. en W. en uit een arrest van den H. R. van 1925 kan men indirect afleiden, dat ook dit college wellicht thans B. en W. de daartoe bevoegde autoriteit zou achten.

Men lette er echter op, dat alleen ontheffing kan worden verleend voor openbare gemakelijkheden, welke plaats vinden na het volkomen eindigen van alle godsdienstoefeningen. Vroeger werd dienaangaande

een vrij ruim standpunt ingenomen: men achtte openbare vermaken dan alleen op Zondagmorgen volstrekt verboden, terwijl voor den Zondagmiddag ontheffing mogelijk werd geacht als bovenbedoeld. In 1925 heeft de H. R. echter een arrest geveld, dat aldus valt te verstaan, dat ontheffing alleen mogelijk is voor openbare gemakkelijkheden, die worden gehouden, nadat *alle* godsdienstoefeningen in de gemeente *metterdaad* — dit laatste ter beoordeling van den rechter — zijn geëindigd.

Mitsdien zijn wedstrijden, waarbij het publiek tegen betaling toegang heeft, op Zondag verboden, tenzij B. en W. er ontheffing toe hebben verleend. B. en W. kunnen deze ontheffing alleen verlenen voor wedstrijden, die worden gehouden na het volkomen eindigen van alle godsdienstoefeningen in de gemeente. Zouden B. en W. uitzonderingen toestaan, die met de wet in de hand niet zijn geoorloofd, dan zijn de wedstrijden, die op grond van zodanige ontheffingen worden gehouden, desniettemin overtreding der Zondagswet en mitsdien strafbaar.

Dr Noteboom, die over Zondags-kwesties vele adviezen heeft gegeven ¹⁾, acht het niet uitgesloten, dat ook het houden van wedstrijden, waarbij het publiek zonder entrée-betaling maar met beschikbaarstelling van tribunes e. d. wordt toegelaten, onder het verbod van artikel 4 der Zondagswet moeten worden geacht te vallen. Zeker is dit niet en tot nog toe houden de lagere rechterlijke ambtenaren zich bij de vervolging en berechting aan het criterium, dat entrée-betaling nodig is om een wedstrijd te stempelen tot openbare gemakkelijkheden.

Ook volgens art. 4 der Zondagswet blijven dus op Zondag mogelijk:

1. tegen betaling voor het publiek toegankelijke wedstrijden, die door B. en W. zijn toegestaan en na het volkomen eindigen van alle godsdienstoefeningen plaats vinden,

2. weliswaar voor het publiek waarneembare, maar daarvoor niet toegankelijke wedstrijden, die ook op anderen grond niet kunnen worden aangemerkt als openbare gemakkelijkheden,

3. voor het publiek noch waarneembare noch toegankelijke wedstrijden,

4. en wellicht ook: zonder betaling voor het publiek toegankelijke wedstrijden, die ook op anderen grond niet kunnen worden aangemerkt als openbare gemakkelijkheden,

een en ander voor zover zij niet reeds worden getroffen door het verbod van artikel 3.

Moet men nu de sportbeoefening, voor zover die door de Zondagswet niet is verboden, van gemeentewege verder beperken?

¹⁾ Zie voor een 42-tal (!) adviezen het alphabetisch zakenregister op de adviezen en artikelen in de jaargangen 1925—1936 (1 t/m 12) van de maandeditie van A. R. Staatskunde, onder de letter Z. In den 13den tot en met 16den jaargang komen nog een 7-tal adviezen voor, waarvoor men zie het binnenkort te verschijnen register. In het bijzonder zij gewezen op de algemeen-principiële adviezen in A. R. S. III, blz. 224 e.v., met literatuur-vermelding, en in A. R. S. XIV, blz. 124, en op dat in A. R. S. XIV, blz. 328, met uitvoerige vermelding van rechtspraak.

Vooropgesteld zij, dat de Engels- (en Schots-)puriteinse Zondagsopvatting zeker niet Nederlands-calvinistisch is. Toch heeft de meeste sportbeoefening op Zondag stellig niet onze instemming. In de eerste plaats is het leven van vele lieden (van de toeschouwers soms bijna nog meer dan van de spelers) zo vervuld van de sport, dat er van enige geestelijke, laat staan religieuze, belangstelling nauwelijks meer sprake is. Dit is trouwens niet alleen een bezwaar tegen sportbeoefening op Zondag. Maar die levenshouding maakt toch wel in bijzondere mate, dat van de echte viering van den Zondag voor zeer velen geen sprake is: die dag is voor hen een dag van uitslapen, lekker eten, 's middags een gang naar het voetbalveld en 's avonds naar de bioscoop. In de tweede plaats passen met name sommige lawaaijige vormen van sport, b.v. voetbalspel, al heel slecht in de sfeer van den Zondag.

Andererzijds kan men met recht volhouden, dat de sport in de levens van zeer velen een vulling, zij het een surrogaat-vulling, van den Zondag heeft gegeven, die hen afhoudt van nog erger misbruik van den Zondag, met name kroeggang en cafébezoek. Dat geldt voor de spelers in sterkere mate dan van de bezoekers, maar toch voor beide.

Toch overwegen m. i. de nadelen. Maar hier komen wij tot ons uitgangspunt. Wij zijn gekant tegen dwang tot Zondagsheiliging. Wel menen wij, dat de Overheid tot taak heeft de aantasting van de in de Zondagsrust gelegen mogelijkheid tot Zondagsheiliging van anderen tegen te gaan. De openbare godsdienstoefening behoort niet te worden gehinderd. Geschreeuw en getier in de omgeving van de bebouwde kom moet niet worden getolereerd. Door de sportbeoefening van sommigen veroorzaakte Zondagsarbeid van anderen moet zoveel mogelijk worden beperkt.

Voor zover een en ander niet met bepalingen der Zondagswet in de hand zou kunnen worden bereikt, kan er reden zijn voor ingrijpen door den gemeentelijken wetgever.

De vraag rijst dan of, nu eenmaal de Rijkswetgever de Zondagswet heeft gegeven, de gemeentewet zulk ingrijpen nog wel toestaat. Krachtens artikel 193 der gemeentewet mag immers een plaatselijke verordening niet treden in hetgeen van algemeen Rijks- of provinciaal belang is. Op dien grond werd in 1914 vernietigd een verordening van de gemeente Aarlanderveen, waarbij verboden werd „des Zondags voetbalwedstrijden te houden of voetbalspelen te houden, waartoe aan het publiek met of zonder betaling toegang werd verleend”.

Evenwel wordt door Kroon en Hoge Raad erkend de bevoegdheid van den gemeentelijken wetgever tot *aanvulling* van de voorschriften van den Rijks- of provincialen wetgever, mits bij het vaststellen van een aanvullende verordening tweeërlei worde in acht genomen.

Vooreerst mag de verordening niet treden in de materie die de Zondagswet regelt, hetgeen uitdrukkelijk uit haar formulering behoort te blijken.

En voorts dient de verordening te blijven binnen de grenzen van art. 168 der gemeentewet, also binnen de grenzen der gemeentelijke huishouding. Waaruit volgt, dat de gemeentelijke verordening niet mag verbieden sport of sportwedstrijden op particulier, geheel afge-

sloten of ver van bewoonde gebouwen gelegen terrein, die noch hinder noch overlast noch samenscholingen van het publiek kunnen veroorzaken.

Met inachtneming van deze voorwaarden zou een gemeentelijke verbodsbepaling aldus kunnen luiden:

1. Onverminderd hetgeen is bepaald bij de artikelen 3 en 4 der Zondagswet is het verboden sport te beoefenen en sportwedstrijden te houden of daaraan deel te nemen
 - a. op publiek terrein,
 - b. gedurende den Zondag op voor het publiek toegankelijk of van den publieken weg af waarneembaar terrein,
 - c. op voor bewoners van naburige huizen hinderlijke wijze.
2. Onverminderd hetgeen is bepaald bij de artikelen 3 en 4 der Zondagswet kan van het onder b bepaalde ontheffing worden verleend door Burgemeester en Wethouders doch voorzover het betreft een aangelegenheid als bedoeld in art. 221 der gemeentewet door den Burgemeester.

De toevoeging aan het slot is een gevolg van de latere jurisprudentie op art. 221 der gemeentewet, welke uit de omstandigheid, dat dit artikel den burgemeester de politie toekent over de schouwburgen, tapperijen en alle voor het publiek openstaande gebouwen en samenkomsten, benevens over openbare vermakelijkheden, de conclusie trekt, dat het verlenen van ontheffingen van bepalingen van gemeenteverordeningen, die op deze onderwerpen betrekking hebben — *voorzover* die verordeningen zulke ontheffingen toelaten — alleen aan den burgemeester kan worden opgedragen. Het wil mij echter voorkomen, dat dit laatste *niet* geldt met betrekking tot de beperkte ontheffing, die mogelijk is van het in art. 4 der Zondagswet-zelf bepaalde. Het verlenen *dier* ontheffing wordt bij dat artikel opgedragen aan het „plaatselijke bestuur”. Men kan er nu over twisten, of daaronder moet worden verstaan de gemeenteraad dan wel B. en W., maar in elk geval kan daaronder m. i. *niet* worden verstaan de burgemeester, die wel hoofd van het plaatselijke bestuur, maar daarom nog niet dat bestuur zelf is. Ook is er m. i. geen voldoende reden aan te nemen, dat art. 221 der gemeentewet in dit opzicht art. 4 der Zondagswet op zij zou hebben gezet.

Nog zij opgemerkt, dat de raad, die geen ontheffing wenst mogelijk te maken van hetgeen is bepaald in lid 1 der ontworpen bepaling, lid 2 niet behoeft op te nemen. Ook dan blijft echter het verlenen der dispensatie als bedoeld in art. 4 der Zondagswet mogelijk, daar die bepaling niet door een gemeenteverordening kan worden uitgesloten.

ECONOMISCHE PERSPECTIEVEN IN INDONESIË

DOOR

DR A. A. L. RUTGERS.

Begin Mei 1947 heeft de Regering der Verenigde Staten een zeer belangrijke boodschap aan de Nederlandse Regering doen overbrengen.

De Regering der Verenigde Staten acht onverwilde maatregelen tot het bereiken van overeenstemming inzake economische en financiële aangelegenheden als ook uitvoering van artikel 14 der Overeenkomst van Linggadjati noodzakelijk, niet alleen als wettelijke verplichting, maar ook als voorwaarde voor de rehabilitatie ¹⁾ van de economie van Nederlands-Indië.

De Amerikaanse Regering is met deze boodschap aan het juiste adres. Ook bij de uitvoering van de Overeenkomst van Linggadjati zijn Nederland en de Republiek Indonesië geen twee gelijkgerechtigde partners, maar is Nederland internationaal verantwoordelijk voor geheel Nederlands-Indië. De Republiek zelf heeft bij de Overeenkomst van Linggadjati aanvaard, dat de Republiek een onderdeel zou zijn van de te vormen Verenigde Staten van Indonesië en niet zelfstandig op internationaal gebied zou optreden.

De Amerikaanse boodschap is ook in ander opzicht opmerkenwaard. Om twee redenen acht de Regering der Verenigde Staten „onverwilde maatregelen” nodig. In de eerste plaats om de wettelijke verplichting, dus als eis van rechtsherstel. Daarnaast als voorwaarde voor de rehabilitatie van de economie van Nederlands-Indië. Dit laatste verdient daarom bijzondere aandacht, omdat algemeen bekend is, dat hiervoor grote kapitalen moeten worden geïnvesteerd en dat alleen Amerika deze kan verschaffen. Uitvoering van art. 14 der Overeenkomst van Linggadjati is daarom de voorwaarde, en de Amerikaanse Regering acht daartoe onverwilde maatregelen noodzakelijk.

Artikel 14 bepaalt: „De Regering van de Republiek erkent de aanspraken van alle niet-Indonesiërs op herstel in hun rechten en teruggave van hun goederen, voor zover deze worden uitge-

¹⁾ Deze Amerikaanse term betekent hier ongeveer: het herstel. Red.
A. St. XVII—3

oefend of zich bevinden in het gebied, waarover zij de facto gezag uitoefent. Een gemengde commissie zal worden ingesteld om dit herstel of deze teruggave te bewerkstelligen."

Twee maanden zijn verlopen sedert de ondertekening van de Overeenkomst van Linggadjati op 25 Maart 1947. Langdurige besprekingen zijn te Batavia gevoerd met vertegenwoordigers der Republiek, evenwel zonder enig resultaat. Terwijl art. 14 zonder enige restrictie of voorwaarde teruggave van eigendommen en herstel van rechten stipuleert, wil thans de Republiek daaraan allerlei onereuze voorwaarden verbinden, waardoor de uitvoering van artikel 14 onmogelijk wordt.

Kort gezegd, de Republiek saboteert de uitvoering van artikel 14 ten nadele van de Nederlandse en buitenlandse (meest Engelse en Amerikaanse) eigenaren, en de Nederlandse Regering verzuimde tot dusver de Republiek tot naleving van het accoord van Linggadjati te dwingen.

Wat zijn onder deze omstandigheden de economische perspectieven van Indonesië? Welke gevolgen zullen voortvloeien uit een voortzetting der tot dusver door Commissarissen-Generaal gevolgde politiek? Wat is de plicht der Nederlandse Regering in dit opzicht?

Op deze vragen willen de hier volgende bladzijden het antwoord geven.

De gevolgen van het tot dusver gevoerde beleid van Commissarissen-Generaal, waarbij het politieke basisaccoord van Linggadjati getekend werd zonder dat op economisch gebied overeenstemming was verkregen, willen wij nagaan ten opzichte van het rechtsherstel der eigenaren, de welvaart van Indonesië, het wereldvoedseltekort en de Nederlandse financiën.

Hieraan moet voorafgaan een uiterst summier overzicht van den stand van de Indische economie vóór en na den oorlog. Teneinde dit zo beknopt en overzichtelijk mogelijk te houden vergelijken wij inzonderheid de jaren 1938 en 1946, waarbij bedacht moet worden, dat 1938 geen bijzonder gunstig jaar was, daar Indië toen nog geenszins de werelddepressie en de lage prijzen der jaren dertig was te boven gekomen.

De uitvoer van Nederlands-Indië vertegenwoordigde in 1938 in totaal 658 millioen gulden, in 1946 slechts 154 millioen. In het topjaar 1929 was de waarde van den uitvoer zelfs 1443 millioen.

De invoer had in 1938 een waarde van 486 millioen, de invoerwaarde van 1946 is onbekend, maar is zeker belangrijk groter, wellicht het dubbele of meer.

Tegenover een uitvoerexcedent van rond 200 miljoen in 1938 (het veeljarig gemiddelde ligt dicht bij de 400 miljoen), staat een invoerexcedent van honderden miljoenen in 1946, vermoedelijk een half miljard of althans een cijfer van die orde.

Wanneer wij de uitvoercijfers van 1938 nader analyseren, dan blijkt, dat 70 % van dezen uitvoer afkomstig was van met buitenslands kapitaal gedreven ondernemingen, namelijk 40 % van den ondernemingslandbouw en 30 % van den mijnbouw. Daarnaast 25 % van den bevolkingslandbouw en 5 % van de bosproducten.

De betekenis van de Indische producten voor de wereldhuishouding blijkt uit de volgende grepen uit de exportstatistieken. Indië exporteerde in 1938 ongeveer 95 % van het wereldverbruik van kina, praktisch geheel ondernemingsproduct.

Aan voedings- en genotmiddelen exporteerde Indië:

suiker	in 1938: 1.000.000 ton, in 1946:	286 ton;
oliën en vetten	in 1938: 920.000 ton, in 1946:	52.000 ton;
tapiocaproducten	in 1938: 266.000 ton, in 1946:	vrijwel niets;
thee	in 1938: 80.000 ton, in 1946:	1579 ton;
tabak	in 1938: 50.000 ton, in 1946:	865 ton.

Bovendien exporteerde Indië:

aardolieproducten	in 1938: 6.500.000 ton, in 1946:	202.000 ton;
rubber	in 1938: 331.000 ton, in 1946:	58.000 ton.

Weliswaar is te verwachten, dat 1947 minder catastrofale cijfers zal vertonen dan 1946, maar zolang de ondernemingen niet aan haar eigenaren zijn teruggegeven zal maar een kleine fractie van de ondernemingsproductie, die 70 % van de export uitmaakte, opnieuw voor export beschikbaar komen.

Bestendiging van dezen toestand betekent een grievend onrecht tegenover de eigenaren der door de Republiek bezette ondernemingen. Zoals de Regering der Verenigde Staten terecht opmerkt, ligt hier een wettelijke verplichting, welke de ondertekenaars van Linggadjati moeten nakomen. Het is een eis van recht, dat de ondernemingen, fabrieken, spoorwegen enz. worden teruggegeven aan de eigenaren.

Het gaat hier om grote belangen, niet alleen voor de eigenaren, maar voor het gehele Nederlandse volk. Een miljoen hectaren cultuurgrond is nu al geruimen tijd aan verwildering prijs gegeven; iedere maand, dat deze toestand voortduurt, wordt het later herstel kostbaarder, tot het in het geheel niet meer mogelijk is. Wanneer de Republiek niet medewerkt aan de teruggave en Nederland alsdan deze niet doorzet zonder hare medewerking,

verdwijnen enige milliarden van het Nederlandse volksvermogen. De daaruit voortvloeiende verarming zal het gehele Nederlandse volk aan den lijve ondervinden.

De Nederlandse Regering, welke ook in Indië de taak heeft het eigendomsrecht te beschermen, en die over de machtsmiddelen beschikt om dit te doen, staat schuldig, wanneer zij, omdat de Partij van den Arbeid geen gewapend optreden toelaat, werkeloos blijft toezien bij deze schending van het accoord van Linggadjati.

Voor de welvaart van Indonesië is de niet-naleving van artikel 14 der Overeenkomst van Linggadjati nog veel katastrofaler dan voor Nederland.

Eigenlijk moet hier niet van welvaart worden gesproken. Het gaat in Indië niet om een meerdere welvaart, het gaat voor millioenen om de vraag, of de allernoodzakelijkste levensbehoeften zullen kunnen worden aangeschaft.

De productie van den bevolkingslandbouw op Java is te enenmale onvoldoende om voor de 40 millioen inwoners voldoende voedingsmiddelen te produceren en daarboven nog genoeg te exporteren om den invoer te betalen van de onmisbare kleding en huisraad, verkeersmiddelen en fabrieksinstallaties. Daarvoor zorgde de ondernemingsproductie. Nu deze heeft opgehouden, heerst op Java gebrek, zij het plaatselijk in verschillende mate. Dit gebrek zal zich in toenemende mate doen gevoelen, wanneer de thans nog in gebruik zijnde verkeersmiddelen en fabrieken geheel versleten zullen zijn en de export ontbreekt om den noodzakelijken import van nieuwe te betalen.

Reeds thans is, mede door het gebrekkige verkeer, de toestand plaatselijk hoogst ernstig. In Madoera heerst maanden achtereen hongersnood; Batavia telt naar schatting 15000 bedelaars, waarvan de politie er dagelijks tien dood op straat vindt, gestorven door uitputting, afgezien van degenen, die thuis sterven; de verhalen en foto's van hetgeen zich aan de militaire fronten afspeelt, vertonen een zelfde beeld; de prijzen der levensmiddelen spreken een duidelijke taal.

Het is waar, dat onder het Nederlandse bestuur millioenen op dit overbevolkte Java op de grens van het bestaansminimum leefden. Maar onder dat bestuur behoorden hongersnoden tot het verleden en was het mogelijk gebleken de bevolking van Java in ruim een eeuw van 6 tot 40 millioen te laten toenemen. Het bevolkingsaccrès was tot een half millioen per jaar gestegen. In plaats daarvan neemt thans de bevolking in aantal af. Betrouw-

bare cijfers ontbreken, maar men schat de afnemings thans op een miljoen per jaar. Indien men op deze wijze voortgaat, zullen nog ongetelde duizenden hierbij worden opgeofferd.

Een tiende van deze ellende onder het vooroorlogse Nederlandse bewind zou een storm van verontwaardiging in Nederland hebben verwekt. Thans berust men er stilzwijgend in, dat de Nederlandse Regering, die in Indië over voldoende machtsmiddelen beschikt, deze ongebruikt laat in plaats van de grondslagen van de economie op Java te herstellen. Hervatting van de productie voor export is in letterlijken zin een levensvoorwaarde voor Java en deze voorwaarde kan slechts worden vervuld door teruggave van de ondernemingen aan de eigenaren.

Het wereldvoedseltekort is bekend. Dagelijks lezen wij ervan in onze dagbladen. Suiker en vetten zijn in het bijzonder schaars in de wereld van vandaag. Onze rantsoenen zijn mede daarvan afhankelijk.

Wat betekent het niet herstellen van Indië's productie door het weren der eigenaren van hun ondernemingen voor het wereldvoedseltekort?

Het betekent, dat volgens de cijfers van 1938 aan de wereld worden onthouden: 1.000.000 ton suiker, 270.000 ton oliepalmp producten, 260.000 ton tapiocaproducten, 80.000 ton thee, enzovoorts.

Iedere maand langer uitstel van den terugkeer der eigenaren betekent meer dan een maand uitstel van de uiteindelijke hervatting van den export, daar het herstel steeds moeilijker en in vele gevallen tenslotte onmogelijk wordt.

De wereldnood eist herstel van den export, en de Nederlandse Regering is in schuldig verzuim, wanneer zij niet alles doet wat in haar vermogen is om dit doel te bereiken.

Het uitblijven van het herstel van Indië's export vormt een bedreiging voor de Nederlandse staatsfinanciën, welke nauw samenhangen met de Indische staatsfinanciën, welke zelve in hoge mate afhankelijk zijn van de activiteit en winstgevendheid der met buitenlands kapitaal gedreven ondernemingen.

Nauwkeurige cijfers zijn hierover niet te geven, daar al wat met de Indische begroting samenhangt, zich afspeelt achter een ijzeren gordijn en zorgvuldig geheim wordt gehouden.

Vóór den oorlog werd de Indische begroting in het openbaar behandeld, in Indië vóór de vaststelling in den Volksraad, in Nederland in de Staten-Generaal.

Thans is ten deze niet meer de Indische Staatsregeling van kracht, maar het Londense Noodbesluit van 23 December 1943

(St. D No. 65), het Overgangsbesluit Algemeen Bestuur Nederlands-Indië. Daarbij is bepaald, dat de Indische begroting door den Luitenant-Gouverneur-Generaal wordt vastgesteld en daarna door de Kroon moet worden goedgekeurd, terwijl Volksraad en Raad van Indië, de beide van den Gouverneur-Generaal onafhankelijke organen, van het toneel zijn verdwenen. In afwachting van de goedkeuring van de Kroon wordt de door den Luitenant-Gouverneur-Generaal vastgestelde begroting uitgevoerd.

Deze laatste bepaling blijkt buitengewoon belangrijk te zijn. Blijkens de bij schrijven van 6 Mei 1947 door den Minister van Justitie aan de Tweede Kamer overgelegde opgave van Koninklijke besluiten uit de jaren 1940—1945, welke materie bevatten, die normaliter bij de wet had moeten worden geregeld, zijn voor die jaren geen besluiten betreffende de Indische begroting te vermelden, zodat zelfs de vereiste goedkeuring door de Kroon achterwege is gebleven. De Indische financiën worden dus, zonder dat enige instemming of goedkeuring van een onafhankelijk orgaan daaraan te pas komt, uitsluitend door den Luitenant-Gouverneur-Generaal beheerd, die de geheime begrotingen vaststelt. De Staten-Generaal schijnen hierin te berusten.

Het is dus onmogelijk hier cijfers uit de Indische begroting aan te halen. Gelukkig is dit voor mijn betoog ook niet nodig en behoef ik ook geen beroep te doen op de oncontroleerbare berichten, dat deze begroting een tekort van meer dan een milliard zou vertonen en dat Indië maandelijks 40 millioen buitenlandse deviezen verbruikt.

Een enkele blik op den Middelenstaat der Indische begroting van vóór den oorlog is voldoende om te begrijpen, dat het grootste deel van de inkomsten van Nederlands-Indië volkomen is verdwenen.

Daartegenover moeten de huidige uitgaven, gelet op de stijging van prijzen en lonen, op de enorme uitgaven voor herstel en wederopbouw en op de bijzondere uitgaven voor vrede en veiligheid, die van vóór den oorlog zeer belangrijk overtreffen. Het tekort zal daarom zeker van de orde van grootte van een milliard zijn.

Een andere aanwijzing voor den toestand der Indische financiën ligt in de Memorie van Toelichting van Minister LIEFTINCK op het wetsvoorstel de limiet voor het lopende kasvoorschot aan Nederlands-Indië te verhogen tot 800 millioen ¹⁾). Daarbij wordt medegedeeld, dat Nederland alsdan voor ruim 2½ milliard gulden aan Indië zal hebben geleend of Indische binnen- en buitenlandse leningen zal hebben gegarandeerd.

¹⁾ Hand. Tweede Kamer 1946—1947, Bijlage no. 436.

Genoeg om te bewijzen, dat de Nederlandse staatsfinanciën in sterke mate afhankelijk zijn van de Indische staatsfinanciën en dat men over deze laatste niet somber genoeg gestemd kan zijn.

Wanneer nu het huidige beleid in Indië ongewijzigd wordt voortgezet, zodat productie en export der ondernemingen niet worden hervat, betekent dit naast de reeds geschetste ernstige gevolgen, dat ook de Indische staatsfinanciën steeds verder ontredderd worden, dat er geen uitzicht bestaat, dat Indië binnen afzienbaren tijd in staat zal zijn de rente en aflossing van de Indische staatsleningen te betalen.

De leiders van de Republiek zijn van dezen stand van zaken volkomen op de hoogte. Zij weten, dat zij alles wat zij wensen kunnen verkrijgen, wanneer zij er maar in slagen de onderhandelingen lang genoeg te rekken, mits de Nederlandse Regering haar standpunt handhaaft, tot geen prijs gebruik te maken van de aanwezige militaire macht. Dan moet onvermijdelijk diezelfde militaire macht door de hoge kosten welke zij medebrengt, tot den financiëlen en economischen ondergang van de Nederlandse positie in Indië leiden. In dit verband zie ik ook het feit, dat Commissarissen-Generaal de grootste haast hadden de Overeenkomst van Linggadjati te ondertekenen, maar dat de Republiek deze ondertekening nog drie maanden wist te vertragen. Verwacht moet worden, dat de Republiek op dezen weg zal voortgaan, voortdurend de hoop bij Commissarissen-Generaal levendig zal houden dat overeenstemming zal worden bereikt, maar daarnaast den uitputtingsoorlog zal voortzetten.

Dat het in uitzicht gestelde wederzijds vertrouwen door de ondertekening van Linggadjati niet is bereikt, maar dat de Republiek integendeel voortgaat de Nederlanders zoveel mogelijk moeilijkheden te bezorgen, blijkt uit tal van feiten. Ondanks de buitengewoon tegemoetkomende houding der Indische Regering — bij Medan worden vijf ondernemingen in het door onze troepen beveiligde gebied niet weder in bedrijf gesteld, omdat de Republiek daarvoor nog geen toestemming gaf! —, gaat de Republiek voort de door Nederland beveiligde hoofdsteden opzettelijk uit te hongeren, mogen de waterleidingen van Batavia, Semarang en Medan niet weder worden hersteld, hebben geregeld beschietingen van onze militairen plaats, enzovoorts.

Een dezer dagen kondigde het in de Nederlandse taal te Batavia verschijnende republikeinse orgaan „Het Nieuwsblad” zelfs aan, dat het nu waarschijnlijk hard tegen hard zal gaan.

De door Minister LIEFTINCK becijferde $2\frac{1}{2}$ milliard Indische

schuld komen, wanneer het op deze wijze voortgaat, automatisch op den rug van de Nederlandse belastingbetalers neer.

Van dezen kant bekeken zijn de perspectieven, door Minister LIEFTINCK en het Centraal Plan Bureau getekend voor het herstel van het evenwicht in de Nederlandse financiën, bijna belachelijk.

Bij ongewijzigde voortzetting van het huidige Indische beleid wordt de Nederlandse Staatsschuld automatisch $2\frac{1}{2}$ miljard groter, terwijl daarnaast nog een bedrag van gelijke orde aan Nederlands volksvermogen in Indië verloren gaat. Daarnaast loopt de Nederlandse deviezenpot leeg in den Indischen bodemlozen put.

De Nederlandse Regering heeft ook voor deze belangen van het Nederlandse volk te waken. Zij pleegt schuldig verzuim, indien zij haar beleid niet wijzigt en alle mogelijke middelen aanwendt om deze catastrofe te voorkomen. Zij staat daarbij sterk, daar zij niet anders te doen heeft dan nakoming van de Overeenkomst van Linggadjati op dit punt te verzekeren.

Te verzekeren doordat de ondernemingen weder aan haar eigenaren worden teruggegeven, waarbij tevens vast moet staan, dat bedrijfszekerheid bestaat, doordat de Nederlandse Regering waarborgen schept voor vrede en veiligheid, voor een gezond muntwezen en deviezenbeheer, en voor een verantwoorde belastingpolitiek.

De Nederlandse Regering zal dan eindelijk weder komen tot het vervullen van haar plicht als Overheid, en haar gezag doen gelden op het terrein, dat zij te kwader ure meende te kunnen overlaten aan de revolutionnaire krachten, die daar de macht in handen hadden genomen.

Dit is niet alleen formeel haar recht en het levensbelang van Indonesië en Nederland, maar ook internationaal haar plicht.

De Regering der Verenigde Staten verwacht dit van haar, en stelt dit als voorwaarde voor deelneming aan het economisch herstel in Indië.

27 Mei 1947.

Naschrift.

Het bovenstaande was reeds persklaar, toen de avondbladen van 28 Mei 1947 de eerste berichten brachten over de Nota, welke namens de Commissie-Generaal aan de Regering van de Republiek is aangeboden. Deze berichten waren afkomstig van Associated Press, die mededeelt, wat deze Nota „volgens betrouwbare bronnen” zou inhouden.

Wederom is opvallend, dat Nederland door een buitenlands pers-agentschap het eerst moest worden ingelicht over de levensbelangen van Nederland en Indonesië, ondanks de millioenen, welke aan Regeringsvoorlichtingsdiensten worden uitgegeven.

Intussen heeft de officiële publicatie van de Nota met de vijf daarbij behorende bijlagen plaats gehad ²⁾).

De bij deze Nota overgelegde voorstellen omvatten:

1. De eerste uitvoering van artikel 15 van de overeenkomst van Linggadjati met betrekking tot de hervorming van de Indische regering tot een centraal apparaat van de toekomstige federatie en de oprichting van organen voor samenwerking met het opperbestuur in Nederland.

2. De regeling van de buitenlandse betrekkingen en de voorbereiding van de vorming van een buitenlandsen dienst voor de toekomstige Verenigde Staten van Indonesië.

3. De militaire samenwerking met betrekking tot het volledig staken van de vijandelijkheden, het herstel van recht en veiligheid, de opbouw van de defensie voor Indonesië en de vermindering van de troepensterkte.

4. De regeling van de belangrijkste economische vraagstukken, met name die, welke betrekking hebben op het buitenlands handelsverkeer, de deviezencontrôle, de voedselvoorziening en het herstel van recht voor niet-Indonesiërs ten aanzien van hun bedrijven en bezittingen op republikeins gebied.

5. De regeling van de verhouding tot en de samenwerking met de niet tot de republiek behorende delen van Indonesië en van de inpassing van de bezette gebieden op Java en Sumatra in het republikeins territorium, een en ander met inachtneming van de artt. 3 en 5 van de overeenkomst van Linggadjati.

In verband met het onderwerp van de voorgaande bladzijden moge met voldoening worden opgemerkt, dat de Commissie-Generaal in deze Nota eindelijk ook blijk geeft van het inzicht, dat hervatting der economische werkzaamheid dringend noodzakelijk is, en dat de noodzakelijke voorwaarden daarvoor moeten worden vervuld. Ook de eis van een bevredigend antwoord binnen 14 dagen klinkt hoopgevend.

Daartegenover zijn drie dingen bij deze Nota verontrustend.

Vooreerst, dat over deze vijf voorstellen, die van stuk tot stuk de belangen der toekomstige Verenigde Staten van Indonesië raken, alleen aan de Republiek een Nota wordt gericht, waarbij blijkbaar stilzwijgend wordt verondersteld, dat alleen met de

²⁾ Hand. Tweede Kamer, 1946—1947, Bijlage no. 475.

Regering der Republiek behoeft te worden onderhandeld, terwijl de andere Staten van de Verenigde Staten van Indonesië, zonder er in gekend te zijn, opnieuw hebben te aanvaarden wat Nederland met de Republiek overeenkomt.

Daarnaast, dat in de uitwerking der voorstellen in de bijlagen — waarop hier niet nader kan worden ingegaan — Nederlands positie ingrijpender verzwakt wordt dan bij de Overeenkomst van Linggadjati reeds het geval was. Met name geldt dit van de verwatering van het militaire apparaat door vermenging met troepen van de Republiek.

In de derde plaats rust ook deze gehele Nota met de daarbij gevoegde voorstellen en bijlagen op het door de feiten reeds zovele malen gelogenstrafte geloof, dat door overleg met de vertegenwoordigers der Republiek bevredigende resultaten zijn te verkrijgen, ook wanneer het vaststaat, dat niet nakomen van afspraken door de Republiek niet tot sancties van Nederlandse zijde zal leiden, en dat die nakoming zeker niet met den sterken arm zal worden afgedwongen.

Het slot van de Nota bevat als enigen in uitzicht gestelden maatregel, dat bij een onbevredigend antwoord de Commissie-Generaal haar besprekingen niet kan voortzetten en aan de Nederlandse Regering zal vragen wat verder te gebeuren staat, in stede van met nadruk te verklaren, dat de Nederlandse Regering alsdan met alle haar ten dienste staande middelen de uitvoering der Overeenkomst van Linggadjati zelfstandig zal ter hand nemen.

Gezien de wijze, waarop het Bestand van 14 October 1946 vóór en na Linggadjati en tot op den dag van heden van Republikeinse zijde werd geschonden — zij het aangemoedigd door de Indische Regering, die systematisch naliet krachtig repressief daartegen op te treden —, en gelet op de telkens herhaalde uitspraken van de Republikeinse pers en regeringspersonen, welke strijdig zijn met de Overeenkomst van Linggadjati, is het geloofsvertrouwen in de mogelijkheid van het bereiken van spoedige praktische resultaten door verder overleg te eenenmale zonder grond. Veeleer is te verwachten, dat ook bij een door de Commissie-Generaal bevredigend geacht antwoord van de Regering der Republiek de historie van Bestand en Overeenkomst zich zal herhalen, en een nieuwe periode van maandenlange onderhandelingen en sabotage zal aanvangen met de boven geschetste noodlottige resultaten.

4 Juni 1947.

PROBLEMEN DER GEMEENTEFINANCIËN

DOOR

DR E. P. VERKERK.

Volgens de vakpers en allen, die betrokken zijn bij of belangstellend medeleven met de gemeentefinanciën, is er maar *één* probleem: de financiële verhouding tussen het Rijk en de gemeente. Toch is de titel volkomen gerechtvaardigd. Allereerst is de financiële verhouding ook de benaming van een wet van 1929, welke de algemene uitkeringen aan de gemeente regelt, en zijn er derhalve daarom reeds twee problemen. Bovendien stuiten wij telkens op andere vraagstukken, welke niet veronachtzaamd mogen worden. Wij zijn voornemens achtereenvolgens na te gaan, wat aan den huidige toestand voorafging, welke constructieve richtlijnen uit de geschiedenis zijn op te delven, welke principiële betekenis aan die richtlijnen is toe te kennen, welke aanvullingen en wijzigingen deze nog behoren te ondergaan en tenslotte welke waarde de verkregen uitkomsten bieden voor de praktijk.

Bij het onderzoek naar de doeltreffendheid der richtlijnen komen de principes ter sprake, bij de vraag van de aanvulling of wijziging der richtlijnen de door anderen geboden oplossingen. Onder dat principiële gedeelte valt ook de vraag wat het eigen belastinggebied der gemeenten uitstaande heeft met de autonomie en de vergoedingsregeling in verschillende wetten met de zelfbestuurs-taak der gemeenten.

Het gaat om niets meer of minder dan om de zelfstandigheid der gemeenten, zich uitend in het kunnen uitoefenen van eigen bevoegdheden en het vervullen van min of meer gebonden taken. Deze wordt bedreigd zowel door centraliserende invloeden en een slecht geregelde financiële verhouding als door verkeerde politieke inzichten over gemeentebestuur bij gemeentebesturen zelve.

Ons moetende beperken tot de financiële verhouding in den ruimeren zin, menen wij hier toch te moeten uitspreken, dat beslissend is ons Antirevolutionair standpunt ten aanzien van de roeping en de taak der overheid. Wie onder wat naam of vorm

ook totalitaire opvattingen huldigt zal onze vertegenwoordigers als principiële tegenstanders op zijn weg vinden. De strijdpunten liggen hier met name op het geestelijk gebied, waar actieve cultuurpolitiek kan leiden tot ongeoorloofde interventie in geestelijke zaken, en op economisch terrein, waar de overheid zonder dringende noodzaak zelf aan het economisch leven zou gaan deelnemen. Het A.R. standpunt heeft ook zijn consequenties voor de inkomstenpolitiek door middel van belastingen, heffingen en bedrijfswinsten. Negatief: geen belastingen of bijdrage zonder aanwijsbaren rechtsgrond, en positief: verbandlegging tussen inkomsten en uitgaven met betrachting der sociale rechtvaardigheid bij het leggen van lasten op de burgerij.

I. *De Geschiedenis.*

Het was het Rijk, dat in 1865 het probleem der financiële verhouding aan de orde stelde, toen het der gemeente den toenmaals belangrijkste belastingbron der accijnzen ontnam. Ter voorkoming van ontwrichting der gemeentefinanciën werd voor de ontnomen verteringsbelastingen $\frac{4}{5}$ van de opbrengst van een andere verteringsbelasting — de personele belasting — ter beschikking gesteld. Deze schadeloosstelling werd echter reeds in 1885 gefixeerd.

In 1878 ontvingen de gemeenten een bijzondere bijdrage voor het onderwijs.

De wet van 18 Juni 1892 voteerde een bedrag van f 250.000 als onderstand aan noodlijdende gemeenten.

De wet van 1897 was de eerste regeling ener financiële verhouding door algemene uitkeringen. Hier werd voor het eerst naast het verlies van belastingbronnen gerept over verplicht opgelegde uitgaven. Behalve een gedeelte van het salaris van den Burgemeester en den Secretaris werd een formule-uitkering gegeven. In deze formule was verwerkt de inkomstenderving en een kleine algemene bijdrage, terwijl rekening werd gehouden met bijzondere armenzorguitgaven. Het belastinggebied werd uitgebreid met het straatgeld en het bouwgeld en het absolute verbod van winst op retributies doorbroken.

In 1905 werd de uitkering per inwoner in verband gebracht met de onderwijsbijdrage en voor het eerst een verband gelegd tussen bijzondere en algemene bijdrage.

In 1920 werd door de verruimingswet het belastinggebied vergroot door versterking van het zakelijk element in de belasting.

De wet van 1921 bracht een nooduitkeringsregeling, welke door

omstandigheden echter slechts 2 jaar heeft gegolden. De uitkering was gebaseerd op het welvaartspeil, afgeleid uit den druk der directe rijksbelastingen en den druk der plaatselijke belastingen.

De onderwijskorting van 1905 werd in 1922 ingetrokken omdat de L.-O.-wet 1920 een algemene kostenverdeling bracht.

De wet van 1929 — thans nog bestaande — werd na veel voorstudies door Staatscommissies uiteindelijk de tweede financiële verhoudingswet. Zij legde een verband tussen het belastinggebied en de financiële verhouding en beperkte tevens de belastingverschillen tussen de gemeenten onderling. De eigen gemeentelijke inkomstenbelasting werd afgeschaft en vervangen door een gemeentefondsbelasting voor alle gemeenten tezamen. De gemeenten kregen de hoofdsom der personele belasting, 75 % der grondbelasting, een beperkte loon- en logeerforensenbelasting en enige mogelijkheden t. a. v. de personele belasting en de gemeentefondsbelasting. Als uitkering werd haar toegekend een deel van bepaalde salarissen en een formule-uitkering uit het gemeentefonds, dat gevoed werd door de gemeentefondsbelasting en enkele andere middelen. In de fondsuitkering werd tot uitdrukking gebracht de draagkracht der gemeente en de druk van enige representatief geachte uitgaven van politie, onderwijs en armenzorg. De uitkering zelf zou om de 5 jaar worden herzien en was geflankeerd door garanties en limieten.

Dan begint de periode der kortingen.

Het jaar 1932 bracht de scheerwet. Zij beoogde dwang tot salarisverlaging door middel van vermindering der uitkering.

1933 bracht de eerste wet voor steun aan noodlijdende gemeenten met renteloze voorschotten of bijdragen uit 's Rijks kas, nadat in 1932 eerst een kasvoorschottenwet was tot stand gekomen.

Het jaar 1933 bracht een kortingswet, tot een bedrag van f 13.000.000, met een anderen draagkrachtfactor. In plaats van het belastbaar inkomen volgens de rijksinkomstenbelasting werd nu genomen de mogelijke opbrengst van een aantal belastingen per inwoner.

Het jaar 1935 bracht een aantal belangrijke wijzigingen in de wet van 1929. In plaats van een 5-jaarlijkse herziening kwam een jaarlijkse verdeling inclusief gewijzigde garantie- en limietbepalingen. In 10 jaar zou het nieuwe stelsel geheel zijn doorgevoerd. In de formule-uitkering werd als draagkrachtfactor in principe de regeling van 1933 overgenomen en werden bij de uitgavefactor de werkloosheidsuitgaven geschrapt, wijl deze geen constante uitgaven zijn en hiervoor sinds 1933 een subsidierege-

ling aanwezig was, waarbij rekening werd gehouden met den omvang der uitgaven en de draagkracht der gemeente. Tevens werden enkele wijzigingen in de gemeentefondsbelasting aangebracht.

1935 bracht ook de instelling van een werkloosheidssubsidiefonds, nadat de in 1933 tot stand gekomen regeling, welke de geheime normen verving, in 1934 was gewijzigd door de uitstoting van een bepaald deel der lasten naar den kapitaaldienst. Hier werd voor één onderwerp een financiële verhoudingsregeling van algemene strekking getroffen. De gemeenten ontvingen een gewone bijdrage naar een schaal, waarin de gedachte van 1933 was verwerkt, een extra bijdrage op voorwaarde van aanvaarding van rijksvoorschriften en rijkstoezicht, een bijdrage in het uitgestoten bedrag van 1934 en een belastingbijdrage voorzover de gemeente moeilijkheden ondervond door het ontnemen van $\pm \frac{1}{4}$ gedeelte harer belasting-capaciteit door middel van een zgn. vóórheffing.

In 1937 reeds kwam het voorstel de extra- en belastingbijdrage te doen vervallen en gemeentelijke crisisdiensten daarvoor in te stellen.

De gemeentefondsbelasting verviel in 1941 toen een nieuwe rijksinkomstenbelasting met loonbelasting als voorheffing werd gemaakt.

In 1941 werd een voorlopige regeling voor oorlogsschade aan publiekrechtelijke lichamen getroffen.

Het werkloosheidssubsidiefonds verviel met ingang van 1 Jan. 1942. Werkloosheid werd rijkszorg.

In 1942 werd het gemeentefonds gesplitst in een „verdeeldeling” — uitkering op gefingeerde basis — en een „bedeeldeling” — steun aan noodlijdende gemeenten. De voornaamste uitbreiding van het gemeentelijk belastinggebied bestond in de ondernemingsbelasting ten behoeve van het gemeentefonds en de stortingen in de kas der afzonderlijke gemeenten van hetgeen boven een bepaalden vermenigvuldigingsfactor werd geheven.

Voor 1944 werd niet als in 1942 en 1943 voor de subjectieve bijdrage uit afdeling II van het Fonds verband gelegd met de draagkracht der gemeente — 10 % van een bepaalde belastingcapaciteit — doch met het zielental in een bepaalde groepering en het dekingspercentage van 75 en 60 % teruggebracht op 40 %.

De overbruggingsuitkering van den Chef Militair Gezag van 16 Mei 1945 verwees naar het Buitengewoon Besluit Werkloozenzorg van 22 Augustus 1944, waarin het rijkssubsidie gebonden werd aan de onvoorwaardelijke naleving der Rijksvoorschriften. Sociale Bijstandregeling 1 en 2 zullen de steunverlening en de

werklozenzorg ten laste van het Rijk brengen, Sociale Bijstand-regeling 3 het gebied der Armenwet bestrijken.

13 Februari 1946 werd de commissie-oud geïnstalleerd als Commissie herstel financiële zelfstandigheid gemeenten en provincies.

4 Juli 1946 gaf via een circulaire de Minister van Binnenlandse Zaken een „overbruggingsuitkering”, waarin naast belasting-suppleties voor de gevolgen van oorlogshandelingen en liquidatieregelingen van oude tekorten enige verlichting werd gegeven in de verrekening van sterk gestegen politiekosten en in ondernemings- en vennootschapsbelasting.

II. *Richtlijnen?*

Hoewel de ontwikkeling der financiële verhouding zich niet voltrok langs vaste lijnen en principes — zie hierover nader de heer W. F. WIJTHOFF in „Gemeentefinanciën” 1ste jaargang, no. 8, van 1947 — kunnen en mogen wij toch niet zeggen, dat er in het geheel geen richtlijnen uit het gebeurde zijn te trekken. Wij moeten onder dat gebeurde echter niet verstaan „wettelijke regelingen”, want hoewel er uiteraard wel van enige vooruitgang kan worden gesproken — er zijn algemene uitkeringen, remmend inwerkend op te grote belastingverschillen tussen de gemeenten —, de eindbalans sluit niet alleen t. a. v. het geld met groot nadelig slot.

Uitwendig is het gebied der financiële verhoudingen wat uitgebreid, arbitrair optreden t. a. v. noodlijdende gemeenten, zelfs met geheime normen, vervangen door openbare algemene circulaire, allengs is er zelfs departementale specialisering van gemeentefinanciën gekomen. Inwendig beantwoordt al wat tot dusverre tot stand kwam evenwel zo weinig aan het ideaal zelfs van een redelijke bevrediging, dat deze ontwikkeling moeilijk als een wezenlijke vooruitgang wordt gevoeld.

De getroffen regelingen toch dragen zozeer het stempel van utiliteitsregelingen, dat van verfijning van normen — kenmerk ener rechtsontwikkeling — niet kan worden gesproken. T. a. v. instelling van „graden” van noodlijdendheid, gebaseerd op het behoren tot een groep gemeenten van een bepaald zielental met een bepaald tekort, zouden wij eerder van achteruitgang willen spreken. Ook de recente opdracht aan de Commissie-oud komt niet boven dit vlak der utiliteit uit. De opdracht, te onderzoeken of ter wille van een betere financiële verhouding wijziging in de taakverdeling nodig is, zou de vrees wettigen, dat om geld de gemeenten rechten zouden moeten prijsgeven.

Uit het gebeurde, en dan opgevat als de geschiedenis van wat

wettelijk geregeld werd en wat feitelijk het gevolg was, zijn echter wel enkele lijnen op te diepen.

Dat is allereerst de erkenning, welke thans algemeen is, dat er zonder regeling van het belastinggebied geen sprake is van een financiële verhouding. Dit erkende de wetgever door het toekennen van schadeloosstelling en het verruimen van het belastinggebied. Toen de wetgever in 1929 een verband legde tussen het belastinggebied en de financiële verhouding, verdween echter de gemeentelijke inkomstenbelasting — de hoofdbron van het eigen belastinggebied.

Daar is in de tweede plaats de gedachte van het „draagt elkan- ders lasten”, een uitkering uit algemene middelen, bijeengebracht door de gemeenten gezamenlijk en uitgekeerd volgens objectieve maatstaven, waarin draagkracht en behoefte medespreken.

Daar is in de derde plaats een opkomen van een taakverdeling als grondslag van een lastenverdeling, door Minister DE GEER in 1929 genoemd het opwerpen van een exceptie van uitstel en het voldoen aan de illusie van een kind, door Minister BEEL beklemtoond en naar voren geschoven in de opdrachten aan de Commissie-OD.

Deze opdracht luidde, in het bijzonder aandacht te schenken aan de vraag:

a. of bij de bestaande taakverdeling tussen het Rijk, de provinciën en de gemeenten wellicht wijziging wenselijk en mogelijk is in de verdeling van de financiële lasten dan wel of, terwille van een betere financiële verhouding, wijziging in de taakverdeling nodig is;

b. of het gewenst is, te streven naar inkrimping van het gemeentelijk budget door uitgaven van de gemeenten naar het Rijk over te hevelen.

In deze opdracht wordt de taakverdeling niet alleen met zoveel woorden genoemd doch ook ten grondslag gelegd bij de herwaardering van het Rijksbelang bij aangewezen gemeentelijke taakvervulling. De invoeging „terwille van een betere financiële verhouding” is waarschijnlijk ter wille van de systematiek der opdracht opgenomen en later ook den Minister geredificeerd.

De inkrimping van het gemeentelijk budget door overheveling van uitgaven naar het Rijk betekent een andere financieringsregeling bij bestaande taakverdeling en is dan in het begin der opdracht reeds vermeld.

III. *Doeltreffendheid der richtlijnen.*

Wij hebben hierbij niet alleen na te gaan of de hierboven geschetste gedachten als richtlijnen juist zijn, d. w. z. een oplossing hadden kunnen bieden, maar ook in hoeverre de veronachtzaming dezer richtlijnen de oorzaak is geworden van den tegenwoordigen stand van zaken. Deze toestand wordt het best getekend door de mededeling dat ondanks het scheppen van een staat van noodlijdendheid en in weerwil van de regeling van 4 Juli 1946 de meerderheid der Nederlandse gemeenten niet meer valt onder de normale regeling der financiële verhouding, maar onderworpen is aan een noodregeling met algemene en bijzondere noodlijdendheidsvoorwaarden. Deze toestand is niet met financiën alleen op te lossen, wijl zij geen financieel probleem zonder meer is. Andererzijds zou een financiële oplossing zelfs een verkeerde oplossing kunnen zijn.

De begeerde financiële autonomie of zelfstandigheid is slechts middel of grondslag voor een hogere doelstelling, het voldoen aan eigen roeping en taak der gemeente. Het is de roeping der gemeente te zijn wat men verlangt, dat zij is: een levend organisme in den Nederlandsen Staat, en het is haar taak dit op eigen, verantwoorde wijze tot uitdrukking te brengen in de bevrediging van telkens wisselende behoeften. Zoals het ontbreken van financiële zelfstandigheid een beletsel vormt voor de ontplooiing harer zelfwerkzaamheid, zou financiële hulpverlening zonder meer dit zijn voor haar verantwoordelijkheid.

Toen THORBECKE in 1851 de gemeente weder haar eigen plaats in het Nederlands staatsrecht gaf, ging hij uit van een driedeling in kringen: rijk, provincie en gemeente, en verdeelde hij de gemeentetaak in een autonome en een zelfbestuurstaak. De autonomie betrof het voorzien in de locale behoeften, door het Rijk overgelaten, of juist: niet geregeld, en het zelfbestuur het medewerken aan de uitvoering van centrale regelingen. Het hogere orgaan was te allen tijde bevoegd behartiging van belangen aan zich te trekken en zo het gebied der autonomie te beperken.

Primair is voor het Rijk de plicht het zijn gedecentraliseerden gebiedsdelen, den gemeenten, mogelijk te maken haar eigen roeping in het grote geheel te volbrengen, onafhankelijk van de vraag, of de decentralisatievorm autonomie of zelfbestuur behoort te zijn zowel in het algemeen als in bijzondere gevallen. Dit juiste beginsel is wel niet met zoveel woorden erkend, als wel ten grondslag liggende aan de hulpverlening aan noodlijdende gemeenten.

Voor deze hulpverlening is het te enenmale onverschillig of de bron der financiële evenwichtsstoring lag in de uitoefening van autonome maatregelen of in zelfbestuurstaken. Er zijn intussen zoveel tussenvormen tussen autonomie en zelfbestuur denkbaar en voorgekomen, dat een opdeling der gemeentetaak in deze klassieke onderscheiding wel zeer moeilijk wordt. Zo noemt Mr ROMIJN in „Autonomie en Zelfbestuur” 1946 „zelfbestuur het recht der gemeente om zelve door middel van haar daartoe het meest geëigende orgaan de in haar verscholen liggende krachten mede dienstbaar te maken aan de Overheidsbemoeiing van het Rijk en wel, tenzij het tegendeel uitdrukkelijk bij de wet is bepaald, zelfstandig en naar eigen inzicht en verantwoordelijkheid binnen de grenzen der gegeven opdracht”.

In zijn in 1939 verschenen geschrift „Naar onbekende stranden” citeert Prof. VAN POELJE een uitspraak van Prof. LOGEMANN over de betekenis van autonomie en zelfbestuur voor de financiële verhouding in Indië. Deze betekenis zou gene zijn, wijl autonomie soms binding kent en zelfbestuur ook vrijheid. Wij onderschrijven deze conclusie niet, doch merken wel op dat wij de betekenis der onderscheiding uitsluitend zien in de algemene of in de bijzondere aanwijsbaarheid der gemeentelijke taakverdeling met als uitvloeisel de daarop meer of minder gemakkelijk vast te stellen maatregelen van het Rijk om die taken ook financieel mogelijk te maken. Reservering van een eigen gemeentelijk belastinggebied voor de autonome taak der gemeente zou in overeenstemming zijn met het karakter van de algemene aanwijsbaarheid, doch moet mede dekken de kosten der zelfbestuurstaak voorzover niet door het Rijk vergoed. Er is bij elke zelfbestuursvergoeding plaats voor afweging van belangen, want, zegt de Staatscommissie-VAN LYNDEN VAN SANDENBURG in 1921, „dat het Rijk een opdracht geeft behoeft nog niet te impliceren, dat dit een Rijksbelang is”.

De verhouding tussen het Rijk en de gemeente als vertegenwoordigers en behartigers van het algemeen belang is bovendien ook niet van dien aard, dat elke daad verrekend en elke dienst vergoed behoort te worden. Wij achten het ook onjuist het woord „strijd” te gebruiken in de verhouding tussen Rijk en gemeenten, zoals Dr WIBAUT in 1929 in „Meeningsuitingen en beschouwingen” deed, toen hij schreef over „den nieuwen strijd”, en onderschrijven ten volle wat de heer DE BRUIN opmerkte in „Gemeentefinanciën”, 1ste jaargang, no. 4, 1946: „Als blijkt, dat de Rijksbehartiging de meest geëigende is, mogen de gemeenten niet zo beperkt van visie zijn, dat zij uit een zeker egoïsme of vrees voor verlies van

beteekenis zelf dat belang willen blijven behartigen. Wanneer echter de mentaliteit bij verschillende rijksorganen niet meer wordt ingesteld op een bekijken van allerlei belangen ook uit den gezichtshoek der gemeenten en daardoor beter wederzijdsch begrip ontstaat, zal ieder pogen om te geraken tot gezonde en vlotte verhoudingen binnen de apparatuur van dit staatsbestel vruchteloos blijven."

Ook de gemeenten onderling hebben een taak, zij vormen samen het Rijk. Dit betekent niet dat haar gezamenlijke inkomsten ter beschikking van haar uitgaven komen te staan, maar wel dat het principe „draagt elkanders lasten" nivellerend mag inwerken op ondragelijke verschillen.

Om haar taak te vervullen heeft de gemeente zelf de beschikking over inkomsten uit bezit en dienstverrichtingen. Het behoeft uiteraard geen betoog, dat, als hier bronnen worden afgenomen, restitutie een goede nieuwe mogelijkheid biedt. Dat er geen plaats is om gemeenten tegenover particulieren te discrimineren, blijkt overduidelijk uit het ongunstig Voorloopig Verslag op het wetsontwerp-Schaderegeling voor publiekrechtelijke lichamen.

Naast deze zeer ontoereikende inkomstenbronnen zijn er slechts twee mogelijkheden: een eigen belastinggebied en bijzondere bijdragen krachtens afzonderlijke wetten, waarin aan de gemeenten bepaalde taken op zeer verschillend gebied worden opgelegd.

Het blokkeren van gelden voor de gezamenlijke gemeenten kunnen wij òf rekenen tot het eigen belastinggebied in ruimeren zin òf beschouwen als een correctie op het eigen belastinggebied in engeren zin.

De bijzondere bijdragen kunnen slechts aanvullend werken, wijl zij nooit een basis kunnen vormen voor de autonome uitgaven. Zij kunnen evenmin gemist worden, omdat zij een betrekkelijke aanwijsbaarheid bezitten. Dat bij de wet van 1929 het Kamerlid de heer J. SCHOUTEN dit tegen den Minister in het belang der taakverdeling zo beklemtoonde, spruit hieruit voort dat het met name die bijzondere wetten waren, die vaak zonder enige verrekening van het Rijksbelang zware lasten op de gemeenten legden. Een juiste taakverdeling is ook voor het Rijk van belang, wijl een verkeerde keuze ook ongunstige financiële gevolgen heeft. Zij reikt echter verder dan een afweging van belangen in een zelfbestuurs-taak. Zij noopt tot een keuze van *autonome* behartiging of van *opgedragen* behartiging. Als grondslag voor een lastenverdeling komt zij echter alleen bij *zelfbestuur* te pas, wijl daarbij in principe, na aftrek van een gewaardeerd gemeentebelang, het de *taak* is,

welke de *last* vertegenwoordigt. Vergoeding bij *autonome* behartiging draagt een geheel ander karakter.

De financiële verhouding tussen het Rijk en de gemeenten is zo ingewikkeld, dat het welhaast niet doenlijk is bepaalde gevolgen aan bepaalde oorzaken toe te schrijven. Als algemene factoren willen wij echter crisis en oorlog noemen, welke zeker een rol hebben gespeeld in de algemene ontwrichting der gemeentefinanciën. Zo heeft de crisis van de jaren dertig verhinderd de juiste oordeelvelling over de werking van de wet van 1929. Crisis en oorlog noopten het Rijk over te gaan tot fixaties, kortingen, vervangende bijdragen en supleties. Bovendien werden de eigen gemeentelijke inkomsten gedrukt door het wegvallen der bedrijfswinsten, individuele oorlogsschade, gecombineerd veelal met grote vermindering in belastingopbrengsten. Buitengewone omstandigheden zouden ook de beste regeling der financiële verhouding aan een zware vuurproef hebben onderworpen. De vraag rijst bovendien of voor zulke buitengewone omstandigheden ook geen buitengewone maatregelen vereist zijn. Een poging in die richting zien wij in de circulaire van 4 Juli 1946, waar enige lijnen zijn aangegeven voor de opvang van de oorlogsgevolgen in den vorm van belastingsuppletie en financiering van oude tekorten.

Wij vragen ons echter af, of als ook de voornaamste crisisuitgaven, de werkloosheidsuitgaven, geregeld zijn, het Rijk wel vrij-uit gaat in zijn houding tegenover de gemeentebesturen. Dit is niet zo, noch t. a. v. het eigen belastinggebied, noch t. a. v. de taakverdeling. Het Rijk bezag alles financieel, voorbijziende, dat de financiële verhouding geen louter financieel vraagstuk is.

Als het financiële regelingen trof, werden die regelingen niet gezien als een gemeenschappelijke poging de moeilijkheden het hoofd te bieden, doch droegen zij het karakter van eenzijdige opleggingen van kortingen. Het belastinggebied werd ingekrompen, de algemene uitkeringen verminderd en bij het opleggen van nieuwe lasten niet de vraag gesteld, of dit geen noodzakelijke regeling van een bijzondere financiële verhouding insloot.

De opbrengst der gezamenlijke belastingen in 1930 werd door den heer J. HASPER in „Ec. Stat. Berichten” 21 Januari 1947, no. 1580, geschat op 239 miljoen gulden, in 1947 op 256 miljoen gulden, hetgeen gezien de geweldige uitzetting der behoeften een aanzienlijke vermindering betekent. In deze 256 miljoen gulden zitten 84 miljoen gulden, welke niet tot het eigen gemeentelijke belastinggebied behoren, doch welke door middel van het gemeente-

fonds administratief voor de gezamenlijke gemeenten zijn gereserveerd.

De Rijksinkomstenbelasting bracht in 1930 111 miljoen gulden op, en is voor 1947 inclusief loonbelasting geraamd op 1 milliard gulden. De rijksbelastingen stegen van 1930 tot 1947 van 583 miljoen gulden op 2.205 miljoen gulden.

Als de gemeenten in dezelfde verhouding stonden als in 1930, nl. 111 miljoen tegen 165 gemeentelijke inkomstenbelasting, zou het milliard 403 miljoen voor het rijk en 597 miljoen voor de gemeenten moeten opleveren. De gemeenten ontvangen in 1947 104 miljoen gulden uit het gemeentefonds — 3 miljoen weddeuitkering, 75 miljoen krachtens de formule en 26 miljoen voor een restant-inwoneruitkering op grond van het Besluit van 15 Juli 1943 — benevens 85 miljoen gulden als onderstand aan noodlijdende gemeenten. De 97 miljoen gulden welke bij den aanvang uit het Fonds werden uitgekeerd, vertegenwoordigden in 1929 14 % van de ganse jaarlijkse gemeentelijke uitgaven. Zie hierover nader: Dr VAN DEN BERG en Mr REVERS, „De Fin. Verhouding”, 1936, p. 115, 116.

Wanneer het Rijk de gemeente gezien had, zoals zij is, en zijn plicht betracht om die gemeente naar mate harer krachten het leven als gedecentraliseerd staatsdeel mogelijk te maken, zouden deze cijfers nooit zo geworden zijn, was ook de verhouding 104 miljoen voor gewone en 85 miljoen voor buitengewone uitkeringen anders dan nu. Nu is mede door de eenzijdigheid der maatregelen het aantal noodlijdende gemeenten groter dan nodig was, zelfs na toepassing van kortingen, en wordt het Rijk voor uitgaven gesteld van noodlijdende gemeenten, welke het bij ontstentenis van een alzijdig deskundig apparaat nooit efficient kan beoordelen en beheersen.

IV. *Aanvullingen en wijzigingen.*

Als wij bepleiten de plicht van het Rijk aan de gemeente de mogelijkheid te geven te voldoen aan haar roeping, ligt hierin reeds een beperking besloten. Er mag niet onnodig geld ter beschikking worden gesteld, wijl anders — dit is het noodzakelijk gevolg — het verantwoordelijkheidsbesef der gemeentebesturen voor eigen daden wordt ondermijnd. Het eigen belastinggebied is bij uitstek geschikt om dat verantwoordelijkheidsbesef te versterken.

„Het feit”, zegt Dr J. W. NOTEBOOM in „Anti-Rev. Gemeentepolitiek”, 1928, p. 223, „dat het Rijk het gemeentelijk belasting-

gebied bepaalt en de gemeenten tot medewerking aan de uitvoering van hare regelingen roept, kan als rechtsgrond voor het toekennen van een Rijksuitkeering worden aanvaard, bijaldien de Regeering uit hoofde van de gebreken van hare regelingen mede verantwoordelijk kan worden geacht voor den onevenredig zwaren belastingdruk, die op de schouders van een deel der bevolking is gelegd. Doch als maatstaf voor die uitkeering zal tenslotte slechts kunnen dienen de behoefte der gemeente zonder meer”.

De bijdragen krachtens bijzondere wetten behoren verleend te worden krachtens objectieve maatstaven, waarop het gemeentebestuur geen invloed kan uitoefenen.

Een enigszins afwijkende mening t. a. v. de algemene uitkering — de noodzakelijkheid van een eigen belastinggebied en het nut ener taakverdeling worden niet betwist — huldigen de heer J. WALCH en Mr G. W. TOEBES.

De heer WALCH prefereert in „Gemeentefinanciën”, 1ste jaargang, no. 2, uitkeringen voor bepaalde bemoeiingen boven een moeilijk te formuleren algemene uitkering. In zijn stelsel van vergoeding van diensten — het belastinggebied is wat den omvang betreft daarop gebaseerd — is geen plaats voor het behoefteelement.

Mr TOEBES wil — zie Openbare Financiën, no. 4, 1946, — een liquidatieregeling voor de algemene uitkering. Na 10 jaren vloeien de gemeenten af, wier uitkeringen gelijk stonden aan de stortingen, na weder 10 jaren individuele uitkeringen en verplichte stortingen voor wie het evenwicht nog niet is bereikt.

Waarschijnlijk mede als reactie tegen de verschuiving naar de niet-conjunctuurgevoelige belastingen, wordt algemeen gepleit voor de uitbreiding van het gemeentelijk belastinggebied met heffingsmogelijkheden voor inkomsten- en vermogensbelasting, welk thans slechts in den willekeurigen vorm der ondernemingsbelasting der gemeenten ten goede komen — deels gezamenlijk, deels individueel.

Ter voorkoming van de bezwaren, dat hierdoor voor de gemeente niet noodzakelijke belastingcapaciteit niet zou worden benut en daardoor weder gemeenten zouden ontstaan, welke vluchtheuvels van belastingbetalers zouden kunnen worden, zouden wij de correctie van Mr TOEBES willen overnemen. Een verbod andere belastingbronnen aan te boren vóór deze mogelijkheden zijn uitgeput. Dan blijft er voorshands althans op dit gebied niets braak liggen en verplaatsen de belastingverschillen zich later althans op het gebied der bijzondere gemeentelijke

belastingen, welke voor 1947 172 miljoen gulden bedragen.

Als nieuwe bronnen worden genoemd gemeentelijke accijnzen op gebruik van gas, electriciteit, telefoon en radio. Tegen deze door Mr TOEBES in „Gemeentefinanciën” 1ste jaargang no. 6, 1947 gegeven suggestie hebben wij dit hoofdbezwaar, dat deze belasting „utility-goederen” betreft, en daarom slechts in geval van bitterharde noodzaak gerechtvaardigd is.

De formule-uitkering behoeft enige herziening. Van de drie representatief geachte uitgaven: onderwijs, armenzorg en politie is politie vrijwel onbruikbaar geworden en armenzorg zeer ingrijpend gewijzigd. Toch zou armenzorg kunnen worden gehandhaafd, wjl de wijzigingen voor alle gemeenten gelijksoortig werken. Te overwegen ware of geen andere tak van gemeentelijke zorg als volksgezondheid kan worden opgenomen.

Ten aanzien van de formule-uitkering rijzen nog twee vragen: moet de behoeftefactor niet gelimiteerd worden en moet er geen rekening gehouden worden met bijzondere omstandigheden?

De limietbepaling in de wet van 1929 was een overgangsbepaling en hield geen enkel verband met „onnodige” behoeften. Aangezien het niet wel mogelijk is standaardgemeenten te krijgen, rest niets anders dan een oplossing te zoeken in de richting van het gemiddelde, nader uitgewerkt voor groepen gelijksoortige gemeenten. Met bijzondere omstandigheden kan dan, voorzover die omstandigheid niet tot een gemeente beperkt is, rekening gehouden bij de bepaling der limiet voor gelijksoortige gemeenten. Bijzondere omstandigheden, welke bij de formule-uitkering niet ter sprake kunnen komen, lenen zich voor verrekening van bijzondere bijdragen waar voor groepen van gemeenten eventueel verhoging van een objectieve norm kan worden toegestaan. Wij denken in dit verband aan woningbouw bij slechte bodemgesteldheid, de factor van uitgestrektheid bij verzorging van het wegverkeer. Breidt men de uitgavenfactor uit tot alle uitgaven, dan gaat daarvan zulk een nivellerende werking uit, dat bijzondere omstandigheden niet tot haar recht kunnen komen.

Voor een richtige taakverdeling zou eigenlijk over het gehele uitgebreide en ingewikkelde terrein der gemeentelijke bemoeiïng moeten worden nagegaan of het Rijk onderwerpen aan de gemeenten heeft overgelaten, welke het zelf behoorde te verzorgen en of in verband met bepaalde opdrachten wel een regeling van de financiële verhouding is getroffen. Hoewel het niet gemakkelijk zal zijn overal uit te maken, wie het onderwerp het best kan behartigen en in hoeverre het Rijksbelang bij noodzakelijke op-

dracht integraal moet worden vergoed en nog moeilijker steeds een uitkering naar objectieve maatstaven daarvoor vast te stellen — er kan geen sprake zijn van oplossing van de problemen der gemeentefinanciën, als dit punt niet wordt gezien. „De omstandigheid”, zegt de heer BURIKS in „Inleiding tot het Gemeenterecht”, „dat men er niet in slaagt een allesomvattende omschrijving te geven van de zaken, die uiteraard tot de gemeentehuishouding behooren, behoeft toch niet uit te sluiten, dat er zulke zaken zijn.”

Vastlegging der bijzondere bijdragen in een beginselenwet lijkt ons wegens de veelzijdigheid der onderwerpen niet wel mogelijk, hoewel enige rubricering van maatstaven van in hetzelfde vlak liggende onderwerpen niet uitgesloten moet worden geacht. Een handtekening van den Minister van Binnenlandse Zaken te eisen voor alle wetten, welke lasten voor de gemeente medebrengen, zou verregaande consequenties voor andere ministers hebben, en is bij een richtig functionneren van het parlement niet noodzakelijk. Een grondwetsartikel, dat geen lasten op de gemeenten worden gelegd zonder dat een financiële regeling is getroffen, zou — hoewel theoretisch aanvaardbaar — tot grote moeilijkheden aanleiding kunnen geven. Wij denken aan maatregelen, waarbij noch de totale kosten noch de belangen zich maar enigszins voor taxering lenen.

V. *Practische betekenis.*

De toestand van 's Rijks financiën en de ingewikkeldheid van het onderwerp plaatsen ons voor de vraag van de financiële oplosbaarheid en van de spoedige oplosbaarheid ook onafhankelijk van de financiën.

De financiële toestand van het Rijk mag geen beletsel vormen voor het nastreven van een juiste oplossing. Als de juistheid der oplossing wordt erkend, heeft het Rijk te beoordeelen wat het zelf nog kan doen en welke lasten de burgerij nog kunnen worden opgelegd. Eerst als deze vragen onder het oog zijn gezien, begint een nieuw onderzoek. Dit onderzoek betreft dan niet de juistheid van de oplossing, maar de vraag hoe in eerlijke verbondenheid en rationele lastenverdeling Rijk en gemeente tegenover en naast elkaar hebben te staan.

Zelfs al zou er niets kunnen gebeuren dan nog moet de bedelingsgedachte er uit, wijl zij strijdig is met de plaats, welke de gemeente in het Nederlandse Staatsrecht toekomt. Met hetzelfde geld, 104 plus 85 millioen gulden, zou het mogelijk zijn een ver-

schuiving te doen plaats vinden in de richting der objectieve bijdragen.

Alleen wie alzijdig deskundig is en ter plaatse bekend, kan beoordelen of de uitgaven der noodlijdende gemeente inderdaad nodig zijn geweest. Als er niets meer bij kan, kan dit ook niet in den vorm van noodlijdendheidsbijdrage op subjectieven grondslag.

De ingewikkeldheid van het onderwerp stelt bijzondere eisen.

Het Rijk moet eigen belastingpolitiek hebben vastgesteld voor het wijzigingen ten behoeve van de gemeenten kan aanbrengen. De limieten van de formule-uitkering moeten worden berekend en de taakverdeling grondig bestudeerd.

Er zal een overgangsregeling moeten worden getroffen, welke past bij de komende definitieve regeling.

Het meest voor de hand liggend is, dat geregeld wordt, wat afgedaan kan worden. Dat is het belastinggebied in de gemeenten individueel, de taakverdeling met de daarop gegronde lastenverdeling sinds Mei 1945 en de liquidatie der oude tekorten, waarmede in de circulaire van 4 Juli 1946 bereids een aanvang is gemaakt.

Boskoop, April 1946.

VRAAG EN ANTWOORD

1. VRAAG:

Ik ben A. R. gemeenteraadslid. Als werkgever heb ik, daartoe uitgenodigd, zitting genomen in den districtsraad voor het consumentencrediet. Van A. R. zijde hier ter plaatse wordt daarop kritiek uitgeoefend. Dat onze mensen aan de uitvoering van deze wet niet zouden mogen medewerken, lijkt mij echter niet juist gezien. Tegen het systeem van het consumentencrediet heb ook ik veel bezwaren, maar in dezen duren tijd is de nood der laagste inkomens bijzonder groot. Bovendien meen ik, dat het aanvragen van crediet nog wel iets anders is dan zitting te nemen in den districtsraad. Behoeftigen van Christelijke beginselen behoren zich m. i. wel eerst tot de Diaconie te wenden.

Gaarne zou ik worden ingelicht over de houding van onze partij ten aanzien van het consumentencrediet. Hebben de A. R. leden der Staten-Generaal aan de tot-stand-koming ervan medegewerkt?

ANTWOORD:

Bij de beoordeling van de Wet op het Consumentencrediet moet men allereerst haar strekking duidelijk in het oog vatten. Deze blijkt uit de beweegreden der wet, welke luidt als volgt:

„Alzoo Wij in overweging genomen hebben, dat het wenschelijk is maatregelen te treffen, ten einde tijdelijk in dringende gevallen door de verlening van consumentencredieten het aankopen van onontbeerlijke duurzame gebruiksgoederen te vergemakkelijken”.

In de eerste plaats draagt de maatregel dus een *tijdelijk* karakter, in de tweede plaats heeft zij betrekking op het aankopen van *bepaalde* goederen, in de derde plaats geschiedt de financiële tegemoetkoming in beginsel in den vorm van een *crediet*. De maatregel vindt haar aanleiding in de volgende omstandigheden:

a. Tengevolge van den oorlog is in brede kringen der minder bedeelden een ernstig tekort ontstaan aan onontbeerlijke duurzame gebruiksgoederen, met name aan kleding. Deze goederen zijn ook thans nog schaars en hun prijzen zijn zeer gestegen.

b. Het is noodzakelijk, dat de Regering het loon-peil in de hand houdt, daar anders de bekende vicieuze spiraal van elkaar opvolgende loon- en (verdere) prijs-verhogingen zou optreden, hetwelk juist voor de minst-bedeelden weer de ernstigste gevolgen zou hebben. Hoewel het loonpeil reeds aanzienlijk, in den landbouw zelfs zeer aanzienlijk, is ge-

stegen, is het huidige loonpeil intussen nog niet voldoende om de nodige goederen als hierboven onder a bedoeld in voldoende mate te kunnen aanschaffen.

c. Overigens zijn deze goederen nog zoo schaars, dat onmiddellijk verhoogde koopkracht toch niet zou kunnen worden bevredigd en er dus weer zwevende koopkracht zou worden geschapen, die zwarten handel aantrekt en zo den druk op den prijsstop verder versterkt.

d. Daarom verdient boven loonsverhoging de voorkeur een spaar- en voorschotregeling, waardoor de gelden voor den aanschaf der benodigde goederen aanwezig zijn naarmate deze beschikbaar komen.

e. Nu de nood echter zo hoog is, kan een enigermate voldoende voorschot-regeling alleen van Overheidswege worden getroffen.

Als zulk een regeling is het consumentencrediet bedoeld.

Het is een *tijdelijke* regeling, want zij is alleen bedoeld voor de huidige bijzondere omstandigheden, evenals b.v. de regelingen ter vergoeding van oorlogsschade, en het Regeringssubsidie op het levensmiddelenpakket. Zij heeft, evenals dit laatste, betrekking op levensnoodwendige zaken. En zij is uitdrukkelijk bedoeld als een voorschot-, een *crediet*-regeling, dus *niet* als *armenzorg*.

Bij de behandeling in de Tweede Kamer heeft een der leden als zijn mening geuit, dat er van de terugbetaling wel niet veel zou terecht komen, dat men een kostbaar administratief apparaat dus beter kon uitsparen en de Regering, evenals zij uit overwegingen van algemene politiek (het vermijden van verdere loonsverhoging met haar inflatoire werking) het levensmiddelenpakket zwaar subsidieert, ook de kledingvoorziening zou kunnen subsidiëren. De vergelijking is daàrom instructief, omdat vermoedelijk niemand de subsidiëring van het levensmiddelenpakket als armenzorg zal aanmerken. Ieder gevoelt dat het daar gaat om een, helaas noodzakelijken, op den duur ook niet vol te houden, en dus tijdelijken, maatregel van monetair beleid!

De Regering voelde intussen — terecht — niet voor de suggestie, omdat dan *iedereen* zou profiteren, ook degenen, die het niet nodig hebben. Bij de levensmiddelen-voorziening is dat tengevolge van het karakter der goederen onvermijdelijk, bij de goederen, waarvoor het consumentencrediet zal moeten dienen, niet.

Op het karakter van *crediet* is door de Regering sterk de nadruk gelegd, zowel in de stukken als bij de mondelinge behandeling. Ook de R. K. heer ANDRIESSEN, die pleitte voor het duidelijker erkennen van de mogelijkheid, dat in bepaalde gevallen geen terugbetaling behoeft plaats te vinden, wilde de terugbetaling als het normale geval behouden. In een ander verband zeide hij, dat bij de uitvoering der wet „zelfs de schijn van armenzorg zeer zorgvuldig moet worden vermeden”.

Ik meen met het voorgaande voldoende te hebben toegelicht de *bedoeling* van den wetgever, dat hij wilde geven een *crediet*-regeling in een *buitengewonen tijd* voor *buitengewone gevallen*, gevallen, waarin door het vrije initiatief nauwelijks in voldoende mate zou hebben kunnen worden voorzien. Geen armenzorg, maar een sociale voorziening, zooals b.v. de oorlogsschaderegeling. Het gaat hier om de leniging van gevolgen van den oorlog, die ons als *volk* heeft getroffen. Bij de oorlogsschaderegeling vindt dan nog geen terugbetaling plaats — toch wijst,

terecht, niemand onzer ze af —, bij het consumentencrediet is dat in principe wel het geval.

Intussen ben ik geneigd de afwijking van het terugbetalingsprincipe, door de Regering mogelijk gemaakt en door het pleidooi van den heer ANDRIESSEN nog geaccentueerd, te betreuren. Daardoor is er een armenzorg-*element* in de regeling gekomen. Maar daarom is ze als zodanig nog niet zuiver armenzorg geworden.

In de Kamers is over het wetsontwerp niet breed gediscussieerd. Men gevoelde het blijkbaar algemeen als noodzakelijk. Van de A.R. heeft alleen de heer SMEENK aan de discussie deelgenomen zonder tegen het beginsel der regeling bezwaar te maken. In de beide Kamers is het ontwerp zonder hoofdelijke stemming aanvaard.

Mijn conclusie is, dat ik, gelet op het karakter van den getroffen maatregel, niet meen, dat de Overheid hier haar perken is te buiten gegaan en op het terrein der kerkelijke en particuliere liefdadigheid of op dat der maatschappelijke instellingen (volkscredietbanken, persooneels-spaarfondsen e.d.) is gekomen.

Ook meen ik niet, dat kerk-leden van het consumentencrediet geen gebruik zouden mogen maken, daar het hier — althans in principe — *niet* gaat om *arm*verzorging, die Christus aan Zijn Kerk heeft opgedragen. Het gaat hier ook niet om leniging van den nood van „normale” behoeftigen, maar om tegemoetkoming in een gevolg van den oorlog, die ons als volk heeft getroffen.

Wil men daar anders over denken, dan is er natuurlijk maar één oplossing, en dat is deze, dat de Diaconieën zelf een *gelijkwaardige* regeling treffen. Dan mag men niet ten halve blijven staan.

Intussen zou ook dan de Overheidsregeling nog nodig zijn geweest voor de helaas van de Kerk vervreemde massa.

Uit het vorenstaande volgt als logische conclusie, dat er ook moeilijk bezwaar tegen kan worden gemaakt, als een A. R. zitting neemt in een districtsraad voor het consumentencrediet. Daarbij kan zelfs nog worden opgemerkt, dat de heer ANDRIESSEN juist in verband met zijn opmerking, dat „zelfs de schijn van armenzorg zeer zorgvuldig moet worden vermeden”, „effectieve inschakeling van de werknemers-organisaties dringend nodig achtte”. Datzelfde geldt m. i. ook voor de inschakeling van personen uit werkgeverskringen. Zo wordt de zaak gehouden buiten de sfeer der armenzorg en gehouden binnen die van den opzet der regeling: aanvulling — in credietvorm — op de thans noodzakelijke loonpolitiek.

G.

2. VRAAG:

Moet er op Antirevolutionair standpunt geen bezwaar worden gemaakt tegen schoolartsendiensten? De zorg voor de gezondheid behoort toch tot de taak der ouders?

Heeft ook de heer SCHOUTEN niet eens in een lezing de schoolartsendiensten afgewezen?

Kan en mag aan de ouders opgelegd worden hun kinderen aan het geneeskundig toezicht van den schoolarts te onderwerpen?

Komt geneeskundig schooltoezicht niet in strijd met de doopbelofte?

ANTWOORD:

In de jaarvergadering van den Schoolraad van 1936 heeft de heer SCHOUTEN een rede gehouden over Sociale voorzieningen in en voor de school. Daarin heeft hij zich niet tegen het geneeskundig schooltoezicht en/of het instituut van den schoolarts verklaard, maar wel tegen aansluiting onzer scholen bij overheids-schoolartsendiensten. Hij is voorstander van eigen schoolartsendiensten.

In de praktijk stuit het inrichten daarvan op grote financiële moeilijkheden. De uitgaven voor schoolartsendiensten worden n.l. niet beschouwd als uitgaven voor het onderwijs, maar als uitgaven voor de volksgezondheid. Derhalve tellen de kosten van een gemeentelijken schoolartsdienst niet mede als uitgaven voor de openbare school in den zin der Lager-onderwijswet 1920, zodat die kosten ook geen invloed hebben op de aan de bijzondere scholen toekomende vergoedingen. Op denzelfden grond komen de kosten van een eigen schoolartsdienst van een (aantal) bijzondere scho(o)l(en) niet in aanmerking voor enige vergoeding krachtens die wet. Heeft de gemeente een openbaren schoolartsdienst of is zij daarbij aangesloten, dan is zij wel bevoegd maar niet verplicht aan de bijzondere scholen subsidie te verlenen voor een eigen schoolartsdienst van die scholen. Dit mag dan echter niet langs den weg der L. O.-wet 1920. Buiten die wet mag het wel, maar behoeft de gemeente het niet te doen.

In de praktijk komt dit veelal hierop neer, dat bijzondere scholen, die eigen schoolartsendiensten willen inrichten, daarvan de kosten zelf zouden moeten dragen. Daar deze kosten zeer hoog zijn, is dat vrijwel onmogelijk.

Daarom besluiten zij soms gebruik te maken van een bestaanden overheids-schoolartsdienst. Doet men dit, dan behoren daaraan in ieder geval de volgende voorwaarden te worden verbonden:

1. de toelating van den schoolarts geschiedt tot wederopzegging toe;
2. de schoolarts beperkt zijn bemoeiing met de leerlingen tot de uitoefening van medisch toezicht; hij onthoudt zich van medische behandeling, tenzij onmiddellijk ingrijpen beslist noodzakelijk is;
3. de schoolarts onthoudt zich er van een bepaalde wijze van behandeling aan te wijzen of aan te bevelen;
4. ontkleding van leerlingen geschiedt niet dan met goedvinden der ouders; de ouders hebben het recht bij het onderzoek van hun kinderen tegenwoordig te zijn; in geval van gewetensbezwaar, ter beoordeling van het bestuur, hebben de ouders het recht hun kinderen aan het onderzoek te onttrekken; in dat geval kan het schoolbestuur echter eisen, dat zij een verklaring van gezondheid van een door henzelf aan te wijzen medicus overleggen;
5. de schoolarts regelt zijn werkzaamheden in de school in overleg met het hoofd, in dier voege, dat daardoor voor een goeden gang van

zaken in de school zo weinig mogelijk belemmering wordt veroorzaakt;

6. de door den schoolarts gemaakte opmerkingen betreffende de gezondheid der kinderen moeten tot het schoolhoofd, c.q. tot de ouders, en niet tot de gemeente worden gericht, opdat de gevallen niet worden gemeentelijke aangelegenheden, maar een zaak van de ouders blijven.

Intussen bestaat in den kring van het Christelijk onderwijs ten aanzien van de vraag of het inderdaad geoorloofd moet worden geacht en eventueel aanbeveling verdient bij gebreke van een eigen schoolartsendienst gebruik te maken van een overheids-schoolartsendienst, geen volledige eenstemmigheid.

In een brochure van den heer J. VAN DER WAALS omtrent het standpunt van het Gereformeerd Schoolverband, als artikel afgedrukt in A. R. St. X, blzz. 224 en 254, wordt echter de mogelijkheid aanvaard van gebruikmaking, onder bepaalde voorwaarden, van een overheids-schoolartsendienst.

De heer SCHOUTEN heeft zich een sterk voorstander betoond van eigen schoolartsendiensten, maar zich, naar het mij voorkomt, in bedoelde rede en in de discussie niet uitdrukkelijk uitgelaten over de hierboven aangeroepte mogelijkheid van gebruikmaking onder voorwaarden van een overheids-schoolartsendienst.

Mijns inziens behoeft tegen dezen laatsten vorm geen bezwaar te worden gemaakt, mits daaraan voorwaarden worden verbonden van den aard als hierboven vermeld. In dit geval toch kan men eerder dan van *aansluiting* bij den overheids-schoolartsendienst spreken van *gebruikmaking van het apparaat* van dien dienst, dat voor zijn werkzaamheden in de bijzondere school verantwoordelijk wordt gemaakt jegens het schoolbestuur. Daarmede wordt het ideaal van een eigen schoolartsendienst zo dicht mogelijk benaderd.

Want dat geneeskundig schooltoezicht (door een schoolarts) als zodanig geen bedenking ontmoet, maar toejuiching verdient, daarover is men het in den kring van het Christelijk onderwijs algemeen eens. De heren SCHOUTEN en VAN DER WAALS nemen hetzelfde standpunt in.

Aan het bieden van de gelegenheid tot het bijeen zijn van kinderen (en onderwijzers) tot het genieten (en het geven) van onderwijs behoort verbonden te zijn de aansprakelijkheid van de vereniging of instelling, waarvan de school uitgaat, er zoveel mogelijk voor te zorgen, dat de kinderen van dat samenzijn met anderen en van de omstandigheid, waarin zij tijdens dat samenzijn voor het genieten van onderwijs worden gebracht, geen nadelige gevolgen ondervinden voor hun gezondheid en lichamelijken toestand. Besmetting, ogenbederf, vergroeiingen — om maar enkele voorbeelden te noemen — moeten worden voorkomen en tegengegaan. Daarvoor is medische contrôle nodig. Een medische contrôle, waarvoor, gezien het voorafgaande, de schoolkring behoort te zorgen.

Sommigen menen, dat de eis van medisch schooltoezicht voortvloeit uit de omstandigheid, dat de kinderen krachtens den leerplicht gedwongen worden bijeengebracht. Met den heer SCHOUTEN ben ik van mening, dat dit niet essentieel is. Ook zonder den leerplicht rust op den schoolkring, die de gelegenheid biedt tot samenzijn om onderwijs te genieten,

de verantwoordelijkheid er zoveel mogelijk voor te zorgen, dat uit het gebruikmaken van die gelegenheid geen schade aan gezondheid en lichamelijk welbevinden voortvloeit.

Het verband met den leerplicht kan mijns inziens wel aanleiding zijn of worden, dat de Overheid de invoering van voldoende geneeskundig toezicht voorschrijft en controleert. Overigens kan dit naar mijn mening ook worden afgeleid uit de algemene zorg, die op de Overheid rust ten aanzien van de bevordering der volksgezondheid. Geen van beide gronden behoeft daarbij te leiden tot geneeskundig schooltoezicht, dat rechtstreeks van de Overheid uitgaat.

Over het instituut van den schoolarts wordt ook gehandeld in COLIJN, Saevis, aan het slot van hoofdstuk XV, alsmede door Dr NOTEBOOM in zijn werk A. R. Gemeentepolitiek, blzz. 56 v.v., alsmede in de adviezen in A. R. Staatskunde jrg. I, blz. 351; III, blz. 40; V, blz. 541.

In al deze uiteenzettingen wordt het geneeskundig schooltoezicht, niet alleen op gebouw en meubilair, maar ook op de kinderen (en het personeel), geenszins afgewezen, maar integendeel toegejuicht.

Dr COLIJN legt echter sterk den nadruk op de wenselijkheid dit toezicht van den schoolkring te doen uitgaan.

In het werk van Dr NOTEBOOM en in de bovenvermelde adviezen wordt daarop veel minder de nadruk gelegd. In het algemeen wordt daar de mening gehuldigd, dat geneeskundig schooltoezicht op de kinderen van Overheidswege aan geen principiële nadenking onderhevig is, mits het zich werkelijk tot *toezicht* beperkt en mits de bijzondere scholen niet verplicht worden zich er aan te onderwerpen. Alleen een advies in jrg. XI, blz. 521, is wat minder positief.

Toch wil het mij voorkomen, dat het doen oefenen van een voldoende geneeskundig schooltoezicht tot de taak van den schoolkring zelf behoort en dat de Overheid alleen

a. behoort toe te zien, dat deze daarin niet te kort schiet, en

b. voor de eigen en de bijzondere scholen op gelijke wijze de inrichting van een schoolartsdienst financieel mogelijk behoort te maken.

Zolang dat niet het geval is en de inrichting van eigen schoolartsendiensten financieel niet wel mogelijk is, is er naar mijn mening geen principiële bezwaar tegen, dat bijzondere scholen gebruik maken van het apparaat van een openbaren schoolartsdienst op scherp omschreven voorwaarden in den geest als bovenvermeld. Misschien kan tegen deze handelwijze een enkele maal bezwaar bestaan, wanneer als schoolarts van den openbaren dienst een persoon zou optreden, die het schoolbestuur van zijn school absoluut ongewenst acht.

Als op den schoolkring de verantwoordelijkheid rust er voor te zorgen, dat uit het samenzijn in de school geen schade aan gezondheid en lichamelijk welbevinden voortvloeit, dan geldt die verplichting ten aanzien van de openbare scholen uiteraard voor de Overheid, die daar optreedt als schoolhoudster. Het komt mij voor, dat de beste oplossing is, dat de gemeente voor haar scholen een eigen schoolartsdienst heeft, eventueel samen met andere gemeenten, en daarnaast de besturen van bijzondere scholen door subsidie in staat stelt ook zelf, eventueel in samenwerking met anderen, een eigen schoolartsdienst in het leven te roepen. Ik acht die oplossing fraaier dan die, waarbij de besturen van bij-

zondere scholen alleen in staat worden gesteld gratis van den openbaren schoolartsendienst gebruik te maken.

Wat betreft het recht van het schoolbestuur (de schoolvereniging), de ouders te verplichten hun kinderen te onderwerpen aan het geneeskundig schooltoezicht, merk ik op, dat het geenszins zo is, dat het schoolbestuur voor het al dan niet oefenen van zodanig toezicht afhankelijk zou kunnen zijn van de goedwillendheid der ouders.

De schoolkring is een zelfstandige levenskring met eigen geaardheid en met souvereiniteit in eigen kring. De verantwoordelijkheid der organen van den schoolkring brengt mede, dat zij onder de voorwaarden van toelating der kinderen tot de school kunnen opnemen den eis, dat aangetoond worde, dat een kind geen medisch gevaar voor zijn omgeving oplevert. Daarbij ontzie men uiteraard de vrijheid der ouders in zoverre, dat, indien deze bezwaar hebben hun kind aan het geneeskundig onderzoek vanwege de school te onderwerpen, zij in plaats daarvan een verklaring van eigen huisarts kunnen overleggen. Maar geen schoolbestuur kan er ooit genoeg mede nemen, dat het in de onmogelijkheid wordt gebracht *zijn* verantwoordelijkheid voor de school te dragen, doordat aan de ouders de vrijheid zou worden gelaten al dan niet mede te werken aan maatregelen, die nodig zijn om het bestuur in staat te stellen zijn verantwoordelijkheid inderdaad te dragen.

Hoe het geneeskundig schooltoezicht in strijd zou kunnen zijn met de doopbelofte, welke inhoudt, dat Christelijke ouders beloven hun kinderen in de leer, die in het Oude en Nieuwe Testament en in de Artikelen des Christelijken geloofs is begrepen en in de Christelijke kerk wordt geleerd, te zullen onderwijzen en doen onderwijzen, is mij niet duidelijk. Wel zou een geneeskundig schooltoezicht, dat zou ontaarden in geneeskundige schoolbehandeling, door ons moeten worden afgewezen, maar zulks, voorzover ik kan zien, niet op grond der doopbelofte, maar wijl de verantwoordelijkheid o.m. voor een goede medische behandeling der kinderen naar A. R. opvatting op de ouders en niet op de school of den staat rust.

G.

GROEN VAN PRINSTERER IN DE HISTORIE

DOOR

DR J. P. A. MEKKES.

Op hem, wiens naam wel in alle opzichten met de historie is verbonden, hebben tallozen het licht van hun wetenschappelijk onderzoek doen vallen. In het onderstaande ¹⁾ gaat het niet om beschouwing van zijn persoonlijkheid, doch om kennisneming van zijn ambt. Evangeliebelijder heeft hij zichzelf genoemd. Welnu, dit ambt heeft hij, in den diepen zin des woords, *historisch* vervuld.

Willen wij de strekking dezer ambtsbediening verstaan, dan zullen wij ons eenvoudig doch klaar voor ogen moeten stellen wat „historie” beduidt. Laten wij op enkele punten ons met haar zin trachten te confronteren.

Historie.

1° In haar hebben wij te doen met het mensenleven. Slechts zeer oneigenlijk spreken wij van „natuurlijke historie”. Deze terminologie is innerlijk tegenstrijdig. De natuur vormt geen historie, doch verloopt op eenvormige wijze naar vaste wetten.

2° In het mensenbestaan treffen wij aan de individuele personen, de verbanden, de handelingen en gebeurtenissen. Maar wat is hieraan nu historisch?

Moet de mogelijkheid van historie worden beperkt tot b.v. gebeurtenissen? Dan zouden wij van een historische figuur, een historische persoon niet meer kunnen spreken. En toch voelen wij, dat dit niet opgaat.

Neem een gebeurtenis, een waaraan wij het historisch karakter niet kunnen ontzeggen: de terugkeer der Prinselijke familie na de bevrijding in 1945.

Deze gebeurtenis is echter een zeer samengesteld geheel. Waar vinden wij het speciaal *historisch* kenmerk?

¹⁾ Dit opstel was oorspronkelijk als referaat ontworpen. Het vervult zijn taak wellicht het beste door dit karakter er niet al te zeer aan te ontnemen.

In het landen van het vliegtuig? Dit gebeurt telkens op ongeveer dezelfde wijze.

In de voor het uitstappen vereiste lichaamsbewegingen van de vorstelijke personen? Die komen overeen met zoovele andere.

In de bewoordingen van een begroetingstoespraak, in het opbloeiend besef van liefde voor het terugkerend vorstenhuis? Ja, daarin ligt iets bijzonders, iets dat in dergelijke toespraken en in het meermalen beleefde liefde-bewustzijn niet altijd zó aanwezig is. Doch: het ligt niet in de taal-woorden en ook niet in het gevoel van aanhankelijkheid zelf.

Neen, dat wij ons nu anders uitdrukken dan gewoonlijk; dat er iets *bijzonder* warmes in onze gewaarwordingen is, ontstaat door het besef van het heel bijzondere van deze gebeurtenis.

Er is een tijdperk aan voorafgegaan van lijden en scheiding. Wij hebben geleden, doch onder dat leed gewerkt en geworsteld. En de uitkomst van dat alles is het aanbreken van een nieuw tijdperk, van welks begin deze vorstelijke repatriëring getuigt.

Het *landen* van het vliegtuig en het *doel*, waarvoor het landde, hebben iets gemeenschappelijks, namelijk dit: de erfprins landde in 1813 na een zee-overtocht. Nu, in 1945, zijn wij *verder*: Prinses Juliana landt per vliegtuig; wij zijn *verder*, want de vijand is verdreven, ons geliefd vorstenhuis keert terug.

Er is verschil: in 1945 landt dit vliegtuig als zo vele andere, maar... het belangrijke is: niet dat het de Prinses vervoert, want dat is vaker gebeurd en zal vaker gebeuren, doch... dat het haar uit de ballingschap terugbrengt, haar die voor ons volksbestaan van zo grote betekenis is.

Nu kunnen wij tot drie zaken *concluderen*:

een gebeurtenis heeft een historische *zijde* (elk landen van een vliegtuig, in vergelijking met trekschuit, stoomschip, spoorrein, motorvoertuig);

een gebeurtenis kan een bijzonder historisch *karakter* dragen (aankomst van een zeker persoon op een bijzonder tijdstip in de vaderlandse geschiedenis);

deze persoon zelve moet daartoe een specifiek historische betekenis hebben, i. c. onze Prinses met haar kinderen.

De vraag, waarom wij over iemand spreken als over een bijzonderlijk historischen persoon moge ik straks op meer algemeen plan ter sprake brengen.

Reeds nu willen wij er de aandacht voor vragen, dat het toekennen van een historisch aspect resp. van bijzonder historisch karakter *niet* beperkt blijft tot *gebeurtenissen*. Ja, het is onmogelijk

lijk, aan een *gebeurtenis* het historisch aspect te onderscheiden zonder ons er rekenschap van te geven, met *wie* of *wat* er iets gebeurt.

In ons voorbeeld ging het om de repatriëring van leden van ons Oranjestad op een bijzonder ogenblik in het bestaan van ons volk, nader van den Nederlandsen Staat.

En dit punt des tijds is maar niet *over* ons *gekomen*. Het leed van den bezettingstijd was *over* ons *gebracht* door mensen, en dank zij *menselijke* activiteit is het weer van ons afgenomen en mochten wij ons vorstenhuis weer op vaderlandsen bodem begroeten.

Scherp wil ik nu met u stelling nemen *tegen* elke poging, het historisch aspect der werkelijkheid te *isoleren* van hetgeen het wereldbestand in zijn *verscheidenheid* ons te zien geeft, een isolement, dat straks op verabsolutering der geschiedenis uitloopt.

Er is geen historie mogelijk buiten de *techniek*, die ons het vliegtuig in plaats van het zeilschip heeft geleverd; buiten den *mens*, die het *vliegtuig* bouwt, doch ook den *oorlog* ontketent en wel als een krijg tusschen *staten*, waaruit straks een *overwinnaar* resulteert, zodat de blijdschap der *bevrijding* uit tyrannie als een geheel *enig* gebeuren wordt beleefd.

Techniek, oorlog, bezetting, strijd, bevrijding, terugkeer; onze natie, onze Vorstin; het zijn alle werkelijkheden die een historie *hebben*, maar *meer dan* historie zijn.

Wij binden den strijd aan tegen de *mythe* van het *historisme*, de mythe van den richtingloos vloeienden stroom, de mythe van het *fait accompli*, en stellen vast, dat wij in de historische ontwikkeling aantreffen een belangrijk aspect, een belangrijke zijde van het menschenleven, doch die haar eigen plaats daarin heeft.

30 Eigen aspectstructuur der historie. Welke is haar plaats en wat is haar karakter?

Wij spraken daar straks van „verder komen”. Verder komen in de techniek (vliegtuig), verder komen in onze politieke situatie (bevrijding na strijd).

Op elk terrein van het leven ontmoeten wij zulk een „verder komen” (of teruglijden).

En daarbij valt onze aandacht op tweeërlei:

a. Nergens is stilstand mogelijk. Het is te enenmale uitgesloten wezenlijk te spreken van wetenschapsbeoefening, taal, omgang en verkeer, economisch handelen, kunst, recht, ethiek, geloof, indien wij zouden menen, deze zijden van het leven statisch te kunnen vatten.

Hoe zouden wij moeten denken bijvoorbeeld over de toepassing van het talio-principe in het recht, het canoniekrechtelijk renteverbod in het economisch verkeer, over de omgangsvormen of klederdrachten der middeleeuwen in onzen tijd? Zou dit alles nog bestempeld mogen worden met het etiket recht, economie, goede vorm enz.? Terwijl toch in die vroegere tijden zulks alleszins op z'n plaats was.

Er is dus *voortgang* en deze voortgang is een zijde van ons tijdelijk bestaan, die zódanig waarlijk *fundamenteel* karakter draagt, dat de gehele dynamiek onzer beschaving daarin rust.

b. En toch andererseits: hoe wordt deze beweging, deze *ontsluiting* in gang gezet?

Bij bezinning op deze vraag komt ons levendig voor ogen te staan, hoe de ganse werkelijkheid één samenhangend geheel vormt, waarbinnen de samenhang naar vaste orde functionneert.

Wanneer tegen het einde der middeleeuwen de geldhuishouding ingewikkelder wordt en het crediet zijn intrede doet, wordt het binnen den *economischen* kring *onrechtvaardig*, het verbod van rente nemen te handhaven. Binnen den *juridischen* kring breekt straks het besef zich baan van de *liefdeloosheid* der talio-rechtspleging. Hier komen wij op het spoor een bepaalde verticale relatie tussen de aspecten van ons bestaan, waarbij wij van het fundament der historische ontwikkeling uit a. h. w. een circulatietoren zien verrijzen.

Binnen deze ruimte wordt de strijd gestreden om de levensontwikkeling. Deze evolutie verloopt niet in vrede, noch ook naar de wet van the survival of the fittest. Want slechts bij analogie spreken wij van „evolutie”. Het betreft hier een ontwikkeling, waarbij welbewust richting wordt genomen op principes, *beginselen* van wetenschapsbeoefening, van symbolische betekening, van omgang, economie, kunst, recht, liefde enz.

Doch deze strijd verloopt naar regels van historische strategie.

40 Historische normen. In welk verband treden de hier bedoelde principes van cultuuronsluiting aan het daglicht? Zolang wij louter blijven spreken van de aspecten van moraal, recht, schoonheid, economie enz., tasten wij nog vrijwel in het onbestemde, in het abstracte. Doch wij begrijpen van dit alles iets meer, wanneer wij ons afvragen, van welk aanvangspunt af wij over „geschiedenis” kunnen gaan spreken. Het eenvormig verloop van zaken in het primitieve *stamverband* kan dien naam niet dragen.

Zodra echter de omgrenzing der sibbe of clan wordt doorbroken,

ontwaren wij enerzijds een specialisering, een differentiëring der onderscheidene levensgebieden, terwijl wij aan den anderen kant de oude grenzen zien verdwijnen. Insteede der vroegere stammen staan de nationaliteiten op, die de stamomgrenzing doen vergeten. Het staatsleven, tot nu toe binnen den stam als primair familieverband besloten, gaat een geheel eigen karakter dragen, terwijl het familieleven, van den boei der stamorganisatie bevrijd, zich eveneens naar eigen aard gaat vertonen. In het economisch verkeer reikt men elkaar over de landsgrenzen de hand en gaan de ondernemingen een afzonderlijk bestaan voeren. De gehele beschaving wordt geleidelijk internationaal. Het cultuurleven — dat nu ook zijn eigen *historiebeschrijving* vindt — ontplooit zich in verschillende individuele verbanden, elk met een eigensoortige taak.

Bij deze ontplooiing gaat het om een werkelijken *voortgang*. Voortgang, die geen reactie duldt doch met revolutie evenzeer onverenigbaar is. Zal hij ons de ontplooiing brengen, die wij moeten wenschen, zo zal ieder exces, indien al niet vermeden, teruggebracht moeten worden binnen het kader der continuïteit.

50 Historische activiteit. Het is niet onmogelijk, dat onder het lezen inmiddels enkele vragen zijn opgekomen:

het is misschien goed, deze dingen nog eens te horen, maar zij zijn bekend en wat brengt ons de kennis ervan eigenlijk verder?

aangenomen, dat er ook voor de ontwikkeling der historie zekere wetten, zekere normen zijn, dan is het toch maar al te waar, dat de mensen, zo zij er zich al enigszins rekenschap van willen geven, zich er toch niet aan zullen houden;

golden dergelijke tegenwerpingen ook reeds voorheen, in *onzen* tijd, den tijd bij uitnemendheid van het Tun des Tuns (FICHTE), hebben wij aan iets anders dan aan bespiegelingen en abstracte redenering behoefte.

Welnu, dit alles zij van harte toegegeven. Maar als ik, ook heden ten dage, *in* de historie *sta*, d. i. wanneer ik mede in de progressie ben opgenomen, dan kan ik slechts twee dingen doen:

of mij richtingloos laten meevoeren;

of in besef van mijn verantwoordelijkheid, vóór ik één stap doe, zelf richting kiezen.

Aan de eerste kategorie hebben wij, na de voorafgaande uiteenzetting, geen woord meer.

Indien wij *geen* willoos speeltuig verlangen te zijn, houdt er dan rekening mee, dat de tegenstand, dien wij zullen hebben te overwinnen, zeer sterk is en zeer zelfbewust.

Want het progres der historie is geen stille procedure. Daar-

even noemden wij de „historische strategie”. En wij zeiden, hoe traditie en vooruitgang elkaar het terrein betwisten.

Wanneer het alleen om twee partijen ging, welke bedoelde namen volledig konden dragen, dan lijkt de keuze niet moeilijk. Historische ontwikkeling is immers progressie en het schijnt duidelijk, dat ik aan haar zijde behoor te strijden.

Dit is het nu wat de revolutie van alle tijden zeer juist heeft ingezien. Wat heeft zij er mee gedaan?

De revolutie, wier kenmerk is, dat zij uit de *leugen* leeft, heeft van dit progressie-principe haar mythe gemaakt. Progressiviteit ad infinitum.

Wanneer wij ons niet door mythologie willen laten verblinden, dan gaan wij de vraag stellen naar den *zin* der woorden. Het is misschien een verdienste van het nationaal-socialisme geweest, dat zijn verschijning onze ogen weer wijd heeft geopend voor het gevaar der mythe en van haar propaganda. Want dit gevaar ontbrak niet in den tijd tussen vroege middeleeuwen en 1933. Het was er levensgroot, vooral in de trotse negentiende eeuw. Toen dreigde ons de mythologie van evolutieeler en positivistische levensbeschouwing, en het was de geest dezer eeuw, die tussen de beide wereldoorlogen het progressieparool tot het hoogst opvoerde.

Voortgang, progressie nu behoort tot de historische zijde van ons bestaan. Maar dan van *ons* bestaan, d. w. z. dat wij als mensen er verantwoordelijk voor zijn.

Deze zijde van ons bestaan is echter met alle andere in innigen samenhang gevoegd en kan geen zelfstandig aanzijn hebben.

De historische ontwikkeling is *beschavingsontwikkeling*, waarin wij — verantwoordelijke *mensen* — richting nemen op principes van beschaving. En nu hangt alles daarvan af, of ons *inzicht* in deze principes van cultuurontwikkeling *juist* is of *vals*.

De historicist van het progressieparool heeft maar één criterium ter onderscheiding, namelijk dit: wilt gij in mijn richting mee vooruit of niet? Het neen beduidt in zijn ogen *reactie*.

Wij zullen tegen hem dus hebben te strijden. Een strijd, dien wij *niet* als *geïsoleerde* individuen *alleen* voeren. En ook gaat de strijd *niet* alleen tegen *hem*.

Machtige legers trekken in den beschavingsoorlog tegen elkaar op. En zij, die te ener zijde in den strijd staan, voeren een krijg van bondgenootschappelijk karakter. Hun inzichten onderling komen niet overeen. Al de -ismen der diesseitige levens- en wereldbeschouwing zijn daar vertegenwoordigd. In massagroepering zijn zij sterk. Verrassend zijn hun aanvallen, uit telkens

andere richting ondernomen. Zij zeggen, elke behoudzucht te verwerpen, doch zij steunen — evenals wij — op de eeuwenlange traditie van talrijke generaties.

De strijd draagt het karakter van een worsteling om de macht. Welke richting, welke idee van historische evolutie zal blijvend den toon aangeven? De strijdenden brengen hun bevelhebbers naar voren: groten in het rijk van den geest en van de daadkracht.

Wij hebben daar straks aandacht besteed aan de „historische figuur”, de historische persoonlijkheid. In het toen gekozen voorbeeld noemden wij onze Prinses Juliana. Van haar toch wordt verwacht, dat zij een plaats van betekenis zal innemen in de ontwikkeling van ons volksbestaan.

Doch wanneer wij nu hebben verstaan, dat de historie zich ontplooit niet alleen in het staatsleven, doch in al de individuele gestalten, die wij in het rijk van denken en verkeer, van economie en schoonheid, van recht en liefde, also in de wetenschap, in de omgangsvormen, in handel en bedrijf, in kunst en staat en filantropie en kerk en wat niet al meer onderscheiden, dan begrijpen wij, hoe daar overal plaats is voor die mensen van betekenis op enigerlei gebied, van wie de *leiding* wordt verwacht en met recht verwacht. Mensen, niet als een komeet plotseling verschenen, doch staande op de schouders van het voorgeslacht, gegrepen door de levensproblemen van hun tijd en met begaafdheid toegerust om het inzicht te verwijden en de richting te duiden, misschien om de schare mee te slepen naar het voorgestelde doel.

Waarom boezemt ons de figuur van GROEN VAN PRINSTERER in dezen tijd zoo diepgaande belangstelling in?

Ons allen is de spanning bekend tussen datgene wat men uitdrukt als „das Einmalige” in de geschiedenis en dat andere, wat neergelegd is in het spreekwoord „l’histoire se répète”.

In deze spanning ontwaren wij slechts de verlegenheid der dialectiek van de humanistische levens- en wereldbeschouwing. Enerzijds de *pool der natuurnoodwendigheid*. Hoezeer ook de geschiedenis allerlei grillige gebeurtenissen oplevert en de verschijningsvorm van het lot telkens een andere lijkt, vergis u niet: steeds opnieuw zult ge ondervinden: hetgeen er geweest is, zal er zijn; er is niets nieuws onder deze zon. Indien wij slechts helder willen denken en de wetten vaststellen die de geschiedenis beheersen, dan is het niet te gewaagd, uit hetgeen vroeger geweest is te besluiten tot hetgeen straks komen gaat. Hebben niet twee Engelse

staatslieden, EDMOND BURKE en WINSTON CHURCHILL, ieder in hun verschrikkelijken tijd, het einde kunnen voorzien en daarnaar hun politiek kunnen richten? En geleken deze beide perioden der geschiedenis niet veel op elkander? *Zelfs* de geschiedenis zou aan de klem van het continuïteitspostulaat van het humanistisch wetenschapsideaal niet kunnen ontkomen.

Andererzijds de *pool* der autonome menselijke *vrijheid*. Neen, telkens in één bepaalde historische gestalte drukt zich het Absolute uit, dat van zijn doen geen rekenschap geeft. Wel is dit Absolute — uw eigen Rede! — zéér redelijk en gaat het niet naar gril of toeval tewerk: gij, vrije mens, zijt *geen* prooi van een *vreemden* tyran. Maar de noodwendigheid, waarmee het handelt, is slechts de wetmatigheid der *gegeven vrijheid*.

Enerzijds de behoefte, door een rationalistische constructie ook het terrein der geschiedeniswetenschap te *beheersen*, andererzijds de vrees, door deze constructies overheerst te worden, zodat men irrationalistisch zich er aan poogt te ontworstelen.

De *onwaarheid* kan slechts een miskennen van de waarheid zijn, want uit zichzelf kan de leugen niets voortbrengen.

Welke vervorming der waarheid heeft hier de waan der autonomie ondernomen?

Wij wezen er op, hoe de historie één der zijden is van ons menselijk bestaan. Evenals elke andere zijde daarvan, is zij aan een eigen wetmatigheid onderworpen en reeds zagen wij verschillende van haar normen — die der historische continuïteit, die van individualisering, van differentiëring en integrering, die van machtsvorming onder leiding van den historischen vormingswil — onder het oog.

In de geschiedenis nu werkt ook de wet van oorzaak en gevolg, doch op geheel eigen wijze. Niet zoals in de natuur, waar het voorwerp *vallen moet* als het is losgelaten.

Neen, in *onze* geschiedenis zijn het de *mensen*, die daden stellen, weloverlegd en op verantwoordelijke wijze. Maar . . . al stellen wij daden, wij moeten ons niet inbeelden, dat wij haar gevolgen nu ook in de hand kunnen houden. Wanneer een revolutionnaire groep op de uitbreiding van haar macht ten koste van alles bedacht is, onder het voorgeven van met de inwilliging van bepaalde voorwaarden genoeg te nemen, dan zal de zwakheid, die zich tot deze inwilliging wederrechtelijk bereid toont, onherroepelijk worden gestraft met voortschrijding van den opstand. Er is een *eigen* historische wet van oorzaak en gevolg.

Maar... de historische evolutie is slechts één der *zijden* van ons bestaan, die nergens op zichzelf te vinden is. In onze werkelijkheid treffen wij slechts *individuele* gestalten aan. Eénmaal was er de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, eenmaal de doordringende invloed der idealen van den Verlichtingstijd. Eén keer kwam over Europa het geweld van de Franse Revolutie. En eenmaal maakten zich de natiën van ons continent vrij van de Napoleontische overheersing, elke natie voor zich en op eigen wijze. Eenmaal liet West-Europa zich misleiden door de leuzen der valse democratie en kwam daarover de gesel der mythologie van het nationaal-socialisme.

Want *het gebeuren* functionneert in *alle* zijden van ons bestaan en het waren de valse ideeën van geloof, ethiek, recht, schoonheid, economie, sociale verhouding, kennis enz., die ons handelen bepaalden, toenmaals en nu, doch iederen keer op een geheel eigen wijze.

De geschiedenis herhaalt zich: in haar algemene historische wetmatigheid, zoals zij als historie den gemeenschappelijken band vormt van alle gebeuren.

Zij herhaalt zich nimmer, in zover al het gebeuren een eigen individueel karakter draagt, dat, naast het historische, *al* de aspecten vertoont onzer tijdelijke werkelijkheid.

De *plaats* van GROEN VAN PRINSTERER in de *historie*.

Onder dit gezichtspunt boeit ons ongemeen de historische figuur GROEN VAN PRINSTERER.

Waar stond hij in de historie?

Wie was hij in de historie?

Wat „profeteert” hij in de historie?

Waar moeten wij GROEN VAN PRINSTERER in de geschiedenis zien staan? Hij is de grote boetprediker tegen de beginselen der Franse Revolutie. Hij was Nederlander.

Wanneer men zelf al zijn krachten moet inspannen om niet in een draaikolk naar beneden te worden getrokken, dan is het welhaast onmogelijk oog te hebben voor de woede der kolken, waarin mede-drenkelingen verkeren.

Ons, die den chaos van het nationaal-socialisme beleven, kost het meer dan gewone moeite, aan de betekenis der Franse revolutie recht te doen wedervaren. En toch zullen wij, willen we onzen tijd verstaan, ons daarvan terdege rekenschap hebben te geven.

Eeuwenlang hadden de beschavingsbeginselen van het trotse

humanisme de historische roepingsmacht bezeten. Tegenover het geloof in den levenden God, souverain Schepper, Wetgever en Rechter van hemel en aarde, had het gesteld het geloof in de volstrekte souveriniteit van den redelijken mensengeest.

En het had dit gedaan met verwerping van elk erkennen ener wereldorde, welke niet aan dien (mensen-)geest haar oorsprong te danken zou hebben. Daarbij had het zich gekeerd aanvanke-lijk tegen de kerkelijke eenheidscultuur, zoals die onder vigueur der Thomistische wijsbegeerte was opgebouwd, doch voorts tegen den geest der Reformatie, tegen de diepste grondslagen van het Christelijk geloof. Het was binnengedrongen in de protestantse kerken en had deze — met behulp tevens ener herleefde scholas-tiek — tot dor dogmatisme ontzield.

Intussen was het zelf heen en weer geworpen tussen de beide polen van eigen religieus grondthema: natuur en vrijheid.

In het tijdperk der Aufklärung begon het verborgen persoon-lijkheidsideaal steeds luider te protesteren tegen de kluisters der albeheersende natuurwetenschappelijke denkwijze.

Hartstochtelijk verhief J. J. ROUSSEAU in naam van het mense-lijk *gevoel* de stem tegen de slavernij der cultuur en eiste den opbouw ener nieuwe maatschappij op den grondslag van het con-trat social. De vergoeding der Rede werd daarbij echter allerminst prijs gegeven. Zij bleef de grote constructrice, die de toenmalige „nieuwe orde” in elkaar moest zetten.

Datgene, waarmee wij in de laatste helft der achttiende eeuw te doen hebben, is dus *geen theoretische* kracht. Theorieën zijn slechts uitingen, openbaringen van iets anders; zij maken slechts *deel* uit van het totale mensenbestaan. Zij oefenen daarin groten invloed uit, doch staan zelve onder den invloed van een buiten-, een boventheoretische, inderdaad zeer dynamische kracht.

Straks hebben wij gehandeld over cultuurontsluiting en daarbij vastgesteld, hoe deze zich voltrok in de richting op bepaalde prin-cipes, beginselen van kennis, omgang, economie, schoonheid, recht, ethiek. Wij gingen verder en constateerden, dat *bijvoorbeeld* het recht zijn zin eerst kon ontsluiten onder invloed van morele be-ginselen, waardoor de talio, de Erfolgshaftung enz. werden door-broken en het element der schuld zijn intrede deed.

De circulatietoren, waarover wij in dat verband spraken, ver-toont een zeer geordenden bouw. En zijn bovenste étage wordt gevormd door datgene wat in ons leven — of wij willen of niet — het laatste woord heeft, namelijk ons *geloof*. Dit *geloof* gedooft *geen* afsluiting in den tijd. De hoogste étage ligt naar boven open

en van daar uit ontstaat de trek, die de ontwikkeling der geschiedenis in gang houdt.

Welnu, die „trek”, dat geloof ging in den tijd, waarover wij spreken, uit naar de redelijke voortreffelijkheid van den mens. Mocht hij, ongehinderd door krachten der bestaande orde, zijn lot in eigen handen nemen, dan, maar ook eerst dan kon het leven de hoogst mogelijke volkomenheid bereiken.

In naam van de redelijke vrijheid van den mens is de Franse revolutie ingezet. In geen anderen dan *dien* naam heeft zij Europa met verschrikking vervuld.

Toen de gruwel dezer crisis door de wereld ging, was men genoodzaakt, zichzelf rekenschap te geven, welke houding men tegenover haar had aan te nemen.

Het resultaat is bekend: men kan methoden, men kan zelfs theorieën verwerpen; het geloof houdt men vast, of *liever: het* houdt *ons* vast, omdat wij daarin de gevangenen zijn der keuze van het eigen *hart*.

Tijdens en na de Napoleontische overheersing zien wij in de neigingen en gedragingen der mensen een duidelijke discrepantie binnen het zo vurig omhelsde geloof.

Hoe is dit mogelijk? zult u vragen. Zolang er sprake is van één geloof, dan neemt dat geloof toch één richting?

Nu ben ik van mening, dat wij goed doen, ons te binnen te brengen, dat wij leven in een wereld die van God is afgefallen, doch waarbinnen God in Christus dezen afval de directe doorwerking heeft willen beletten. Aan het eind der eeuwen zullen wij tegenover het éénduidig Openbaringsgeloof met zijn grondthema van schepping, zondeval en verlossing zien staan het éénduidig geloof in de Macht van het Rijk der Duisternis.

Maar deze beide wil het humanisme nu juist niet. Het verwerpt den enigen Souverein, doch is vervuld van de eigen kunde en deugdzaamheid van den mens als zodanig. In zijn naam alleen reeds wil het de overwinning aankondigen over alles wat met de heerschappij van den eeuwigen Nacht van doen heeft.

En daarom grijpt het naar de vruchten van het Christendom: vrijheid en wet. De christenmens is vrij door onderwerping aan de wet in het Hoofd Jezus Christus, de humanist wil vrij zijn door zelf de wet uit te vinden. De Wet des Heren is doorlouterd, den eenvoudigen wijsheid gevende; de wet van het vleeselijk verstand is donkerheid, die de vrije persoonlijkheid verteert.

Vandaar dat het humanistisch geloof tweeduidig is in de verdeling binnen zijn religieus grondthema. De vrijheidsdrang had

tot individualisme gevoerd en toen de werkelijkheid daarmee niet was te vatten, moest het principe der volkssouvereiniteit te hulp komen en bouwde dit den totalitairten moordstaat der Franse revolutie.

Men verfoeide uiteindelijk den laatste, maar bleef het principe van de *volkssouvereiniteit*, vrucht van het oude *wetenschapsideaal*, omhelzen. Dit was de *ene richting* in het humanistisch geloof na de Franse revolutie. Verering van de zelf uitgevaardigde *wet*. In deze richting zien wij de vooruitstrevende liberalen gaan, de liberalen der Juli-revolutie, te onzent van den Belgischen opstand, de liberalen van het hernieuwde revolutiejaar 1848 en daarna.

Doch daarnaast vertoont zich een andere richting, die van ROUSSEAU wel zijn roep om vrijheid overneemt, doch haar met hem niet wil doen ondergaan in de wiskunstige constructies ener vermeend „natuurlijke” nieuwe cultuur. *Niet* aan de wet, maar aan het *subject* behoort het laatste woord te zijn. De vrijheidskamp tegen NAPOLEON levert het materiaal voor den bouw der nieuwe altaren.

Aanknopen bij HERDER's geschiedbeschouwing en bij de filosofische inzichten van SCHELLING en FICHTE, baant het humanistisch persoonlijkheidsideaal zich een nieuwen weg, ditmaal niet door de individuen heen, doch door de grote individuele totaliteiten van volk en natie. In de plaats van de alles beheersende wiskunstige constructies treedt de wetmatigheid der *gegeven* vrijheid, onberekenbaar in den opmars der rede-idee. Wij spraken hier straks reeds over, toen wij het hadden over de leer van het Einmalige in de geschiedenis en weiden er nu niet verder over uit.

Aanvankelijk droeg deze gedachte een romantisch karakter, doch in de Historische Rechtsschool werd zij van de bijmengselen der romantiek ontdaan.

Volk en *natie*, dat is de geboorteschoot, waaruit al de cultuurkrachten van het leven opbloeien. Door haar tussenkomst wil de *absolute geest* zich ontplooiën in ieder volk naar eigen nationale geaardheid. Door haar heen stuwt de expansiedrang der soevereine persoonlijkheid, in een onberekenbaar spoor vrij zijn weg bepalend. Wel werken de afzonderlijke mensen hierin mee, voor wat het recht aangaat in wetgeving en jurisprudentievorming, doch de eigenlijke bron van het recht moet worden gezocht in de diepte van de volksziel, waaruit het aanvankelijk onbewust ontspringt. Het gewoonterecht, dat voor zijn effectief-worden minder formele tussenkomst behoeft dan het wettenrecht, draagt

deswege dan ook een heiliger karakter. De verborgen noodwendigheid — dat is de zelf gestelde vrijheidswet van den zich in de wereld ontplooienden rede-god — vordert onzen eerbied, en zo hebben wij het oor te luisteren te leggen naar hetgeen langs deze kanalen tot ons komt. Ofschoon de Historische Rechtsschool zelve deze idealistische bespiegelingen geleidelijk terzij stelde, mogen wij het oog niet sluiten voor de herkomst harer beginselen uit de afvallige humanistische levens- en wereldbeschouwing in haar dialectiek van natuur en vrijheid.

Wij, die de nationaal-socialistische propaganda over ons heen hebben zien gaan tegen internationalistische democratie en intellect, kunnen ons er misschien wel enige voorstelling van vormen, welken indruk de prediking van het vrijheidsidealisme op de wereld van na de Franse revolutie maakte. Immers ook wij waren beu van de volksontbindende leuzen van na den eersten wereldoorlog, en toen de propaganda van ROSENBERG en GOEBBELS zich daartegen richtte, vond zij een — zij het zeer verren — weerklank in ons gemoed. Doch wij waren gedrenkt in een door den tijd verslapt en vertroebeld aftreksel van 1789, waartegenover bovendien de holheid der Duitse frazen maar al te duidelijk was.

In de ellende van NAPOLEON echter had men de *practicale* consequentie van het rationalistisch geknutsel, late vrucht van eeuwen verstandsvergoding, direct voor ogen. En nu greep men naar wat reeds mannen als SHAFESBURY in hun tijd tegenover de eenzijdige verwachting van het intellect wilden stellen.

Niet slechts in de studeerkamer, waar de reactie reeds jaren in gang was, doch nu in de practische levens- en wereldbeschouwing werd het humanisme van de pool der natuurwetmatigheid gedreven naar zijn diepste tendentie: de autonome vrijheid. En daarbij viel aan gevoel, moraal, schoonheidsbeleving en idealistische religie de waardering toe.

Dit sprak ook gelovige christenen toe. Dank zij de overweldigende geestelijke macht der humanistische cultuur en den weinigen weerstand, dien de veelszins in scholastiek verdorde orthodoxie hiertegen had kunnen bieden, was men zich van de apostatische herkomst der nieuwe idealen niet voldoende bewust. Daar het eigen arsenaal niet voldoende bood, streed men met geleende wapenen tegen den voorlopig gemeenschappelijken vijand, die de revolutie en haar gevolgen over de wereld had gebracht.

In Duitsland zien wij twee voortreffelijke christenen vooraan staan in den strijd tegen rede-dictatuur, individualisme en revolutionnaire volkssouvereiniteit. Het zijn de vader der Historische

Rechtsschool, FRIEDRICH CARL VON SAVIGNY en de staatsman en rechtsfilosoof FRIEDRICH JULIUS STAHL.

Tegenover de propaganda voor de almacht der rede stelt men van christelijke zijde twee hoofdbeginselen: er is geschreven, er is geschied. Maar de nadruk valt op het eerste. En zo kreeg het drijvend pantheïstisch principe van het vrijheidsgeloof geen vat op persoon en arbeid der christenleiders. Dat er echter in het tweede element der bekende zinspreuk een belangrijke mogelijkheid lag tot aansluiting aan den geest des tijds, behoeft geen betoog. De ontwikkeling van de Historische Rechtsschool heeft dit voldoende aangetoond. Met name in de erkenning ener verborgen noodwendigheid — uitstraling van de pool der natuurwetenschappelijke wetmatigheid binnen de humanistische levensbeschouwing — lag een aanhechtingspunt voor het christelijk voorzienigheidsgeloof. Er schijnt immers tussen die twee een zekere overeenstemming te zijn. Beide voeren tot de overtuiging, dat ons leven niet door toeval noch naar zuivere menselijke berekening verloopt. Beide weten er van, dat hoger beleid de daden in handen houdt. Maar verder kan de overeenstemming niet gaan.

Immers in de humanistisch-idealistische levensbeschouwing wordt de leiding verwacht van de *vrije willekeur* van den universalistischen redegod, dien men — tengevolge van denzelfden vrijheidsdrang — in het individuele menselijke handelen overal concurrentie aandoet, doch voor wien men op bepaalde gebieden volstrekt moet wijken.

In het christelijk voorzienigheidsgeloof is nergens een gebied, waar men voor God kan uitwijken. Want zijn Wet is het tegengestelde van willekeur, omdat zijn handelen boven elke menselijke kwalificatie is verheven. Zijn Wet is Verbond, dat wij hebben te kennen en te houden. Op elk terrein valt ons de verantwoordelijkheid toe. De term „berusting” komt in het christelijk vocabularium slechts in één betekenis voor: namelijk in die van buigen voor Gods *geopenbaarden* wil. Elk „quiëtisme” is een schennende aanranding van Zijn souvereiniteit, die ons iedere lijdelijkheid verbiedt en immer de hoogste activiteit van ons vordert.

Nu is dit de ironie der geschiedenis geweest, dat in de negentiende eeuw de vermeende almacht van het herrezen wetenschapsideaal en de historistische consequenties van de historische school in tragisch bondgenootschap hebben gevoerd tot het ontstaan der positivistische levens- en wereldbeschouwing, die het zoeken naar de „gronden” heeft opgegeven en het vermeend feitelijk aan-

wezige alleen uit hoofde van zijn aanwezigheid (als ware het zinniglijk waarneembaar) aanvaard.

In het eerste gedeelte van ons betoog hebben wij getracht, de zwaarte te doen gevoelen van hetgeen „historie” betekent. Ontwikkeling van het mensenbestaan in de richting op door mensen aanvaarde, voor het rijk gedifferentiërde levensgebied tot gelding gebrachte, principiën.

In het tweede gedeelte heb ik willen aantonen, onder leiding van *welke* beginselen de historie ten tijde der Franse revolutie zich ontplooid en welk het *geloof* was, dat deze beginselen tot ontsluiting bracht.

Hier staat dan de Nederlandse christenstaatsman GROEN VAN PRINSTERER.

De betekenis van GROEN VAN PRINSTERER's persoonlijkheid.

Laten wij uitdrukkelijk vaststellen: hetgeen wij tot nu toe hebben onderzocht, heeft niet de strekking om te dienen als inleiding op een nadere beschrijving van de persoon, wiens naam deze verhandeling draagt. Ongetwijfeld ligt daarin op zichzelf een dankbaar en dan ook reeds veel betreden terrein open.

Wanneer wij in het plan van onze overdenking nu de vraag aan de orde stellen: *wie was hij?* dan kunnen wij, binnen het voorgestelde bestek, slechts even verwijlen bij hetgeen anderen aan een fundamenteel onderzoek hebben onderworpen.

Over één quaestie behoeven wij inzake GROEN VAN PRINSTERER stellig niet van mening te verschillen. Indien ooit een naam verbonden behoort te zijn aan wat wij „historisch” plegen te noemen, dan zeker wel deze naam. Historieminnaar van origine, historievorsor, historieschrijver, en dat wel in den besten zin als van iemand, die de intensieve historische ontwikkelingsideeën naspoot en vervolgt, onder welker leiding de geschiedenis evolueerde, was hij bij uitnemendheid.

Was hij in de engere betekenis van het woord wetenschapsman? In dezen zin namelijk, dat hij zich toelagde op exacte analyse van een vakgebied of van den kosmischen samenhang? Ik meen, deze vragen ontkennend te moeten beantwoorden. En indien ik dat doe, zo ben ik voorts van mening, dat het onderzoek naar de *theoretische* elementen, die tot vorming van GROEN VAN PRINSTERER zouden hebben bijgedragen, en naar den invloed, dien deze elementen in zijn arbeid hebben uitgeoefend, niet in de eerste plaats van waarde is. Wel natuurlijk voor wat aangaat de kennis

zijner particuliere persoonlijkheid, doch niet voor de kwaliteit, waarin wij hem heden willen beschouwen.

Deze kwaliteit is namelijk *niet* die van den historie-onderzoeker, den historiekenner of den geschiedschrijver, doch die van den *historievormer*.

Daar straks hebben wij den historievormer geschetst als den aanvoerder in het rijk van den geest, die, zelf uit de cultuur zijner dagen voortgekomen, in aansluiting aan de al of niet in haar betekenis erkende traditie, oog en hand gericht houdt naar het doel der historische toekomst.

In GROEN's geschriften lezen wij telkenmale van de enige plaats, die Nederland in de wereldgeschiedenis inneemt. Hij, man van brede eruditie, heeft zich met zijn gehele persoon ingezet voor de beginselen der Reformatie, zoals die in *Nederland* door den Vader des Vaderlands tot richtsnoer zijn genomen en aldus den grondslag van ons volksbestand hebben gevormd.

Kunnen wij ontkennen, dat hij ten aanzien van de aan Nederland toekomende plaats juist heeft gezien? Ik spreek nu weer niet in specifiek geschiedwetenschappelijken trant; dan zou verder gaande analyse nodig zijn. Op geen voortreffelijkheid van Nederlandse eigenschappen of gedraging was GROEN's inzicht gebouwd. Hij wordt niet moe er op te wijzen, hoe het Nederlandse volk zich in den stroom der ongodisterij heeft laten meeslepen en zich op niets kan laten voorstaan. Toch mogen wij ook nu nog vragen: waar heeft de stroom van het reformatorisch Christendom zich zó verdiept en vertakt in alle levensgebieden, waar was het onderzoek, ook nu, zo ver voortgeschreden als op dit stukje grond?

GROEN was Nederlander, doch indien het waar is, dat in christelijk cultuurleven, in christelijke staatkunde en politieke praktijk Nederland een enige plaats in de rij der natiën inneemt, dan gaat GROEN's betekenis als — intrinsiek — historievormer de landsgrenzen ver te buiten.

Alzo: historievormer, bevelhebber in den strijd der beschavingsontwikkeling! Staatsman niet, evangeliebelijder, was zijn wapenspreuk. Zo strekt zich dan ook zijn mandaat buiten het politieke uit.

De vijand? De ongodisterij van het humanistisch rationalisme, uitgebarsten in de tyrannie der Franse revolutie, zich handhavend in de macht der liberalen van verschillende gradatie.

Zijn troepen? Een onaanzienlijke menigte „achter de kiezers”, die niet werden genoemd in het toenmaals alleen bekende schema

van behoudend, vooruitstrevend en zeer vooruitstrevend. Doch de veldheer wierp den inzet nog vóór hij zijn leger had kunnen organiseren: niet drie doch slechts *twee* partijen zijn er: die van de revolutie (in haar drie soorten) en die van de anti-revolutie.

Zijn opdracht? Worsteling op hoop tegen hoop, waarvan het eigen leven slechts een begin van uitkomst scheen te tonen, zo weinig, dat in zijn levensavond de antichrist nabij werd geacht.

Zijn middelen? Het profetische Woord, dat zeer vast is, waarop hij in de duisternis zijner tijden nauwlettend acht heeft gegeven.

De uitvoering van zijn krijgsplan? Deze vraag heb ik in den aanvang aldus geformuleerd: wat profeteert hij in de historie? En het is *hier* dat de nadruk valt in onze beschouwing van den veldheer.

Aan den historievormer valt immer ten deel het tot op bepaalde hoogte „organiseren” van zijn strijdvoering. Er zijn er, voor wie dit hoofdzaak wordt; denk aan het nationaal-socialisme. Dit vond zijn oorzaak hierin, dat het nationaal-socialisme in de historische *zijde* van zijn taak verstarde; het ging hier om niets anders dan om het verkrijgen en behouden van de *macht*. En macht draagt originair historisch karakter.

Zoals ik gemeend heb aan te tonen, vormt van het menschenleven de historische evolutie slechts het fundament en is deze evolutie overal gericht op de uitwerking der *ideeën* zoals die in hart en hoofd der historievormers leven.

Het is hier de plaats, een ogenblik stil te staan bij hetgeen wij onder „idee” hebben te verstaan.

Hoofdzakelijk in twee betekenissen heeft het woord „idee” in de wijsbegeerte zich aangediend. Ten eerste in de oude realistische betekenis van het gehypostaseerde redebegrip, waarvan de verwerkelijking op aarde slechts een gebrekkige afschaduwing zou zijn. Ten tweede in den zin, dien het humanistisch idealisme daaraan heeft gehecht, namelijk als de verst doorgevoerde vrije synthese onzer aan de zintuiglijkheid gebonden begrippen, het nooit bereikbare doch immer als leid-ster voor ogen gehoudene.

De antirealistische idealisten hebben zich gaarne geestelijke nazaten van den idealist PLATO laten noemen. De kloof, die hen van den antieken realist scheidt, wordt echter gemeten door het verschil dat er bestaat tussen aanvaarding of verwerping ener *gegeven* wetsorde.

Het spreekt vanzelf, dat geen van beide betekenissen voor ons, die boven de wetsorde tot den wetgever opklimmen, aanvaardbaar is.

Ook wij erkennen, ons een *begrip* te kunnen vormen en wel door logische *omvatting* van wat zich aan ons als in zichzelf niet-logisch presenteert. Daarmee is echter de zin van datgene, wat ik in beschouwing neem, niet uitgeput. Het wijst buiten en boven zichzelf uit naar andere aspecten van ons bestaan, die dezen zin *verdiepen*. Zo verdiept bijvoorbeeld de morele liefdegezindheid den zin van het recht door het starre vergeldingsprincipe in het ver-eiste van „schuld” bij den overtreder te doorbreken. Zonder vooruitzien naar deze liefdegezindheid — die nochtans den eigen zin des rechts niet vermag aan te tasten — hebben wij aan het wezen van het recht te kort gedaan.

Kunnen wij nu door toevoeging van een element uit de morele sfeer ons rechtsbegrip *voltooien*? Neen, want ook het ethisch element kan zich binnen den juridischen zin alleen geldend maken onder invloed van die zijde der werkelijkheid, die aan de liefde zelve haar richting wijst. Want zolang de liefde beperkt blijft b.v. tot de leden van één bepaalden kring, heeft zij aan het recht niets te zeggen en zal zelfs het recht-doen tot dien kring beperkt blijven; de buitenstaander is slechts *hostis*. Zodra echter onder leiding van het geloof in de algemene mensengemeenschap iets van het „de naaste als zichzelf” begint door te schemeren, zullen het buiten de wet verklaren van den vreemdeling en het recht doen zonder te letten op schuld, als *onrechtvaardig* worden begrepen.

Het geloof, dat wij hier ten tonele voerden, is nog zeer summier en beperkt. Uitgebreid hebben wij over de plaats van het geloof gehandeld, toen wij den invloed der humanistische levens- en wereldbeschouwing bespraken. Kenmerk van het geloof is echter altijd, dat het voor ons de laatste zekerheid binnen den tijd vormt omtrent hetgeen *boven* den tijd is verheven, onverschillig wat.

Welnu, zo kunnen wij dan ook spreken van ideeën van moraal, recht, schoonheid, economie, sociaal verkeer enz., in dezen zin, dat wij ons er van bewust zijn, den zin dezer werkelijkheden niet in logische begripsvorming te kunnen afsluiten, doch dien slechts te kunnen benaderen in een grensbegrip, dat onze *bevatting* te boven gaat. Dit grensbegrip is dan evenwel geen zelfstandig product der synthese van ons denken (de geslotenheid) noch de hang naar iets ongrijpbaars, doch het is gefundeerd in de worteleenheid van ons bestaan, een worteleenheid echter, die *dieper* is gelegen dan datgene wat tussen het begin en het einde van ons leven, tussen het begin en het einde der mensheidsgeschiedenis is begrepen.

GROEN VAN PRINSTERER's *profetie in de historie*.

Op deze ideeën nu — al of niet aldus verstaan en onder leiding van welk geloof ook gevormd — is het oog der historievormers noodwendig gericht.

Ook GROEN VAN PRINSTERER heeft tot op zekere hoogte georganiseerd, georganiseerd zijn arbeid, gemobiliseerd zijn schare „achter de kiezers”. Organisator was hij niet.

Maar hij *streed* door te *profeteren*. Profeteren in den zin van uit-zeggen. Uitzeggen van de Waarheid. Laten wij nu andermaal letten op de plaats waar GROEN staat. Doch thans met het oog op den aard van zijn profetisch woord.

Dit karakter werd allereerst bepaald door den geest, waartegen de profeet zich had te richten. En deze geest was die van het zelfvoldane rationalisme van den verlichtingstijd, dat, door het tijdperk van de Franse revolutie heengegaan, wellicht hier of daar met een lichte Anflug van romantiek, tot burgerlijke consolidatie was gekomen.

Rationalisme zeiden wij. Droeg de bedoelde geest dan een wetenschappelijk karakter? Maar wetenschap is toch nimmer gemeengoed, ook niet van den doorsnee-beschaafden burgerman? Het is dan ook inderdaad zo, dat wij met een levens- en wereldbeschouwing te doen hebben. Doch in dit geval een, die het merkteken van haar theoretische afkomst aan het voorhoofd draagt.

Het humanisme (religieus in zijn afvalligen wortel) had zich immers, in zijn dialectische wending naar de pool der natuur-noodwendigheid, toegerust met de wapenen van het mathematisch wetenschapsideaal. Het theoretisch denken was tot oorsprong van al het bestaande verheven. Alleen een eigengemaakte wereldorde kon voor de vierschaar der rede geldigheid bezitten. En ROUSSEAU, die zo tegen de overcultuur zijner dagen was tekeer gegaan, had aan dit wetenschapsideaal in zijn constructie van het maatschappelijk verdrag de hoogste hulde gebracht. Hiermede had de Franse Revolutie geopereerd en in het genieten van haar zegeningen kon dus deze wereldbeschouwing van theoretischen huize met voldoening op de door haar verworven positie zien. Zij liet niet na, rijkelijk de deugd te prediken, een deugd al evenzeer, op het oude voetspoor van DESCARTES en CHR. WOLFF, aan het zuiver denken ontleend.

Vanuit de hoge regionen der wetenschappelijk (of vermeend wetenschappelijk) denkenden druppelde deze (wij zouden bijna zeggen: wél georganiseerde) levensbeschouwing via de hoofden in de gemoederen van het volk door. Door het gekoesterde orgaan

van de openbare lagere school vond haar gif toegang in de gezinnen.

Doch, bij de geleidelijke verpauperisering en atomisering van de arbeidersklasse, aan welke het humanisme slechts stenen voor brood had te bieden, groeide de distantie tussen deze massa en haar leraars. Leegte en dorheid was het resultaat, voedingsbodem voor wat het communisme beloofde.

In zijn profetie nu richtte zich GROEN VAN PRINSTERER tegen de verderfelijke „theorieën”, tegen de valse „ideeën”, welke het „wezen der dingen” miskennen en de „geschiedenis” doen ont-aarden.

Daartegenover wijst hij op de Openbaring, de wijsbegeerte, de geschiedenis en algemene overeenstemming van inzicht als op de middelen, waardoor — mits goed en in juiste onderlinge verhouding aangewend — de waarheid wordt gekend en gestaafd.

Men heeft nu getracht, in GROEN een intellectualist, zelfs een logicist, te zien, die, zowel bij den tegenstander als in eigen krijgsplan, de praktijk uit de theorie wilde doen voortvloeien, en, als christelijk bewonderaar van PLATO's realistische ideeënleer, zich stelde tegenover de sophisten van zijn tijd.

Thans komt het er op aan, ons goed voor ogen te stellen, waarom het ons bij onze beschouwing van den antirevolutionairen historievormer te doen is.

Er is onder ons in de laatste decennien een levens- en studiehouding openbaar geworden, die herinnert aan den aanvang der scholastiek. Een houding, waarbij men niet meer zelf plaats neemt in den dynamischen stroom die den geest der vaderen aandreef, op zijn beurt ontsprongen aan het dynamisch innerlijk grondmotief der Heilige Schrift, doch waarbij men meent, nuttig werk te doen door den analytischen blik te richten op wat die vaderen hebben gedacht en gedaan, en dit op zichzelf — statisch — ten voorbeeld en lering te doen strekken voor het huidige geslacht.

In het plan dezer statische be-lering is hoogst verdienstelijk de poging om aan te tonen, hoe GROEN's liefde voor PLATO een element kan hebben bijgedragen tot zijn trek naar „het wezen der dingen”, weerspiegeling van juiste ideeën, en hoe hierin een hang naar intellectuele beschouwing merkbaar wordt. Toen wij zojuist even de vraag aanroerden: wie was GROEN?, hebben wij op de relatieve noodzakelijkheid van zulk een persoonsbeschrijving gewezen.

Het zou dan op z'n plaats zijn, den invloed dezer ex origine niet-christelijke motieven te meten en te corrigeren.

Wij willen zulks heden niet doen, doch acht geven op het voortschrijdend karakter der openbaring Gods ook in de christelijke beschaving en wetenschapsontwikkeling. De dunamis dezer openbaring is tegengesteld aan de valse wijl passieve „dynamiek” van den voortglijdenden stroom in de historische levens- en wereldbeschouwing, welke zich ook op den achtergrond van het „christelijk” quiëtisme vertoont. De Openbaring en al wat uit den door haar gevoeden nieuwen levenswortel voortkomt, werkt met *kracht*.

Onder dit gezichtspunt lettend op GROEN's geesteshouding, vragen wij er de aandacht voor, hoe hij nadrukkelijk positie kiest tegen het anti-realisme, de sophisterij zijner dagen. Dat hij het daartegenover opneemt voor de realistische wereldbeschouwing en wijsbegeerte, die immers een boven het subjectief inzicht verheven *wetsorde* beoogt te erkennen en daarmee blijkt geeft, minder diep te zijn afgefallen dan de sophistiek, die het met haar „mening” dacht af te kunnen.

Wat had immers, gelijk boven betoogd, het humanisme vóór de Franse Revolutie anders gedaan dan relaties, aan 's mensen verstand ontsprongen, in de plaats te stellen van de wereldorde Gods? In haar theorieën deze orde af te kondigen tot zij werd tot een soort theoretische wereldbeschouwing, en daarbij eindelijk te prediken dat deze eigen nieuwe orde tot aller geluk *behoorde* te worden verwerkelijkt!

Doch het is verre van GROEN geweest, hierbij te blijven staan. Hij wist, dat theologiseren met de goden van het „deïsme” op atheïsme moest uitloopen, wijl zulke ongelooft*theorie* voortkwam uit *ongeloof*, d. w. z. oorsprong nam uit de worteld*dynamiek* van den afval. Zijn profetisch geschrift „Ongeloof en Revolutie” getuigt in titel, strekking en vlammenden inhoud er voor, hoe zijn intuïtie de transcendentale trek der menselijke beschavingsontwikkeling, welke niet in een theorie doch in (on)geloof haar aanvang neemt, volkomen heeft gepeild. En dan krijgt zijn wijzen op ideeën, ware en valse, een dieperen dan realistischen zin. Dan schijnt GROEN VAN PRINSTERER, misschien met GUIZOT, zonder bewust-analytische terminologie doch radicaal-christelijk, de ideeën te zien liggen in de richting van de ontsluiting der cultuur onder leiding van het geloof. Daarbij zijn door hem met name de ideeën van staatsleer en staatsrecht, in haar leiding enerzijds door het verlichtingsgeloof der achttiende eeuw, anderzijds van het rechtzinnig christelijk geloof, in studie genomen.

Binnen de denkgemeenschap van zijn tijd vond hij hiertoe aan-

sluiting bij de christelijke volgers van de Historische Rechtsschool. Is het wonder, dat de geschiedenis voor GROEN VAN PRINSTERER zoveel betekende? Deze twee: GROEN VAN PRINSTERER en de historie, ze zijn wel door alle denkbare banden aan elkander verbonden.

Doch, waar het ons, juist in dit verband, niet gaat om een persoonsbeschrijving van GROEN, vragen wij ons af, welke principiële betekenis de geschiedenis voor hem had.

Afbraak der oude cultuur en een volkomen vernieuwing met behulp der mathematische constructies van het Contrat social, dat was het resultaat geweest der eeuwenlange humanistische worsteling tegen het historisch gegroeide .Verbreking der continuïteit, opeens en met geweld, en daarvoor in de plaats de voldragen vrucht der tot uiterste ontplooiing gevoerde Rede.

Tegen dezen overmoed kwam GROEN's Godsgeloof in fellen opstand. Tegen de eigengemaakte wetten der Rede neemt hij het op voor de wereldorde Gods, waarin al het bestaande zijn bepaling vindt en waarbinnen de Geschiedenis haar plaats heeft.

In de geschiedenis wil de revolutie verstorend ingrijpen, doch hij ziet de historie zich tegen haar keren doordat zij de revolutionaire bouwsels telkens in elkaar doet storten.

Boven zagen wij, hoe de historie voortgaat in een proces van strijd tussen door cultuurvormers geleide groeperingen van *verantwoordelijke mensen*, een strijd die wordt gevoerd om verwerping en behoud van roepings*macht*. De mensen pogen daarin hun eigen vormingswil op te leggen, doch zij vermogen de scheppingsorde niet te doorbreken. Dit is de oorzaak, waarom de revolutie wel het leven kan vernietigen, doch daarin nimmer haar mythologie tot werkelijkheid kan brengen. Wij hebben het ondervonden in de nazi-terreur, GROEN zag hetzelfde in de revolutie zijner dagen.

Echter, onder invloed der „Historische School”, licht hij ter anderzijde de geschiedenis uit het verband van den totalen levenssamenhang en plaatst haar op zichzelf. Dan verliest hij uit het oog de overigens zo scherp voorgehouden menselijke verantwoordelijkheid en stelt de historie voor als een uit zichzelf voortschrijdend proces, waarin op den achtergrond de Goddelijke voorzienigheid zonder toedoen van mensen de leiding behoudt. Hij valt uitdrukkelijk STAHL's these der „göttliche Fügung” bij, waarachter, gelijk wij nu weten, onbedoeld de „verborgen noodwendigheid” van SCHELLING's en FICHTE's vrijheidsidealisme werkzaam was. Op christelijk standpunt loopt zulks echter uit op een speculatief overschrijden van de aan ons denken gestelde grenzen en

het bij onze beoordeling der verantwoordelijke menselijke verhoudingen „in rekening stellen” van Gods verborgen raad.

En zo ontstaat — correlaat aan de polaire spanning in de humanistische beschouwing, namelijk die tussen noodwendigheid en vrijheid — bij GROEN het dualisme tussen Gods leiding in de historie en de verantwoordelijkheid van den tot gehoorzaamheid verplichten doch tot opstand geneigden mens.

Het „er is geschied” kan op zichzelf ons *nooit* normen doen kennen als leidraad waaraan wij ons in de toekomst hebben te houden. In het boek der geschiedenis lezen wij *wel* wat ons te wachten staat wanneer wij hetzij door de mythen onzer afvallige verstandskennis hetzij door die van het historisme — de leer der zich vanzelve voltrekkende feitelijkheden — ons laten leiden.

De in den geest des tijds gelegen en zo ook bij GROEN aanwezige historicistische tendentie versluiert voor hem het uitzicht op de eigen geaardheid van de niet-historische aspecten der werkelijkheid. Dit heeft vrij ernstige gevolgen. Want daardoor heeft hij niet voldoende oog voor het uit de scheppingsorde voortvloeiend *eigen* recht van de verschillende kringen der menselijke samenleving en blijft zijn blik hangen aan het historisch feit, dat kleinere verbanden van ouds binnen de grotere een soort overgedragen of toegelaten gedeeltelijke zelfstandigheid hebben bezeten.

Wanneer wij na deze poging tot — in onzen zin historische — plaatsbepaling van den historievormer GROEN VAN PRINSTERER de som opmaken, meen ik het volgende te mogen stellen:

Hij ziet tegenover elkaar: aan den enen kant de instellingen Gods in de schepping, waarbij hij, met aansluiting aan realistische uitdrukkingswijzen, spreekt van het „wezen der dingen”, dat ook in de geschiedenis zich handhaaft tegen het opstandig pogen der mensen. Aan den anderen kant dat wat hij als eigendunkelijke vindingen van de sophistiek zijner dagen aanduidt, verderfelijke theorieën, in den gruwel der revolutie gepraktiseerd. Denkbeelden die, wil men slechts de ogen open houden, door de geschiedenis worden gelogenstraft.

Door haar daemonische consequentie drijven zij haar aanhangers, huns ondanks, van kwaad tot erger.

Bewegende oorzaak aan beide zijden is het *geloof*. Aan den enen kant het (on)geloof der revolutie, aan de andere zijde de kracht van het Evangelie. Beide vruchtbaar in het voortbrengen van ideeën, waarlangs zij de cultuurontsluiting leiden. Aan de ene zijde de „verlichtingsidealen”, aan den anderen kant die, welke

aan de scheppingsorde en de door Gods voorzienigheid geleide historie worden ontleend.

In het wijzen op deze ideeën is GROEN's intuïtie ongetwijfeld juist gericht op den structurelen samenhang der schepping, doch blijft hij gedeeltelijk bevangen in een (onbewust) compromis met het noodwendigheidsgeloof der historische school en haar nationalistische tendenzen. Hij wijst telkenmale op het onafwendbare van de werking der historische causaliteitswet. Doch wanneer hij onvoorziens het historisch aspect der werkelijkheid uit den totaal-samenhang losmaakt en op zichzelf stelt, wordt even onvoorziens de bedoelde causaliteit ge-irrationaliseerd tot de verborgen leiding Gods in het geschiedproces.

GROEN stelt — en terecht — ideeën tegenover ideeën.

Terecht ziet hij de menselijke handelingen als haar gevolg.

En hij profeteert: Het geloof in Jezus Christus tegenover den eigenwaan van het humanisme.

Hij profeteert in den zin van prediken. Hij profeteert... ook in den zin van voorzeggén.

Want hij voorzegt de voortschrijding der ideeën en van de daaruit voortkomende praktijk der revolutie.

GROEN VAN PRINSTERER *in de historie tussen zijn en onzen tijd*.

Op dit punt en daarmee bij het slot van ons betoog gekomen, is het zaak, geheel te verstaan wat het wil zeggen, GROEN VAN PRINSTERER te zien op de plaats, die de *dynamiek* der historie hem, den leider en historievormer, toewijst. Wij gaan dan voorbij aan dat wat hem, in de levens- en denkgemeenschap van zijn tijd gebonden, deed aanleunen aan de historische school, en volgen hem als den kloeken en fellen bestrijder van de Revolutie. Wanneer wij zijn Nederlandsche Gedachten van omtrent 1830, zijn beschouwingen betreffende het jaar 1848 lezen, dan is datgene wat ons het meeste treft de sprekende gelijkenis met het beeld onzer dagen. Het kon alles heden gezegd zijn.

Herhaalt de historie zich? Ja, in haar historische wetmatigheid. Neen, in haar volstrekt niet te repeteren historische individualiteit.

Zij herhaalt zich en blijft zich herhalen in den sophistischen eigenwaan der revolutiedenkebeelden. Denkebeelden?

Met denkebeelden, afvallig en verwerpelijk, doch belichaming van een ideaal der rede, moest de antirevolutionaire richting onder GROEN VAN PRINSTERER het pleit opnemen. Denkebeelden, onwaar, ontleend aan de mythe der Verlichting, doch die de pretentie

voeden, waar en juist te zijn, dienstbaar aan mensendeugd en -geluk. In naam van haar waarheid en deugdzaamheid moest het hoofd vallen dergenen, die het odium droegen haar in den weg te staan.

Doch nu, in 1947: denkbeelden? Wijgeschenken aan de godin der Rede?

Sinds den tijd van GROEN VAN PRINSTERER heeft de Verleidster der volkeren zich uit haar blinkenden tempel teruggetrokken naar een zeer bescheiden plaats. Geen eer of offer, geen openlijke erkenning vraagt immers de Overste der Wereld. In de plaats der humanistische idealen van vrijheid en rede, in stede van haar prentie, waarheid en geluk te dienen, is getreden het naakte verlangen naar macht en de simpele vraag naar wat de uitbreiding dier macht kan dienen. En nu zien wij den revolutionnair cirkel zich sluiten.

GROEN VAN PRINSTERER leefde in de schaduw van de totalitaire staatsidee van ROUSSEAU, geboren uit de dialectiek der humanistische *idealén*. Wij hebben de staatspraktijk zien verschijnen van den Herrenmensch; denkbeelden waren omgevormd tot *mythen*, toegespitst in ongeëvenaard raffinement op bearbeiding van de volksziel, en door een duivelachtige propaganda-apparatuur haar ingegoten. Zelfs NIETZSCHE kon tot weinig meer dienen dan tot levering van mythologisch materiaal voor een élite, wier enig wezenlijke begeerte was, als pralende vorsten te leven uit de materiële opbrengst harer tyrannie.

Een tienmaal erger dwingelandij, veelvoudig geperfectionneerd in haar middelen, onvergelykbaar verder reikend in de geslepen leugen harer mythen, is thans voor aller oog in opmars. Reeds hebben haar voorhoeden de dominerende punten van het aanstaand slagveld grotendeels bezet. Het is niet nodig, de klaagtonen van onzen tijd over te nemen. Hierin sluit zich de cirkel der revolutie: in regeringsverantwoordelijkheid geplaatst, beroept zich haar aanhanger op de onaantastbaarheid zijner *formele competenties*, ten einde *materiël* aan het hem opgedragen *gezag* den genadeslag te kunnen toebrengen. GROEN VAN PRINSTERER wees er in zijn tijd op, hoe de opstandeling en de kampvechter voor het gezag door het revolutionnair sophisme werden omgewisseld. Het is als spreekt hij in onzen tijd: de dictatuur der gezagsloosheid grijpt alom naar het roer van staat.

Daarom staat GROEN VAN PRINSTERER dynamisch in de historie. Ook voor ons heeft de vijand zijn mythe verzonnen: onderworpen-

heid aan de gestelde macht. Laat ons voorzichtig zijn. In het staatsbestel van ons veelszins nog gezegend vaderland rust, aan de zijde onzer Vorstin, op ons, het staatsvolk, de zware verantwoordelijkheid voor de wijze van regeren, d. w. z. voor de handhaving van het waarachtig overheidsgezag tegen de macht der revolutie.

Laat ons bedenken, hoe dit staatsgezag een uiterst précair karakter draagt. Het vindt immers zijn grondslagen in de geweldmacht der wapenen. Zodra deze macht in handen rust van groepen, die zich krachtens haar (gemis van) beginsel niet bewust willen zijn van de roeping, die dit bezit in zich draagt, is de staat steeds op weg om, naar AUGUSTINUS' woord, in een roversbende te ont-aarden. In het Derde Rijk vonden wij hiervan de zonneklare demonstratie.

Dit is immers die roeping: de bedeling der openbare gerechtigheid in den naam van Hem, naar Wiens volstreckte souvereiniteit het gezag der overheid heen wijst. In onzen tijd zien wij het onheilspellend verschijnsel, hoe in de grote lijnen van staatsbeleid de bediening der *gerechtigheid* wordt geweigerd en wordt gepoogd, aan ieder die daartegen protesteert, met behulp der staatsmacht den mond te snoeren.

Aan ons antirevolutionairen, door het genie van den historievormer GROEN VAN PRINSTERER in een tijd van omkering der gezagsverhoudingen tot den strijd tegen de valse beginselen in het geweer geroepen, beveelt hij, de evangeliebelijder, heden het hernieuwd alarmparool

tegen het historisme: de vastheid der scheppingsordinantiën en onze verantwoordelijkheid;

tegen de mythe: het onderzoek der beginselen;

tegen het rechtsdéfaitisme en de machtsusurpatie der heden-daagse revolutie: de souvereiniteit Gods.

VRAAG EN ANTWOORD

1. VRAAG:

Kunt u mij in het kort inlichten over de positie, de bevoegdheden en de macht van H. M. de Koningin in haar verhouding tot de Ministers?

ANTWOORD:

Art. 55 der Grondwet bepaalt: De Koning is onschendbaar; de ministers zijn verantwoordelijk.

Dit is de uitdrukking van de zogenaamde ministeriële verantwoordelijkheid. Niet de vorst, de Koning of Koningin kan voor enige regeringsdaad aansprakelijk worden gesteld, maar alleen de ministers, de dienaren der Kroon zijn daarvoor verantwoordelijk.

Waar de Grondwet of de wet spreekt over bevoegdheden van „Ons” of van den Koning, zijn dit geen bevoegdheden van dezen persoonlijk, maar van de Kroon, d. w. z. van den Kroondrager (Koning, Koningin) en de ministers gezamenlijk.

En de ministeriële verantwoordelijkheid is dan de uitdrukking hiervan, dat in onzen modernen constitutionelen staat de ministers niet zijn de onzelfstandige dienaren van den vorst, maar regeringspersonen, die op eigen verantwoordelijkheid handelen en zelfstandig leiding geven.

De invloed van den Kroondrager, de Koning of Koningin, speelt zich dus geheel binnenskamers af, in het overleg tussen Hem of Haar en de ministers. Hoe groot de persoonlijke invloed van H. M. de Koningin op het regeerbeleid is onttrekt zich dus aan de publieke waarneming. Bij het leven van een constitutioneel vorst hoort men daarover dan ook zo goed als niets; soms komt daarover uit brieven en mémoires eerst later een en ander aan het licht. Zo is onlangs een werk verschenen over Koning en Ministers in den tijd van Koning Willem III.

Verder bedenke men, dat de Kroondrager in een parlementair-constitutionele monarchie als de onze in de praktijk vrijwel nimmer zal kunnen ingaan tegen de meningen der staatkundige meerderheid, zoals die in de Staten-Generaal en bijgevolg meestal ook in het veelal op een meerderheid der Staten-Generaal steunende Kabinet (de ministers dus) tot uiting komen. Men denke b.v. aan het volkspetitionnement, dat niet heeft kunnen verhinderen, dat Koning Willem III de wet-Kappeijne tekende. (Dat mede het volkspetitionnement op den duur aanleiding is geweest tot grote staatkundige veranderingen, is hiermede niet in strijd.)

G.

2. VRAAG:

Vraag 2 in A. R. Staatskunde van April 1947 deed me opnieuw denken over het gebed in gemeenteraad en Provinciale Staten (voor de Staten-Generaal hoorde ik er nooit van, doch hier is 't dunkt me evenzeer of even weinig vereist).

Ik gevoel niet veel voor zo'n ambtsgebed. Als wij bidden voor ons werk in de publieke colleges dan erkennen wij daarin onze onmacht om iets te doen zonder hulp van den almachtigen God, die door genade in Jezus Christus ons verzondigde leven in principe heeft hersteld, ook alle levensverbanden, en voorts belijden wij daarin dat wij in alles wat wij doen den Heere moeten dienen, zijn eer moeten zoeken en ons geheel moeten onderwerpen aan de normen die Hij openbaart in Zijn woord. Alleen *zulk* een gebed, dat naar Gods Woord is, kan m. i. den Here welgevallig zijn.

En dat kan alleen bidden de Schrift-gelovige. Hij kan dat persoonlijk doen. En is hij samen met mede-gelovigen, dan kunnen zij het samen doen in gemeenschap der heiligen. Het *samen*-bidden heeft dan een extra betekenis boven het *alleen* bidden. Maar dat kan alleen als er waarlijk is gemeenschap der heiligen, en gezamenlijk buigen voor de normen die God zelf geeft in Zijn Woord. Ware gelovigen kunnen toch niet verlangen dat niet-gelovigen met hen mee bidden. Zij weten immers, dat dezen het niet menen, dat het van die een leeg gebaar zou zijn, dat een gruwel is voor God. Zo lijkt mij het ambtsgebed alleen mogelijk in een college dat geheel uit gelovigen bestaat. Is er maar één ongelovige onder, dan lijkt mij een gezamenlijk gebed onmogelijk en is het m. i. beter (en nodig) dat de gelovige leden in hun persoonlijk gebed ook het werk in het publieke college gedenken.

In een deputatie tot huldiging van de Koningin neemt men toch niet op Indonesische extremisten, die Haar gezag niet erkennen; zo bidt men m. i. ook niet samen met Godloocheenaars.

ANTWOORD:

Uw opmerking meen ik niet duidelijker te kunnen beantwoorden dan met een citaat, ontleend aan het werk van Prof. DOOYEWEERD, *De Wijsbegeerte der Wetsidee*, boek III, blz. 449, waar deze het volgende betoogt:

„In het beginsel van den Christelijken staat is het staatsleven naar zijn interne structuur op Christus gericht en worden dus ook de typisch leidende publiekrechtelijke verbandsprincipes in hun positieve vorming ontsloten tot een uitdrukking van Christus' Koning-schap over heel het innerlijk politisch leven van dit samenlevings-

verband¹⁾. Maar dit is slechts mogelijk op den historischen machtsgrondslag van een doordringing der Christelijke staatsopvatting in de volksovertuiging en daarop moet dus in de eerste plaats heel de politieke strijd voor den Christelijken staat gericht zijn.

De „Christelijke staat” mag vooral niet alleen in uitwendige formules worden gezocht. Waar een, overheid en volk verbindende, Christelijk-politische geloofsgemeenschap ontbreekt, kan geen ambtelijk formuliergebed, geen formule „bij de Gratie Gods” den staat een wezenlijk Christelijk karakter verlenen.

Maar evenmin hangt het Christelijk karakter van het staatsleven af van de individuele geloofshouding van afzonderlijke mensen. Op het verbandskarakter van den staat, op den geest, die in zijn verbandsuitingen heerst, komt het aan.

Wie het Christelijk geloofsleven slechts als een zaak van individuen kan zien, voor dien bestaat geen mogelijkheid ener politieke Christelijke geloofsgemeenschap. Voor dien bevat de idee van den Christelijken staat een contradictio in terminis. Maar diegenen kunnen, consequent doorgedacht, ook niet meer van een Christelijke geloofsgemeenschap in het tijdelijk kerkinstituut spreken.”

Zo is ook het ambtsgebed niet een gebed van Christenen, maar een gebed van een vertegenwoordigend of met overheidsgezag bekleed college, dat uitspreekt, dat alle gezag uit God is en dat het in het vervullen van zijn taak Gods genadigen bijstand behoeft. Dat een of meer leden van het college aan dit gebed geen deel nemen — meestal dan door eerst na het gebed ter vergadering te komen — doet het gebed niet minder een gebed van het college zijn. Ook de Kerk blijft Kerk, ondanks de ongelovigen en de hypocrieten in haar midden.

Moet Christus' Naam in het ambtsgebed worden genoemd? Volgens Dr KUYPER was dit niet per se noodzakelijk, omdat het ambtsgebed z. i. ligt op het terrein der gemene gratie. Deze opvatting is en wordt bestreden. Zulks houdt verband met de in later jaren op KUYPER's „terreinen-leer” uitgebrachte kritiek, alsmede met de bestrijding van zijn opvatting, dat Christus met betrekking tot de gemene gratie niet is Verlossings- doch Scheppings-middelaar. Zo ziet Prof. DOOYEWEERD (*Wijsbegeerte der Wetsidee*, Boek III, blz. 447/8), de onderscheiding tussen de particuliere genade en de gemene gratie niet als die tussen twee sferen of terreinen, maar als die tussen de gezindheid Gods jegens Zijn kinderen en die, waarin Hij de gevallen wereld nog niet in het diepste verderf stort, maar haar nog conserveert en de allerergste ontbinding des levens weerhoudt. En hij verdedigt, dat Christus ook Koning der gemene gratie alleen is als Verlosser, als Middelaar van het genadeverbond. Het argument van Dr KUYPER, waarom het ambtsgebed niet in Christus' Naam zou behoeven te geschieden, vervalt in die redenering.

Ook mij lijkt dan juist het in de 19e eeuw herhaaldelijk aangevoerde argument, dat daar waar een ambtsgebed in Christus' Naam sterken

¹⁾ Het laatste gedeelte van dezen volzin betekent, politiek gesproken, dat in den Christelijken staat Christus' Koningschap in en over het staatsleven tot uitdrukking komt in rechtsvorming en bestuur.

tegenstand zou oproepen van Joden e. d. — en thans van onkerkelijke religieuzen — het niet uitdrukkelijk noemen van dien Naam het gebed nog niet van zijn karakter berooft. Ook in het Onze Vader, dat toch (Heid. Cat. Zondag 45, antw. 117) een gebed in Christus' Naam is, wordt die Naam niet uitdrukkelijk genoemd.

Maar het principieel weren van Christus' Naam uit een ambtsgebed voor de onderscheiden staatscolleges acht ik, met Prof. DOOYEWEERD — t. a. p. blz. 449 — inderdaad principieel verwerpelijk.

Te allen overvloede zij erkend, dat Dr KUYPER — in *A. R. Staatkunde*, II, blz. 287 — betoogt, dat in een geheel uit Gereformeerde Christenen bestaanden gemeenteraad in het ambtsgebed wel op Christus' kruis zou kunnen worden gepleit, maar wanneer anderen hun intrede zouden doen, zou dit weer moeten vervallen. Voor Dr KUYPER was „voor het gemeenteraadsgebed het pleit op den Middelaar altoos accessoir”.

Dat in de Tweede Kamer der Staten-Generaal tot nog toe niet is getracht het sinds 1815 afgeschafte²⁾ ambtsgebed weer in te voeren is, gelet op de sterke mengeling van godsdienstige en a-godsdienstige stromingen in dit college, niet te verwonderen.

Het is trouwens geheel in overeenstemming met onze opvatting, dat de Christelijke staat allereerst een zaak is van doordringing der volks-overtuiging, wanneer men er zich bij het al dan niet pogen het ambtsgebed in een overheids- of vertegenwoordigend college weer in te voeren steeds van bewust is, dat het bij de invoering van een ambtsgebed niet gaat om een doorgedreven politiek succesje, dat kans loopt bij een geringe verschuiving in de politieke verhoudingen weer ongedaan te worden gemaakt of dat door sabotage of obstructie der tegenstanders aanleiding zou geven tot grotere geestelijke schade. Maar andererseits moet men ook niet willen wachten tot unanimité nagenoeg of geheel is bereikt. In de eerste plaats zou dat doorgaans betekenen, dat het ambtsgebed, dat ons A.R. toch na aan het hart ligt, veelal nimmer zal worden ingevoerd, en in de tweede plaats wordt in onze hedendaagse democratische opvattingen voor het tot uiting brengen van den verbandswil unanimité geenszins meer verlangd. Men wachte er zich slechts voor, dat een min of meer toevallige of tijdelijke geringe meerderheid in dit opzicht haar overtuiging zou doordrijven.

G.

3. VRAAG:

Gaarne ontving ik advies over de volgende kwestie.

Burgemeester en Wethouders van, waarvan ik als A.R. wethouder deel uit maak, zijn van plan te komen met een nieuw reglement van orde voor den Gemeenteraad. Zeer waarschijnlijk zal hierbij ook de eventuele invoering van het ambtsgebed ter sprake komen. De samenstelling van onzen Gemeenteraad is 5

²⁾ Zie A. R. S. VIII, blz. 354.

Anti-Rev., 1 Chr.-Hist. en 5 Partij v. d. Arbeid. Onze jonge Burgemeester is A.R.

Bij meerderderdstemming zou dus het ambtsgebed kunnen worden ingevoerd. Echter komt het mij voor dat over dit onderwerp geen debat, hetwelk ook een fel karakter zou kunnen aannemen, mag worden gehouden. En óók, dat bij een eventuele verkiezing het gebed in den Raad niet in den politieken strijd mag worden betrokken.

De verhoudingen tussen rechts en links in onze Gemeente zijn sedert de bevrijding goed te noemen.

Ik vraag dit advies ook als lid der rechtse Raadsfractie.

ANTWOORD:

Het antwoord op deze vraag is gedeeltelijk reeds gegeven in dat op de vorige.

Ten onrechte verwijt men ons A.R. dat wij voorstanders zijn van den neutralen staat. Onder het hoofd „Geestelijke vrijheid” wordt in ons laatste Program van Actie voor de verkiezingen van 1946 wel anders beleden. Christus' Koningschap over heel het „innerlijke politieke leven van den staat” moet tot uitdrukking worden gebracht.

Men bedenke daarbij echter wat boven aan Prof. DOOYEWEERD werd ontleend. Het gaat niet om een politiek succesje. Andererzijds eise men ook niet, dat eerst unanimiteit zij verkregen.

Men wachte er zich slechts voor, dat een min of meer toevallige of tijdelijke geringe meerderheid in dit opzicht haar overtuiging zou door-drijven. Het is blijkbaar ook deze laatste overweging, die U enigermate huiverig maakt in ... de invoering van een ambtsgebed voor te staan.

Nu zijn hier dunkt mij, gelet op het bovenstaande, te Uwent twee overwegingen van belang: 1e. is de rechtse meerderheid stabiel, 2e. is de linkse minderheid mordicus tegen een ambtsgebed gekant? Het eerste kan ik uiteraard niet beoordelen, het tweede behoeft bij leden van de P.v.d.A. niet beslist het geval te zijn: er is in die kringen althans wat betreft de waardering van den godsdienst in het staatsleven hier en daar soms wel iets veranderd. Voor hen zal ook wel van belang zijn, welken inhoud het gebed zal hebben.

Wat dit laatste betreft is veelal verdedigd, dat het ambtsgebed als inhoud heeft de erkenning van de souvereiniteit Gods, dat het zich beweegt op het terrein der gemene gratie en dat de Naam van Christus er dus niet in behoeft te worden genoemd.

Wat het eerste betreft moet ik opmerken, dat het ambtsgebed behalve een erkenning van de souvereiniteit Gods ook zeer wel kan inhouden een bede om Zijn bijstand bij en Zijn zegen over de te houden beraadslagingen en te nemen besluiten. Ook Dr KUYPER — die zich in A.R. *Staatkunde* II, blz. 285 e.v., bij de bespreking van het ambtsgebed geheel stelt op het terrein der gemene gratie — spreekt daar juist ook van „het geloof ... in het schuilen of intreden van Zijn Goddelijken Zegen”, dat z. i. op het terrein der gemene gratie aan de orde komt.

Ook in de in *A.R. Staatskonde* van Januari 1930 vermelde ambtsgebeden wordt enkele malen de zegen des Heren over de beraadslagingen en besluiten ingeroepen. Evenzo in het Limburgse gebed van 1904, luidende:

„Here, wij bidden U, stort Uw mildsten Zegen uit over deze vergadering: wil onzen geest verlichten, onze beraadslagingen geleiden, opdat wij geen ogenblik mogen tekort doen aan onzen plicht en in staat mogen zijn de belangen van onze gemeente met alle krachten te bevorderen. Wij dragen U onzen arbeid op tot Uw meerdere eer en tot heil van onze gemeente. Amen.”

Omtrent Dr KUYPER's opvatting dat het ambtsgebed ligt op het terrein der gemene gratie en daarom niet per se een gebed in Christus' Naam behoeft te zijn, zie men het voorgaande advies.

Tenslotte rijst bij het invoeren van een ambtsgebed herhaaldelijk de vraag of dan ook niet een sluitingsgebed moet worden ingevoerd. Zij die in het ambtsgebed alleen de erkenning van de souvereiniteit Gods zien — hetgeen wellicht samenhangt met de opvatting, als zou het ambtsgebed tot het „terrein” der gemene gratie behoren —, achten een eindgebed overbodig, daar het niets anders zou zijn dan een herhaling van het aanvangsgebed. Gaat men echter accoord met mijn mening, dat het ambtsgebed ook kan inhouden een aanroeping om Gods bijstand, dan is een eindgebed, waarin o.m. wordt dankgezegd voor den genoten bijstand, zeer wel op zijn plaats. Bij het bovenvermelde Limburgse gebed behoort een dankzegging luidende:

„God, wij danken U na dezen arbeid en bidden U, dat Gij hem wilt doen gedijen en strekken tot heil van onze gemeente, waarvan de belangen aan onze zorgen zijn toevertrouwd. Moge daar vrede en welvaart heersen. Amen.”

Als practisch bezwaar tegen het eindgebed kan gelden, dat aan het einde van rumoerige vergaderingen de sfeer niet meer van dien aard is, dat zij geschikt is om daarin nog een eindgebed uit te spreken.

G.

ACTIEVE BELASTINGPOLITIEK

DOOR

PROF. MR H. J. HELLEMA.

De felle discussies, die na onze bevrijding zijn gevoerd over de vraag of het al of niet geoorloofd is de belastingheffing te gebruiken als middel voor de verwezenlijking van tal van sociaal-economische doelstellingen, vestigen onwillekeurig den indruk, dat wij hier te doen zouden hebben met een geheel nieuw probleem.

Bestudering van de geschiedenis van de belastingheffing doet ons echter zien, dat hier van een nieuw probleem geen sprake is.

De eeuwen door vindt men voor- en tegenstanders van het gebruik van fiscale heffingen voor het verwezenlijken van neven-doeleinden. Enerzijds wordt met klem verdedigd, dat de belastingen uitsluitend mogen worden geheven ter voorziening van de financiële behoeften van den staat, anderzijds wordt met evenveel klem verdedigd, dat het de roeping van den fiscus is de belastingheffing te gebruiken als instrument voor de verwezenlijking van de meest uiteenlopende doelstellingen.

Reeds in de grijze oudheid wordt verdedigd het wegbelasten van schadelijke consumptie-artikelen, ongewenste beroepen, het tegengaan van te grote uitgaven voor luxe-artikelen en omgekeerd de bevordering van gewenste doeleinden door belastingonthef-fingen. Een bekend voorbeeld is de heffing van hoge accijnzen op alcoholische dranken om het drankmisbruik tegen te gaan. De Franse schrijver VAUBAN, die leefde in de tweede helft van de 17e eeuw, bepleitte reeds een belasting op wijnen, gedronken in café's, „om de boeren te beteugelen, die op Zon- en feestdagen de café's zelfs niet meer ontruimen, hetgeen ertoe zou kunnen leiden, dat ze de meer bezadigden verplichtten thuis te blijven.”

De Kameralist JUSTI geeft in een in 1761 verschenen werk reeds een classificatie der belastingen, waarin hij o. a. vermeldt de categorie „Abgaben, die moralische Uebel im Staate hemmen sollen.”

Dat het inzicht omtrent hetgeen al of niet gewenst is met de tijden verandert spreekt vanzelf. Wij vinden in den loop der his-

torie dan ook de meest uiteenlopende voorbeelden. Laat mij volstaan met de vermelding van belastingheffing wegens het voeren van een familiewapen, aangekondigd als maatregel om de ijdelheid tegen te gaan, belastingheffing van draagsters van te korte rokken en zelfs een „gestaffelter Bubikopfsteuer”.

De 18e eeuwse Franse schrijver MONTHYON was speciaal een voorstander van de heffing van weeldebelastingen en belasting ter verheffing van de moraal. Deze wordt bepaald lyrisch, wanneer hij nagaat, welke doelstellingen op deze wijze kunnen worden verwezenlijkt, hetgeen moge blijken uit het volgende citaat:

„Sous quel angle auguste se montre la finance, quand elle paraît sous ces grands et nobles rapports! Comme elle s'élève au dessus de cette industrie fiscale qui se borne à faire entrer quelques sommes de plus dans le Trésor Public!”¹⁾

Herhaaldelijk is ook betoogd, dat de belastingheffing een stimulerenden invloed zou hebben op de productiviteit. Minister LIEFTINCK heeft op dit verschijnsel een beroep gedaan tegenover de critiek, die werd uitgeoefend op de zeer hoge heffingen in verband met hun belemmerenden invloed op den ondernemingszin en de arbeidsproductiviteit. Dat de belasting, zo deze dan al niet stimuleert tot een deugdzaam leven, zoals enkele der hiervoren geciteerde schrijvers ons willen doen geloven, toch in ieder geval de mensen dwingt te werken en ze weerhoudt van luiheid, is een gedachte, die men ook de eeuwen door terugvindt. Een lid van de Franse Staten-Generaal liet zich in 1484 reeds uit als volgt:

„Si on ne comprime pas les vilains en les surchargeant, bientôt ils deviennent insolents. Si donc vous ôtez les tailles il est sûr que toute de suite, ils se montreront rebelles et insupportables.”²⁾

DAVID HUME (1711—1776) poneert zelfs de stelling, dat iedere nieuwe belasting proportioneel de industriële activiteit verhoogt. Ook al is deze laatste conclusie van HUME veel te generaliserend, toch zijn er een aantal voorbeelden bekend, dat belastingheffing de belastingplichtigen heeft gestimuleerd om hetzij door gewijzigde productiemethoden aan de heffing te ontkomen, hetzij het geleden nadeel te compenseren door groter efficiency.

¹⁾ Van welk een verheven zijde laten zich de financiën zien in dit grootse en edele verband. In welke mate verheffen zij zich boven het fiscale bedrijf, dat er op gericht is wat meer bedragen in de publieke schatkist te laten vloeien.

²⁾ Als men de schurken niet beteugelt door ze buitengewone lasten op te leggen, worden ze spoedig onbeschaamd. Als men ze dus van de „tailles” (persoonlijke zowel als grondbelasting) vrijstelt is het zeker, dat ze dadelijk oproerig en onverdragelijk zullen worden.

Al tonen vorenstaande voorbeelden aan, dat de gedachte van het wezen ener actieve belastingpolitiek inderdaad reeds zeer oud is, toch kan moeilijk worden ontkend, dat eerst met de zich steeds uitbreidende overheidsbemoeiing en de voortdurend stijgende overheidsbudgetten ook het hanteren van de belastingheffing voor het verwezenlijken van nevendoeleinden van steeds groter betekenis is geworden.

In het bijzonder na den eersten wereldoorlog heeft men een ongekende activiteit op dit terrein ontwikkeld.

Zoals hierna zal worden uiteengezet leent vooral de belasting-ontheffing zich voor de verwezenlijking van economische doelstellingen. Welnu, in de Schnellkartei van de Duitse rijksbelastingen, voor zover deze tijdens de bezetting is verschenen, vindt men onder het hoofd „Steuererleichterungen” niet minder dan ruim driehonderd van de meest uiteenlopende maatregelen. Onmiddellijk na den eersten wereldoorlog werden niet alleen in Duitsland, maar ook in tal van andere landen maatregelen getroffen, die ook nu weer in hoge mate actueel zijn. Zo werd in Oostenrijk bij de wet van 21 Juli 1920 een vermogensheffing ingevoerd, waarin het niet-fiscale doel uitdrukkelijk werd genoemd:

„Der Zweck der Vermögensabgabe ist die Hebung des Geldwerts, der Banknotenumlauf soll verkleinert werden.”³⁾

In tal van landen bleek het noodzakelijk den achterstand in den woningbouw in te halen. Zo bepaalde art. 59 van de Deutsche Einkommensteuergesetz 1920, dat men 75 % van de uitgaven, die men voor den nieuwen bouw van woningen in een bepaald jaar had gemaakt, van het belastbare inkomen mocht aftrekken, mits deze uitgaven waren geschied voor woningen met geen groter nuttig woningoppervlak dan 120 m². Daarentegen werd een extra zware belasting geheven van degenen, die grote woningen bewoonden, terwijl de opbrengst van deze belasting werd besteed voor het bouwen van kleine woningen. Deze belasting had tengevolge, dat tal van bewoners van grote huizen anderen bij zich lieten inwonen.

Par. 112 van de Deutsche Einkommensteuergesetz 1925 verhoogde den aftrek voor verzekeringspremiën en spaargelden zeer belangrijk voor belastingplichtigen van 50 jaar en ouder, mits deze geen hoger inkomen hadden dan Mk. 15.000.— en geen groter vermogen dan Mk. 50.000.—. De bedoeling is duidelijk: men wilde

³⁾ Het doel van de vermogensheffing is de vermeerdering van de geldwaarde. De omloop van bankbiljetten moet verkleind worden.

degenen, die door de inflatie waren getroffen, in staat stellen zelf voor hun ouden dag te zorgen. Heel duidelijk blijkt dit uit het voorschrift, dat belastingplichtigen, die reeds aanspraak op een pensioen hadden van meer dan Mk. 2000.—, geen aanspraak op deze ontheffing konden maken.

Een volkomen analoge regeling, mede ter bevordering van het sparen, is nu weer in Engeland genomen. De productie van de levensverzekeringmaatschappijen is in 1946 enorm toegenomen, doordat van het bedrag, dat voor levensverzekering wordt besteed, een fiscale ontheffing wordt verleend van $\frac{3}{6}$ in a Pound bij een Standardrate van de inkomstenbelasting van 9 shilling per Pound Sterling.

Zowel na den eersten wereldoorlog als thans zien wij, dat in tal van landen naast de bekende beschermende invoerrechten bijzondere maatregelen worden genomen ter bevordering van de industrie en voor den opbouw van het door de oorlogsjaren sterk ingeteerde vaste kapitaal. Industrieën, die van bijzondere betekenis worden geacht voor het desbetreffende land, werden soms geheel van belasting vrijgesteld. Verder vindt men belastingbegunstiging van kapitaalinvestaties o. a. door afschrijving op zeer korten termijn op bedrijfsmiddelen toe te laten. Een analoge maatregel heeft Minister LIEFTINCK getroffen door toe te staan in plaats van op de aanschaffingswaarde op de boekwaarde af te schrijven. In plaats van 10 % op de aanschaffingswaarde kan men dus 30 % op de boekwaarde afschrijven, waardoor de afschrijvingslast speciaal naar de eerste jaren wordt verlegd. De volkswoningbouw werd bevorderd door vrijstelling van registratierechten, wat speciaal in landen met hoge registratierechten van veel belang is; door belastingvrijdom voor kleine eengezinswoningen en verlaging van de grondbelasting voor volkswoningbouw. Verder kennen wij maatregelen ter stimulering van den bevolkingsaanwas door belastingontheffingen voor grote gezinnen, dotaties en renteloze credieten bij het sluiten van huwelijken en daartegenover vrijgezellenbelastingen. Zeer algemeen zijn ook de maatregelen ter bevordering van den land- en bosbouw en tot behoud van natuurschoon. Ik herinner U aan de navolgende voorzieningen hier te lande: de vrijstelling van den landbouw van de ondernemingsbelasting, die thans weer ongedaan is gemaakt, het buiten beschouwing laten van waardevermeerdering van grond in het landbouwbedrijf voor de inkomstenbelasting, het buiten aanmerking laten van de winst uit bosbedrijf, vrijstelling van grondbelasting bij ontginning van woesten grond, vrijstelling of verlaging van

registratiebelasting bij ruilverkaveling en de natuurschoonwet.

In kapitaalarme landen worden buitenlandse credieten vrijgesteld van kapitaalopbrengstbelasting en belangrijke aftrek van inkomstenbelasting toegestaan bij besparing, hetzij in den vorm van levensverzekeringen, hetzij als inleg van spaargelden.

Tijdens den laatsten oorlog heeft men in Duitsland een gehele reeks van fiscale maatregelen genomen om de kolonisatie in de veroverde Russische en Poolse gebieden te bevorderen. Ieder, die zich daar vestigde, kreeg voor de inkomstenbelasting een vrijstelling van Mk. 3000.— plus Mk. 300.— voor ieder kind, benevens een vrijstelling van den oorlogstoeslag op de inkomstenbelasting. Verder vrijstelling van Grunderwerbsteuer en Wertzuwachssteuer.

Bij de hier genoemde voorbeelden mag de financiële opbrengst der belastingen niet worden verwaarloosd. Daarnaast kent men echter ook maatregelen, waarbij het bereiken van een bepaald economisch doel geheel voorop staat en waarbij de financiële opbrengst volkomen bijzaak is, ja soms zelfs ongewenst wordt geacht. Een voorbeeld hiervan is onze dividendbeperkingsbelasting, die beoogt de zwevende koopkracht weg te belasten en waarvan de opbrengst, gezien het exorbitante tarief, vrijwel nihil is.

Ook in Amerika laat de historie ons merkwaardige voorbeelden zien van invordering van belastingen, die allerm minst ten doel hadden in de fiscale behoeften van de U. S. te voorzien, doch alleen om maatregelen door te drijven, waarvoor geen medewerking te verkrijgen was van de individuele staten en die het Congres via de belastingheffing wenste door te zetten. Zo heeft men reeds in 1865 een bankbiljettenbelasting ingevoerd op emissies van staatsbanken om te geraken tot een sanering van de door den oorlog geschokte financiële huishouding.

Toen men er niet in slaagde voldoende medewerking van de staten te krijgen om het vervaardigen van lucifers met de voor de gezondheid uiterst schadelijke witte fosfor te verbieden, voerde men in 1912 een belasting in van 2 \$cts per 100 lucifers, waardoor deze bedrijven praktisch werden wegbelast.

Een laatste typisch voorbeeld is de child labor tax van 1918, waarbij bedrijven, die kinderen beneden een zekeren leeftijd te werk stelden, een extra belasting van 10 % van de netto winst moesten betalen. Deze belasting werd ingevoerd nadat was gebleken, dat in de individuele staten geen voldoende meerderheid was te krijgen voor de afschaffing van den kinderarbeid. In dit laatste geval heeft de Supreme Court echter uitgemaakt, dat het Congres de bevoegdheid miste den kinderarbeid op deze wijze

langs indirecten weg te regelen. Naar mijn mening heeft men hier te maken met typische voorbeelden van *détournement de pouvoir*.

Na de hevige crisis van 1929 is het vraagstuk van de conjunctuurbeheersing in het middelpunt van de belangstelling komen te staan. Een ramp van zo ongekenen omvang moest tot iederen prijs in de toekomst worden voorkomen.

Ook hier werd aan inschakeling van fiscale maatregelen gedacht. Tot nu toe had men met een bepaalden belastingmaatregel een zeer beperkt doel nagestreefd, doch nu werd gepropageerd het geheel van de belasting-heffing te hanteren als instrument bij de conjunctuurbeheersing.

Zoals bekend volgen hausse- en baisseperiodes elkaar met een tussenruimte van 8 à 10 jaar op. Naar de mening van tal van economen heeft het systeem van de jaarlijks sluitende staatsbudgetten de conjunctuurfluctuaties in zeer sterke mate verscherpt. In de perioden van hoogconjunctuur gingen de regeringen over tot belastingverlaging, hetgeen de kapitaalvorming en nieuwe investaties in de hand werkte en de gevaren van de hausse slechts vergrootte en/of men gaf zeer grote regeringsopdrachten, hetgeen hetzelfde effect had. In de periode van de depressie verhoogden de regeringen de belastingen om tot een sluitend budget te komen en zetten tal van openbare werken stop bij gebreke van de daarvoor benodigde middelen, met het gevolg, dat men het economisch leven nog meer verlamde. Daartegenover komt men nu met den slagzin: „Finanzpolitik ist Konjunkturpolitik”.

Men bepleit, dat de staat in de goede jaren belasting zal heffen boven de financiële behoefte, in de eerste plaats om den te groten investeringsdrang in de hausseperiode te vertragen, in de tweede plaats om een fonds te vormen, waaruit men tijdens de baisseperiode de middelen kan putten tot het verstrekken van grote overheidsopdrachten om het gestagneerde bedrijfsleven weer te stimuleren. Hier heeft men dus niet meer de tegenstelling: voorziening in de middelen van den staat of heffing met een neven-doel, maar hier vallen beide doelen samen.

Dat er inderdaad weinig coördinatie is geweest tussen de financiële politiek en de politiek, die gewenst zou zijn met het oog op de conjunctuurbeheersing, kan moeilijk worden ontkend. Evenmin dat althans in theorie een overheidsbegroting over een langere periode tezamen met het instellen van een conjunctuurfonds tot een betere oplossing zou kunnen leiden. Volgens de berekening van Ir VOS in zijn studie „Eenige kwantitatieve onderzoeken

over de betrekkingen tusschen overheidsfinanciën en volkshuishouding" zouden de overschotten op de Rijksbegroting van 1924/30 331 millioen hebben bedragen en de tekorten van 1931/36 322 millioen. Zouden de belastingen in de haussejaren niet zijn verlaagd, dan zouden volgens hem de besparingen nog ca. 200 millioen hoger zijn geweest. In de praktijk is natuurlijk de vraag, of men kan verwachten, dat de overheid, wanneer deze over ruime fondsen beschikt, den aandrang van diverse politieke groeperingen om bepaalde uitgaven te doen, zal kunnen weerstaan.

Wil men aan conjunctuurbeheersing doen, dan zal het nodig zijn door instituten voor conjunctuuronderzoek de daartoe benodigde gegevens omtrent de productiecapaciteit en de voorraden van de producenten, de behoeften en de vermoedelijke koopkracht der afnemers, zowel in de hausse- als in de depressieperioden te verzamelen. Bij het verzamelen van deze gegevens menen sommige economen den fiscus te kunnen inschakelen. Men moet daarbij niet alleen denken aan de reeds bestaande statistiekbelastingen, maar ook aan de investeringsbelastingen. Ieder, die gelden in een bedrijf wenst te investeren, welke een zeker minimum te boven gaan en welke investatie een zekere tijdsperiode overschrijdt, zou hiervan aangifte moeten doen en wanneer het conjunctuur-instituut van oordeel zou zijn, dat in den desbetreffenden bedrijfstak gevaar voor overinvestatie zou ontstaan, zou tot belastingheffing kunnen worden overgegaan. Deze belasting ware progressief te maken in verband met de grootte van het te investeren bedrag en de mate van het overinvesteringsgevaar. Als voordeel van deze belastingheffing ziet men, dat deze elastischer werkt dan vestigings- en investeringsverboden. Bovendien krijgt men tijdig de beschikking over de gegevens betreffende de investeringen, hetgeen in het bijzonder van groot belang is, omdat door investatie in vast kapitaal deze goederen meestal eerst geruimen tijd, nadat zij zijn aanbesteed of besteld, in bedrijf komen. Door tijdig geïnformeerd te zijn omtrent voorgenomen investaties hoopt men te kunnen voorkomen, dat deze goederen beschikbaar komen op het moment, dat de depressie reeds aanstaande of aanwezig is.

De inkomsten, die de staat uit deze investeringsbelasting zal ontvangen, wenst men te reserveren voor het verstrekken van opdrachten in de depressieperiode.

De mate, waarin men de belastingheffing een rol wenst te doen spelen, loopt bij de verschillende voorstanders van conjunctuurbeheersingsmaatregelen zeer uiteen. In het praeadvies, dat Prof. GOUDRIAAN voor de Vereniging voor de Staathuishoudkunde en de

Statistiek in 1937 heeft gepubliceerd, wordt aan de belastingheffing een zeer secundaire betekenis toegekend. Daarentegen bepleit de Zwitser Dr KÜNG in een artikel in Weltwirtschaftliches Archiv 1941 behalve de hiervoren genoemde investeringsbelasting ook extra heffingen van bedrijven met hoge rentabiliteit. Hij wijst er op, dat de algemene rentestandaard niet voldoende indicator kan zijn voor de vraag, of men met een gezonde of ongezonde bedrijfsontwikkeling te maken heeft. Er is nu eenmaal niet één algemeen geldende rentabiliteitsrentevoet voor alle bedrijven. Men zou dus voor verschillende bedrijven of bedrijfstakken den normalen rentevoet moeten trachten vast te stellen. Zou in de desbetreffende bedrijven een hogere winst dan deze normale winst worden gemaakt, dan zou men ook deze weer extra door belastingen moeten treffen om het gevaar voor overinvestatie te beperken. In de depressieperioden zullen de regeringen op advies van de conjunctuur-instituten juist in omgekeerden zin moeten werkzaam zijn. Door het verstrekken van grote opdrachten en belastingverlagingen zal men het gestagneerde productieapparaat weer op gang moeten helpen.

In dit systeem van conjunctuurbeheersing past niet meer een jaarlijks sluitend budget, maar moet men pogen het budget sluitend te maken over de conjunctuurperiode.

Merkwaardig is, dat er ten aanzien van het verlenen van grote overheidsopdrachten in tijden van depressie vermoedelijk al evenmin iets nieuws onder de zon is. Het is namelijk niet onwaarschijnlijk, dat de pyramiden in Egypte werkverruimingsobjecten zijn geweest.

Een uiterst interessante discussie is nog steeds gaande over de vraag hoe ver de overheid kan en mag gaan met de tekorten op de begroting in tijden van depressie. De meest radicale voorstanders van de z.g. deficitspending betogen, dat er zelfs geen bezwaar tegen is met blijvende tekorten te werken, mits het nationale inkomen door de steunmaatregelen maar sneller of tenminste evenredig aan de toeneming van de schuld stijgt.

Tenslotte zou ik nog de aandacht willen vestigen op de fiscale maatregelen, die meer speciaal ten doel hebben een grotere spreiding en nivellering van vermogen en inkomen.

Dat wij ook hier niet te doen hebben met gloednieuwe klanken, blijkt uit het feit, dat de Kameralisten VON DER LITH en VON THIELE reeds als hun mening hebben te kennen gegeven, dat het op den weg van de vorsten ligt door de belastingheffing de ongelijkheid der vermogens te beperken. De meest bekende voor-

stander van het hanteren van de belastingheffing voor sociaal-politieke doeleinden is de kathedersocialist WAGNER, die op het einde van de 19de begin 20ste eeuw zijn gedachten hieromtrent heeft gepubliceerd. Hij is een hartstochtelijk pleitbezorger voor een rechtvaardige verdeling van het volksinkomen en het volksvermogen en wil de belastingen dan ook verdelen in „Steuern im rein finanziellen Sinne” en „Steuern im sozial-politischen Sinne”. De laatste hebben uitsluitend of mede ten doel regelend in te grijpen in de verdeling en de besteding van de particuliere inkomens en vermogens. WAGNER is in de belastinglitteratuur fel bestreden en heeft zijn aanhangers aanvankelijk slechts gevonden onder socialisten en communisten, die de belastingheffing voor dit doel willen hanteren zo lang hun uiteindelijk ideaal van de socialistische of communistische maatschappij nog niet is verwezenlijkt.

Speciaal na den eersten wereldoorlog zijn WAGNER's opvattingen in Duitsland zeer sterk in praktijk gebracht.

Professor BRÄUER heeft in zijn in 1928 verschenen boekje „Finanzsteuern und Zwecksteuern” daarover een vernietigend oordeel uitgesproken. Hij spreekt over het in praktijk brengen van een uitgesproken bezitsvijandige belastingpolitiek, die in een tijd van toch al laagstaande belastingmoraal tot onbeperkte kapitaal- en belastingvlucht heeft geleid.

Na enkele jaren heeft men het fiscale roer dan ook radicaal omgegooid. Ten tijde van het nationaal-socialisme is men echter weer in dezelfde richting gegaan.

Toch zou men zich vergissen als men zou menen, dat deze theorieën alleen in Duitsland opgang hadden gemaakt. In de Londense Economist van dit jaar vindt men het aantal belastingplichtigen vermeld, die in 1938 na aftrek van belasting £ 4000 netto inkomen overhielden en het aantal, dat in 1946 nog zo gelukkig was. Het aantal blijkt van ruim 18000 op minder dan 900 te zijn gedaald.

In Amerika bedroegen de inkomstenbelastingtarieven 1946 17 % bij een inkomen van \$ 500 om te stijgen tot 91 % bij een inkomen van een millioen dollar.

Hoe moet nu ons oordeel zijn over de belastingheffing met nevendoeleinden?

Hoewel uit het vorenstaande blijkt, dat men de eeuwen door zowel in theorie als praktijk zich bewust is geweest van de mogelijkheid door belastingheffing nevendoeleinden te verwezen-

lijken, staat toch anderzijds wel vast, dat de toepassing tot het einde van den vorigen oorlog slechts in zeer beperkte mate heeft plaats gevonden. Zelfs in het in de jaren 1926/29 verschenen driedelige „Handbuch der Finanzwissenschaft“, dat door de internationale corypheeën op dit gebied werd samengesteld, vindt men de Zwecksteuern tenauwernood vermeld.

GERLOFF sluit per definitie in voormeld Handbuch de neven-doelen uit als hij de belastingen omschrijft als heffingen, die steeds zonder bijzondere tegenprestatie moeten geschieden en *slechts ten doel hebben dekking der financiële onkosten*. Op pag. 441 van deel I schrijft hij verder:

„Als Verwaltungspolitisches Mittel ist die Steuer immer wieder gebraucht oder auch gemissbraucht worden, bald um Luxus und Genussucht zu bekämpfen, bald um den Kleinbetrieb auf die Beine zu helfen und den Grossbetrieb zu unterdrücken, dann wieder um Eitelkeiten zu bestrafen oder ein vermeintliches Wohlverhalten zu belohnen. Kurz immer wieder hat man geglaubt die öffentliche Ordnung, Sicherheit und Sittlichkeit auch durch Steuern aufrecht erhalten und fördern zu können. Es ist nun allerdings der Fall denkbar, dass ein sogenannter Nebenzweck sich anscheinend am besten mittels einer Steuer verwirklichen lässt. Dann wird der Nebenzweck naturgemäss Hauptzweck, und wir haben es nicht mehr mit einer echten sondern nur mit einer Scheinsteuern zu tun. In der Regel führen aber auch in einem solchen Falle andere Wege (Verbote) besser zum Ziele.“⁴⁾

Veel gematigder is het oordeel van CORT VAN DER LINDEN in zijn „Leer der Financien“, dat reeds in 1887 verscheen.

„Dat door de belasting nog een ander doel zou worden nagestreefd dan de stijging der schatkist, verdient op zichzelf geen afkeuring. Er is geen reden, waarom de staat langs een omweg zou moeten benaderen, wat hij direct kan verkrijgen. Waarom zou de staat eerst het geld in de schatkist moeten laten vloeien, om het dan tot bevordering van het staatsdoel uit te geven, wanneer datzelfde doel door de belastingheffing zelve kan worden bereikt?“ (pag. 222).

Bij de bestudering van de litteratuur valt het herhaaldelijk op,

⁴⁾ Als politiek instrument is de belasting steeds weer door de administratie gebruikt of misbruikt, nu eens om weelde en genotzucht te bestrijden, dan weer om de kleine bedrijven op de been te helpen en de grote bedrijven te onderdrukken, om ijdelheden te bestraffen of een vermeend goed gedrag te belonen. Kortom, steeds weer heeft men geloofd de openbare orde, veiligheid en zedelijkheid ook door de belastingen in stand te kunnen houden en te kunnen bevorderen. Nu is ongetwijfeld het geval denkbaar, dat een z.g. neven-doel zich ogenschijnlijk het beste door middel van een belasting laat verwezenlijken. Dan wordt het neven-doel natuurlijk hoofddoel en hebben we niet meer met een echte, maar slechts met een schijnbelasting te maken. In den regel leiden echter in zulk een geval andere wegen (verboden) beter tot het doel.

hoe de schrijvers zich bij de beoordeling van de belastingheffing met nevendoeleinden dikwijls geheel laten leiden door hun oordeel omtrent de wenselijkheid van het na te streven doel. Vanzelfsprekend zal in de meeste gevallen de vraag, of het na te streven doel al of niet wenselijk is, geheel buiten het terrein van de belastingwetenschap vallen. Of de landbouw dan wel de industrie moet worden bevorderd, of de geldcirculatie moet worden verruimd of ingekrompen, of men den staat een verstrekkende taak bij de conjunctuurbeheersing wil toewijzen, of men het al of niet gewenst acht de inkomens en vermogens te nivelleren, zijn voorvragen, die niets te maken hebben met de vraag, die van zuiver fiscaal standpunt moet worden gesteld, of het al dan niet geoorloofd is de belastingheffing te hanteren voor nevendoeleinden, zo ja, of de belastingheffing dan een geschikt middel is.

Op zichzelf kan ik geen enkel deugdelijk argument zien waarom de belastingheffing zich zou moeten beperken tot de voorziening in de financiële behoeften van den staat. Trouwens het poneren van een zodanige stelling is graue Theorie, want hoe men het ook wendt of keert, door de belastingheffing, zeker wanneer deze gebeurt tot zulke hoge percentages als thans, grijpt de staat op ernstige wijze in de maatschappelijke verhoudingen in. Door de hoge heffingen worden de particuliere vermogens en inkomens besnoeid en de kapitaalvorming in den particulieren sector ernstig belemmerd, terwijl anderzijds enorme bedragen voor sociale voorzieningen worden uitgegeven. Men kan deze nevenwerkingen nadrukkelijk wenschen of niet, te vermijden zijn ze niet. Bovendien is het duidelijk, dat de wijze, waarop de staat de hem ter beschikking gestelde 30 à 35 % van het nationale inkomen besteedt, van groten invloed op de economische verhoudingen is.

Een tweede vraag is of de belastingheffing een geschikt middel is om een bepaald nevendoeel te bereiken. Gezien het feit, dat blijkens het hiervoren gegeven historische overzicht, deze nevendoeleinden op de meest uiteenlopende terreinen kunnen liggen, is het wel duidelijk, dat een algemeen antwoord moeilijk is te geven.

Bij het nastreven van nevendoeleinden kan men twee wegen inslaan: of men belast het bedrijf of den toestand, dien men ongewenst acht, zwaarder, of men verleent belastingontheffingen om bepaalde bedrijven of toestanden te begunstigen.

Tegenover een enkel voorbeeld van zwaardere belastingheffing vindt men talloze voorbeelden van belastingontheffingen. Dit is geen toeval, maar de ervaring heeft geleerd, dat de methode der

zwaardere heffing meer gevaar loopt te mislukken dan die van de ontheffing.

Belast men een bepaald bedrijf, b.v. de warenhuizen, zwaarder, dan zullen deze bedrijven alles wat in hun vermogen is in het werk stellen om deze extra belasting af te wentelen. Slaagt men daarin, dan is de belasting, die niet in de eerste plaats beoogde in een bepaalde financiële behoefte te voorzien, maar om de ongewenste uitbreiding van het grootbedrijf tegen te gaan, een volkomen mislukking.

In de landen, waar men de warenhuisbelasting heeft ingevoerd, zijn deze er inderdaad in geslaagd de belasting voor een niet onbelangrijk gedeelte op hun leveranciers e.a. af te wentelen.

Bij een zuiver fiscale heffing behoeft de staat zich niet al te warm te maken over de vraag of de belasting al of niet door den belastingbetaler wordt gedragen dan wel of deze er kans toe ziet deze op derden af te wentelen. Slechts moet worden voorkomen, dat de invordering van de belasting daardoor in het gedrang zou komen. Men heft daarom de belasting soms welbewust van anderen dan degenen, die de belasting uiteindelijk zullen moeten dragen. Men denke aan de verbruiksbelastingen, die door den fabrikant worden betaald met het oog op de gemakkelijke en weinig kostbare inning, doch waarbij men verwacht, dat de fabrikanten deze belastingen zullen verhalen op de eigenlijke belasting-destinatarissen, de verbruikers van de artikelen.

Geheel anders echter is het met een doelbelasting. Slaagt de belastingdestinataris er in de belasting af te wentelen, dan is de maatregel als zodanig zinledig en treft mensen, die men allerminst beoogde te treffen.

Omdat nu de al of niet mogelijkheid van afwenteling, voortwenteling of terugwenteling van belastingen in verband met de beweeglijkheid en ingewikkeldheid van het economisch leven zo uiterst moeilijk is na te gaan, geeft men vrij algemeen de voorkeur aan de belastingontheffingen, althans in die gevallen, waarin het fiscale doel niet geheel op den achtergrond is geraakt.

Afgezien van dezen algemenen stelregel zal men van geval tot geval, nadat men eerst de voorvraag heeft beoordeeld of het neven-doel gewenst is, moeten nagaan of nu de belastingheffing ook inderdaad het meest efficiënte en doeltreffende middel is om het gewenste doel te bereiken.

Het spreekt vanzelf, dat het antwoord zeer sterk wordt beïnvloed door onze levensbeschouwing. De socialisten en communisten, die met volkomen blindheid voor de praktijk een onbeperkt

vertrouwen hebben in de alwijsheid van den staat met veronachtzaming van de enorme gevaren, die deze onbegrensde machtsconcentratie voor de individuele vrijheid oplevert, denken hierover natuurlijk anders dan wij calvinisten. De overtuiging, dat wij mensen geneigd zijn tot alle kwaad en dat concentratie van macht in deze zondige wereld de grootste gevaren met zich brengt voor machtsmisbruik, zal ons in het algemeen uiterst critisch doen staan tegenover deze maatregelen.

Dat wij volkomen afwijzend staan tegenover de ideeën, die HOFSTRA in zijn Socialistische Belastingpolitiek heeft naar voren gebracht, behoeft geen betoog. Zijn doelstelling, uitholling van den particulieren eigendom en zo snel mogelijke socialisatie van alle productiemiddelen, is voor ons volkomen onaannemelijk.

Maar met de verwerping van zulk een extreem standpunt is men er natuurlijk niet. Wij zullen ten aanzien van deze interessante en voor het maatschappelijk leven zo belangrijke materie ook positief ons standpunt als antirevolutionairen hebben te bepalen.

Als eerste doel had ik mij echter gesteld voor belangstellenden een oriënterend beknopt overzicht te geven van de historie, de thans reeds omvangrijke toepassing en de mogelijkheid ener actieve belastingpolitiek. Daarmede moet ik thans volstaan, mij bewust zijnde, dat ik ophoud waar het eerst interessant begint te worden.

HET PERSONALISME VAN BANNING

DOOR

DR S. U. ZUIDEMA.

Een wereldbeschouwing.

Prof. Dr W. BANNING schreef in het voorbericht van zijn „De Evangelische Boodschap” met belangstelling af te wachten, hoe „men” dit boek etiketteren zal. Welnu, wij etiketteren zijn visie als personalisme. In navolging van den auteur. Met het gepatenteerde etiket.

Wat betekent dit etiket? Wat biedt het aan?

Een volledige levens- en wereldbeschouwing, die zich vooral niet als een geslōten systeem aandient — de schrijver zij gerust: een levens- en wereldbeschouwing is nooit een systeem, al wordt zij dikwijls systematisch verwerkt! —. Maar wēl vertoont zij een eigen en als zodanig gesloten karakter. Het één hangt ook hier onlosmakelijk met het ander samen.

Nu is BANNING meer een bewogen dan een sterk denker. Getuige zijn geschriften. Deze munten niet uit door helderheid en scherpte in distinctie, maar worden wel door een bewogen overtuiging gedragen. Het laatste is mooi, het eerste lastig.

Dit personalisme ziet zichzelf als eis des tijds en als erfgenaam en hoeder van de geestelijke traditie van West-Europa. Deze traditie, wezenlijk door humanisme en christendom bepaald, is in nood, ernstig bedreigd als zij wordt door de normloosheid van onzen tijd. In den door deze crisis geëisten strijd om het behoud van de hoogste culturele en religieuze goederen van West-Europa wil dit personalisme „het begrip zijn, dat de christenen der verschillende confessies, maar tevens christenen en humanisten kan verenigen, althans voor zoover deze laatsten niet bewust anti-godsdienstig of atheïstisch willen zijn”¹⁾.

De nieuwe antithese.

Al wie zo den nood des tijds ziet, moet volgens BANNING tot het

¹⁾ W. BANNING, *De Dag (van Morgen)*, Uitgeversmaatschappij Ploegsma, Amsterdam, 1946², blz. 161.

besef komen, dat de partijformatie van vóór den oorlog niet meer overeenstemt met den stand van zaken op geestes- en politiek gebied. Er is behoefte aan een nieuwe antithese, die de oudere tegenstellingen vervangt. Een eenheidsfront van een eenheidspartij zal nu nodig zijn, welke op staatkundig terrein positie kiest in de personalistische grondovertuiging; die zich antithetisch verzetten zal tegen iederen aanslag op de geestelijke waarden van het menschenleven, in het leven zowel van den enkeling als van de gemeenschap. De inzet moet zijn: „de absolute waardigheid van den menselijken persoon” ²⁾).

Deze nieuwe antithese zal allen samenbinden, die onze beschaving willen beveiligen tegen de ondermijnende krachten van „fascisme, nationaal socialisme, communisme en ander heidendom” ³⁾. Zij richt zich tegen „het nieuwe heidendom, den burgerlijken geest en het nationalisme”. De „revolutionaire situatie” der Europese beschaving eist momenteel zulk een partij-politieke frontvorming tegenover alle anti-christelijke en anti-humanistische machten ⁴⁾. Niet, op wat ons onderling verdeelt, mag nu nog langer gelet. De nadruk dient gelegd op het gemeenschappelijke, dat de christenen van verschillende confessies kan verenigen en waarin ook menig humanist met hen kan samen gaan. Dit gemeenschappelijke wordt gevonden in het gelijkkluidend antwoord op de vraag naar het wezen van den mens en zijn verantwoordelijkheid ⁵⁾.

Uit dit personalisme komt een eigen gemeenschapsvisie en gemeenschapsstreven op, door BANNING personalistisch socialisme geheten, een „zedelijke levensvorm”, die zich stelt onder de volstreekte zedelijke normen, die in het Evangelie voor alle menselijke verhoudingen moeten gelden ⁶⁾. Zij duldt geen bevoorrechtiging, stelt geen bezit heilig en veilig, zolang gemeenschappelijke armoede moet worden overwonnen ⁷⁾. In de maatschappij, vooral in de sociaal-economische verhoudingen zal de persoonswaarde van iederen medewerker tot haar recht moeten komen, en het recht tot persoonlijke verantwoordelijkheid moet beginsel zijn voor de sanering der gemeenschapsverhoudingen ⁸⁾.

Op deze basis zullen volgens BANNING niet alleen protestanten, maar alle christenen en al die humanisten, die niet door een anti-christelijk ressentiment worden beheerst, constructief kunnen samenwerken ⁹⁾. Strijdend tegen de *ontpersoonlijking* van den mens,

²⁾ a. w., blz. 75. - ³⁾ a. w., blz. 127. - ⁴⁾ a. w., blz. 153, 154. - ⁵⁾ a. w., blz. 163. - ⁶⁾ a. w., blz. 128. - ⁷⁾ a. w., blz. 127. - ⁸⁾ W. BANNING, (*Het vraagstuk van de*) *Arbeid*, Uitgeverij „Vrij Nederland”, Amsterdam, 1946, blz. 83. - ⁹⁾ a. w., blz. 83.

een nog heillozer verschijnsel dan ontkerstening. Een ontpersoonlijking, waaraan het kapitalisme diep schuldig is ¹⁰⁾, die echter ook door het communisme wordt bestendigd ¹¹⁾. Zij was door liberalistische democratie in de hand gewerkt ¹²⁾, en wordt door alle totalitaire staten en partijen opnieuw bevorderd ¹³⁾.

De antithese van nu ligt voor wie dit ziet voor het grijpen. Zij richt zich tegen al die stromingen en strevingen, welke geweld doen aan het goed recht ener personalistische socialistische democratie. Zij verzet zich tegen die maatschappelijke structuur uit het verleden, welke met deze beginselen van personalisme niet strookt. Voorop tegen de kapitalistische structuur ¹⁴⁾.

De verworpen „christelijke” antithese.

Dank zij deze nieuwe situatie en visie zal er in ons goede vaderland heel wat moeten verdwijnen. Het is niet meer levenskrachtig, maar overleefde zichzelf. Waar het stand houdt, is het reactionnair, druist het in tegen de eisen van den nieuwen tijd, waarvan het de revolutionnaire wijzigingen miskent.

Zo hebben op politiek erf de „christelijke antithese” en de klassenstrijd(-ideologie) geen zin meer.

De „christelijke antithese” heeft een tijd gekend, waarin zij recht van bestaan had. In de periode, waarin het „R.K. volksdeel en de A.R. kleine luyden moesten worden gewekt uit hun onbewustheid tot den emancipatiestrijd” ¹⁵⁾. Maar „men kan zeggen, dat deze periode is afgesloten met de pacificatie op onderwijsgebied” ¹⁶⁾. Deze antithese is „tot een verstarrend, beklemmend, reactionnair moment in onze politiek geworden” ¹⁷⁾.

BANNING staat er op, dat men zijn personalistisch politieke streven toch vooral niet aanzie voor een hernieuwing van de „in Nederland terecht gewraakte „Christelijke politiek”” ¹⁸⁾. Deze kan z. i. momenteel niets anders betekenen dan dat men „de R.K. isoleert in een R.K.S.P., de Gereformeerden in de A.R.P. en de Orthodox Hervormden in de C.H. — waartegenover dan links de paganisten in het Nederlandse volk staan” ¹⁹⁾. Hiervan onderscheidt zich BANNING's streven z. i. als volgt: „Het is volstrekt iets anders, het politieke leven te stellen onder de evangelische normen van gerechtigheid, barmhartigheid, naastenliefde” ²⁰⁾. Wat BANNING in tegenstelling met deze verouderde antithese wil,

¹⁰⁾ a. w., blz. 11 e.v., 69, passim. - ¹¹⁾ a. w., blz. 44. - ¹²⁾ *De Dag*, blz. 119 e.v. - ¹³⁾ a. w., blz. 10, 12, 13, 28 e.v. - ¹⁴⁾ *Arbeid*, blz. 13, 17 e. a. - ¹⁵⁾ a. w., blz. 124. - ¹⁶⁾ a. w., blz. 124. - ¹⁷⁾ a. w., blz. 124. - ¹⁸⁾ a. w., blz. 158. - ¹⁹⁾ a. w., blz. 158, 159. - ²⁰⁾ a. w., blz. 158.

is o. a. „de vernieuwing der Nederlandse volksgemeenschap in gehoorzaamheid aan de normen van het Evangelie” en de vereniging „in gemeenschappelijke praktische gehoorzaamheid aan den enen Heer” ²¹⁾.

Men zou geneigd zijn, dit politiek personalisme „evangelisch” te noemen, gelet op bovenstaande uitspraken. Maar BANNING moet hier toch niets van hebben. Want „volledig duidelijk moet worden, dat de christelijke antithese overwonnen is, en deze groep niet onder nieuwe vlag „christelijke politiek” drijft. Geen sprake zal mogen zijn, dat in deze nieuwe groepering christenen gekwalificeerd worden als superieur aan de humanisten of omgekeerd” ²²⁾.

Tweeërlei wordt hier klaar gezegd. Ten eerste: Van de christelijke partijen wordt ontkend, dat zij zich zouden stellen onder de normen van het evangelie. Dit laatste geschiedt juist door het personalisme in zijn nieuwe partijpolitieke formatie, de Partij van den Arbeid.

Ten tweede blijkt, dat, volgens BANNING, deze partij wel een „christelijke” is — zo niet de enige christelijke! — maar dat zij vooral zo niet heten wil. Want zij moet niet minder de partij van niet-christenen, n.l. van humanisten zijn. Deze partij wil een *synthese-partij* zijn. Die synthese komt in „personalistisch socialisme” tot uitdrukking. Dat is de eenheid, de gemeenschappelijke basis. Daarop ontmoeten elkander christenen en humanisten. De christen strijdt zijn „evangelischen” strijd, de humanist zijn humanistischen, en beiden doen dat volwaardig en totaal op politiek en maatschappelijk erf doordien zij er strijden voor het personalistisch socialisme. Dat christelijk is en humanistisch. Zo christelijk, dat een niet-christelijk humanist er ook helemaal, met hart en ziel, achter kan staan. Zo humanistisch, dat ook een niet-humanistisch christen het met hart en ziel kan beleven. Wezenlijk christelijk (als eis van een evangelische norm in navolging van Christus) en wezenlijk humanistisch. Ondanks het diepgaand verschil tussen beiden? Of dank zij een wezenlijke eenheid van beiden? Of met uitschakeling van deze vraagstelling?

Wij stuiten hier op iets fundamenteels in heel BANNING's gedachtengang. Hij gaat uit van *een synthese van (niet christelijk) humanisme en christendom*. Heel zijn visie en actie rust in zulk een synthese. Waarbij het de vraag is of zij geslaagd mag heten.

De verworpen klassenstrijd.

Ook de antithese van den klassenstrijd heet verouderd. De pro-

²¹⁾ a. w., blz. 160. - ²²⁾ a. w., blz. 128.

letarische klassenstrijd-ideologie moet opgeborgen in het museum der 19de, vroeg 20ste eeuwse belangrijkheden²³⁾. Vooral, als het personalistisch socialisme zal zegevieren. Wie nog vasthoudt aan de grondgedachten der 18de en 19de eeuw (de ten onder gegane gedachtenwereld der Franse Revolutie) is „evenzeer als de aanhanger der Christelijke politiek een verstarrend, reactionnair moment in onze politiek”²⁴⁾. De klassenstrijd moet nu worden vervangen door die van het personalistisch socialisme, de politieke vorm van een actueel, bewogen christelijk geloof”²⁵⁾.

Ik geloof, dat ook hier de wens de vader der gedachte is. Dit verouderd-zijn van de klassenstrijd-ideologie valt helaas wel wat mee. Zeker buiten de grenzen van ons vaderland. BANNING weet over het communisme in Rusland ook heel anders te schrijven: helemaal niet als over reactie²⁶⁾.

Maar ook binnen 's lands grenzen staan de zaken wel anders. Is het communisme hier enkel een reactie, die zichzelf al overleefd heeft? 't Is te hopen, dat wij de wrange vruchten van deze grandioze vergissing niet in concentratiekampen moeten plukken. Heeft bovendien deze ideologie geen aanhangers meer binnen de Partij van den Arbeid? Gesteld, al deze reactionnaireren werden door de partij uitgewezen — zo horen progressieven toch met reactionnaireren te handelen! — zou de aderlating niet geweldig zijn? Op zijn hoogst kan gezegd, dat deze „reactionnaireren” nu onder beademing van het personalisme leven. Of ze dit op den duur zullen gedogen?

Andererzijds willen wij graag noteren, dat BANNING verwacht en van harte hoopt, dat een politiek in den geest van zijn personalistisch socialisme deze Marxistische ideologie zal ondergraven en overbodig maken. Dit is zelfs één der beoogde doelmerken: aan het communisme het zedelijk recht van spreken en ageren ontnemen²⁷⁾. De structuur van de Partij van den Arbeid evenals die van BANNING's denken en streven zou men o. a. kunnen betitelen als die van een politieke evangelisatie door personalistische aristocraten onder de massa des volks, of die van een „inwendige zending” binnen de Partij van den Arbeid.

Een (enkel latente?) spanning in den boezem dezer partij hangt hiermee samen. Hoe lang zal de „massa” aan de personalisten de leiding laten? Hoe ver zullen de personalisten toegeven aan idealen

²³⁾ *De Dag*, blz. 125. - ²⁴⁾ a. w., blz. 125. - ²⁵⁾ a. w., blz. 126, 130. - ²⁶⁾ In *Wending*, Mei 1947, Een Nieuwe Confrontatie, recensie van de vertaling van ALEXANDER MILLER, „De Christelijke Beteekenis van Karl Marx”. - ²⁷⁾ *Arbeid*, blz. 18, 22, 44.

bij deze massa (door BANNING de naturalistisch-eudaemonistische genoemd), welke zij zelf bestrijden? De Partij van den Arbeid is met haar personalistisch socialisme een hachelijk ondernemen bij ontstentenis van waarachtige „geestelijke” homogeniteit. BANNING wil geen religieus socialist meer heten. Zijn ideeënwereld is religieus-socialistisch en zij is het niet ²⁸⁾. Zij is het z. i. niet, wijl het religieus socialisme sectarisch was ²⁹⁾. Maar in feite is zij volkomen gelijk aan het religieus socialisme, en haar niet-sectarisch karakter kan zij alleen beleven zo lang zij door de „massa” als leidster wordt geduld. Hoe lang duurt dat?

Synthese.

Een nieuwe antithese. Strijd tegen verouderde antitheses. Welke stelling riep deze nieuwe tegenstelling ten leven?

BANNING laat ons hier niet in het duister. Achtergrond van zijn nieuwe antithese is het streven, in de noden van den nieuwen tijd te voorzien, en zo met zijn tijd mee te gaan. Maar dan is er nog iets! Zeer openhartig bekent hij, dat zijn hoofdgedachte elk karakter van bewijsbaarheid ontbeert en dat ook zijn kijk op den huidige toestand berust op „waarderingsoordelen en laatste levenskeuze” ³⁰⁾. Met dat germanisme — waarderingsoordeel uit het Duitse „Werturteil” — bedoelt hij ongeveer hetzelfde als wanneer wij over beginselen spreken. Met dit belangrijk verschil, dat „Werturteil” steeds nadruk legt op het subjectief karakter van eigen kijk, niet rust in enige „objectieve” norm buiten of bovengene, die er uit leeft, geen aanspraak maakt op algemeen-geldigheid. „Beginsel” echter maakt het standpunt van hem, die er uit leeft, niet betrekkelijk.

Dit „Werturteil” is dat van het personalisme, d. i. van de „absolute waardigheid van den menselijken persoon”, ingevoegd in een bepaalde werkelijkheids- en mensleer. Deze werkelijkheidsleer is aan het Duitse idealisme verwant, en doortrokken van een bepaald „christendom”. Een harmonistische beschouwing, waarin een zekere humanistische levenskijk (en wijsbegeerte) met bepaald christendom in synthese is gebracht. Naar BANNING’s overtuiging is dit een christelijk personalistisch socialisme. Naar de onze op zijn hoogst een semi-christelijk, en eigenlijk een pseudo-christelijk personalistisch socialisme.

Wij hopen aan te tonen, dat het meer humanisme dan christendom is, meer vrucht van ontkerstening van het christendom dan

²⁸⁾ *De Dag*, blz. 164. - ²⁹⁾ a. w., blz. 165. - ³⁰⁾ a. w., blz. 153.

van handhaving van christelijke traditiën. Het christendom is hier aan het humanisme aangepast, krachtens humanistische grondovertuiging gecorrigeerd en besnoeid, om bruikbaar te zijn voor deze synthese.

Minder veren heeft het personalistisch idealisme moeten laten. Het speelt den boventoon. Men gaat nog het veiligst, als men zegt, dat het bekróond wordt door een zeker christendom. Meer niet.

In „De Evangelische Boodschap” vinden wij voornamelijk een exposé van dit aangepaste en ontkerstende christendom. In „De Dag van Morgen” wordt vooral voor het personalistisch humanisme aandacht gevraagd.

Het Christendom in synthese.

Dit christendom wil een christendom zijn, dat den „rampzaligen richtingsstrijd” te boven is. Het heft ons uit boven de „heersende tegenstellingen, de z.g. onoverbrugbare kloven of onverzoenlijke standpunten”. Die standpunten worden als menselijke doorzien en dies gerelativeerd ³¹⁾. Dit christendom is een *verstaan* van de Evangelische Boodschap. Als zodanig weet het zichzelf ook door die Boodschap geoordeeld ³²⁾ !!

Het blijft een raadsel, hoe BANNING kan pretenderen, dat dit verstaan van het Evangelie boven alle richtingen — die toch ook niets minder dan pogingen tot verstaan van de „Boodschap” zijn — uitheft. Ook zou men een uiteenzetting mogen verwachten van de gronden, waarop déze poging tot verstaan z. i. niet, *geoordeeld* door „de Boodschap”, *derhalve* een vervalsing betekent. Dit laatste wordt echter nagelaten, en het eerste zonder nadere verklaring geponeerd.

Intussen wordt in den verderen gang van het betoog deze poging tot verstaan steeds met de Boodschap gelijkgesteld! Zij pretendeert, dat zij de quintessence is van heel het protestantse modernisme, de orthodoxie en het Rooms Katholieke geloof. En al wat hiervan afwijkt is secundair, onwezenlijk. Mocht echter iemand te kwader ure het niet secundair, doch essentieel achten, dan heet dat niet minder dan afgodendienst! ³³⁾ Zo niet erger! Over geestelijke tyrannie gesproken! Na belijdenis van relativisme. Tyrannie en relativisme komen hier niet voor het eerst verbonden voor.

Centraal is in deze Evangelische Boodschap de „diepere” mens! ³⁴⁾ Deze diepere mens wint het van den „empirischen”

³¹⁾ W. BANNING, *De Evangelische Boodschap*, Van Gorcum en Co., Assen, 1946, blz. 8. - ³²⁾ a. w., blz. 8. - ³³⁾ a. w., blz. 15, 38, 45, 75. - ³⁴⁾ passim. „Diep”, „diepste”, „diepte”, maar vooral „dieper” spelen een bijna magisch-verbale rol in BANNING's denken.

mens³⁵⁾. Hij is de geestelijke³⁶⁾ mens, die den empirischen of natuurlijken mens ver achter zich laat. Deze diepere mens staat in een „dialogische” verhouding tot de godheid³⁷⁾, of, zo ge wilt, tot God, of, wilt ge nog anders, tot den „objectieven dieptegrond der werkelijkheid”³⁸⁾. Dialogisch heet deze verhouding, omdat zij een ik-gij-verhouding is. De diepere mens weet zich aangesproken door den dieptegrond der werkelijkheid³⁹⁾, en „duidt” daarom dezen dieptegrond als een „persoon”⁴⁰⁾. Benoemt dien grond met het predicaat: God. Ziet er een Gij in, even persoonlijk als hijzelf is. Duidt dien zo. Is hij nu een persoon of héét hij alleen maar zo? Men oordele zelf, maar men vergete dezen achtergrond nooit.

Deze God is niet de Drieënige God. Zulk een belijdenis hoort thuis in de oude dogmatiek. Zij behoort niet tot het levend geloof van den modernen mens. Eigenlijk brengt BANNING haar niet eens in geding. Men ontdekt het, als men leest, wat hij van den Christus en van den „geest” (niet Geest)⁴¹⁾ van Christus leert. Er wordt zeer veel tot lof en eer van den Christus gezegd. Maar in een voetnoot wordt terloops opgemerkt, dat „de theorie wordt afgewezen, dat het Evangelie de mythe zou verhalen van een mens geworden God”⁴²⁾. Na deze radicale ontkerstening van Christus en het Evangelie, die mede vrucht heet van zo eerlijk en aandachtig mogelijk het Nieuwe Testament laten zeggen, wat het zeggen wil over den centralen persoon daarin: Jezus Christus⁴³⁾, wordt de Christus ons hier geleerd als de samenvatting dier normen en innerlijke motieven, die het levensgedrag van den mens behoren te bepalen⁴⁴⁾. Twee motieven domineren: 1. God heeft ons in het leven gesteld in verantwoordelijkheid voor gerechtigheid en naastenliefde, ons en allen die een menselijk aangezicht dragen. En 2: In iederen medemens is het kind van God aanwezig. Eerbied voor de menselijke persoonlijkheid is van deze religieuze overtuiging de zedelijke uitdrukking⁴⁵⁾.

Met het Schriftgezag wordt gebroken. Zeker met het geloof (de theorie, zo niet de mythe) van een inspiratie der Schrift⁴⁶⁾. De leer van erfschuld en erfzonde in verband van een historischen val van Adam rust niet op een onbevooroordeelde lezing van het verhaal in Genesis 3⁴⁷⁾. Dit verhaal bedoelt alleen maar aan te duiden, dat blijkens de ervaring (!) in de mensheid van haar oor-

³⁵⁾ *De Dag*, blz. 38 e.v.; id. *Evang. Boodschap*, blz. 118. - ³⁶⁾ *De Dag*, blz. 21 e.a. - ³⁷⁾ *Evang. Boodschap*, blz. 129, 139, 154, 164. - ³⁸⁾ a. w., blz. 20 e.a. - ³⁹⁾ a. w., blz. 22, 23, 81. - ⁴⁰⁾ a. w., blz. 23. *De Dag*, blz. 68 e.v. - ⁴¹⁾ *Evang. Boodschap*, blz. 33. - ⁴²⁾ a. w., blz. 61, c.f. blz. 159. - ⁴³⁾ a. w., blz. 61. - ⁴⁴⁾ a. w., blz. 64. - ⁴⁵⁾ a. w., blz. 65. - ⁴⁶⁾ a. w., blz. 34 e.v., 99. - ⁴⁷⁾ a. w., blz. 37, 153.

sprong af een macht werkt, die telkens tot de daad der zonde voert. Verderop wordt dit „blijkens de ervaring” weer teruggenomen, als geleerd wordt, dat eerst de openbaring Gods in Christus doet verstaan, dat ieder mens voor God zondaar is. Het spreken van een „oerzonde” heet dan een geloofsoordeel ⁴⁸⁾.

Het geloof is daarom niet met de Schrift, maar met Christus correlaat. Den Christus der Schriften? Neen, den Christus van het personalisme, van de diepere (geloofs)ervaring.

Onder de onwezenlijke elementen, nog aanwezig in veler christendom, worden o. a. gerekend: het geloof in een hiernamaals ⁴⁹⁾, in de praedestinatie ⁵⁰⁾, in de opstanding van Christus ⁵¹⁾. Dit laatste vooral is te biologisch-materialistisch! ⁵²⁾ Deze elementen behoren tot een merkwaardig door den tijd bepaald en derhalve vergankelijk gedachtencomplex van de Evangelische Boodschap ⁵³⁾. Men mag dat nu niet meer leren ⁵⁴⁾.

Verzoening in Christus is hetzelfde als vergeving ⁵⁵⁾; rechtvaardigmaking als instorting van het nieuwe leven; geloof is innerlijk overtuigd zijn van nieuw leven ⁵⁶⁾, persoonlijke zekerheid, vertrouwen in de heilige liefde Gods en overgave uit dankbaarheid; het is hetzelfde als navolging van Christus ⁵⁷⁾. Christus zocht den mens in elk die een menselijk aangezicht droeg ⁵⁸⁾. Hij heet te strijden tegen (den geest van) industrialistisch kapitalisme, imperialistisch machtsstreven, intellectualisme van een intellect zonder normen, dat verraad pleegt aan den geest; tegen het vitalisme en de bandeloze vrijheid ⁵⁹⁾. Want in naam van de orde der heilige liefde Gods, die Hij brengt en openbaart, gaat Hij tegen de wortelzonden van eigenwilligheid en zelfzucht in, om ons uit nood en vertwijfeling te verlossen. Of liever: Christus verlost ons niet, maar het geloof in Christus kan slechts worden verstaan, waar de mogelijkheid tot verlossing uit nood en vertwijfeling wordt beseft als de diepste realiteit van het mensenleven ⁶⁰⁾.

Er is een empirische werkelijkheid, waarbinnen zich het natuurlijk leven des mensen afspeelt. Maar voor den „dieperen” mens ontsluit zich in de „diepere ervaring” het waarheids-, waarde- en zinsverband der werkelijkheid. Wetenschap en wijsbegeerte, ethiek en aesthetica zijn hiermede verbonden ⁶¹⁾. Dit waarheids-, waarde- en zinsverband der werkelijkheid, ook wel de dieptegrond der werkelijkheid genoemd, wordt in de godsdienst onpersoonlijk,

⁴⁸⁾ a. w., blz. 153. - ⁴⁹⁾ a. w., blz. 38, 137, 140. - ⁵⁰⁾ a. w., blz. 137. - ⁵¹⁾ a. w., blz. 137, 164. - ⁵²⁾ a. w., blz. 74, 75. - ⁵³⁾ a. w., blz. 38. - ⁵⁴⁾ a. w., blz. 38, 136, 137. - ⁵⁵⁾ a. w., blz. 149 e.v. - ⁵⁶⁾ a. w., blz. 131 e.v. - ⁵⁷⁾ a. w., blz. 159 e.v. - ⁵⁸⁾ a. w., blz. 30. - ⁵⁹⁾ a. w., blz. 29 e.v. - ⁶⁰⁾ a. w., blz. 34. - ⁶¹⁾ a. w., blz. 17 e.v.; *De Dag*, blz. 38 e.v.

in de religie persoonlijk doorleefd ⁶²⁾). In de religie *ontmoet* de religieuze mens dit werkelijkheidsverband, dat hij dan duidt als een persoon. Het „diepere” geestesleven rust in deze persoonlijke ontmoeting ⁶³⁾).

Tenslotte is de christelijke religie als zodanig van andere religies onderscheiden doordat deze persoonlijke ontmoeting hier plaats vindt in den persoon van Christus, door Wiens toedoen dan een vernieuwing van mensenleven ontstaat ⁶⁴⁾).

In deze persoonlijke ontmoeting in Christus heet een mens persoonlijk toegesproken en verantwoordelijk gesteld door een objectieve werkelijkheid. Deze objectieve werkelijkheid is het Koninkrijk Gods. God is zelfs gelijk aan Zijn scheppende kracht en aan Zijn verlossing in Christus ⁶⁵⁾). Christus is de krachtcentrale der heilige goddelijke liefde. Hij is er ook de openbaring van ⁶⁶⁾). In de ontmoeting met Christus geraken wij binnen het krachtveld dezer krachtcentrale, en worden wij ook zelf vernieuwd tot zulk een centrale door den geest van Christus ⁶⁷⁾). Wij komen dan onder Zijn heerschappij. Niet de *Christologie*, maar de *Christonomie* is van belang ⁶⁸⁾). Jezus is onze Heer: zo luidt de belijdenis en het beleven van alle vrije mensen, die zich van hun verantwoordelijkheid voor hun medemens bewust zijn, en die in navolging van Christus de gemeenschap met opofferende liefde willen dienen ⁶⁹⁾). Zij zijn door Christus en Zijn geest in een nieuw waardengebied opgenomen: dat van de heilige orde der liefde Gods ⁷⁰⁾).

Deze heilige liefdeorde doorbreekt de rechtsorde en den geweldschaos. Als zodanig is zij de enige wezenlijke, radicale revolutionaire verstorning. Zij heeft een eeuwig revolutionnerende werking ⁷¹⁾). Zij stelt vergevende liefde tegenover rechtsorde, liefdevolle gehoorzaamheid tegenover het vervullen van uiterlijke godsdienstplichten, solidariteit met verworpenen tegenover handhaving van gevestigde posities en privileges ⁷²⁾). In deze orde der heilige liefde Gods keert zich het eeuwigheidsleven, ontsprongen uit Gods hart, ook wel het „bewogen wereldhart” ⁷³⁾ genoemd, tot de wereld-in-nood ⁷⁴⁾).

Krachtens de weerstanden, die zij oproept, van de zijde der verdedigers der rechtsorde in de religie, der politiek-nationalisten (die Barabbas boven Christus kiezen), van de eigenwillige trots bij den natuurlijken mens, die niet wil ontvangen maar enkel

⁶²⁾ *Evang. Boodsch.*, blz. 20 e.v. - ⁶³⁾ a. w., blz. 22, 23. - ⁶⁴⁾ a. w., blz. 23, 24. - ⁶⁵⁾ a. w., blz. 99. - ⁶⁶⁾ a. w., blz. 61 e.v., 65 e.v. - ⁶⁷⁾ a. w., blz. 76, 66, 154. - ⁶⁸⁾ a. w., blz. 76. - ⁶⁹⁾ a. w., blz. 180 e.v. - ⁷⁰⁾ a. w., blz. 66 e.v. - ⁷¹⁾ a. w., blz. 68. - ⁷²⁾ a. w., blz. 68. - ⁷³⁾ a. w., blz. 71. - ⁷⁴⁾ a. w., blz. 65.

zelfgenoegzaam uit eigen kracht leven, van het ongeloof bij eigen discipelen, moet de weg dezer nieuwe orde, die Christus is, wel een lijdensweg worden ⁷⁵). God is lijdende liefde ⁷⁶). Zo loopt het uit op het kruis, het offer van Christus. Dit kruis is het verlossend offer, dat voortleeft in het offer der gelovigen, die Hem navolgen in het stichten der heilige liefde, en gehoorzaam aan deze nieuwe orde lijden en offer aanvaarden ⁷⁷).

Christus bracht deze orde der Heilige Liefde, toen Hij theocentrisch het Koninkrijk Gods bracht, d. i. de goddelijke koningsmacht onder de mensen, de liefdemacht, die ons tot God voert en tot de broederlijke gemeenschap der mensen ⁷⁸).

De erkenning van Jezus als den Heer houdt voor dezen tijd in, dat het christendom *personalistisch* is, d. w. z. de eerbied voor den mens kent, door God verantwoordelijk geplaatst in het geheel der schepping; dat het *socialistisch* is, d. w. z. een zedelijke orde van samenleving en een rechtsorde van den arbeid moet scheppen, waarin de mens prevaleert boven de materie; en dat het *universalistisch* is, d. w. z. het in Christus geschonken heil voor alle volkeren, rassen en klassen moet prediken ⁷⁹).

Maar dan moet het krachtens deze these antithetisch zijn ingesteld tegenover de anti-religieuze, ontgoddelijkende en ontmenselijkende machten der moderne wereld, en derhalve anti-heidens, anti-burgerlijk en anti-nationalistisch zijn ⁸⁰). Dan toont het de gééstelijke kracht van het evangelie ⁸¹). Dan moet met het oude dogma worden afgerekend. Dat verhuult meer dan het openbaart. Zijn inhoud (b.v. de twee-naturen-leer in de Christologie) is niet meer centraal, en staat eeuwenver van den zielenneed onzer generatie af ⁸²). Zo zullen b.v. „hel” en „hemel” moeten worden vergeestelijkt enz. enz..

De inhoud van zulk een „evangelisch” gemeenschapsbegrip zal voor alle levensterreinen normatief moeten worden. Personalisme is universalisme. De wereldwijde broederschap, die door den geest van Christus wordt gesticht, zal ons voor ogen moeten staan ⁸³), en alle gemeenschapsvormen zullen als rechtsvormen moeten worden gebouwd op het zedelijk offer der liefde ⁸⁴). De persoonlijkheid, die tussen de polen der liefde Gods en der wederliefde, van genade en vrijheid, van gave en verantwoordelijkheid in het krachtenveld der heilige liefde Gods is geplaatst ⁸⁵), zal leiding moeten geven aan de geïndustrialiseerde massa, en den vloek der norm-

⁷⁵) a. w., blz. 70. - ⁷⁶) a. w., blz. 71. - ⁷⁷) a. w., blz. 71 e.v. - ⁷⁸) a. w., blz. 63. - ⁷⁹) a. w., blz. 184. - ⁸⁰) a. w., blz. 184. - ⁸¹) a. w., blz. 11. ⁸²) a. w., blz. 13, 14. - ⁸³) a. w., blz. 179, 180. - ⁸⁴) a. w., blz. 177, 179. - ⁸⁵) a. w., blz. 154.

loosheid moeten overwinnen door in onbaatzuchtigheid de Heilige Liefde en haar orde, kortom het „diepe” leven, te dienen. Eerbied voor den menselijken persoon en universele liefde als normen ook voor het staatkundig en maatschappelijk leven zullen dan moeten worden beoefend ⁸⁶⁾).

Zulk een christendom zal volgens BANNING profetisch zijn. Als zodanig is het gekenmerkt door een vertrouwen in Gods regering, die het kwaad terugdringt; door een geloof in de liefde Gods, die ons niet verlaat; door het geloof in het herstel der Godsgemeenschap ⁸⁷⁾. Met een eigeengeaarde levensaanvaarding staat de christen als een gezondene Gods midden in de wereld, waarin God hem als Zijn instrument wil gebruiken ⁸⁸⁾. Geworteld in de werkelijkheid van het aanbrekende Koninkrijk Gods, dat personalistisch en universalistisch het heil van Gods Heilige Liefde als verlossing brengt ⁸⁹⁾.

De secundaire antithese.

Niet alle christenen zullen echter meegaan.

Wel vinden zij allen, naar BANNING's overtuiging, het wezen van hun christelijk geloof in dit personalistisch, socialistisch en universalistisch belijden uitgedrukt. BANNING's „verstaan” van de Boodschap is z. i. ook het wezenlijke van het christendom bij Rooms-Katholieken e. a.. Het wezenlijke en het gemeenschappelijke ⁹⁰⁾. Op dit punt is hij even naïef als tyranniek. Wie de naïveteit hiervan onderstreept, vergeet de begeleidende tyrannie niet. En wie er de tyrannie uit naar voren haalt, lette ook op de naïveteit.

Maar toch blijft hij ook rekening houden met die christenen, die niet helemaal (of ook helemaal niet) positie willen kiezen in dit gemeenschappelijk centrum. Vooral de „confessionalisten en kerkisten” ⁹¹⁾. Zij breken de eenheid; zij maken zich schuldig aan afgoderij en heidendom; zij maken het bijkomstige, de tijdelijke inkleding van het evangelie, tot het essentiële. Zeer tot schade van de verkondiging. Zij willen niet als Christus de wereld veroveren door het offer, in gehoorzame onbaatzuchtigheid, maar zij willen heersen ⁹²⁾. Op politiek terrein ziet men een parallel: de vereenzelviging van de Boodschap met confessie + politiek program: afgodendienst, waarbij wordt vergeten, dat het Evangelie nimmer met enige concrete politiek mag worden vereenzel-

⁸⁶⁾ a. w., blz. 132, 173, 182. - ⁸⁷⁾ a. w., blz. 171, 172. - ⁸⁸⁾ a. w., blz. 172. - ⁸⁹⁾ a. w., blz. 161. - ⁹⁰⁾ b.v. *Arbeid*, blz. 112, 113, 83. - ⁹¹⁾ *Ev. Boodsch.*, blz. 190—192. - ⁹²⁾ a. w., blz. 191, 192.

vigd ⁹³). (Al staat hier weer tegenover, dat het christendom den moed en de krachten moet tonen tot concretisering van zijn normen en waarden aan de concrete noden. Vooral zal de vernieuwende kracht van het Evangelie aan de sociale ethiek openbaar worden) ⁹⁴). En tenslotte is ook het bijgeloof een niet te verwaarlozen ongunstige factor ⁹⁵).

Zo staat dit christendom antithetisch tegenover de „oude orthodoxie” in belijdenis en kerkvorm, en tegenover de „christelijke partijen” op politiek erf.

Men zou deze antithese de *secundaire antithese* van dit personalisme kunnen noemen. Primair immers staat het tegen normloosheid en ontmenselijking in de moderne wereld over. Secundair tegenover al die christelijke groepen, die zich niet op deze (in wezen ook hun eigen) personalistische basis stellen maar de doorvoering er van in het publieke leven van kerk, staat en maatschappij tegenhouden.

In beide gevallen is zij een antithese met dwalende broeders. Christus heeft volgens BANNING geleerd, dat tenslotte diep in zijn hart ieder mens een kind van God is, en de wereld een broederschap ⁹⁶). Al zijn die dwalende christenen wel heel lastige broeders, en al brengt hun dwaling hen tot verkeerde practijken.

Slechts een enkele keer laat BANNING dit beginsel der universele broederschap los. De leiders van nationaal socialisme en fascisme worden wel eens uitgestoten ⁹⁷). De communisten niet.

Het moderne heidendom blijft een heidendom van „broeders”. BANNING laat het „anima naturaliter christiana” niet vallen.

De spanning.

De heilige orde der liefde staat loodrecht op een andere orde in deze wereld. Op de natuurlijke, empirische. Hoewel zij die orde uiteindelijk overwint, zijn er toch in deze natuurlijke orde zulke krachtige, onuitroeibare weerstanden, dat de heilige liefde altijd tot tragiek leidt: de tragiek van het kruis, van den lijdenden god ⁹⁸). Er is een onophefbare spanning tussen beide werelden ⁹⁹).

Want in de natuurlijke wereld heerst volgens BANNING een orde, die niet van God stamt. Zij is volstrekt autonoom. Gods voorzienigheid gaat dan ook niet over alles, wat zich binnen haar afspeelt. Men zegge niet, dat het Gods bestel zou zijn, dat deze en

⁹³) a. w., blz. 188 e.v. - ⁹⁴) a. w., blz. 188. - ⁹⁵) a. w., blz. 187. - ⁹⁶) a. w., blz. 149, 63, 178. - ⁹⁷) *De Dag*, blz. 57. - ⁹⁸) a. w., passim; *Ev. Boodsch.*, blz. 171. - ⁹⁹) *Ev. Boodsch.*, blz. 177, cf. *De Dag*, blz. 23.

gene bij een bombardement omkomen ¹⁰⁰). Op zijn hoogst kan gezegd, dat Gods bestel ons er toe brengt, dat wij innerlijken zegen door geloofskracht aan ons lot ontworstelen ¹⁰¹). De diepere werkelijkheidsgrond staat in een spanningsverhouding tot de natuurwerkelijkheid, de geest tot de natuur. Elk van beide is van een eigen orde. Vandaar, dat god, behorend tot de geesteswerkelijkheid, de natuurwerkelijkheid (het lot) als iets vreemds tegen zich over vindt.

Op zijn hoogst kan de overgave aan god den mens een innerlijke kracht geven, waardoor hij de werking van het lot kan wenden ¹⁰²).

Zo zagen wij al eerder, dat de orde der heilige liefde fel contrasteert met de rechtsorde. Liefde verdraagt zich als zodanig niet met rechtsorde. Nu is BANNING geen sterk denker. Anders zou hij na deze tegenstelling geen pleidooi voeren voor een *rechtsorde* van den arbeid in naam van de heilige *liefde-orde* ¹⁰³). Toch doet hij het. Maar dan blijft er van deze grondgedachte der spanning toch altijd iets hangen. Zo b.v., dat een christelijk gezinsleven wèl, een kerstening van politiek en arbeidsproces niet mogelijk is ¹⁰⁴).

Natuur en natuurlijke mens behouden hun rechten, in elk geval hun *macht*. Het enige, wat ons te doen staat, is zover mogelijk deze „onbekeerlijke” invloeden van het lagere leven intomen, kortwieken en onderwerpen aan een regiment van zedelijke normen, opdat er voor het persoonlijke en het persoonlijk gemeenschapsleven ruimte kome ¹⁰⁵).

Het politieke en sociaal-economische terrein is een gebied, waar *slag* wordt geleverd tussen het rijk der heilige liefde en principieel niet te kerstenen natuurlijke machtsweerstand. Deze strijd kan nooit definitief ten gunste van den geest worden beslist. Hier blijft gebrokenheid en spanning ¹⁰⁶).

Deze visie rust ten laatste in de overtuiging, dat er een onoplosbaar conflict in iederen mens aanwezig is: tussen den empirischen en den „dieperen” mens. Oorzaak van de tragiek van alle diepere leven, van het lijden der liefde, zelfs bij god. Gods macht is beperkt. Hij ook staat als geest niet boven de natuur. Hij heerst niet souverain over het natuurlijke leven. De schepping is niet als zodanig het werkstuk Gods. De schepping belijden, houdt enkel in, dat men den geest als dieperen werkelijkheidsgrond belijdt. Meer niet ¹⁰⁷). Het sluit niet uit, dat er juist in de empirische

¹⁰⁰) *Ev. Boodsch.*, blz. 114. - ¹⁰¹) a. w., blz. 116. - ¹⁰²) a. w., blz. 115. - ¹⁰³) *Arbeid*, passim. - ¹⁰⁴) *Ev. Boodsch.*, blz. 176, 177. - ¹⁰⁵) *Arbeid*, blz. 20, 28. - ¹⁰⁶) *Ev. Boodsch.*, blz. 177. - ¹⁰⁷) a. w., blz. 97.

lagere werkelijkheid allerlei ongeestelijke en anti-geestelijke krachten werken. Gods macht reikt niet verder dan die van geest over natuur. De souvereiniteit Gods over al het geschapene wordt totaal miskend krachtens een overtuiging, volgens welke geest en natuur tegenover elkander staan, onderling wezensvreemd. Ook god kan deze tegenstelling niet overbruggen. Want hij is partij, de partij van den geest.

Wij herinneren ons, hoe eens in de christelijke oudheid eenzelfde grondovertuiging leefde. Zij beoogde ook, evenals BANNING nu, op dit stramien ener principieel dualistische tegenstelling van materie en geest een synthese tot stand te brengen tussen heidense wijsgerige religie en christelijk geloof.

Beoordeling.

Deze visie is in strijd met het alpha en omega der Heilige Schrift. Zij begint met een misduiding, „vergeestelijking” van Genesis 1 : 1. Uit de Schrift komt zij niet op. BANNING weersprekt slag op slag de Schrift in het gelaat. Hij maakt het zich wel gemakkelijk, door het „wezenlijke” van de Evangelische Boodschap uit de Schrift uit te pellen, en de bijkomstige inkleding weg te werpen. Maar deze werkwijze is toch zeer onkritisch. Immers: *Waar* staat hij, als hij dit doet? Binnen of buiten de Schrift? De resultaten vloeken met den inhoud der Schrift. Volgens haar bestaat er geen principiële breuk tussen natuur en geestesrijk. De Schrift leert wel anders dan dat de natuur een anti-goddelijke macht zou zijn, die eigenmachtig haar eigen wetten heeft.

Waar dit dualisme dan vandaan komt? Het stamt uit BANNING's idealisme. Een exotisch gewas. Een plant, geteeld in Hellas.

De synthese van christendom met humanisme is van dien aard, dat het verstaan van de Evangelische Boodschap van te voren al geheel was bepaald door de grondgedachten van dit idealisme. Die grondgedachten hebben het Bijbels getuigenis gedenatureerd. BANNING is zólang met aanpassing van de Schrift aan deze grondgedachten bezig geweest, totdat hij niets anders meer in de Schrift las dan wat in de ogen van dit idealisme aanvaardbaar is.

Dat is niet veel meer. Dat leidde tot ontkerstening. Op welk punt weersprekt BANNING de Schrift eigenlijk niet? Op gevaar af, nog te ver te gaan, zou men het christendom van BANNING „verwant aan het christendom” kunnen noemen. Waar dan dit ellendige bijkomt: de woorden en begrippen van den Bijbel zijn eerst ontkerstend, en daarna toch weer uitgegeven voor Bijbelse munt. Deze vervalsing is fataal. Want zij bracht zelfs BANNING

een ogenblik in de verleiding, zijn geschrift onder pseudoniem bij een orthodoxen uitgever te doen verschijnen, om te zien, of de orthodoxie niet verschalkt zou worden ¹⁰⁸). Zo heeft gnostiek altijd gedacht. Maar de kerk van Christus is heus niet van gisteren. BANNING overschat zichzelf, onderschat de kerk, als hij meent, dat deze ontkerstening, dank zij het behoud van het christelijk woord, ons zou kunnen misleiden. Wij zijn door Christus en Zijn apostelen gewaarschuwd.

Het boekje, dat een warme recensie van BANNING kreeg ¹⁰⁹) : „De christelijke beteekenis van Karl Marx”, kan hem ten deze van ongelijk overtuigen. Daar staan naast vele dwaze ook goede dingen in. MILLER acht hierin een tegenstelling als die van BANNING principieel on-bijbels: „Wat het christelijk (!) Evangelie inhoudt is niet de heerschappij van de geest over de materie of de macht van idealen in de historie, doch de Godsregering over alles” ¹¹⁰). ...„dat God den mens zoekt, om zowel geest als vlees te verlossen, beide verdorven en beide onderworpen aan den dood” ¹¹¹). En nog krasser: „Wij hebben gezien, dat de materiële feiten van het leven en de economische en politieke elementen in de historie de bijzondere belangstelling van den Bijbel genieten. Dat betekent, dat het Christendom zich er in het geheel niet op toelegt om onstoffelijkheid of idealisme te verdedigen tegenover materialisme. De christelijke these zegt niet, dat idealen in de geschiedenis machtiger zijn geweest dan de ruwe feiten: Alsof God in staat zou zijn ideeën te hanteren, doch min of meer hulpeloos zou zijn als het gaat om materiële en economische aangelegenheden. Dit zou betekenen, dat Hij van Zijn rechten zou worden beroofd door de erkenning van de macht van den honger en klassebelang en natuurlijke en biologische oorzaken” ¹¹²). Hier wordt radicaal met BANNING's visie afgerekend.

Zo heeft BANNING het wezen van het christendom niet begrepen. Hij greep er naast. Dit moeten we duidelijk zeggen. Terwille van de zuiverheid van het Evangelie. Ook ter ontmaskering. BANNING leest den Bijbel niet, zoals hij zelf aangeeft dat deze gelezen moet worden: „eerbiedig en eerlijk”. Wat hij het gemeenschappelijke van het christendom noemt, is niet christelijk en niet wezenlijk. Het is verloochening van het christendom. Zijn personalisme dus ook. Dat is door en door onchristelijk. Door-drenkt van een voluntaristisch spiritualisme, dat in strijd is met

¹⁰⁸) a. w., blz. 8. - ¹⁰⁹) In „Wending”, Mei 1947. - ¹¹⁰) A. MILLER, *De christel. beteekenis van Karl Marx*, blz. 78. - ¹¹¹) a. w., blz. 89. - ¹¹²) a. w., blz. 90, 91.

het a.b.c. der Bijbelse openbaring omtrent den mens. En omtrent God. De beperkte spiritualistische liefdegod van BANNING is een ander (een afgod) dan de God der Heilige Schrift, Wiens souvereiniteit over alles en allen gaat. Die niet gedooft, dat er een natuurlijke orde zou bestaan buiten Zijn souvereiniteit om, of een menselijke geestesorde, die analoog zou zijn aan Gods eigen wezen en niet evenals heel het natuurlijk leven onder Gods wetten zou staan.

Christendom onder het juk.

Toch: verwant aan het christendom. Zonder Bijbel, kerk en historisch christelijk leven is BANNING niet te verstaan. In een Islamitisch land past hij niet. Zijn openheid voor en afweer tegen het communisme passen niet in een volkomen atheïstisch milieu. Een zekere oriëntering aan den Bijbel bleef krachtig leven. Het Humanistisch Verbond in Nederland vindt in hem een bestrijder¹¹³). Een Schriftgelovige kan heel wat uit BANNING's gedachtenwereld omstempelen in Bijbels zin. Zijn personalisme onderging een synthese, hoezeer het christendom hieronder lijdt en hierdoor wordt misvormd.

Dit is vooral het gevolg van de aanvaarding van de historiciteit van Christus¹¹⁴). Aan een historischen Christus oriënteert hij zich. Daardoor weet hij zich ook onderscheiden van al de niet-christelijke humanisten. Wel is deze „historische Christus” heel niet gelijk te stellen met den Christus der Schriften, en niets meer dan een denkconstructie van den schrijver naar aanleiding van wat de Heilige Schrift ons leert, en met behulp van modernistische kritiek op de Schriftgegevens ontworpen. Ook dit „christelijk” modernisme kan alleen bloeien in den hof der christelijke kerk. Zoals Schriftkritiek alleen stand kan houden in het midden ener Schriftgelovige kerk. Als een woekerplant.

Toch is dit christendom niet beslissend voor de structuur van BANNING's denken. Het is maar „toegift”. Voor BANNING persoonlijk onmisbaar¹¹⁵). Niet voor zijn denken. Het christendom is hier op zijn hoogst een variant op een niet-christelijk algemeen-menselijk thema. Het legt geen fundamenten, maar verricht hulpdiensten bij den opbouw. Hiram hielp Salomo bij den tempelbouw. Hier helpt Salomo Hiram: In den strijd tegen de ontmenselijking kan de strijd tegen de ontkerstening van dienst zijn. Maar op een ondergeschikte plaats. En al wat in het christendom deze ontpersoonlijking niet kan bestrijden, wordt als waardeloos terzijde ge-

¹¹³) In „Wending”, Juni 1947, „Het Humanistisch Verbond in Nederland”, blz. 229 e.v. - ¹¹⁴) *Evang. Boodschap*, blz. 61. - ¹¹⁵) *De Dag*, blz. 163, 164.

steld. Het christendom is in deze synthese tussen humanisme en christendom dienstmaagd in het huis van het personalisme. Het moet zich zetten naar de hand van den meester. Het gaat onder het juk door. Dat heeft een ernstige ontkerstening ten gevolge gehad.

Het idealistisch personalisme.

Zo vonden wij de bronnen van dit personalisme niet bij het lezen van de „Evangelische Boodschap”. Daartoe moeten wij naar „De Dag van Morgen”, waarin een uiteenzetting van de wijsgerige wereldbeschouwing en mensleer wordt geboden.

Nu is BANNING niet vrij van eclecticisme. Er zijn stelsels en practijken, waartegen hij zich hartstochtelijk verzet. Maar er zijn er nog veel meer, waaraan hij één en ander ontleent. Hij maakt in zijn werken wel eens den indruk van een min-kritischen geest, die, tengevolge van enorme belezenheid, allerlei tracht te harmoniëren en in eigen geest te verwerken. Zo neemt hij doodgemoe-dereerd de aartsvijanden idealisme en existentialisme broederlijk vereend in zijn open systeem op ¹¹⁶). Dit alles maakt het niet gemakkelijk aan wie het bijkomstige en beslissende in zijn denken ontdekken wil en aan wie zoekt naar de wijze, waarop de vele op-genomen „waarheidselementen” uit andere stromingen zijn ge-recipieerd.

Intussen is het in elk geval niet moeilijk, de wetsidee van BANNING op te sporen. Zij komt reeds in het woord „personalisme” niet onduidelijk naar voren. Naar zijn overtuiging is er een twee-hed, een dualisme in elken mens tussen zijn hogeren of dieperen, geestelijken en persoonlijken aard en zijn lageren, aan de opper-vlakte tredenden, natuurlijken empirischen aard.

Deze diepere geestelijke aard behoort de wet te stellen aan dit lagere natuurlijke leven. Zo is er een menselijk leven boven en onder de wet.

Boven de wet.

Heel het menselijk leven boven de wet vat BANNING samen als „het persoonlijke leven” ¹¹⁷), ook wel het „geestesleven”. In dit persoonlijke leven manifesteert zich de zin van heel ons be-staan ¹¹⁸), ook en vooral van het lagere of „natuurlijke” leven van den „empirischen” mens.

Maar binnen dit persoonlijke leven valt volgens BANNING nog één en ander in een hiërarchische orde te onderscheiden ¹¹⁹).

¹¹⁶) a. w., blz. 44 e.v. - ¹¹⁷) a. w., blz. 54. - ¹¹⁸) a. w., blz. 55. - ¹¹⁹) a. w., blz. 52 e.v.

Hoofddeling is die in het leven der persoonlijkheid en het leven van den persoon. Het eerste staat lager dan het laatste.

Dit leven van den mens als persoonlijkheid of van den logos staat onder leiding van de redelijke vermogens der ziel. Het is redelijk-zedelijk.

Hoger echter staat het leven van den mens als persoon, dat niet redelijk en niet wetmatig, doch volslagen vrij is.

Het leven van den logos, den mens als persoonlijkheid, kan dan nog weer nader worden onderscheiden in: 1. het denken en de wetenschapsbeoefening, 2. het zedelijk bewustzijn, dat goed en kwaad, waarde en onwaarde onderscheidt, 3. het aesthetisch leven des mensen, door BANNING ook wel 's mensen innerlijkheid als scheppend mens genoemd, waardoor hij zin openbaart als schone vorm ¹²⁰⁾.

Van dit subjectieve leven der persoonlijkheid wordt dan, pseudo-platonisch, verklaard, dat het verworteld is in iets, dat meer dan menselijk en meer dan persoonlijk is. De mens heeft als geest of logos deel aan een universeel rijk van objectieve waarheid, waarde en zin, het rijk der ideeën. Dit rijk der ideeën is de geestelijke dieptegrond der werkelijkheid, ook wel door BANNING het waarheids-, waarde- en zinsverband der werkelijkheid genoemd. Zij is de werkelijkheid des Geestes. Dank zij deze verworteling der menselijke persoonlijkheid in dezen makrokosmos van het alomspannend en onmeetbaar diepteverband is ook de menselijke persoonlijkheid onmeetbaar ¹²¹⁾.

Ons denkleven correspondeert alzo met het waarheidsverband, ons zedelijk leven met het waarde- en ons aesthetisch leven met het zinsverband van dezen objectieven wereldgrond.

Boven de wet staan derhalve de ontelbaar vele menselijke persoonlijkheden, mikrokosmoi, te ener zijde. Te anderzijde de ene, ongedeelde, „objectieve” makrokosmos van de diepteafmeting der werkelijkheid, ook wel de Geest of de godheid genoemd. Door als persoonlijkheid aan dezen Geestelijken grond der werkelijkheid deel te hebben, heeft de mens absolute waarde in zichzelf, is hij evenals de universele wereld van normen en waarden een norm in zichzelf, goed en eerbiedwaardig. De eerbied voor de menselijke persoonlijkheid ontspringt uit dit inzicht in 's mensen hoogheid, te danken aan den band onzer innerlijkheid aan den normatieven geestelijken grond der werkelijkheid ¹²²⁾.

Iedere persoonlijkheid is rechtstreeks verworteld in dezen makrokosmos des Geestes. Vandaar, dat iedere persoonlijkheid prin-

¹²⁰⁾ a. w., blz. 41, 42. - ¹²¹⁾ a. w., blz. 56, 43. - ¹²²⁾ a. w., blz. 43.

cipiëel eenzaam is ¹²³). Heilig is haar eenzaamheid. Gemeenschap is vrucht der persoonlijkheid. Niet omgekeerd. De wereld van persoonlijkheden is er één van autonome, heilige en onaantastbare mikrokosmoi. Niet ten onrechte zegt G. H. LOWTHER, dat het personalisme het individu als den sleutel van het heelal, het middelpunt van alles ziet ¹²⁴). Het individu dan, zoals het bóven de wet staat, en dus een persoonlijk leven heeft. De menselijke persoon stamt uit het Absolute en heeft derhalve een autonome waarde ¹²⁵). Dat geldt reeds voor 't laagste in het persoonlijk leven, n.l. voor het geestesleven in zijn verbondenheid aan het eeuwige waardenrijk ¹²⁶).

Deze leer is volgens BANNING die van het idealistisch personalisme ¹²⁷). Hij valt haar bij. Maar hij wil dit idealistisch personalisme uitbreiden en verdiepen. Want hij acht het onjuist, het persoonlijkheidsleven in deze erkenning van den logos te laten opgaan. Neen, er is meer. Men dient z. i. dit idealisme des geestes te verbinden met elementen uit de existentiefilosofie en met een bepaalde wijsbegeerte van godsdienst en religie ¹²⁸). Slechts op deze wijze leert men het hogere vrijheidsleven des mensen kennen.

Z. i. staat nog boven het leven van den logos en het goddelijk ideeënrijk het leven der menselijke existentie en der religieuze verantwoordelijkheid. Dit leven is irrationeel. Het is het hogere vrijheidsleven des geestes ¹²⁹). Typerend er voor is, dat de menselijke persoon hier in verband met God staat, die meer dan logos is ¹³⁰). Of ook, dat het diepteverband der werkelijkheid dan niet zozeer door inzicht als door opdracht wordt beleefd ¹³¹). De Bijbel spreekt hier volgens BANNING van het „hart” ¹³²). De mens weet zich hier in verantwoordelijkheid gesteld door het „Gij” van God. Schepsel Gods zijn betekent vooral: leven onder goddelijke opdracht en verantwoordelijkheid ¹³³). Als zodanig noemt BANNING den mens niet persoonlijkheid, maar *persoon* ¹³⁴). Deze zijn verantwoordelijkheid voor het waarheids-, waarde- en zinsverband der werkelijkheid is het diepste wezen des mensen ¹³⁵).

De vraag, of God een ander is dan de makrokosmos der ideeënwereld, beantwoordt BANNING onduidelijk. Nu eens onderscheidt hij God er van, dan weer heet God een religieuze „duiding”. Dit hangt met BANNING's anthropologie samen. Daarin verbindt hij een rationalistische en een irrationalistische godsídee, met voorkeur voor de laatste.

¹²³) a. w., blz. 121 e.a. - ¹²⁴) G. H. LOWTHER, *Het Personalisme in Europa*, in: „Internationale Echo”, Febr. '47, blz. 672 e.v. - ¹²⁵) *De Dag*, blz. 70. - ¹²⁶) a. w., blz. 66. - ¹²⁷) a. w., blz. 67. - ¹²⁸) a. w., blz. 44 e.v., 68 e.v. - ¹²⁹) a. w., blz. 44 e.v., 68 e.v. - ¹³⁰) a. w., blz. 48. - ¹³¹) a. w., blz. 50. - ¹³²) a. w., blz. 49. - ¹³³) a. w., blz. 50, 53. - ¹³⁴) a. w., blz. 53. - ¹³⁵) a. w., blz. 48.

Het leven als persoonlijkheid en dat als persoon heet tezamen het geestesleven of het persoonlijk leven ¹³⁶). Dit staat in zijn geheel boven alle wet. Het heeft wel den schijn, alsof dit niet het geval is met het persoon-zijn des mensen. Want verantwoordelijkheid, kenmerk voor het persoon-zijn, houdt toch per definitie ondergeschiktheid in? Maar bij BANNING is alle verantwoordelijkheid ten diepste slechts zelf-verantwoordelijkheid. Zeker, BANNING spreekt gaarne en dikwijls van de volstreckte gehoorzaamheid aan het gebod der liefde en aan den wil van God ¹³⁷), van roeping en opdracht. Maar men vergete nimmer, dat „God” een religieuze duiding is door den religieuzen mens aan het wereldverband gegeven; en nog minder, dat BANNING zelf uitdrukkelijk verklaart, dat er eigenlijk onmogelijk sprake kan zijn van een *gebod* der liefde. Schrijvend over het grote gebod uit Matth. 22 merkt hij op: „Een „gebod” in den letterlijken zin kan dit woord niet zijn — liefde wordt nu eenmaal niet per gebod geschonken” ¹³⁸). De liefde staat boven de wet! Zij is „selbstherrlich”. Zij staat buiten alle wet; zij is goddelijk leven in den krachtsstroom der dienende want waarachtig vrije (!) liefde ¹³⁹).

Dit leven van den mens als persoon is zo mogelijk nog individualistischer gevat dan het geestesleven. Ook hier is de gemeenschap secundair, een product. De mens is als persoon principieel eenzaam, verborgen, onmededeelbaar, onvervangbaar, strikt persoonlijk. Hier heerst een „Ich-Du-Beziehung” tussen den mens en zijn God ¹⁴⁰). Het rijk der universele broederliefde is er één van eenzame personen, geestelijke monaden.

Dit mag ook hieruit blijken, dat deze broederliefde zich vooral manifesteert in de verantwoordelijkheid, die elk op zich neemt voor de *vrijheid* van den naaste, om eigen persoonlijk leven te kunnen ontplooiën, en alzo voor de onschendbaarheid van het persoonlijk leven van allen, die een menselijk gelaat dragen ¹⁴¹). De eerbiediging van elkander is de grondpijler van het gemeenschapsleven. Elk heeft een eigen absolute waarde, en de universitas van deze mikrokosmoi heeft een gezamenlijke absolute waarde.

Aristocratisch of democratisch?

Heeft ieder mens zulk een persoonlijkheidsleven? Of is dit het voorrecht van uitverkorenen en begunadigden?

¹³⁶) a. w., blz. 54. - ¹³⁷) b.v. W. BANNING, *Goed en Kwaad naar Christelijk Besef*, Van Gorcum en Co., Assen, 1942³, blz. 38. - ¹³⁸) a. w., blz. 37. - ¹³⁹) a. w., blz. 44. - ¹⁴⁰) *De Dag*, blz. 70, 71. - ¹⁴¹) a. w., blz. 55; *Arbeid*, blz. 49, 81 en elders.

Deze vraag beantwoordt BANNING met ja en met neen.

Met neen. Er zijn in de eerste plaats de geesteszieken ¹⁴²⁾. Zij miskennen eigen en anderer geestesleven. Zo zijn b.v. de dictators. Zulke lieden dienen in naam van het waarachtig menselijk leven onschadelijk te worden gemaakt ¹⁴³⁾. Maar er zijn er meer, die aan deze ziekte lijden. BANNING's diepe bewogenheid vindt juist haar oorsprong in het inzicht, dat onze tijd in een hevige revolutionaire crisis is begrepen: die der normloosheid. Deze normloosheid is voor BANNING, zoals nu duidelijk zal zijn, identiek met ontpersoonlijking en ontmenselijking. De zin van het menselijk leven is immers zijn persoonlijk leven: de enige absolute maatstaf en waarde. Hier treffen wij de wereld van geestelijk gezag ¹⁴⁴⁾. De adel des mensen ¹⁴⁵⁾. Het diepste wezen van den mens. Doch onze tijd lijdt juist aan een volslagen miskenning van dezen geestesadel des mensen. De erkenning van den mens als persoonlijkheid is de grote geestelijke traditie van West-Europa, van humanisme en christendom ¹⁴⁶⁾. We beleven momenteel niet maar een ontkerstening. De toestand is veel ernstiger ¹⁴⁷⁾. We moeten op leven en dood strijden tegen de ontpersoonlijking en ontgeestelijking des mensen.

Inzonderheid de massa-mens lijdt onder deze rampzalige crisis. Hij is een prooi geworden van de normloosheid van dezen tijd. Hij kent niet meer de wereld van geestelijk gezag en het contact met den dieptegrond der werkelijkheid ¹⁴⁸⁾. Het probleem van onzen tijd is dan ook: Hoe in personalistischen geest leiding te geven aan deze totaal ontwortelde mensen-massa ¹⁴⁹⁾.

De weinigen, die nog uit de begenadiging van de gemeenschap met het rijk des Geestes en der waarden van het ware, goede en schone leven, hebben de roeping, de massa te leiden naar dit licht. De personalist is derhalve de aristocraat des geestes en der religie temidden van de schare, die deze wet niet kent. Terugkeer tot het persoonlijk leven is niet minder dan een bekering, en deze bekering is zelve genade van boven ¹⁵⁰⁾.

In het verlengde van deze beschouwing ligt m. i. de „ontsporing” van het personalisme in Roemenië, waar de personalisten niet langer democraten zijn, doch aanhangers worden van den dictatuur van den intellectueel ¹⁵¹⁾.

Men vergeet dit „neen” niet, wanneer men de constellatie van

¹⁴²⁾ *De Dag*, blz. 56. - ¹⁴³⁾ a. w., blz. 57. - ¹⁴⁴⁾ *Arbeid*, blz. 32, 72, 76. - ¹⁴⁵⁾ *De Dag*, blz. 55. - ¹⁴⁶⁾ a. w., blz. 30, 31. - ¹⁴⁷⁾ a. w., blz. 30—32, 57; *Ev. Boodschap*, blz. 11, 12, 180 e.v. - ¹⁴⁸⁾ *De Dag*, blz. 16, 57; *Ev. Boodsch.*, blz. 64. - ¹⁴⁹⁾ *Arbeid*, blz. 75, 83; *De Dag*, blz. 183. - ¹⁵⁰⁾ *Ev. Boodsch.*, blz. 25. - ¹⁵¹⁾ G. H. LOWTHER, *Het Personalisme in Europa*, o. a. blz. 680.

de huidige Partij van den Arbeid in beschouwing neemt. Tot deze partij behoren zowel de talloze normlozen als de personalisten. Dientengevolge is er een innerlijke spanning in deze partij van haar geboortestonde aan. De spanning tussen de „massa”, welke naar de visie der personalisten „geleid” moet worden, en de personalistische élite, die voor zich de leiding opvraagt. Maar die daarbij richtlijnen volgt, welke bij de massa niet leven. De Partij van den Arbeid is zelve reeds het geestelijk evangelisatieterrein voor deze personalisten. Het is de vraag, of zij zonder compromis, ja zelfs zonder verloochening van menig personalistisch gevoelen, de plaats, die zij voor zichzelf opeisen, wel kunnen behouden.

Doch er is ook een „ja”. Uiteindelijk is de uitverkiezing tot personalistisch leven universeel¹⁵²). Zij is ideaal voor een wereldbroederschap¹⁵³). Maar nog meer. Alle deernis met de normloze verwilderde massa ten spijt, blijft ook het humanistisch dogma van de uiteindelijke goedheid des mensen bij BANNING leven. Christus leert ons, eerbied te hebben voor ieder, die een mensengelaat heeft. De personalist roept op tot eerbiediging van de menselijke waarde in *ieder* mens, en zeker niet uitsluitend in den personalist¹⁵⁴).

Daarenboven leeft hij in de sterke verwachting, dat, indien de oorzaken op het terrein van het sociaal-economische leven van de verwildering en ontpersoonlijking des mensen maar weggenomen zijn — zoals het personalisme van zins is te doen — en er weer ruimte is gekomen voor de vrijheid van het persoonlijk leven — het kapitalistisch industrialisme is hier de doodsvijand, moeder van alle kwaad!¹⁵⁵) —, de massamens zijn geestelijken adel zal her-ontdekken en personalist zal worden in leer en leven¹⁵⁶).

Om deze reden blijft het personalisme van BANNING democratisch¹⁵⁷). Blijft ook de overtuiging leven, dat democraten van allerlei slag mee zullen gaan. Want de strijd der personalisten ter redding van den West-Europesen cultuurmens uit de heersende normloosheid en ontpersoonlijking richt zich niet in de eerste plaats tegen den afval des mensen uit zijn geesteshoogheid, doch wel tegen het industrialistisch kapitalisme, de barrière op den weg naar het persoonlijk leven¹⁵⁸). In haar strijd voor het (geestelijk) *welzijn*¹⁵⁹) van het volk (en de wereld) richt het zich toch vooral tegen de sociale ongelijkheid¹⁶⁰) en strijdt het voor de „verdeling

¹⁵²) *Ev. Boodschap*, blz. 178. - ¹⁵³) a. w., blz. 63, 178. - ¹⁵⁴) a. w., blz. 149. - ¹⁵⁵) *Arbeid*, blz. 14 e.v. - ¹⁵⁶) a. w., blz. 21 e.v. - ¹⁵⁷) a. w., blz. 27, 43. - ¹⁵⁸) a. w., blz. 14 e.v. - ¹⁵⁹) a. w., blz. 77, 78; *De Dag*, blz. 86. - ¹⁶⁰) *Arbeid*, blz. 98, 26, 27; *De Dag*, blz. 61.

van de armoede" ¹⁶¹). Het strijdt voor de sociale gerechtigheid, de verdeling en verhoging van de *welvaart* ¹⁶²), om dusdoende den weg vrij te maken voor de geestelijke gerechtigheid, het welzijn der persoonlijkheid. Zijn sociaal-politiek program van actie nadert dusdoende tenslotte het programma van het vroegere socialisme en het Marxisme. Als politieke beweging dient het zich dan ook aan als personalistisch socialisme ¹⁶³), en is het een voorvechter van democratie.

Persoon en gemeenschap.

Boven de wet staat volgens BANNING ook 't rijk der persoonlijke gemeenschap. Allereerst in het rijk van den logos. Iedere *persoonlijkheid* dient in dat rijk de waarheid, de goedheid en de schoonheid onbaatzuchtig. In dien dienst reikt zij de hand aan allen, die mede dienen. Deze gemeenschap is een zuiver menselijke. Want in den dienst aan het rijk des geestes „ontmoeten” de persoonlijkheden elkander in vrijheid, liefde en verantwoordelijkheid. Wederzijdse erkenning van elkanders waarde, eerbiediging van elkanders persoonlijkheid en vrijheid, spreekt hier vanzelf ¹⁶⁴).

Zo mogelijk nog inniger is deze ontmoeting in het rijk van de *personen*, in het godsdienstig geestesrijk. De gemeenschap der godsdienstige personen is aldaar die der persoonlijke verbondenheden, van geest en geest, aan den als Persoon of God geduiden dieptegrond der werkelijkheid, dank zij de kracht der religieuze waarheid. Hier is een gemeenschap van bidden en werken, waarbij de persoonlijke verantwoordelijkheid inzet is ¹⁶⁵). Hier ontstaat het besef der gemeenschappelijke verantwoordelijkheid aan den enen Heer ¹⁶⁶), waarin de humanisten en de christenen der verschillende confessies zich met elkander kunnen verenigen ¹⁶⁷). Op het terrein der religie zal het traditionalistisch en rationalistisch christendom moeten wijken voor dit personalistisch geloof ¹⁶⁸), wjl er anders zeker geen toekomst meer zijn zal voor het christendom ¹⁶⁹).

Deze vrije persoonlijke gemeenschap in het rijk van het geestesleven, waarvan de persoonlijke vrijheid en individualiteit de kern vormt, zal nu voorts de wet moeten stellen aan heel de samenleving. De zin der samenleving ligt in het openbaar worden van en gehoorzamen aan de normen van het geestesrijk, die in het persoonlijk leven tot bewustheid komen ¹⁷⁰). Onder leiding van deze

¹⁶¹) *De Dag*, blz. 127. - ¹⁶²) *Arbeid*, blz. 13, 28, 43, 44, 81. - ¹⁶³) *De Dag*, 81, 90. - ¹⁶⁴) a. w., 41, 64, 65. - ¹⁶⁵) a. w., blz. 66. - ¹⁶⁶) a. w., blz. 160. - ¹⁶⁷) a. w., blz. 161. - ¹⁶⁸) a. w., blz. 77. - ¹⁶⁹) a. w., blz. 80. - ¹⁷⁰) a. w., blz. 61, 62.

personalistische gemeenschapsgedachte zal een nieuwe vorm van samenleving moeten worden geschapen¹⁷¹⁾ die van het personalistisch socialisme. Deze samenleving zal vóór alles van zulk een aard moeten zijn, dat ieders persoonlijk leven zich vrij kan ontplooiën¹⁷²⁾, maar vervolgens zal zij ook zelf steeds gebouwd moeten zijn op den grondslag, die met de structuur van het hogere, normatieve gemeenschapsleven overeenkomt. Kortom: er zal een *zedelijke* vorm van samenleving moeten worden gevonden, nationaal en internationaal, waarin de persoon de gemeenschap, de gemeenschap den persoon erkent en dient¹⁷³⁾.

Personalisme en individualisme.

In dit verband zij gewezen op den strijd tegen het individualisme¹⁷⁴⁾. Men lette er op, dat BANNING onder individualisme verstaat een belijdenis van de autonomie der beneden-persoonlijke menselijke natuur¹⁷⁵⁾. Het individualisme miskent het persoonlijk leven. Het kent dus niet de wereld van het geestelijk gezag, de normativiteit van het personalistische in den mens. Dat is zijn doodzonde. Het lijdt derhalve, in zijn liberalistisch-democratische gestalte, aan hetzelfde euvel als het collectivisme en het Marxisme. Liberalisme en marxisme zijn, gezien van den gezichtshoek van BANNING uit, broertje en zusje¹⁷⁶⁾. Beide miskennen de persoonlijkheid, het diepere leven, de „wet” voor het lagere leven. Met beide staat het personalisme op kwaden voet. Om deze reden meent BANNING, dat de tijd voor de christelijke antithese tegenover liberalisme en communisme voorbij is. Want deze antithese vindt nu in het personalisme geen tegenstander, maar een medestander¹⁷⁷⁾. Ook het personalisme staat immers tegenover individualisme en collectivisme. Door deze gedachte misleid, zou men kunnen menen, dat het op zichzelf niet strijdig is met het christelijk geloof, personalist te zijn. O. i. is het er van a tot z mede strijdig. Want het christelijk geloof verzet zich even krachtig en hartstochtelijk tegen deze vergoddelijking der menselijke persoonlijkheid als het zich verzet tegen de vergoddelijking van individu en gemeenschap bij het liberalisme en communisme. Dit christelijk geloof heeft er enkel een nieuwen tegenstander bijgekregen. BANNING vergist zich, als hij meent, dat de A.R. opvatting wel personalistisch, niet socialistisch is¹⁷⁸⁾. Want de anthropologie van het personalisme van BANNING weerspreekt de wetsidee van het Calvinisme, waarnaar

¹⁷¹⁾ a. w., blz. 123. - ¹⁷²⁾ a. w., blz. 62. - ¹⁷³⁾ a. w., blz. 71 e.v. - ¹⁷⁴⁾ a. w., blz. 123, 120. - ¹⁷⁵⁾ a. w., blz. 121. - ¹⁷⁶⁾ *Arbeid*, blz. 43, 44. - ¹⁷⁷⁾ *De Dag*, blz. 123 e.v. - ¹⁷⁸⁾ a. w., blz. 127.

ook heel het persoonlijk leven des mensen onder de wetten en ordinantiën Gods staat. Het is in den wortel even humanistisch als liberalisme en communisme zijn. En daarom verwerpelijk.

Wanneer BANNING de grondtrekken van deze mensleer van het personalisme wil aangeven, grenst hij het voornamelijk af tegen de naturalistische mensbeschouwing, welke dit boven-natuurlijke, persoonlijke leven des mensen niet wil erkennen¹⁷⁹). Het naturalisme is deterministisch; het kent alleen de natuurwetmatigheid en de wet van oorzaak en gevolg. Het personalisme is in-deterministisch: het kent de vrijheid als wezenskenmerk des mensen, n.l. vrijheid van het persoonlijk leven¹⁸⁰).

Het naturalisme is intellectualistisch¹⁸¹): het meent, dat heel het leven kenbaar is voor het ontledend menselijk verstand, omdat immers alles aan de natuurwetmatigheid is onderworpen. Het personalisme daarentegen is voluntaristisch¹⁸²). Het hogere menselijk leven is vrij, en rust niet in het verstandelijk kennen, doch in het onbepaalbare wilsleven van den mens. Geestesleven is wilsleven. En vooral het hogere geestesleven, dat van de religie en de existentie, waar godsdienst en wijsbegeerte zich mede inlaten, is aan geen wet gebonden dan enkel aan die van den vrijen wil. Die intellectueel niet is te vatten, omdat de wil dan immers van te voren beheersbaar en berekenbaar ware, en *dus* geen vrije wil. In deze irrationalistische verheerlijking van het wilsleven, dat onbeheersbaar en wetteloos is, stemt BANNING in met den geest van zijn tijd. Maar daarmede allermint met het christelijk geloof.

Het naturalisme is voorts monistisch. D. w. z.: het wil wereld en mens onder één noemer brengen: den noemer van het wetmatig natuurlijk leven. Daarentegen is het personalisme dualistisch¹⁸³): het onderscheidt scherp de beide werkelijkheidsgebieden van het menselijk leven: het gebied, dat onder de wet staat: het natuurlijke en lagere leven, en het gebied, dat er boven staat: het persoonlijke leven des geestes, dat normatief is voor het lagere.

Men onderscheide dit dualisme toch van het dualisme van het christelijk geloof, waarin ook geen monisme, maar een dualisme wordt beleden. Doch hoe! De vergoddelijking van het persoonlijk en geestesleven des mensen wordt door deze belijdenis radicaal afgesneden. De grenslijn loopt niet horizontaal dwars door den mens heen, maar zij loopt tussen den mens en heel de schepping enerzijds en den souverainen drieënigen God anderzijds.

¹⁷⁹) a. w., blz. 67 e.v. - ¹⁸⁰) a. w., blz. 55. - ¹⁸¹) a. w., blz. 23. - ¹⁸²) a. w., blz. 23, 24. - ¹⁸³) a. w., blz. 23, 24.

Men zie toch, welk een fundamenteel verschil hierdoor ontstaat. Voor BANNING is het persoonlijk leven uit het „hart” als zodanig reeds normatief en goed. Omdat het persoonlijk leven is ¹⁸⁴). Voor den Schriftgelovige staat het nog steeds zo, dat alle leven persoonlijk, uit het hart is. Maar juist uit het hart komen voort al de zonden des mensen. En heel niet uit de lagere natuur! Dit Schriftgeloof weet van een reformatie en wedergeboorte van het zondige mensenhart, ook van het allerdiepste. Hoe dieper, hoe zondiger zelfs! Zo voert het geen pleidooi voor het geestesleven, voor persoonlijk existentieel en godsdienstig leven als zodanig, maar het strijdt tegen het verzondigde geestesleven in wetenschap, wijsbegeerte, moraal en kunst en vooral tegen het verzondigde en verdorven religieuze leven „uit het hart” des mensen, en het bidt en werkt om de reformatie van persoon, geest en hart! Tot de gehoorzaamheid aan de wet Gods, en uit de slavernij der zonde!

En tenslotte: het naturalisme is kosmisch, het personalisme anthropologisch. Het eerste verstaat den mens uit de hem omringende natuur, het tweede wil ook de natuur uit den mens verklaren. N.l. van zijn geest en persoon-zijn uit ¹⁸⁵).

Deze tegenstelling kent het Calvinisme als zodanig niet. Omdat het het òf/òf hiervan niet aanvaardt. Het wil de natuur niet uit den mens, den mens niet uit de lagere natuur verklaren. Maar het wil wél natuur èn mens uit de openbaring Gods verklaren.

BANNING's personalisme is een neo-modernistische vorm van de ouderwetse natuurlijke theologie. God en natuur worden uit den mens verklaard! Daartoe is geen eigen Woord-openbaring van Godswege noodzakelijk. BANNING accepteert dan ook uit de Heilige Schrift slechts datgene, wat hij kan invoegen in zijn mensbeschouwing. Hem overkomt, wat menig (ook orthodox) predikant overkomt: zij oordelen, dat de Schrift „terecht” leert... Daarmede de openbaring Gods metende aan een maatstaf van buiten en boven de Schrift.

Het laatste woord is bij BANNING immer gegeven aan: „diepere ervaring van dieper-levende persoonlijkheden”, d. i. aan den mens.

Voor den Christen is dit indeterminisme, voluntarisme, dualisme en anthropologisme even onaanvaardbaar als het bestreden determinisme, intellectualisme, monisme en naturalisme (kosmisme). En dies dit personalisme. Deze wereld- en mensbeschouwing. Die de belijdenis van de soevereiniteit Gods inruilt voor die van het primaat van den geest ¹⁸⁶).

¹⁸⁴) a. w., blz. 23. - ¹⁸⁵) a. w., blz. 22-24. - ¹⁸⁶) a. w., blz. 23.

De roeping.

Naar de visie van BANNING is het de roeping van enkeling en gemeenschap, dat het lagere leven van mens en samenleving het terrein wordt, waarop het hogere leven der persoonlijkheid en hogere gemeenschap zijn stempel indrukt. Dit lagere leven heeft zich te onderwerpen tot dienstbaarheid aan het hogere.

Dit is de grondwet van het menselijk leven. Het persoonlijk leven behoort tot heerschappij te komen, want in dit persoonlijk leven manifesteert zich de zin van het bestaan¹⁸⁷⁾.

Gebeurt dit niet of onvoldoende, dan ontstaat het droeve verschijnsel der normloosheid en ontpersoonlijking. Het lagere leven sluit zich dan af voor de heerschappij van het hogere; het wil dan niet dienstbaar zijn, maar het zoekt en dient zichzelf.

Een voorbeeld hiervan is in het persoonlijke leven de normloosheid van het sexuele leven en de verwildering op dat gebied¹⁸⁸⁾. In het gemeenschapsleven op het terrein van het sociaal-economische de liberale kapitalistische structuur der maatschappij, die wordt beheerst door het demonische winstmotief¹⁸⁹⁾: het kapitaal, de onpersoonlijke grootmacht, overheerst den arbeid en den persoon in den arbeider¹⁹⁰⁾, bovendien is niet het geestelijk welzijn, doch de welvaart, van enkeling dan wel van het grootst mogelijk aantal mensen, enig richtsnoer voor beleid¹⁹¹⁾. In het staatkundig leven: de doelverbondenheid van het staatkundig samenleven stelt zich niet beschikbaar voor de verwerkelijking van een zedelijke rechtsorde¹⁹²⁾, die dienstbaar is aan de ontplooiing van het persoonlijkheidsleven¹⁹³⁾, maar in de totalitaire staten wordt de mens als een kuddedier, een ontpersoonlijkt individu, een massamens, ondergeschikt gemaakt aan het machtsstreven der overheersers¹⁹⁴⁾, in de liberale staten wordt (en werd) de democratie uitgehold, omdat zij ondergeschikt werd gemaakt aan het sociaal-economisch streven van het kapitalisme: ook hier de ontpersoonlijking van den mens, de normloosheid van de macht¹⁹⁵⁾.

Tegen deze geweldenarijen in het beneden-persoonlijke leven, dat zich tyranniek verzet tegen de zaligmakende heerschappij des geestes en van het persoonlijk leven, heeft de personalist den strijd aan te binden. Hij is echter niet klaar, wanneer hij tyrannie, kapitalisme, eudaemonisme en sexualistische moraal heeft ontwapend. Hij moet ook positief zich geven aan de verwerkelij-

¹⁸⁷⁾ a. w., blz. 55. - ¹⁸⁸⁾ *Arbeid*, blz. 76. - ¹⁸⁹⁾ a. w., blz. 12, 13. - ¹⁹⁰⁾ a. w., blz. 16. - ¹⁹¹⁾ a. w., blz. 13. - ¹⁹²⁾ *Ev. Boodsch.*, blz. 176, 177. - ¹⁹³⁾ *De Dag*, blz. 75, 13. - ¹⁹⁴⁾ *Arbeid*, blz. 7, 8. - ¹⁹⁵⁾ *De Dag*, blz. 119.

king van de daadwerkelijke heerschappij des geestes en van het persoonlijk gemeenschapsleven over het lagere leven. O. a. over den staat en den arbeid ¹⁹⁶).

Deze strijd is de strijd der dienende liefde ¹⁹⁷). Vóór de vrijmaking van het persoonlijk leven door middel van de onderwerping van het natuurlijke leven, de zedelijke vormgeving aan staat en maatschappij.

Ieder personalist weet zich verantwoordelijk voor dezen strijd. Het personalisme is heel niet beschouwelijk. Het is activistisch in hart en nieren ¹⁹⁸). Het wil revolutionnair alle maatschappelijke en staatkundige ordeningen, welke niet dienstbaar kunnen worden gemaakt aan de vredesheerschappij van geest en persoon-in-gemeenschap, omverwerpen. De vraag, of deze revolutie alleen langs legalen weg mag worden voltrokken, wordt door BANNING niet besproken. Het staatkundige gezagsvraagstuk wordt zo goed als niet aangesneden.

De ideologie van het personalisme bekommert zich hierom ook weinig. Zij kan ongetwijfeld beide wegen bewandelen. Eén is het doel: de vestiging van een maatschappelijke en staatkundige orde, welke is afgestemd op de bergrede(!) en (of) op het personalistisch idealisme. De vestiging van een personalistische nationale en wereld-broederschap ¹⁹⁹).

De tragiek.

Heel anders dan de rationalistische en romantische geesten uit de achttiende en vroeg-negentiende eeuw is BANNING er diep van overtuigd, dat deze strijd den inzet van heel de persoonlijkheid en van heel het leven vraagt. De personalistische heilsorde, die hij wil vestigen, stelt hij gaarne identiek met het Koninkrijk Gods, dat Christus predikte en bracht. Maar vooral beroept hij zich gaarne op het kruis van den Christus. Dat kruis leert ons de tragiek in den strijd van God voor de vestiging van een personalistische heilsorde. God blijkt, ter wille van en in dezen strijd, lijdende liefde te zijn. Ook Christus zelf tekende ons met Zijn sterven voor, hoe de strijders voor deze heilsorde moeten rekenen op een tragischen afloop, en hoe zij bereid moeten zijn tot het offer der dienende liefde. De weerstanden van den natuurlijken mens tegen de vestiging van zulk een personalistisch geleide economie en staat zijn wel zo groot, de demonie van het materialistische en natura-

¹⁹⁶) a. w., blz. 117 e.v. - ¹⁹⁷) a. w., blz. 164; cf. de verwerping van den neutralen staat: a. w., blz. 131, 132. - ¹⁹⁸) cf. G. H. LOWTHER, o. a. - ¹⁹⁹) *Ev. Boodsch.*, blz. 63, 178; *De Dag*, blz. 144, 145.

listische leven zo gevaarlijk, dat zij, die den goeden strijd strijden voor de overheersing van de wet van het persoonlijk leven, op offer, zelfverloochening, kruis en lijden moeten rekenen. De tragiek is volgens BANNING een essentieel kenmerk voor het personalistische leven in deze bedeling²⁰⁰). Maar wie zich geroepen, verantwoordelijk weet voor het rijk der geestelijke waarden, aanvaardt deze tragiek. De roeping tot vrijheid, d. i. tot heerschappij van het persoonlijke leven, wordt naar innerlijke wet betaald met lijden²⁰¹). Trouwens niet alleen door de weerstanden van buiten. Ook door de onmacht van binnen. De personalist weet van eigen zwakheid en zondeval, van ontrouw en verraad²⁰²). BANNING slaat hier diepe tonen aan. Hij weet ook van vergeving en verzoeking na boete en berouw in stille uren. Alle dieper levenden van alle eeuwen kennen deze ervaringen. Voorop de profeten van Israël²⁰³). In dezen dikwijls tragischen strijd vindt de persoonlijk levende enkeling dikwijls de normloze massa tegenover zich. Maar zijn verantwoordelijkheidsbesef voor gerechtigheid en liefde op aarde verlaat hem niet²⁰⁴).

Aan het lot weet hij louterende krachten tot zelfvernieuwing te ontworstelen. De tegenstand staalt en reinigt²⁰⁵).

Dit tragisch levensbesef is in BANNING's denken een onmisbaar element. Hij is ook hierin kind van zijn tijd. Met de existentialisten van onzen tijd kent hij allerminst alleen een optimistisch geloof in gemakkelijke overwinningen. Liever schildert hij den donkeren achtergrond van den strijd voor waarheid, gerechtigheid en liefde.

Naar onze overtuiging wreekt zich hier BANNING's ongelooft in de eschatologische prediking der Schrift. Hij heeft met het geloof aan een hiernamaals afgerekend. Van een opstanding des vleses wil hij evenmin weten als van de lichamelijke verrijzenis van Christus. Het geloof in Gods gave van een nieuwen hemel en een nieuwe aarde kent hij niet. BANNING is principieel „diesseitig”. Dat hij door deze horizontsverenging zich niet meer aan een tragisch levensbesef heeft kunnen ontworstelen, bevreedt dan niet meer. Maar ook zal het niet bevreedden, dat een Schriftgelovige, die bij het uitzicht van de „voleinding der wereld” leeft, hem niet in dit tragisch levensbesef mag of kan volgen. Zijn geloof overwint de wereld, in de blijdschap van Christus.

²⁰⁰) b.v. *De Dag*, blz. 25, 55. - ²⁰¹) a.w., blz. 55. - ²⁰²) a.w., blz. 55. - ²⁰³) *De Ev. Boodschap*, blz. 49; *De Dag*, blz. 60, 61. - ²⁰⁴) *De Dag*, blz. 61. - ²⁰⁵) *De Ev. Boodschap*, blz. 116.

De dualiteit.

Vóór wij nu verder den schrijver in de rede vallen met de opmerking, dat deze personalistische poging het sociaal-economisch en staatkundig leven te onderwerpen aan de wetten van een „hogere orde” alleen maar ongelukken kan maken, omdat zij in strijd is met de ordeningen Gods voor alle leven en de souvereiniteit in eigen kring voor alle levensgebieden, en vóór wij verder opmerken, dat dit experiment uit *moet* lopen op een nieuwe en nog vreselijker chaos van personalistische experimenten dan wel op een vernieuwde tyrannie van personalistische dictatoren — BANNING's sociaal-economisch program mondt tenslotte uit in een sterke staatsinmenging in het bedrijfsleven, toch ongeveer het tegendeel van persoonlijke vrijmaking en persoonlijk gemeenschapsleven! —, horen wij hem reeds zelf opmerken, dat dit ideaal, waarvoor de personalist strijdt, onbereikbaar is ²⁰⁶).

Onbereikbaar acht hij inmiddels niet een personalistische democratie. D. w. z. een democratie, waardoor de gemeenschap wordt opgebouwd op onderlinge verantwoordelijkheid voor de gerechtigheid en de naastenliefde ²⁰⁷).

Hoe BANNING zich dit voorstelt tegelijkertijd met de klacht over de normloosheid van den massa-mens, die juist voor deze verantwoordelijkheid niet open staat, is een raadsel.

Toch ziet hij wel elders een onoverwinbaren weerstand voor de doorvoering van zijn ideaal. Hij schrijft: „Van de inhoud der zedelijke normen hangt direct het karakter der rechtsorde af. Wie echter meent, dat in het arbeidsproces principieel de weerstanden tegen den Christelijken geest kunnen worden overwonnen, vergist zich; men blijft hier principieel in gebrokenheid (het is, als horen we hier STUFKENS, die zelfs van een dubbelgebroken werkelijkheid spreekt; Z.) en spanning en doet beter niet van „Christelijk arbeidsproces” te spreken; wij komen hier niet verder dan tot de erkenning, dat de verhoudingen in het arbeidsproces mede door christelijke normen bepaald behoren te worden. Hetzelfde geldt voor politiek en staat” ²⁰⁸).

Hier roept het personalisme zichzelf een halt toe. Het weet zich geremd door een objectieve tragiek, gelegen in de natuur van het sociaal-economische en politieke gebied. Dit terrein laat zich als zodanig, ook ongeacht den zondigen weerstand en zelfs bij medewerking van alle mensen, niet restloos vormen door zijn hogere wet. Er is hier een principiële kloof tussen het hogere persoonlijk-

²⁰⁶) a. w., blz. 177. - ²⁰⁷) a. w., blz. 119. - ²⁰⁸) a. w., blz. 177.

heids- en gemeenschapsleven en de lagere samenleving. In het leven van den enkeling, ook in dat van het gezin, zal het misschien nog gaan. Maar op het bredere terrein stellig niet. Wij leven in een principieel gebroken wereld, en in onoplosbare spanningen. Deze objectieve tragiek hangt opnieuw samen met BANNING's wereldbeschouwing. De kloof tussen natuur en geest is onoverbrugbaar! Reeds openbaarde zich deze overtuiging in zijn uitspraak, dat Gods voorzienigheid in de natuur een grens vindt. Gods voorzienigheid gaat even ver en diep als het persoonlijk leven des mensen. Maar de natuur biedt ook voor God onoverkomelijke weerstanden. Het „lot” is een eigenzinnige macht tegenover God ²⁰⁹). Dit lot laat zich niet ordenen, ook niet door God. Het gaat zijn eigen gang. God kan wel geven in genade, dat een mens aan zijn lot loutering en verdieping weet te ontworstelen; den innerlijken mens weet Hij te leiden; zelfs kan het lot dusdoende enigszins door den mens worden gewend. Maar beheersen kunnen God noch mens het. Wie er omkomen bij een natuurramp is iets, dat buiten Gods bestel omgaat.

Griekse traditie wint het hier van de Bijbelse leer van schepping en providentie. Indien de Godsregering beperkt is, en God zelf in Zijn strijd voor gerechtigheid en liefde lijdende liefde wordt, hoe zou dan den mens een beter lot beschoren zijn? Gods souvereiniteit gaat niet over al het geschapene. Ook die des mensen dus niet. Wij blijven in een principieel gebroken wereld. Ook de natuur des mensen is een onneembare burcht.

Matiging, verzachting en bovenbouw zijn mogelijk. Maar *ontsluiting* is uitgesloten. Er is niet alleen een subjectieve, er blijft ook een objectieve tragiek. De kerstening of liever de humanisering des levens is beperkt.

Zo blijft er een afgrond tussen normatieve geesteswerkelijkheid, het rijk der ideeën en der waarden, en natuurwetmatigheid. En de Stoïsche levenswijsheid is de hoogste en de diepste: die van den tot innerlijke wijsheid gelouterden mens, die voor alles God dank weet, ook voor de smart en de wanhoop ²¹⁰). Temidden van de tragiek.

Hoe geheel anders is toon en grondstemming der Schrift: „De Here regeert, de aarde verheuge zich, dat vele eilanden zich verblijden. Gij liefhebbers des Heren, haat het kwade; Hij bewaart de zielen Zijner gunstgenoten, Hij redt hen uit der goddelozen hand. Vrolijkheid is gezaaid voor de oprechten van hart” (Psalm 97 : 1, 10, 11).

²⁰⁹) a. w., blz. 112 e.v. - ²¹⁰) a. w., blz. 178.

Slot.

Op gevaar van eclecticisme af, wil ik niet nalaten, het „goede” in dit personalisme naar voren te halen. Daaronder reken ik in de eerste plaats al de reminiscenties aan het christelijk geloof. Ook de wil, zich aan de Schrift te oriënteren. Al is BANNING hier nog wel heel ver van een waarlijk eerbiedig luisteren verwijderd.

Maar verder toch vooral het volgende: Niet de weg, dien BANNING bewandelt, nog minder het geloof, dat hij aanhangt, maar wel de bewogenheid over de normloosheid van onzen tijd en het verantwoordelijkheidsbesef voor het wel en wee van den naaste in kleiner en groter verband, stemt tot jaloersheid, prikkelt tot navelgong. Met minder kunnen wij niet toe. Wij mogen den nood der wereld anders zien dan BANNING dien ziet en tekent, dit neemt niet weg, dat niemand na lezing van zijn geschriften niet diep overtuigd is van den nood van onzen tijd, inzonderheid bij den massa-mens. Wie een woord wil spreken naast en tegen BANNING, zal zich eerst eens grondig moeten afvragen, of hem het lot van zijn naaste wel zo innig ter harte gaat. Zo dit niet het geval is, zwijge hij liever.

Dankbaar mogen wij ook constateren het vele, dat BANNING met ons afwijst. Communisme en nationaal-socialisme, totalitaire staat en liberale democratie, arbeidsslavernij en zinnelijke genotzucht, dictatuur van het winstbejag en aanbidding van den machtsstaat, a-religieuze levenshouding en barbarisme, onverantwoordelijke zelfgenoegzame kleinburgerlijkheid en groeps-egoïsme, en zoveel meer.

Ook dienen wij er ons wel van bewust te zijn, dat wij er met een afwijzing van BANNING's kijk en ideaal en richting van arbeiden niet zijn. Hoe dan wel? Wat kunnen wij doen? Wat moeten wij doen? Waartoe zijn wij zelf in staat? Negativisme is een kwaad ding. Maar practisch christendom is nu, als altijd, de roeping van ons allen. Persoonlijk en als staatkundige partij. Op staatkundig en op sociaal-economisch terrein. En waar niet?

LITTERATUUR.

W. BANNING, *Goed en Kwaad naar Chr. Besef*, v. Gorcum en Co., Assen, 1942, 3e dr. — id. *De Evang. Boodschap*, v. Gorcum, Assen, 1946. — id. *De Dag van Morgen*. Schets van een Personalistisch Socialisme. Ploegsma, Amsterdam, 1946. — id. *Het Vraagstuk van de Arbeid*. „Vrij Nederland”, Amsterdam, 1946. — id. *Evangelie en Klassenstrijd*. Daamen's Uitg.-Mij, Den Haag, 1946. — id. *Een Nieuwe Confrontatie*, in „Wending”, Mei 1947. — id. *Het Humanistisch Verbond in Nederland*, in „Wending”, Juni 1947. — ALEX MILLER, *De Chr. Beteekenis van Karl Marx*, in „De Volkspaedagogische Bibliotheek”, no. 4, 1946. — G. H. LOWTHER, *Personalisme*, in: „Internationale Echo”, Febr. 1947, Norgerby House, Baker Street, London.

VRAAG EN ANTWOORD

1. VRAAG:

Kunt ge mij, in verband met betogen over de betekenis van de „de facto erkenning” der Repoeblik Indonesia een samenvatting geven van de rede, die Prof. ANEMA bij de behandeling der Abessijnse kwestie heeft gehouden over het onderscheid tussen de begrippen „erkenning de jure” en „erkenning de facto”?

ANTWOORD:

De heer VORRINK interpelleerde in de vergadering der Eerste Kamer van 11 Januari 1938 den Minister van Buitenlandse Zaken, den heer PATIJN, naar aanleiding van hetgeen was bekend geworden omtrent stappen der Nederlandse Regering bij de Oslo-staten met betrekking tot de mogelijkheid te voldoen aan den eis der Italiaanse Regering, dat te benoemen gezanten zouden worden geaccrediteerd bij den „Koning van Italië en Keizer van Ethiopië”.

In den loop van zijn betoog merkte hij op, dat bij hem geen bezwaren bestonden tegen daden, waaruit de aanvaarding van den feitelijken toestand bleek, b.v. als Engeland en Frankrijk hun gezantschappen te Addis-Abeba vervingen door consulaten-generaal of wanneer de Nederlandse Regering zich tot de Italiaanse wendde, wanneer zij een in Abessynië in moeilijkheden geraakten Nederlander wilde bijstaan. (Intussen zou men geneigd zijn, zich af te vragen, of die beide voorbeelden wel gelijksoortig zijn! K. G.) Maar wel maakte spr. bezwaar tegen de in de toekenning van (waarmede blijkbaar werd bedoeld: het aanspreken met; K. G.) den titel „Keizer van Ethiopië” gelegen erkenning de jure. „Als het onderscheid tussen een de facto- en de jure-erkenning uitsluitend gelegen is in een verschillende opvatting omtrent de stabiliteit van den nieuwen toestand, dan moet toch de toekenning van een titel beschouwd worden als een erkenning van de stabiliteit en dus als een erkenning de jure. Daarmee verklaart men, dat wat misschien in zijn oorsprong onrechtmatig was, thans als recht moet worden erkend. Men kan een feitelijken toestand niet loochenen zoals die zich met of zonder zijn instemming op een bepaald oogenblik voordoet. De toekenning van een titel betekent het sanctionneren, het als rechtmatig verklaren van een toestand. Het betekent een erkenning de jure. En het is daartegen, dat het rechtsgevoel van zeer velen in binnen- en buitenland in verzet is gekomen.”

Minister PATIJN citeerde o. m. den Zweedsen (sociaal-demokratischen) minister SANDLER, die verklaard had, dat nu iedere georganiseerde tegenstand in Abessynië was gebroken en elke verandering in den daar tot

stand gekomen toestand — tenzij een algemene katastrofe diepgaande wijzigingen in de bestaande staten-structuur zou brengen (! K. G.) — uitgesloten, Abessynië had opgehouden een staat te zijn en dus niet meer bezat de vereisten voor het lidmaatschap van den Volkenbond. Een overeenkomstige verklaring was te vinden in het s.d. blad „Vooruit” van 9 Augustus 1937.

In het verloop van zijn rede betoogde Minister PATIJN, dat het gebruiken van den titel geen erkenning de jure inhield. Drie vorsten noemden zich op een gegeven moment koning van Jeruzalem, altijd is door ons erkend de Koning van Spanje, die zich tevens hertog van Brabant en Koning van Oost- en West-Indië noemde, Engeland heeft er nooit aanstoot aan genomen, dat de Koning van Italië zich ook koning van Cyprus noemde, en de Koning van Portugal noemde zich ook *Seigneur de la conquête, la navigation et du commerce d’Ethiopie*. (De Minister had er nog bij kunnen voegen, dat de Koningen van Engeland zich van omstreeks Crécy af tot den vrede van Amiens ook koning van Frankrijk hebben genoemd! K. G.) Een erkenning de jure ligt in het gebruiken van zulke titels geenszins.

Echter wilde de Nederlandse Regering voor het onderhavige geval de erkenning van den titel geenszins alleen zó opvatten, dat er een gezant zou komen met een geloofsbrief, waarin de titel stond. Het was de bedoeling de erkenning te beschouwen als een erkenning van de heerschappij van Italië over Abessynië.

Omtrent het onderscheid tussen erkenning de facto en de jure merkte de Minister het volgende op: „Dat is een onderscheid, dat niet alleen wij maken, maar dat internationaal al sedert langen tijd wordt gemaakt. Het verschil zit in de eigenschap, die de spreker zelf heeft genoemd, nl. in de stabiliteit. Ik geef toe, dat ik het verschil ook niet zo reusachtig groot vind. Noch de ene, noch de andere erkenning houdt echter in een zedelijke waardering. Het is niet anders dan de erkenning van een feit. Maar een erkenning de facto laat in het midden, of die heerschappij van duurzamen aard zal zijn, terwijl een erkenning de jure wordt geacht in te sluiten de stabiliteit. Practisch zou het dit verschil maken, dat, stel het geval, dat door een algemenen opstand van het Abessijnse volk de Italiaanse overheersing zou worden verdreven, dan den da gdaarna ook onze erkenning zou eindigen, terwijl bij een erkenning de jure deze nog zou doorgaan, totdat wij opnieuw ons standpunt hadden bepaald.”

De bedoeling nu der Nederlandse Regering was geen andere dan uitsluitend te erkennen den toestand, die momenteel in Abessynië bestond. Geenszins was daarin gelegen een goedkeuring der wijze van totstandkoming van dien toestand.

De Minister betoogde verder, dat van strijd met de Christelijke beginselen geen sprake was. Alsmede, dat de weigering der erkenning van de Russische Regering met de onderhavige aangelegenheid in verschillende opzichten onvergelykbaar was.

Nadat de interpellant nog weer het woord had gevoerd, gaf Prof. ANEMA een uiteenzetting, die door de na hem komende sprekers algemeen als zeer belangrijk en helder werd beschouwd. Voor wat het hoofdpunt betreft kan zij worden samengevat als volgt.

De Regering overweegt een gezant te zenden naar den Koning van Italië, Keizer van Ethiopië. Zij is van oordeel, dat die daad enkel betekent de erkenning van het voldongen feit der annexatie en dat die daad niet insluit, althans niet behoeft in te sluiten, erkenning van de souvereiniteit van den Italiaansen Koning over Abessynië. (De heer VAN VESSEM bleek later in het debat een andere opvatting toegedaan. Z. i. bedoelde de Regering niet de Italiaanse bezetting van Abessynië te erkennen — welke z. i. niet erkend behoefde te worden, daar de internationale bepalingen van het oorlogsrecht hierin reeds voorzagen — maar wel degelijk de Italiaanse souvereiniteit over dat land. De Minister verklaarde in zijn laatste redevoering bij deze interpellatie, dat erkenning van den titel naar internationale opvatting geen erkenning der souvereiniteit behoefde in te sluiten, al vond hij persoonlijk het onderscheid wel wat spitsvondig. Maar even te voren had hij gesproken over de erkenning, „dat op het ogenblik de Italiaanse souvereiniteit bestaat in Abessynië”, en in de vergadering van 2 Maart 1938, bij de behandeling zijner begroting voor 1938, sprak hij over een „uitspraak — der commissie voor de geloofsbrieven der Assemblée van den Volkenbond — ten nadele van de Italiaanse souvereiniteit in Abessynië”. Ook daar maakte de Minister het uitdrukkelijke onderscheid tussen erkenning de facto van het gezag van Italië in Abessynië en erkenning de jure. Hij en anderen waren niet heel zuiver in hun onderscheidingen! Daartegen waarschuwde juist Prof. ANEMA in zijn rede. Deze vervolgde n.l.:)

Men were het onderscheid tussen erkenning de facto en erkenning de jure uit het debat. Die uitdrukkingen wekken niets dan misverstand, gelijk reeds is gebleken. Inderdaad is juist, gelijk de Minister zeide, dat erkenning *de facto* is een *voorlopige* erkenning en erkenning *de jure* is een *definitieve* en onherroepelijke erkenning. Met *rechtserkenning*, goedkeuring van wat is voorafgegaan heeft het onderscheid tussen erkenning de facto of de jure *niets* te maken.

Daarom is er ten aanzien van Abessynië geen enkele reden voor erkenning de facto. Want de toestand — de Italiaanse heerschappij — is daar volkomen geconsolideerd. Wanneer wij dus tot enige erkenning overgaan, kan dat nooit anders zijn dan een de jure erkenning, dat is een definitieve erkenning. Maar dat zegt allemaal niets over de vraag, wat die erkenning zelf inhoudt. Dàt is de vraag, waarop het aankomt.

Ook zij is op zichzelf eenvoudig. Erkenning betekent niets anders dan dat men een staat wenst te beschouwen en te behandelen als regelmatig lid van de statengemeenschap en dat men mitsdien bereid is met dien staat regelmatige betrekkingen aan te knopen en te onderhouden. Men erkent, dat Italië thans mede omvat Ethiopië, dat de Souverein van Italië thans tevens is Souverein van Ethiopië en dat men ook in die kwaliteit regelmatige betrekkingen wil onderhouden.

Daarmede wordt al weer niet beslist over de wettigheid der annexatie. De bestaande verhoudingen worden erkend, zonder op haar ontstaan te letten.

De moeilijkheid komt pas, als men gaat vragen of men door erkenning van den bestaanden toestand niet tevens een oordeel uitspreekt over de rechtmatigheid van het totstandkomen daarvan. Tot voor 20 jaar was hier geen moeilijkheid. Het positieve volkenrecht erkende onderwerping

van een staat met daarop volgende verklaring van annexatie als een volkomen wettige wijze van verkrijging van grondgebied. Een derde staat kon zulk een annexatie wel betwisten, maar nooit op grond van haar beweerde onrechtmatigheid. Hij weigerde de erkenning alleen, als hij eigen belangen of rechten gekrenkt achtte. En erkende hij wel, dan hield dat geen oordeel in over de wettigheid der annexatie, want die stond ook zonder dat volkenrechtelijk vast.

Ten onrechte spreekt de Minister over erkenning van een feit en niet van een recht. Men erkent altijd een recht. Geen mens met gezonde zinnen kan een feit ontkennen. Men erkent het bestaan van normale rechtsverhoudingen, in casu het bestaande wettige gezag van Italië over Abessynië, maar geenszins het *wettig ontstaan* der ontstane rechtsverhouding.

Maar... de gehele leer der erkenning is in de laatste 20 jaar gewijzigd.

Door de STIMSON-verklaring van 7 Januari 1932, door de resolutie van de vergadering van den Volkenbond van 11 Maart 1932, door het inter-Amerikaanse tractaat van 10 October 1933, door een eigenaardig stel van ten dele rechtsbepalingen, ten dele morele bepalingen, berustend op het Volkenbondsverdrag, het KELLOGG-pact en laatstbedoeld tractaat, heeft men zich verbonden gewelddadige annexatie niet langer te erkennen als rechtmatige wijze van gebiedsverkrijging.

Kon naar de oude opvatting erkenning nooit iets te maken hebben met de wijze van totstandkoming der gebiedsverkrijging, volgens de nieuwe is iedere staat, die door een dier normen is gebonden, verplicht niet te erkennen alvorens te hebben onderzocht of de feitelijk bestaande rechtsverhouding ook op wettige wijze is ontstaan. Alleen maar... al deze nieuwe bepalingen geven zelf geen oplossing voor de vraag, wat er moet gebeuren, indien rebus ipsis et factis een toestand ontstaat, waarin die bepalingen niet of moeilijk kunnen worden nageleefd. In strafrecht en burgerlijk recht, op elk rechtsgebied kan een ogenblik komen en kunnen omstandigheden zich voordoen, dat men met onrecht genoeg moet nemen. Daarvoor is een stel regels nodig. („Onrecht verjaart” had Prof. TELDERS in het no. van „Volkenbond en Vrede” van Januari 1937 geschreven, naar de heer VORRINK even te voren had gememoreerd; K. G.). In het onderhavige geval ontbreken die regels en daarom staan we voor een moeilijkheid, want... wij hebben ons mede verplicht de bovenbedoelde nieuwe bepalingen na te leven.

De feiten en omstandigheden, die zich ten aanzien van Abessynië voordoen, zijn in strijd met de genoemde nieuwere opvattingen tot stand gekomen, maar ze hebben een duurzaam karakter verkregen. Hebben wij nu reeds de vrijheid het geschiede onrecht als niet geschied te beschouwen en een gezant te zenden? De Minister zegt: ja, want de Volkenbond van 1937 is die van 1932 niet meer, alles is veranderd, onze binding is vervallen. Dat gaat spr. te ver. Zijn de wijzigingen inderdaad van dien aard, dat wij ons van onze verplichtingen ontslagen mogen achten? De Minister is wel wat snel met die conclusie. In elk geval zou dan aan de erkenning een reserve moeten worden verbonden, een clause, waarin deugdelijk uitkomt, dat wij niet wensen te oordelen over de ontstaanswijze der annexatie. Zo erkende Engeland in 1930 de,

overigens niet-gewelddadige, annexatie door Noorwegen van Jan Mayen „independently of and with all due reserves in regard to the actual grounds, on which the annexations may be based”¹⁾).

Maar, gezien de moeilijkheden, die voortvloeien uit onze binding aan nieuwe rechts- en morele bepalingen, die voor het onderhavige geval geen oplossing bieden, alsmede het feit, dat de leer der verjaring ons hierbij niet helpen kan, had spr. liever gezien, dat de Regering geen initiatief had genomen. Wij hadden kunnen wachten tot anderen ons voorgingen.

Prof. DE SAVORNIN LOHMAN bleek het geheel met Prof. ANEMA eens, dat erkenning de jure met erkenning der rechtmatigheid niets heeft te maken.

Prof. VAN EMBDEN betoogde, dat er gegronde twijfel is of Italië Abessynië wel beheerst. Dan zou voor erkenning de facto reeds het eerste ingrediënt ontbreken.

Ook deze spreker erkende, dat de onderscheiding erkenning de facto — de jure geen betekenis heeft. Tegen een kleurloos constateren van het Italiaanse bewind in Abessynië had hij geen bezwaar. Bij elk contact constateert men dat bewind en erkent het in feite. Maar erkenning van den titel „Keizer van Ethiopië” houdt een erkenning de jure en een morele goedkeuring in. (Zo komt Prof. VAN EMBDEN dus toch weer terecht bij de opvatting, dat erkenning de jure tevens zou inhouden erkenning van de rechtmatigheid der annexatie! K. G.).

De heer VAN LANSCHOT meende o. m., dat erkenning de jure toch wel een geheel anderen indruk maakt dan erkenning de facto. (Gevoe-lens! Inde lacrimae! K. G.).

De heer VAN VESSEM betoogde o. m., dat het niet ging om erkenning der bezetting, maar om die der souvereiniteit (zie boven).

Minister PATIJN sprak nogmaals uit, dat het verschil tussen erkenning de jure en de facto ook z. i. niet groot is. Het drukt intussen precies uit, wat wij willen uitdrukken. Wij willen niet verder gaan dan erkennen, dat op dit ogenblik de Italiaanse souvereiniteit (sic! K. G.) in Abessynië bestaat. Over de duurzaamheid daarvan spreken wij ons niet uit. Evenmin over haar oorzaak.

Op het betoog, dat het in Abessynië nog lang niet rustig is, merkte hij o. m. op, of wij in Atjeh geen gezag hadden, toen we daar maar één strook beheersten?

De interpellant, de heer VORRINK, sloot de rij met o. a. zich bij Prof. ANEMA aan te sluiten en uit te spreken, dat de nieuwere opvattingen omtrent de erkenning van gewelddadige annexatie ons bonden.

(Handd. Ie Kamer 1937—1938, blz. 71—97).

Intussen komt het mij voor, dat dit belangrijke debat ons voor Indië niet zoveel heeft te zeggen, althans niet met betrekking tot *Nederlands* verhouding tot de Repoebliek Indonesia.

Dit debat handelt immers over de erkenning door *derde* staten van de verovering van Abessynië door Italië, niet over de erkenning daar-

¹⁾ Onafhankelijk van en met alle nodige reserves ten opzichte van de gronden, waarop de annexatie mocht zijn gebaseerd.

van door den Negus zelf. Het geval-Indonesië doet denken aan Spanje, met dien verstande, dat Franco op den duur heel Spanje ging beheersen. En ook het geval-Spanje is voor de verhouding Nederland-Repoeblik dan nog alleen van belang voorzoveel aangaat de al-dan-niet erkenning van het Franco-bewind door de verdreven republikeinse autoriteiten, niet voorzover betreft de erkenning van het Franco-bewind door *derden*.

Ik zou het zó willen formuleren: het gaat niet om volkenrechtelijke erkenning van de Repoeblik door Nederland, maar om staatsrechtelijke erkenning ²⁾.

G.

2. VRAAG:

Onzen gemeenteraad heeft bereikt een voorstel tot deelneming door de gemeente in de N.V. Bouwkas Noord-Nederlandse Gemeenten. Bij onze fractie bestaat twijfel of wij hieraan onze stem kunnen geven. De gemeente komt hier toch eigenlijk op het terrein van den ondernemer. Nu heb ik in particuliere bouwkasen weinig vertrouwen, daarom lacht mij deze zaak wel enigszins toe. De gemeente bouwt ook wel zelf. Maar aan den anderen kant: waar is de grens? En er is toch al zoveel overheidsbemoeiing.

ANTWOORD:

Over het bouwspaarkaswezen is voor enige jaren een voortreffelijk, ook voor „leken” goed leesbaar, proefschrift verschenen van Mr Dr SCHRIJVERS. Men zie verder het in 1945 ter Landsdrukkerij verschenen Rapport aangaande de wenschelijkheid eener verdere ontwikkeling van het bouwkaswezen in Nederland enz.

Het grondprincipe van een bouwspaarkas komt op het volgende neer. Stel 20 personen sparen ieder f 500.— per jaar voor een huis, dat f 10.000.— kost. Als zij ieder op zichzelf sparen, moeten zij ieder 20 jaren sparen vóór zij hun huis kunnen laten bouwen. Voegen zij hun besparingen bijeen en wijzen zij jaarlijks, eventueel door het lot, één hunner aan, die uit het gezamenlijk gespaarde bedrag een huis voor zich mag laten bouwen, dan kan de eerste reeds na één jaar zijn huis laten zetten, dus 19 jaar eerder dan anders voor hem het geval zou zijn geweest, de tweede na 2 jaar, dus 18 jaar eerder enz. Alleen de laatste, die na 20 jaar aan bod komt, heeft geen voordeel.

Nu zijn deze kassen meestal open, d.w.z. zij nemen steeds nieuwe deelnemers aan. Daardoor wordt dus de wachttijd van alle vroegere deelnemers verkort.

Het gedeelte, dat een deelnemer nog moet sparen na het tijdstip waarop hem zijn bouwkapitaal wordt verstrekt, zal hem meestal onder hypothecair verband op het te bouwen huis worden geleend. Soms is het crediet renteloos.

²⁾ Dit advies werd geschreven nog vóór de politieke actie, dus ook vóór de behandeling der Indonesische kwestie in den Veiligheidsraad.

Boven de spaarbijdrage wordt een zekere bijdrage in de kosten ge-heven.

Soms wordt toegestaan onverplicht versterkt te sparen, waartegenover zulk een deelnemer dan recht verkrijgt op een verkorten wachtermijn. Verder wordt soms rente bijgeschreven op het door een deelnemer gespaarde kapitaal, zolang hem nog geen bouwcrediet is verschaft.

Sommige bouwspaarkassen trekken ook gelden aan van derden, die dus niet aan het bouwsparen deelnemen, maar hun geld tegen rente in de bouwkas beleggen. Voor hen is deze dus een soort spaarbank.

Uit het voorgaande volgt, dat een goede werking van een bouwspaar-kas alleen wordt verkregen bij voortdurende toetreding van nieuwe spaarders. Het werkgebied van een bouwspaarkas mag dus niet te klein zijn.

Wat het nut betreft wordt door deskundigen beweerd, dat hij, die over enig kapitaal beschikt, in het algemeen door deelneming in een bouwkas niet voordeliger uit is dan wanneer hij een huis zet uit eigen middelen, aangevuld met een op gewone wijze verkregen hypotheccair crediet.

In de mogelijkheid van versterkt sparen met als beloning een korteren wachttijd kunnen, volgens deskundigen, onbillijkheden zitten ten aanzien van de andere spaarders, terwijl ook de mogelijkheid van rente-bijbeschrijving op het gespaarde volgens hen tot bezwaren aanleiding kan geven, evenals het fungeren als spaarbank.

In Engeland had het bouwsparen reeds voor den oorlog een grote vlucht genomen, evenals in Duitsland, waar het nationaal-socialisme er evenwel niet bijzonder gunstig tegenover stond en het door belemmerende maatregelen nogal is tegengegaan. Hier te lande waren na mislukkingen van een aantal minder goed geleide of zelfs zwendelkassen een paar bona fide bouwkasen overgebleven, die bij de bestaande geldruimte tijdens de bezetting zeer goede zaken deden, zelfs zo goede, dat de Ned. Bank het in den zomer van 1943 nodig achtte, verdere acquisitie te verbieden, in afwachting van een nadere regeling der materie. Na den oorlog is bij de Wet Voorlopige Voorzieningen Bouwkassen van 23 November 1946 uitgevaardigd een verbod van het sluiten van nieuwe bouwkas-overeenkomsten en van het verkopen van het bouwkapitaal van reeds gesloten bouwkas-overeenkomsten, tenzij met goedkeuring van de Verzekeringskamer. Ook dit geschiedde in afwachting van een binnen afzienbaren tijd te verwachten wettelijke regeling van het bouwkaswezen.

Op zichzelf blijkt de Regering de overtuiging toegedaan, dat een gezond functionnerend bouwkasbedrijf in belangrijke mate privatim (d. w. z. in de particuliere sfeer) zal kunnen bijdragen tot de voorziening in het huidige woningtekort, nog afgezien van de publieke rol, welke aan dit bedrijf in het kader van den wederopbouw wellicht ware toe te bedelen.

Bij de behandeling in de Tweede Kamer is door den C.H. spreker Mr BEERNINK enige aandacht geschonken aan de den laatsten tijd opgekomen gemeentelijke vormen van bouwsparen o. m. in de Limburgse gemeenten Beesel en Weert en in de Drentse gemeente Westerbork. Hij citeerde hierbij een artikel van Mr A. KLEYN in het „Weekblad voor Gemeentebelangen” van 19 Juli 1946, waarin o. m. het volgende werd medegedeeld:

„In afwachting van de oprichting van den Gewestelijken Dienst voor Socialen Woningbouw in Drenthe, die, naar reeds direct in het voor-nemen lag, de organisatie van het bouwsparen in publiekrechtelijk ver-band ter hand zou nemen, werd hier een groep bouwspaarders samen-gebracht, in totaal een zestigtal, die zich onderling ten opzichte van elkaar verbonden periodiek een bepaald bedrag te storten op een spaar-bankboekje bij de Boerenleenbank en dit gespaarde tegoed voor den tijd van drie jaar te blokkeren. Van te voren werd gestipuleerd, dat de gelden zouden worden ingebracht bij de door den gewestelijken dienst in het leven te roepen gewestelijke bouwspaarkas. Deze is op het moment in oprichting. Als spaarinstelling werd hier dus eenvoudig een bestaande spaarbank genomen.”

Ik laat nu daar in hoeverre deze vorm van bouwsparen valt onder de Wet van 23 November 1946, welke onder bouwkasovereenkomsten ver-staat „de overeenkomsten om tegen ontvangst van een spaarbijdrage en een bijdrage in de kosten, in welken vorm en onder welken naam ook, op een uit het werkplan der instelling voortvloeiend tijdstip een geldsom (bouwkapitaal) ter beschikking te stellen, welke, voorzover deze het totaal bedrag der gestorte spaarbijdragen overtreft, wordt verstrekt rechtstreeks dan wel niet rechtstreeks in den vorm van een hypothecaire lening.”

De Minister van Binnenlandse Zaken heeft, naar Mr BEERNINK ver-meldde, bij circulaire van 23 Maart 1946 aan de gemeentebesturen mede-gedeeld, dat hij het wenselijk acht, dat een overheidsorgaan, dat het plan zou hebben een publiekrechtelijke bouwkas op te richten, zich met de Verzekeringskamer verstaat, opdat met de eisen, die nu ingevolge de Wet Voorlopige Voorzieningen Bouwkassen zullen worden gesteld, reeds bij voorbaat rekening zou kunnen worden gehouden.

Op deze circulaire is inmiddels gevolgd een circulaire van 13 Decem-ber 1946 aan de gemeentebesturen, luidende als volgt:

„Ten vervolge op mijn rondschrijven van 23 Maart j.l. no. 5086, Af-deling B.B., Bureau Financiën, deel ik U mede, dat ik met mijn ambt-genoten van Openbare Werken en Wederopbouw en van Financiën, als-mede met het Bestuur van de Verzekeringskamer nader overleg heb gepleegd omtrent het ten aanzien van de oprichting van bouwspaar-kassen door gemeenten in te nemen standpunt.

Dit overleg heeft mijn voornoemde ambtgenoten en mij tot de con-clusie geleid, dat het oprichten van bouwspaarkassen door gemeenten in het algemeen geen toejuicing verdient.

Als een der belangrijkste eisen voor een redelijk functionnerend bouw-spaarkaswezen is aan te merken, dat over behoorlijke acquisitie-mogelijk-heden moet kunnen worden beschikt. Het is duidelijk, dat een bouw-spaarkas, welke haar werkterrein vindt op het territoire van één enkele of zeer weinig gemeenten, aan dit vereiste op den duur nimmer zal kunnen voldoen. Dit bezwaar vermindert uiteraard, naarmate het rayon, waarvoor de bouwkas werkt, groter is of wordt.

Op grond van deze overtuiging menen mijn voornoemde ambtgenoten en ik, dat onzerzijds in beginsel geen bezwaren in den weg behoeven te worden gelegd aan de deelneming door gemeenten in publieke bouw-spaarkassen, welke het gebied van één of meer provinciën bestrijken,

te minder wanneer bij deze bouwkasen het streven kenbaar is, uiteindelijk te komen tot stichting van één grote nationale bouwspaarkas.

Uitdrukkelijk wijs ik er op, dat het vorenstaande niet bedoelt, het deelnemen van gemeenten in bestaande of het oprichten van nieuwe bouwspaarkassen aan te moedigen. Ik stel mij op het standpunt, dat de gemeentebesturen daartoe — behoudens de vereiste goedkeuring — zelf in volle vrijheid moeten besluiten.”

De Minister heeft dus alleen op technische gronden bezwaar tegen gemeentelijke bouwkasen. Mr BEERNINK liet zich in de Kamer er niet over uit of hij al dan niet principiële bezwaren had.

Sindsdien is het op Drents initiatief gekomen tot de oprichting van de N.V. Bouwkas Noord-Nederlandse Gemeenten, opgericht op 6 Mei 1947 te Groningen, de kas, waarin thans wordt voorgesteld, dat ook uw gemeente zal gaan deelnemen.

De burgemeester van Beilen, Mr Dr H. J. WIJTEMA, wijdt aan de publieke bouwkas een bijdrage in het „Tijdschrift voor Overheidsadministratie” van 31 Juli j.l. Hij bepleit haar voornamelijk op de volgende gronden: Volkshuisvesting is bij uitstek een gemeentelijke aangelegenheid. De bestaande bouwkasen vinden haar publiek vooral onder de middenstanders (renteniers), op wier behoeften en financiële mogelijkheden zij zijn ingesteld. De arbeiders bereiken zij niet.

Bij deze kleine spaarders speelt ook het element van vertrouwen een grote rol. Er zijn enkele goede particuliere bouwkasen, maar er is ook veel kaf onder het koren. Een publieke bouwkas is altijd vertrouwd.

Er is daarom naast de commerciële bouwkasen plaats voor bouwkasen met vooropgesteld sociaal doel. Bovendien heeft de overheid er in verband met de ontzaglijke bedragen, die in de komende jaren de volkshuisvesting van de publieke kassen zal vergen, groot belang bij het bouwsparen door den heel kleinen man aan te moedigen. Particulier kapitaal treedt daardoor in de plaats van overheidskapitaal.

De publieke bouwkas werkt met een enigszins ander financieringssysteem dan de particuliere kassen. Deze vergoeden geen rente over de spaarbedragen, maar vragen die ook niet over de door haar verstrekte credieten. Zij kunnen dus geen vreemd geld aantrekken, want daarvoor zouden zij zelf wel rente moeten betalen. De publieke bouwkas vergoedt en berekent wel rente, kan dus gemakkelijker vreemd geld aantrekken. Intussen deelt de schrijver mede, dat ook enkele grote particuliere kassen zich schijnen gereed te maken op dit systeem over te gaan. Dit zal trouwens wellicht eerlang wettelijk worden voorgeschreven.

De schrijver behandelt dan verder een tweetal mogelijkheden: het bouwsparen te doen aansluiten bij de bepalingen der Woningwet en/of bij die der Financieringsregeling Woningbouw 1947. Daarbij heeft het systeem der renteverrekenende (publieke) kas voor den bouwspaarder enig voordeel boven het renteloze systeem (der particuliere kassen).

Thans tot mijn advies komende zou ik van mening zijn dat het oprichten van publieke bouwkasen alleen dan zou dienen plaats te vinden wanneer zou blijken, dat de uit de vrije maatschappij opgekomen bouwkasen òf hun taak niet zo vervullen, dat de kleine man, voor wien voornamelijk zij nuttig kunnen zijn, er werkelijk mede is gebaat, òf dat zij

er, door onvoldoende propaganda of anderszins niet in (kunnen) slagen het in aanmerking komende publiek voor de bouwspaargedachte te winnen.

Ik meen, dat tot nog toe niet is bewezen, dat aan deze voorwaarden is voldaan.

Na de moeilijke aanvangsjaren waren reeds vóór den oorlog enige actieve bouwkasen overgebleven. Toen de bouwspaargedachte in den oorlog door de geldruimte een grote aantrekkelijkheid kreeg, wist het publiek den weg tot haar zeer wel te vinden en waren er ook ondernemende lieden genoeg, die iets zagen in het oprichten van een nieuwe kas. Dat op den duur de uitbreiding stil stond en ook nu nog wordt belemmerd, is uitsluitend een gevolg van overheidsmaatregelen.

Er is dus geen voldoende reden voor de onderstelling, dat de particuliere kasen zodra acquisitie weer normaal mogelijk is tekort zouden schieten. In elk geval is het, indien dat wel het geval mocht blijken, alsdan nog vroeg genoeg om het bouwsparen van overheidswege aan te vatten.

De in ons land overgebleven bouwkasen waren in het algemeen bona fide. De wetgever gaat binnenkort een definitieve regeling treffen. Hij kan daardoor waarborgen scheppen, dat het bedrijf bona fide blijft, alsmede, dat het niet ontardt in ongemotiveerde winstmakerij ten koste van groepen „kleine luyden”. Ook uit dien hoofde is er dus m. i. nu nog geen reden voor oprichting van publieke kasen.

Het betoog van Dr WIJTEMA bevat m. i. niets, waardoor dit oordeel behoeft te worden geschokt.

Men wachte eerst even af of de particuliere kasen bij normale acquisitie er niet in zouden slagen den arbeidenden stand aantrekkelijke offertes te doen en zijn vertrouwen te winnen. Tegen niet bona fide kasen en tegen a-sociale winstmakerij wake de wetgever. Zoals de schrijver zelf reeds aangeeft zijn ook grote particuliere kasen bezig op het renteverrekenende systeem over te gaan. Ook in dit opzicht kunnen zij dus op den duur hetzelfde bieden als de publieke kas. Wie bij haar spaart zal dan op dezelfde wijze van Woningwet en Financieringsregeling kunnen profiteren als de spaarder bij een publieke bouwkas. En de openbare geldmiddelen zijn bij beide gevallen van bouwsparen gelijkelijk gebaat.

Ik concludeer dus, dat men m. i. zou dienen af te wachten of na het treffen van een definitieve wettelijke regeling zou blijken, dat de particuliere bouwkasen het inderdaad nuttige bouwsparen niet voldoende zouden propageren of opvangen. Is dat het geval, of — maar dit acht ik weinig waarschijnlijk — zouden zij, ondanks de te stellen wettelijke voorwaarden, te veel op winstmakerij en te weinig op het grote sociale doel van het vergemakkelijken van het verkrijgen van een eigen woning zijn ingericht, dan eerst ware er m. i. reden voor het oprichten van bouwkasen van overheidswege of met overheidsmedewerking.

G.

3. VRAAG:

De ... Autobusdienst besloot dezer dagen Zondagsdienst in te voeren. Op voorstel van de Raadsfractie nam de Raad van ... een motie aan waarbij aan den ... Autobusdienst wordt verzocht daartoe niet over te gaan. Genoemde fractie's vroegen den Raad van ... om adhaesie. Daar die Raad vóór den datum van invoering van den Zondagsdienst niet vergaderde, zonden B. en W. van ... op mijn voorstel 't volgend adres aan den ... Autodienst:

„B. en W. der gemeente ...,

van oordeel zijnde, dat, ter vrijlating van den dag des Heren en alzo in 't waarachtig volksbelang zoveel mogelijk stilstand van zaken op den Zondag dient te worden bevorderd;

kennis genomen hebbende van het voornemen van de Directie van den ... Autodienst ook op Zondagen autobusdiensten in te stellen;

overwegende

a. dat de Zondagsrust hierdoor ernstig zal worden gestoord;

b. dat het personeel van den autodienst daardoor minder of geen gelegenheid zal hebben de godsdienstoefeningen bij te wonen,

c. dat het algemeen belang deze Zondagsdiensten niet bepaaldelijk vereist;

d. dat de invoering van deze diensten in strijd is met de gezindheid van de overwegende meerderheid der bevolking;

dringen er bij de Directie van den ... Autodienst met klem op aan *niet* tot invoering van een dienst op Zondag over te gaan”.

Wij ontvingen van de Directie van den ... Autodienst ten antwoord, dat in verband met een uittaling van den Minister van Verkeer in de Tweede Kamer „dat hij zou overgaan tot invoering van beperkte autobusdiensten op Zondag”, thans de Rijks-verkeersinspectie aan den ... Autodienst dezen Zondagsdienst had opgelegd.

Naar ik vermeen, wil thans de staatkundig-gereformeerde raadsfractie voorstellen alle busdiensten op Zondag op gemeentewegen te verbieden.

Nu zou ik gaarne van U vernemen:

1e Heeft de Minister van Verkeer dat inderdaad gezegd, en zo ja, is daar tegen van onze zijde geprotesteerd?

2e Kan een gemeenteraad een zodanige verordening maken, en zo ja, acht u dat juist?

ANTWOORD:

Over verplicht Zondagsvervoer door particuliere autobusdiensten is

gesproken bij de behandeling der begrotingen van de Departementen van Binnenlandse Zaken en van Verkeer voor 1946 en 1947.

Bij de mondelinge behandeling van eerstbedoelde begroting zeide Ds J. FOKKEMA (A.R.), sprekende over de Zondagsheiliging, o. a. het volgende:

Nu ben ik het met den Minister van harte eens, dat voor de Zondagsrust rekening dient te worden gehouden met den arbeid der noodzakelijkheid — en hier denk ik b.v. aan de werkzaamheden in diverse gemeentebedrijven.

Maar, Mijnheer de Voorzitter, wat de practijk in ons land geeft te aanschouwen, is toch wel met wat de Minister zelf beoogt in strijd. En voorzover de Overheid daaraan zelf schuld heeft, dient zij maatregelen te treffen deze schuld weg te nemen.

In dit verband vraag ik den Minister of hij bereid is het zo te schikken, dat niet langer van Overheidswege, zoals thans geschiedt, de verplichting wordt opgelegd aan autobusondernemers om op den Zondag te rijden, anders dan voor noodzakelijk ziekenhuisbezoek.

De betreffende autobusondernemers zouden zelf niets liever zien dan opheffing van deze verplichting.

Het betreft hier o. a. de busdiensten „de Zuid-Westhoek” in Friesland en die van Kollum op Leeuwarden.

Ik wijs er nog op, Mijnheer de Voorzitter, dat nooit door de bevordering van de Zondagsrust iemand in zijn geweten kan worden aangetast. Men zegt dit vaak, doch dit is volkomen onjuist, want niemand is in zijn geweten verplicht om ook op Zondag aan allerlei vermaak e. d. deel te nemen (Handd. IIe K. 1946—1947, blz. 421).

Minister BEEL antwoordde hierop nauwelijks; hij zeide:

De geachte afgevaardigde de heer FOKKEMA heeft nog gevraagd of de Minister wil bevorderen, dat van Overheidswege een autobusonderneming niet verplicht wordt op Zondag te rijden, anders dan voor ziekenbezoek. Ik zal dit verzoek gaarne overbrengen aan mijn ambtgenoot van Verkeer (Handd. IIe K. 1946—1947, blz. 427).

In het Voorlopig Verslag aangaande de begroting van het Departement van Verkeer werd het volgende opgemerkt:

Autobusdiensten op Zondag. Enkele leden hadden er bezwaar tegen, dat aan ondernemers van autobusdiensten de verplichting wordt opgelegd om ook op Zondag te rijden, zelfs in gevallen, waarin dit vroeger niet geschiedde. Indien het vervoer hierbij werd beperkt tot de bezoekers aan de ziekenhuizen, zouden zij zich daarbij nog kunnen nederleggen, doch dit is niet het geval (Bijl. Handd. IIe K. 1946—1947, stuk 2 XI B, blz. 19).

De Minister antwoordde in de Memorie van Antwoord het volgende:

Autobusdiensten op Zondag. Met betrekking tot de bezwaren, door enkele leden geuit tegen de verplichting van autobusondernemers om ook op Zondag te rijden, merkt de ondergetekende op, dat de vervoersplicht van autobusondernemers zich dient aan te sluiten bij die, welke aan andere openbare vervoermiddelen is opgelegd (Bijl. Handd. IIe K. 1946—1947 stuk 2 XI B, blz. 30).

Mr J. ALGERA (A.R.) zeide bij de behandeling dezer begroting in de Tweede Kamer o. m. het volgende:

Evenmin kan ik mij verenigen met hetgeen de Minister schrijft over het rijden der autobussen op Zondag. Het motief, dat de Minister aanvoert, om den ondernemers een dergelijke verplichting op te leggen, n.l. dat deze vervoersplicht zich dient aan te sluiten bij dien van de andere openbare vervoermiddelen, doet mij formalistisch aan.

Mijnheer de Voorzitter! Ik erken, dat er autobussen kunnen rijden voor noodzakelijk ziekenhuisbezoek op Zondag, maar het gaat hier om gevallen, waarin de behoefte niet aanwezig was, waar de ondernemer er geen prijs op stelde en evenmin de streek. Men zal natuurlijk wel een behoefte kunnen kweken, maar daar gaat het niet om. Waar geen dringende noodzaak is, moet men den Zondag vrijlaten en zeker geen verplichting tot rijden opleggen. Bovendien gaat boven de behoefte uit de eis van het Goddelijk gebod om op Zondag te rusten, een gebod, dat voor iedereen geldt, ook voor de Overheid (Handd. Ite K. 1946—1947, blz. 817).

Vervolgens sprak Ir S. A. POSTHUMUS (P.v.d.A.) o.m. over arbeidsvoorwaarden en Zondagsrust in de wilde binnenvaart, terwijl tenslotte Ir C. N. VAN DIS (S.G.P.) sprak over de Zondagsrust bij openbare en particuliere autobusdiensten, alsook bij de binnenschipperij.

Minister VOS antwoordde dit drietal als volgt:

Wat de Zondagsrust betreft, wil ik gaarne met mijn collega van Sociale Zaken en verschillende schippersverenigingen besprekingen voeren over dit vraagstuk ten aanzien van de wilde vaart. Het betreft hier n.l. een niet openbaar middel van vervoer. Wat de openbare middelen van vervoer betreft, lijkt het mij, naarmate de streekvervoermaatschappijen meer het streekvervoer behandelen, moeilijker volstreekte Zondagsrust voor te schrijven. Ik ben natuurlijk gaarne bereid het inzicht in de streek ook hier te laten gelden, maar het lijkt mij onmogelijk een volledig vervoerverbod op Zondag in te voeren. Ook te dien aanzien zal men de streekvervoermaatschappijen in dezelfde positie moeten plaatsen als de spoorwegen nu staan. Wanneer wij niet de verplichting oplegden, zouden wij van de streekvervoermaatschappijen zelf afhankelijk zijn, of zij al of niet zouden willen. Dit is in strijd met het openbaar karakter van deze maatschappijen. Ik wens mij dus wel voor te behouden, vervoersplicht aan deze maatschappijen op te leggen, zoals deze ook aan de spoorwegen is opgelegd (Handd. Ite K. 1946—1947, blz. 843).

Thans uw tweede vraag.

Art. 8 van het Motor- en Rijwielreglement liet den gemeenteraad de bevoegdheid, binnen de bebouwde kom gelegen wegen — andere dan Rijks- en provinciale wegen — *in het belang van de vrijheid en veiligheid van het verkeer daarover*, geheel of gedeeltelijk gesloten te verklaren, *tenzij het doorgaand verkeer daardoor zonder noodzaak ernstige belemmering zou ondervinden*. Krachtens art. 9 moest een zodanig besluit met redenen zijn omkleed en stond daarvan beroep op de Kroon open. Krachtens art. 3 der Motor- en Rijwielwet kon dit beroep worden ingesteld door iederen belanghebbende en door den Commissaris der Koningin.

Bij de invoering der Wegenverkeersregeling tijdens de bezetting zijn o.m. de artt. 8 en 9 van het Motor- en Rijwielreglement buiten werking

gesteld. De Wegenverkeersregeling zelf is krachtens het Besluit bezettingsmaatregelen gehandhaafd, terwijl de schorsing der er bij behorende Uitvoeringsbeschikking Wegenverkeer eind 1945 is opgeheven. Bij die gelegenheid werden de bevoegdheden van den burgemeester, hem bij die beschikking toegekend, overgedragen op burgemeester en wethouders.

Krachtens art. 5 der Wegenverkeersregeling kan „de verkeerspolitie” maatregelen treffen om het gebruik van bepaalde wegen te beperken of te verbieden, *indien de veiligheid of de vrijheid van verkeer zulks vereisen*. Dit voorschrift komt dus overeen met art. 8 van het Motor- en Rijwielreglement, behalve dat de eis met betrekking tot het niet onnodig belemmeren van het doorgaand verkeer niet is opgenomen.

Onder „de verkeerspolitie” zijn, blijkens art. 3 der Uitvoeringsbeschikking Wegenverkeer, voor zover betreft binnen de bebouwde kom gelegen wegen — andere dan Rijks- en provinciale wegen —, te verstaan burgemeester en wethouders, dus niet meer, zoals vroeger, de gemeenteraad. Deze kunnen o. m. wegen blijvend of tijdelijk gesloten verklaren. Daaronder valt ook een intermitterende sluiting, b.v. elken Woensdag (b.v. wegens markt), elken Zondag enz. Men bedenke echter, dat de sluiting slechts kan geschieden „indien de veiligheid of de vrijheid van het verkeer zulks vereisen”.

Een voorschrift als dat van art. 9 van het Motor- en Rijwielreglement heb ik niet kunnen vinden. Beroep zou dus niet openstaan en art. 3 der Motor- en Rijwielwet kan dus niet tot toepassing komen, daar dit artikel zelf geen beroep toekent, maar alleen enkele regelen geeft, *voor geval* een beroepsrecht is toegekend.

Evenwel is van toepassing het algemene artikel 185 der gemeentewet, krachtens hetwelk o. m. de besluiten van burgemeester en wethouders door de Kroon kunnen worden vernietigd, zover zij met de wetten of het algemeen belang strijden.

Nu staat het wel vast, dat een besluit, waarbij B. en W. de wegen binnen de bebouwde kom — andere dan Rijks- en provinciale wegen — op Zondag zouden gesloten verklaren voor autobusverkeer, *niet* kan rusten op art. 5 der Wegenverkeersregeling. Het motief kan immers niet zijn, dat de veiligheid of de vrijheid van het verkeer het eisen. Dit zou voor de Kroon reeds grond genoeg zijn voor vernietiging wegens strijd met de wet, terwijl in de ernstige belemmering van het doorgaande verkeer — niet zonder in de Zondagsrust gelegen noodzaak, maar wel b.v. zonder verkeersnoodzaak — vrij zeker bovendien een grond voor vernietiging wegens strijd met het algemeen belang zou worden gezien. Onopgemerkt zou het besluit niet blijven: als de burgemeester zich al niet verplicht zou achten het krachtens art. 76 der gemeentewet voor vernietiging voor te dragen, zouden de Rijksverkeersinspectie en de Minister van Verkeer dit stellig doen.

Nu ben ik van mening, dat geen ernstig bestuurs-college zich er toe behoort te lenen besluiten te nemen, waarvan het weet, dat ze in strijd zijn met de wet en reeds op dien grond kunnen worden vernietigd. Zulke besluiten toch te nemen is revolutionnair, ook al meent men nog zulke hoge motieven er voor te hebben. Over strijd met het algemeen belang spreek ik niet: menigverschil over wat algemeen belang is, is altijd

mogelijk, en zeker wanneer er religieus-politieke overwegingen in het geding zijn.

Nu kan men nog vragen of het gemeentebestuur — in dat geval m. i. de gemeenteraad — de intermitterende sluiting niet kan verordenen in het belang van de handhaving der Zondagsrust.

Nog afgezien van andere bezwaren, die te dezen opzichte kunnen worden aangevoerd, zou vermoedelijk ook een zodanige verordening door de Kroon worden vernietigd.

In de eerste plaats treedt zij door haar onderwerp toch weer op verkeersterrein en zal zij uit dien hoofde wellicht in strijd met art. 5 der Wegenverkeersregeling en met het algemeen belang worden geacht. In de tweede plaats zou de verordening op het terrein der Zondagswet kunnen worden geacht te komen, hetgeen krachtens art. 193 der gemeentewet niet is geoorloofd: zij regelt dan immers juist het belang, dat de Zondagswet ook bedoelt te beschermen en dat daardoor dus, naar geijkte opvatting, is gestempeld tot Rijksbelang, waarin een plaatselijke verordening niet mag treden. De Kroon mag dan tegenwoordig met betrekking tot de Zondagswet in dit opzicht niet streng zijn en inzake het toelaten van plaatselijke aanvullingen op die wet nogal vrijgevig zijn, nu in het onderhavige geval daarbij nog komt de aantasting van verkeersbelangen door de verordening, lijkt mij ook krachtens art. 193 der gemeentewet haar lot bezegeld.

Moet de raad dan toch niet „den kop er tegen in werpen”? Hoewel hier strijd met de wet niet zó vast staat als bij een besluit van B. en W. als bovenbedoeld, zou ik toch geneigd zijn te menen, dat ook hier reeds de hoogheid van het gezag medebrengt, dat men geen besluiten neemt, waarvan men met reden kan verwachten, dat ze strijdig met de wet zullen worden geoordeeld.

Wat *wel* kan en zelfs moet is: Art. 5 der Zondagswet handhaven, hetwelk luidt:

„Dat de plaatselijke politie zorg zal dragen, ten einde alle hinderlijke bewegingen en gerucht in de nabijheid der gebouwen, tot den openbaren eeredienst bestemd, en in het algemeen alles wat dezelve zoude kunnen hinderlijk zijn, voor te komen of te doen ophouden.”

De politie kan dus het verkeer omleiden en vanzelfsprekend kan hiervoor door den burgemeester een algemene richtlijn worden gesteld.

Ik merk verder nog op, dat het besturen van een autobus voor personenvervoer op Zondag niet in strijd is met bij of krachtens de Arbeidswet 1919 of de Rijtijdenwet 1936 gestelde voorschriften. Desondanks zou men wellicht kunnen volhouden, dat het in strijd is met het zelden gehandhaafde art. 1 der Zondagswet, dat o. m. verbiedt openbaren arbeid op Zon- en christelijke feestdagen, behalve in geval van noodzakelijkheid, alswanneer de plaatselijke regering daartoe schriftelijke toestemming zal geven. Men zou kunnen pogen een vervolging op grond van deze bepaling uit te lokken.

Als voornaamste middel zie ik tenslotte een gezamenlijke actie der

in uw streek gelegen gemeenten bij Kroon, Minister en/of Staten-Generaal, waarbij de nadruk worde gelegd op 's Ministers verklaring, dat hij het inzicht der streek zou laten gelden en dat hij geen *volstrekte* Zondagsrust kon voorschrijven, geen *volledig* vervoersverbod op Zondag kon invoeren, dus *wel* een zo groot mogelijke Zondagsrust, *wel* een zo gering mogelijk Zondagsvervoer.

Aan dit advies kan thans nog het volgende worden toegevoegd:

Inmiddels is deze zaak nog twee maal aan de orde geweest. Op schriftelijke vragen van het lid der Tweede Kamer, den heer VAN DIS (S.G.P.) heeft de minister van Verkeer en Waterstaat geantwoord, dat hij geen termen aanwezig achtte den bevolen Zondagsdienst te doen staken. Daarna hebben in de vergadering van 10 September 1947 de heren DE RUITER (C.H.) en VAN DIS (S.G.P.) nogmaals aangedrongen op beperking resp. intrekking van de verplichting tot rijden op Zondag. De Minister heeft daarop toegezegd *concrete klachten, die hem zouden worden voorgelegd*, te zullen onderzoeken en in het algemeen de diensten op Zondag te zullen beperken tot de strikte vervoerbehoefte, ook in verband met de Zondagsrust van het personeel. Volslagen Zondagsrust voor openbaar streekvervoer achtte hij echter niet mogelijk.

De heer ALGERA (A.R.) heeft zich daarop bij het betoog van de heren DE RUITER en VAN DIS aangesloten en uitdrukkelijk nota genomen van de toezegging van den Minister.

Naar aanleiding van dit debat kan ik dus het slot van mijn advies ten volle handhaven. De kans op welslagen is er niet kleiner op geworden.

G.

4. VRAAG:

Wilt u mij in de volgende zaak advies geven?

De ... Autodienst wordt geëxploiteerd door de N. S. Hij onderhoudt vele lijnen. Het centrum van deze diensten is te ..., waar een grote garage is met kantoren, werkplaatsen enz. Er zijn bijna 300 mensen aan dezen ... Autodienst verbonden, een belangrijke instelling dus, die vooral van gewicht is voor ons dorp, waar een groot deel van deze mensen woont.

Tot voor kort had de ... Autodienst geen Zondagsdienst, wijl het voorheen een particuliere maatschappij was, die *tegen* Zondagsdienst was. Na de overneming door de N. S. is men er onlangs toe overgegaan, onder dwang van de N. S., een beperkten Zondagsdienst in te stellen. Hiertegen is geageerd door alle Kerken in de aanliggende plaatsen en door de gemeentebesturen. Het heeft echter niet gebaat.

Nu vraagt de ... Autodienst van de gemeente te koop een stuk grond tot het oprichten van werkplaatsen, uitbreiden van garages enz. Er zijn er, die dit willen weigeren, omdat men uitbreiding

van den Zondagsdienst vreest. Er zijn er ook, die zeggen: deze zaak moet op zichzelf worden gezien, we hebben alles gedaan om den Zondagsdienst te keren en bevorderen die niet door een stuk grond te verkopen, waardoor de ... Autodienst kan uitbreiden.

ANTWOORD:

Als de gemeente grond verkoopt, neemt zij op denzelfden voet als particulieren deel aan het rechtsverkeer. Het staat haar dus vrij dien verkoop om haar moverende redenen te weigeren of daarbij voorwaarden te stellen. Slechts brengt haar positie als overheid mede, dat zij zich daarbij niet door haar bon vouloir mag laten leiden, maar het algemeen belang steeds in het oog moet houden. De handhaving der Zondagsrust is daarbij uiteraard evenzeer een algemeen belang als het gerieven van een onderneming, die op haar beurt het openbaar belang dient door het exploiteren van openbare vervoersmiddelen.

Nu kan men niet verlangen, dat alle verkeer, met name alle intercommunaal verkeer, op Zondag stilligt. Helaas is er echter veel onnodig verkeer. Daarom zou mijn advies zijn aan den verkoop zodanige voorwaarden te verbinden, dat geen verdergaande aantasting der Zondagsrust zal plaats vinden dan reeds voortvloeit uit den huidige beperkten Zondagsdienst. Dat gaat nog wat verder dan b.v. alleen te verlangen, dat de exploitatie van het te verkopen terrein zelf niet tot meer Zondagswerk mag leiden, want daarmee zou men vermeerdering van Zondagswerk op het reeds in exploitatie zijnde terrein niet uitsluiten. Het is trouwens de vraag of de naleving van een voorwaarde in laatstbedoelden trant te controleren zou zijn, met name als het te verkopen terrein met het reeds geëxploiteerde één geheel uitmaakt.

Ik adviseer dus niet den verkoop zonder meer te weigeren.

In het algemeen dient de gemeente geen privaatrechtelijke middelen te hanteren zolang zij publiekrechtelijke tot haar beschikking heeft. Maar ik meen, dat zij effectieve middelen tot beperking van den Zondagsdienst van openbare vervoermiddelen nauwelijks heeft. Dan is er geen bezwaar privaatrechtelijke middelen te gebruiken. G.

BOEKBESPREKING

De Vrije Universiteit in oorlogstijd. Wageningen, z. j. (1947), 181 p.

Het is niet te verwonderen dat na een periode van diepingrijpende gebeurtenissen als die van de Duitse bezetting, tal van organisaties en instellingen haar geschiedenis van tijdens de bezettingsjaren hebben beschreven. Uiteraard bezitten zulke beschrijvingen een voorlopig karakter. De afstand tot de gebeurtenissen is nog te gering en de samenhang tussen de oorzaken en feiten nog te onduidelijk om nu reeds meer te kunnen bieden.

Ook het hier te bespreken boek kan de lotgevallen en houding van de Vrije Universiteit in oorlogstijd nog niet in definitieven vorm geven. Daarvoor zou nodig zijn de beantwoording van tal van vragen. B.v. wat is de reden geweest dat de bezetter niet reeds vóór 1943 het voortbestaan van de Vrije Universiteit onmogelijk heeft gemaakt?

Wilde de Vrije Universiteit haar „oorlogsgeschiedenis” direct na de bezetting schrijven dan stonden haar twee wegen open: ze kon een aaneengeschaakt relaas van de gebeurtenissen geven maar ze kon ook door het publiceren van herdenkingsredevoeringen, die in en onmiddellijk na den oorlog uitgesproken zijn, de geschiedenis a.h.w. zelf het woord geven. Door de laatste methode te volgen is een levendig beeld verkregen van den strijd der Vrije Universiteit tegen den bezetter: we lezen van aanvankelijk wantrouwen en gerekte strubbelingen, van groeiende spanning (in 1942) en tenslotte van openlijk conflict (in 1943) en felle ondergrondse activiteit. Wie wil weten hoe diep de Vrije Universiteit meeleefde met hen die aan haar verbonden waren leze het bewogen slot van de rede van Prof. ORANJE ter herdenking van Prof. RUTGERS.

De Vrije Universiteit heeft bij velen — niet het minst bij niet-geestverwanten — waardering gevonden om haar houding tegenover den bezetter. In dit boek verheft ze zich er niet op. Ze heeft haar strijd gezien als een volgen van haar roeping.

M. C. SMIT.

DE PROGRAMMA'S VAN DE PARTIJ VAN DEN ARBEID

DOOR

C. SMEENK.

Wankelend Marxisme.

Reeds vele jaren vóór den oorlog was de sociaal-democratie innerlijk verdeeld over schier alle belangrijke vraagstukken. MARX' „wetenschappelijk” socialisme was, gelijk men weet, gebaseerd op het historisch materialisme, waarmede de klassenstrijdleer in onverbrekkelijk verband staat, en op de leer van de waarde en meerwaarde. Hieruit zijn weer afgeleid: de opeenhopings- en concentratietheorie, de verarmings-(Verelendungs-)theorie, de crises- en ineenstortingstheorie.

Herhaaldelijk heeft men van meer dan één zijde gepoogd het economisch socialisme, waarvan men als kern zag de socialisatie van grond- en productiemiddelen, te scheiden van het wijsgerig socialisme van MARX. Maar deze pogingen zijn, naar onze overtuiging, geenszins geslaagd.

In 1849 begon MARX, naar eigen getuigenis, zijn studie der ontleding van de „kapitalistische” maatschappij. Maar reeds in 1847 stond, op grond van zijn wijsbegeerte, de mogelijkheid, ja de onvermijdelijkheid der maatschappelijke ontwikkeling van het kapitalisme naar het socialisme voor hem vast. Zijn socialisme steunt dan ook niet op het onderzoek der feiten. Neen, hij zag die feiten bij het licht — juister: het dwaallicht — van zijn wijsbegeerte.

Ongetwijfeld heeft MARX oprecht gemeend, dat hij bij zijn ontleding van het kapitalisme onbevooroordeeld was, dat hij als wetenschappelijk onderzoeker slechts de waarheid zocht, hoe deze dan ook op grond van de feiten moest worden geformuleerd. Maar hij *was* niet onbevooroordeeld. Het resultaat, waartoe hij zou komen, stond van te voren vast. Dit verklaart, dat hij in zijn hoofdwerk, *Das Kapital*, de werkelijkheid dikwijls zo onvolledig en zo onjuist belicht. Het is, zoals TREUB niet onaardig opmerkt: „MARX' vooropgezette en sterk sprekende socialistische overtuiging had tengevolge dat de kapitalistische werkelijkheid — om in Marxis-

tische beeldspraak te blijven — zich in zijn geest rood weerspiegelde en dat in dat spiegelbeeld het complementaire groen der weerspiegelde werkelijkheid niet werd opgenomen.”

Zonder MARX' wijsgerige basis komt het socialisme in de lucht te hangen. Het mist zijn fundament. En wie het socialisme, met als kernpunt de socialisatie als systeem, te realiseren door den klassenstrijd, poogt los te wikkelen uit het Marxisme, ziet zich voor de beantwoording ener ganse reeks van vragen geplaatst, waarop tot dusver nog door geen „socialist” een bevredigend antwoord is gegeven.

De echte Marxist kan zich, evenals MARX in den regel meende te kunnen doen, onthouden van het geven van recepten voor de „keuken der toekomst”. Krachtens immanente wetmatigheid leidt immers het kapitalisme tot het socialisme. Dit komt, of men het goed vindt of kwaad, of men het vurig begeert dan wel diep verafschuwt. Het komt even zeker als op den nacht weer een dag volgt.

Het is ook op Marxistisch standpunt niet nodig, ja zelfs enigszins belachelijk, het kapitalisme zedelijk te veroordelen. Het is immers historisch noodzakelijk. MARX kende in den grond geen onveranderlijke beginselen, waaraan men een maatschappij kan toetsen. Ook het socialisme behoeft niet te worden aangeprezen met argumenten, ontleend aan zekere begrippen van rechtvaardigheid, naastenliefde enz., ook al zal het, eenmaal verwezenlijkt, het hoogste niveau bereiken, dat de mensheid tot dusver heeft gekend. Aan alle onderdrukking zal een einde komen, omdat er geen klassen meer zullen bestaan.

Men behoeft zich als Marxist ook niet het hoofd te breken met vragen betreffende den mens. Met den „omslag” verandert ook de mens. Evenmin is het nodig zich druk te maken over de organisatie van de socialistische maatschappij. Komen die tijden, dan komen ook de oplossingen. De wijsgeer MARX verzekerde het met nadruk, dat de mensheid zich nooit zwaardere opgaven stelt dan zij oplossen kan.

Nu heeft noch de populaire noch de meer wetenschappelijke propaganda van het socialisme ooit geheel geharmonieerd met deze Marxistische filosofie. Men heeft tegen de „historisch-noodzakelijke” kapitalistische maatschappij gefulmineerd en de arbeiders aangespoord tot revolutionair verzet tegen de bestaande onrechtvaardige verhoudingen. In strijd met MARX hebben velen zelfs naar een zekere ethische rechtvaardiging van den klassenstrijd gezocht. En vooral heeft men zich herhaaldelijk gewaagd aan

voorspellingen omtrent den schonen toekomststaat. Zo kon men spreken van een socialistische heilsleer en kon BANNING er op wijzen, dat de socialistische arbeidersbeweging van de 19de eeuw geleid werd door de mythe van de proletarische revolutie, die in het socialisme zou uitmonden ¹⁾).

Van dat socialisme, hetwelk ongekende schatten van schoonheid zou ontsluiten, zongen GORTER en HENRIËTTE ROLAND HOLST. „De aarde is gelukkig, het socialisme komt, het socialisme leeft, de aarde wordt met gouden eenheid bekleed” ²⁾. Deze mythe heeft ongetwijfeld aan velen, die in onkerkelijkheid en geestelijke leegte hun dagen doorbrachten, een zeker houvast geboden. Maar het was een *mythe*!

Wie niet onder haar bekoring kon komen, wie ook de Marxistische wijsbegeerte niet kon aanvaarden, wie de scheuren zag in het daarop opgetrokken gebouw, kwam in niet geringe moeilijkheden, wanneer hij tevens aan het socialisme met zekere consequentie wilde vasthouden. Hij moest, vooral wanneer hij „christen-socialist” wilde zijn, op allerlei psychologische en economische vragen een antwoord trachten te geven. Maar hoezeer ook pogingen in deze richting zijn aangewend, geslaagd kunnen zij niet heten.

Het revisionisme.

Het Marxisme is op geharnaste wijze bestreden door personen, die niet tot de socialistische beweging behoorden. Maar niet minder scherpe kritiek kwam uit eigen kring. Feitelijk bleef geen enkele Marxistische stelling onaangevochten.

De grondslag van het Marxisme is, gelijk gezegd, het historisch-materialisme. Dit wijsgerig grondbeginsel is van beslissenden invloed ook op de economische theorieën. Met name geldt dit voor de leer der meerwaarde. Ook de tekening van het proces, dat uitloopt op de gesocialiseerde voortbrenging, staat onder den ban van de materialistische beschouwing, die de macht der zedelijke factoren, waardoor dat proces zou kunnen worden gestuït, zo beplist mogelijk ontkent. Eveneens wordt de keus der strijdmiddelen door deze opvatting beheerst. De vraag, of de klassenstrijd, of de strijd der arbeiders voor de socialistische productiewijze moreel geoorloofd is, zou MARX belachelijk vinden. De klassenstrijd is menselijk, is door de ontwikkeling der maatschappij geboden, is zelfs voorwaarde voor haar vooruitgang en is dus een zedelijk goed.

¹⁾ Dr W. BANNING, *Hedendaagse Sociale bewegingen*, Arnhem, 1938, blz. 168.

²⁾ Gedicht van GORTER, in *Verzen*, Amsterdam, 1903.

Onder de socialistische bestrijders van het zuivere Marxisme neemt ongetwijfeld BERNSTEIN een eerste plaats in. Wel doet hij het meermalen voorkomen, alsof hij slechts een verdere ontwikkeling van het systeem en niet principiële revisie brengt, maar deze voorstelling is onhoudbaar. Hij heeft het Marxisme pogen los te maken van materialisme en determinisme, maar heeft het hiermede principieel prijsgegeven.

De revisionisten lieten geen enkel Marxistisch leerstuk overeind staan. De ontwikkeling der maatschappij maakte het hun onmogelijk aan de oude dogmatiek vast te houden. De band met de vakbeweging, de deelneming aan het politieke werk, aan den parlementairen arbeid noodzaakte zelfs degenen, die het revisionisme op verschillende punten bestreden, al meer water te doen in den Marxistischen wijn.

Gepoogd werd door meer dan een revisionist, den klassenstrijd uit te hollen. Althans werd onhoudbaar geacht de Marxistische leer, dat de klassentegenstellingen zich voortdurend zouden *verscherp*en. Het revolutionnair karakter van den klassenstrijd trachtte men te verdoezelen. Zelfs werd door meer dan een de revolutie een ondeugdelijk middel genoemd. Niet door een gewelddadige revolutie, maar door een geleidelijke evolutie zou het socialisme eerst werkelijkheid worden. Terwijl MARX en zijn consequente aanhangers vijandig stonden tegenover den staat, zó vijandig zelfs dat de Franse Marxist GUESDE zich verzette tegen de overneming van spoorwegen en telefoon, kwam er onder revisionistischen invloed al meer toenadering tot het staatsocialisme van LASALLE. Stond men aanvankelijk gereserveerd tegenover den parlementairen arbeid, de revisionisten waren van oordeel, dat constructief werk moest worden verricht, dat via het parlement sociale hervormingen ten bate van de arbeiders konden worden bereikt.

MARX gevoelde voor den vakverenigingsarbeid weinig sympathie. Hij dachtte verbroedering tussen ondernemers en arbeiders. In zijn geest was de bestrijding van collectieve contracten. Maar men heeft het afwijzend standpunt niet kunnen volhouden. Men wilde het ook niet meer, toen het revisionisme, hoe scherp ook bestreden, practisch al meer terrein won. Hetzelfde kan worden gezegd met het oog op de verbruikscoöperatie.

De gang van zaken in de maatschappij maakte het voorts onmogelijk de opeenhopings- en concentratietheorie volkomen te handhaven, al trachtte men haar toch zoveel mogelijk nog overeind te houden. Nog minder kan men tegenover de duidelijk sprekende feiten blijven leren de *absolute* verarming der arbeiders. Wel heeft

men pogen te suggereren, dat MARX niet de absolute, maar de *relatieve* verarming had geleerd, maar dit gelukte zo weinig, dat JAURÈS met zulke betogen den spot kon drijven³⁾. Bovendien moesten steeds meerderen erkennen, dat ook van relatieve verarming der lager-gesitueerden niet kon worden gesproken. Van de crises- en ineenstortingstheorie moest reeds ENGELS in 1892 toegeven, dat zij aanvechtbaar was en als voorspelling niet was uitgekomen. De revisionistische stromingen verloren vrijwel geheel het geloof aan een revolutionairen „omslag” van het kapitalisme in het socialisme.

Over al de genoemde vraagstukken, waarbij nog gevoegd kunnen worden de kwestie van de deelneming aan in meerderheid „burgerlijke” kabinetten, het probleem van den oorlog, de houding tegenover religie en Kerk, zijn in de socialistische kringen felle debatten gevoerd. Vooral in Duitsland. Maar toch ook hier te lande wel, al moge door TROELSTRA's opportunistische politiek het ontstaan van scherpe conflicten zijn voorkomen. Geheel geslaagd is zijn opportunisme, dat hem nu eens de Marxistische elementen en dan weer de revisionistische stromingen in het gevlj deed komen, niet. Een smaldeel scheidde zich van de partij af en stichtte de Communistische partij. Maar over het geheel genomen kan men zeggen, dat onder TROELSTRA's leiding het revisionisme terrein won. Hetgeen noch hier noch ergens zeggen wil, dat het Marxisme geheel zijn invloed verloor. Het liet zich, meermalen onbewust, nog terdege gelden. Niet alleen onder de in den klassenstrijd opgevoede arbeiders, maar ook onder de intellectuelen. Zelfs is die invloed aanwijsbaar op de groep van modern-religieuze elementen, die voor den eersten wereldoorlog toetraden⁴⁾.

De sociaal-democratie maakte in de meeste landen gedurende vele jaren een weinig verheffenden indruk, omdat men enerzijds aan revolutionaire denkbelden en soms ook aan revolutionaire praktijken bleef vasthouden, terwijl men toch anderzijds ook de allures van een radicale hervormingspartij aannam.

Het optreden van De Man.

Na den vorigen wereldoorlog zien wij DE MAN optreden. Vordien volbloed Marxist, kwam hij door den oorlog, door een bezoek

³⁾ Medegedeeld door Mr M. W. F. TREUB.

⁴⁾ Tot deze groep behoorden o. a. mensen als DS BRUINS, DS VAN DER HEIDE, DS BAKKER, DS HORREUS DE HAAS, DS WINKEL. Vooral in Friesland waren enige socialistische predikanten werkzaam, die theologisch tot de vrijzinnigen behoorden.

aan Rusland en vooral door diepere studie tot een meer radicale breuk met het Marxisme, al moet hij erkennen, dat zijn socialisme zonder het Marxistische niet denkbaar is. Maar naar zijn overtuiging heeft het moderne socialisme andere aandriften, andere motieven nodig dan MARX opriep en aanvuurde. Bevrijding van de gehele Marxistische wijze van denken is voor hem „de voorwaarde geweest om een ondragelijk geworden spanning tussen het inzicht in de werkelijkheid en een sociaal-ethisch streven op te heffen” ⁵⁾.

Bezwaar heeft DE MAN echter ook tegen het reformisme dat den hervormingseis van het ogenblik en de toekomstige omwenteling der maatschappij niet als een eenheid vasthoudt. Daardoor wordt het gevaar der verburgerlijking opgeroepen. Men richt zich op het veroveren van machtsposities, die alleen gehandhaafd kunnen worden bij bestendinging van de bestaande orde. DE MAN wil zijn socialisme vooral verwerkelijken door zedelijke en geestelijke krachten. Dan zal het aansluiting vinden bij hetgeen diep in de ziel der Europese volken leeft. Leeft ook bij het Christendom, dat zijn belijders inprentte de overtuiging van de gelijkwaardigheid aller zielen voor God; bij het feodalisme, dat berustte op een evenwicht tussen sociale plichten en rechten; bij de democratie — reeds bij de Germanen in ere —, die een gelijkheid van natuurlijke rechten insluit. Het kapitalisme schendt deze waarden. Het socialisme, dat het beginsel van het bezit vervangt door dat van den arbeid, zal deze waarden weer in ere herstellen.

DE MAN is de vader van het zogenaamde „Plansocialisme”, dat verwezenlijkt kan worden met de democratisch-voelende groepen. Het eist geen volledige socialisatie, maar wil toch de belangrijke sectoren van het economisch leven gebracht zien onder de macht van de „gemeenschap”, d. i. practisch in de macht van den staat.

DE MAN's credo, zijn poging de socialistische beweging te doordringen van zekere „religieuze gevoelens” vond o. a. scherpe bestrijding bij BONGER. „De aarde heeft mij weder”, mag en moet het socialisme van nu zeggen — een ieder de vrijheid latend ook nog aan een hemel te geloven ⁶⁾.

DE MAN's reputatie moge in de laatste jaren hebben geleden — zijn Plansocialisme — zij het ook herhaaldelijk zonder verband met den aangeduiden achtergrond — vond ook te onzent bij velen instemming.

⁵⁾ Dr HENDRIK DE MAN liet in 1926 te Jena verschijnen: *De psychologie van het socialisme*. In 1927 werd een Nederlandse vertaling uitgegeven. Van denzelfden schrijver verscheen *De Socialistische Idee*, in 1933 hier te lande in vertaling uitgegeven.

⁶⁾ In de *Socialistische Gids*, 12e jaargang, 1927, blz. 689.

Het program van 1913.

Bezien wij nu in het licht van deze beknopte beschouwing de opeenvolgende programma's van de S.D.A.P. en van de Partij van den Arbeid, waarin de S.D.A.P. is opgegaan.

Uit de oudere programma's blijkt heel sterk de naar de Duitse partij gerichte oriëntatie. Eveneens dat TROELSTRA gelijk had, toen hij schreef: „Het is op den grondslag van Marx' historische en economische onderzoekingen, dat alle sociaal-democratische programs, ook het Leidse, zijn opgebouwd” ⁷⁾.

Inderdaad kon men *Het Volk* toestemmen, dat in het Communistische Manifest en in het te Leiden in 1913 vastgestelde program „één geest, één wereldbeschouwing leeft” ⁸⁾.

Het „kapitalisme” wordt daarin met zwarte kleuren getekend. Het leidt enerzijds tot opeenhoping van rijkdom bij de kapitalistische klasse, tot pauperisme anderzijds, ja zelfs tot prostitutie, alcoholisme en misdaad. Twee klassen, het proletariaat en de kapitalistische klasse, staan in duurzame belangentegenstelling tegenover elkander. Het zich organiserend proletariaat wordt zich er meer en meer van bewust, dat het zijn taak is het kapitalistische stelsel te bestrijden en de leiding der maatschappij van de kapitalistische klasse over te nemen. De kapitalistische ontwikkeling zelve schept evenwel de economische voorwaarden voor een nieuw stelsel van voortbrenging, niet berustend op uitbuiting ener klasse door een andere, maar op maatschappelijk bezit en beheer der voortbrengingsmiddelen, waarvan het doel niet is het maken van winst voor enkelen, doch voorziening in de behoeften van allen.

De Marxistische beschouwingen over bedrijfsconcentratie, over het verscherpen van de klassetegenstellingen, over imperialisme enz. tracht het program te handhaven, al wordt wel enige aandacht geschonken aan het ontstaan van een „nieuwen middenstand”.

Van het proletariaat wordt gezegd, dat het „in en door den klassenstrijd een ervaring, een wetenschappelijke en politieke ontwikkeling, een maatschappelijke en zedelijke verheffing en een uitbreiding en versterking zijner organisatie verkrijgt, die het niet alleen in staat stellen den tegenstand der heersende klasse te breken, doch het ook rijp maken voor zijn taak, haar plaats in te nemen. Het is bij dit streven onoverwinnelijk, omdat het daarbij zijn historische taak vervult, de ganse maatschappij te verlossen van een stelsel dat economisch verouderd en zedelijk veroordeeld

⁷⁾ In zijn geschrift *De S.D.A.P.*, aangehaald door Mr P. A. DIEPENHORST, *Het Socialisme*, blz. 342.

⁸⁾ *Het Volk*, no. 3685.

is". Slechts door verovering der politieke macht kan de tegenstand der kapitalistische klasse tegen de overbrenging der bedrijfsmiddelen van particulier in maatschappelijk bezit worden gebroken. „Voor dit doel hebben zich over de gehele wereld de arbeiders, die tot het bewustzijn van hun taak in den klassenstrijd zijn gekomen, georganiseerd" ⁹⁾).

Het is niet nodig, meer te citeren. De gedachtengang is Marxistisch. Slechts kan worden opgemerkt, dat het niet *zuiver* Marxistisch was, te zeggen, dat het kapitalisme economisch verouderd en zedelijk veroordeeld is. MARX zou daarover medelijdend hebben geglimlacht, indien hij het al geen onzin had genoemd. Oorspronkelijk stond er dan ook „economisch verouderd en *daarom* veroordeeld". Maar de aanvaarde formulering was een concessie aan Ds BAKKER en de Blijde Wereldgroep, die overigens op het Congres weinig succes behaalden. Hun religieuze gevoelens waren, zoals de Marxist KUYPER verklaarde, „strijdig met het voelen van het kerngezonde, krachtige proletariaat, dat te zeer vervuld is van de glorie van zijn strijd om het socialisme, te zeker is dat het op aarde de „betere wereld" zal veroveren, om nog te kunnen snakken naar grotere heerlijkheid" ¹⁰⁾).

Het program van 1937.

Sedert 1913 is er heel wat in de wereld veranderd. De oorlog van 1914—1918, het fiasco van de sociaal-democratie in Duitsland en elders, de teleurstellende ervaring met het communisme in Rusland, de opkomst van fascisme en nationaal-socialisme hebben aan vele sociaal-democraten de ogen geopend voor de zwakte van het Marxisme, deden ook het optimistisch geloof aan de komst van het socialisme wankelen. Er werden belangrijke sociale verschuivingen geconstateerd. MARX' voorspellingen kwamen niet uit, noch ten aanzien van de positie der arbeiders, noch voor wat betreft het verdwijnen van de middengroepen. De organisaties der arbeiders namen toe in betekenis. In het overleg met de ondernemers werden resultaten bereikt. De staatsbemoeiing breidde zich uit. De sociale wetgeving nam, met name in ons land, in omvang toe. Met de arbeidersbeweging werd al meer rekening gehouden bij de samenstelling van diverse commissies en van de publieke lichamen.

Dit alles moest wel ten gevolge hebben, dat vele denkbeelden

⁹⁾ Het Leidse Program is afgedrukt door Mr P. A. DIEPENHORST in zijn aangehaalde werk, blz. 360 e.v.

¹⁰⁾ *Sociaal-democratie, Marxisme en godsdienst*, in *Marxistische beschouwingen*, Amsterdam, 1929, deel I, blz. 115.

in den socialistischen kring werden gewijzigd, dat men allengs ook meer waarde ging toekennen aan onze democratische, juistere: constitutionele instellingen, dat de Marxistische gedachte ener komende „proletarische dictatuur” door velen werd verworpen. Ook de idee der revolutionnaire omwenteling bekoorde steeds minder. Men bleef wel in principe der revolutie trouw, maar in de practijk wilde men toch den evolutionnaren weg bewandelen. Bij bepaalde gelegenheden leefde het revolutionnaire sentiment weer op (1918, 1933: incident van de Zeven Provinciën), maar over het algemeen kan toch een gaan in revisionistische banen niet worden geloofchend. De gebeurtenissen in het buitenland noopten de politiek van het „gebroken geweeertje” los te laten en met meer werkelijkheidsbesef de internationale situatie te beschouwen.

Maar daartegenover zag men het pogen, aan de crisisomstandigheden van de periode tussen de beide wereldoorlogen argumenten te ontleenen voor het socialisme, voor een „maatschappelijke ordening van de productie” in socialistischen geest.

Al wankelde voor veler besef het Marxistisch fundament, al lieten de revisionistische stromingen al meer hun invloed gelden, en al vond met name de gedachte van het „plan-socialisme” in vrij breiden kring ingang, van het Marxisme werd men niet geheel los. Het bleef sterken invloed uitoefenen. Zoals ook met een beroep op het beginselprogram, dat in 1937 werd vastgesteld, kan worden bewezen.

Van het kapitalisme werd daarin een eenzijdig beeld geschetst. Het zou ons te ver voeren, indien wij op alle, o. i. zakelijk niet geheel juiste, voorstellingen kritiek gingen oefenen. Vastgehouden werd de oude gedachte, dat de economische voorwaarden voor een socialistische productiewijze zich in het kapitalisme ontwikkelen, al vond zij een enigszins andere uitwerking dan in de vroegere publicaties werd aangetroffen.

Men heeft betoogd, dat in het program van 1937 de klassenstrijd niet meer werd gehuldigd. Dit schijnt ons evenwel voor betwisting vatbaar.

De formulering is inderdaad niet scherp Marxistisch. Dat de klassenstrijd natuur-noodwendig voeren *moet* tot socialistische productiewijze, wordt niet met zoveel woorden gezegd, maar het is duidelijk, dat die productiewijze toch alleen bereikbaar wordt geacht als resultaat van den *strijd*, die door de arbeiders en met hen op een lijn staande volksgroepen tegen het kapitalisme wordt gevoerd. Die strijd, dat verzet wordt geleid door de vakverenigingen en door de S.D.A.P. op politiek gebied.

Met nadruk wordt gesproken over de scherpe tegenstelling tussen „de betrekkelijk kleine klasse”, die over de productiemiddelen beschikt en deze aanwendt, „niet tot bevrediging van de volksbehoefte, maar tot het verkrijgen van winst, welke ten koste van loontrekkenden en verbruikers wordt behaald”, en de arbeiders. Het eigenbelang der bezittende klasse komt, zo heet het, steeds meer in strijd met de belangen van de grote massa des volks. „Een algemene tegenstelling doordringt meer en meer de gehele maatschappij, n.l. die tussen uitgebuiten en uitbuiters. De sociaal-democratie botst bij haar strijd steeds weer tegen de weerstanden van het kapitalisme”.

Dat is geheel in den ouden toon. Gesuggereerd wordt, dat de „nieuwe middenstand” niet alleen, maar ook zelfs kleine zelfstandige ondernemers uit den ouden middenstand en de niet-kapitaalkrachtige boeren en tuinders de arbeiders bijvallen in hun strijd tegen het kapitalisme. Er is echter omtrent het standpunt van deze groepen in de jaren dertig van sociaal-democratische zijde wel eens anders geoordeeld.

Meer dan voorheen werd echter in het program van 1937 nadruk gelegd op het „besef van gekrenkte menselijke waardigheid”, op „gevoelens van rechtvaardigheid”, op den „wil tot handhaving van de menselijke persoonlijkheid”, op „een verlangen naar redelijke en rechtvaardige inrichting van de samenleving”, waaruit het verzet tegen het kapitalisme en den strijd van het socialisme zou zijn te verklaren. Er was een pogen, den klassenstrijd ethisch te rechtvaardigen.

Ook werd verklaard, dat de S.D.A.P. de politieke macht nodig heeft voor de verwezenlijking van haar doeleinden, doch alleen langs democratischen weg deze macht wilde veroveren. Gepleit werd voor den rechtsstaat, voor nieuwe organen, enz. Het „democratisch socialisme” zou de geestelijke vrijheid moeten handhaven.

Maar de nadruk bleef toch vallen op de *klassentegenstellingen*, op de eenheid met de internationale socialistische beweging, die een einde zou maken aan uitbuiting en onderdrukking, en aan de mensen zou brengen welvaart, vrijheid en vrede. En dat alles zonder het gezag van Gods openbaring te erkennen, zonder aan te geven, waaraan men de normen van hetgeen men „rechtvaardig” noemt heeft ontleend. Terwijl velen in den socialistischen kring allengs overtuigd waren van de toenemende ingewikkeldheid der maatschappelijke verhoudingen, van het opkomen van nieuwe groepen, van het verzachten van de sociale tegenstellingen, spreekt het program van 1937 nog in Marxistischen geest over de betrekkelijk

„kleine klasse” van bezittenden, van uitbuiters en de grote massa der uitgebuiten.

Vermoedelijk is het hieruit te verklaren, dat bekende Marxisten tegen het program weinig of geen bezwaren hebben ontwikkeld. Slechts over de defensieparagraaf werd, ook na de vaststelling, nog enige discussie gevoerd. Hetgeen niet behoefde te verwonderen na de ontwapeningspropaganda. Maar de dreiging van het nationaal-socialisme noopte tot het aannemen van een andere houding ¹¹⁾.

De buitenlandse gebeurtenissen oefenden in het algemeen invloed uit. Men gevoelde ook behoefte, zich te distantieeren van het dictatuursocialisme en van revolutionnaire methoden. Na zijn mislukte poging schreef Mr TROELSTRA in 1918, dat „er zeker thans minder reden dan ooit is de mogelijkheid van de verheffing der arbeidende klasse als leidende factor in ons staatswezen, *langs anderen dan zuiver parlementairen weg*, te ontkennen” ¹²⁾.

Anderen spraken zich nog beslister uit over het niet langs volkomen wettigen weg zich voltrekken van de omzetting der kapitalistische maatschappij in een socialistische. De Marxist KUYPER constateerde bij alle verschil met Bolsjewisme en Spartakisme toch deze overeenkomst, dat men zo nodig gebruik kan maken van alle dienstige middelen, ook dus van niet democratische, waarbij een minderheid naar de macht grijpt.

Maar in 1937 waren veler ogen wèl opengegaan. Men wilde nu constitutioneel zijn. Deelneming aan een kabinetsvorming werd mogelijk geacht. Er zou eventueel over worden beslist „na overleg met de (verwante) vakbeweging”. Voor de zuiverheid der verhoudingen stellig niet zonder bedenking. Maar in elk geval werden socialistische ministers in een niet-socialistisch kabinet geen onmogelijke figuren meer geacht. Anders dan in 1913 toen men de door Dr Bos toegestoken hand weigerde en de heer VAN DER GOES verklaarde: „ministeriëel en anti-ministeriëel waren op den duur niet te verenigen in een partij” ¹³⁾.

Hoezeer ook in 1937 gepoogd werd den principiëlen band met het verleden onverzwakt vast te houden, — klassenstrijd en socialisatie van grond en productiemiddelen bleven de kernpunten —, toch kan worden gezegd, dat het program van 1937 reeds op een kentering wees, waarvan het gevolg was, dat de stichting

¹¹⁾ Het program van 1937 vindt men opgenomen in *Parlement en Kiezer*, 1940.

¹²⁾ In zijn proclamatie, overgenomen door Mr P. A. DIEPENHORST, t.a.p., blz. 373. Wij cursiveren.

¹³⁾ DIEPENHORST, t.a.p., blz. 148.

van de Partij van den Arbeid na den tweeden wereldoorlog in den partijkring minder bezwaren ontmoette dan in een vroeger stadium stellig het geval zou zijn geweest.

Met nadruk zeggen wij: *in den partijkring*. In het kiezers-corps, onder de door de socialistische propaganda opgevoede arbeiders waren er kennelijk niet weinigen, die de evolutie allerm minst toejuichten. Vandaar mede de groei van het Communisme.

De programma's van de Partij van den Arbeid.

De Partij van den Arbeid publiceerde in 1946 een beginsel-program, waaruit bleek, dat ook door de vroegere vrijzinnig-democraten en de mannen van de z.g.n. „doorbraak” enigen invloed op de redactie was uitgeoefend. Dat het geheel door dien invloed duidelijker is geworden, kan evenwel niet worden gezegd.

Men begon met te constateren, dat „in en door het verzet tegen de nationaal-socialistische onderdrukking en in aansluiting aan de ontwikkeling der staatkundige opvattingen, die reeds vóór den oorlog in Nederland had plaats gehad, bij tallozen, uit verschillende godsdienstige en politieke kampen de vurige begeerte en wil (was) gegroeid, naar een waarlijk nieuw begin in het Nederlandse politieke leven, in het bijzonder ook in de partijformaties, opdat de hoog nodige arbeid tot omvorming der maatschappij in democratisch-socialistische richting door een zo sterk mogelijke groep uit het Nederlandse volk zou worden gedragen en verricht.”

Enig *bewijs* voor deze stelling ware niet overbodig geweest. Was de begeerte naar „omzetting” van de maatschappij in „democratisch-socialistische richting” inderdaad bij „tallozen” buiten de S.D.A.P. aanwezig? De uitslag der verkiezingen van 1946 wijst er niet op, dat de drang tot *deze* „vernieuwing” zo sterk was.

De vraag kan ook worden gesteld, wat men precies onder democratisch „socialisme” verstaat. Er is vooral in de laatste jaren met dit woord een spel bedreven, maar nieuw was dit spel overigens niet. Ieder streven naar maatschappelijke verbetering heeft men met dat etiket beplakt. De meest uiteenlopende definities zijn gegeven. Wanneer men er onder verstaat socialisatie van den grond en van de productiemiddelen kan ernstig worden betwijfeld, of de drang om daartoe te komen bij „tallozen” buiten de S.D.A.P. inderdaad aanwezig was. Zeker niet bij vele vrijzinnig-democraten, die thans tot de Partij van den Arbeid zijn toegetreden.

Het program van 1946 doet dan ook water in den socialistischen wijn. Het verwerpt het winstmotief als *uitsluitend* richtsnoer voor het economisch leven, maar erkent hiermede, dat het niet geheel

uitgeschakeld kan of mag worden. Er is wel niemand, die het winstmotief als „uitsluitend richtsnoer” aanvaardt. Maar van een radicale uitschakeling van dit motief bij *particulieren* — ook het „gesocialiseerde” bedrijf moet, zal het niet een finale mislukking worden, winst maken, reserveren, kapitaal vormen — wordt niet ten onrechte gevreesd een verminderde activiteit, een verlaging van het algemeen welvaartspeil. Dit kan alleen worden ontkend door degenen, die den mens niet zien zoals hij is, die met de *werkelijkheid* der zonde geen rekening houden.

Uit andere uitspraken in het program blijkt eveneens, dat de socialisatie-wijn met water wordt gemengd. Er moet gestreefd worden naar „planmatige leiding en ordening van voortbrenging en verdeling”. „Socialisatie van de beschikkingsmacht of van den eigendom der voortbrengingsmiddelen behoort te worden toegepast, met het algemeen welzijn als richtsnoer”. Men lette op dit „of”. En voorts op het aangeduide richtsnoer. Daarmede wordt alles betrekkelijk gemaakt. Over wat het „algemeen welzijn” eist, kan men, indien men het socialisatie-*dogma* niet aanvaardt, ten zeerste verschillen.

Gevaren van bureaucratie wil men bestrijden door toepassing van „het beginsel der persoonlijke verantwoordelijkheid” en van de „functionele decentralisatie”. Dit is wel heel vaag. *Hoe* wil men het beginsel van de persoonlijkheid toepassen bij brede socialisatie of zelfs bij vergaande binding aan alle mogelijke overheidsvoorschriften ten aanzien van productie en distributie? En wat die „functionele decentralisatie” betreft — onder een socialistisch bestuur is het ten slotte toch de staatsmacht, die de teugels in handen houdt.

Concreet wordt in het urgentieprogram van 1946 gevraagd „socialisatie van het mijnbedrijf, van de circulatiebank, van bedrijven van openbaar nut, alsmede van daarvoor in aanmerking komende monopolistische bedrijven”. Nadere aanduiding van de laatstgenoemde bedrijven ontbreekt. Het is reeds gebleken, dat nog allerm minst vaststaat, dat opheffing van het particuliere mijnbedrijf, hetwelk te onzent naast het staatsmijnbedrijf bestaat, door het algemeen welzijn wordt geëist en door de arbeiders wordt begeerd. Maar van socialistische zijde toont men zich zo ongeduldig, dat men zelfs aan de ingestelde commissie van onderzoek niet den tijd gunt het vraagstuk serieus te bezien.

Ten aanzien van den grond is men vrij gematigd in het urgentieprogram. In handen van de „gemeenschap” moeten worden gebracht ontginningen en nieuwe inpolderingen, zomede ongebruikte

gronden en gronden van grote verpachters, voor zover het algemeen welzijn dit vereist.

Weer een vage omschrijving! Over hetgeen het „algemeen welzijn” vereist, kunnen in casu de meningen zeer uiteenlopen.

Voor het overige wil men de overheid laten zorgen voor een „goede verdeling van de gronden over de bedrijven”.

Het gehele program van 1946 gaat sterk in de lijn van het staatssocialisme. Via ordening en geleide economie wil men komen tot „een nieuwe socialistische samenleving op democratischen grondslag”.

De socialistische elementen hebben op het program hun stempel gedrukt. Maar er werden aan de andere mede-oprichters van de nieuwe partij concessies gedaan, waarvan evenwel de betekenis niet hoog kan worden aangeslagen.

De „democratie” wordt als beginsel, niet uit opportuniteit aanvaard. Hier is stellig verschil met de vele oudere socialistische uitspraken. Het staatsabsolutisme wordt verworpen, evenals de dictatuur of het één-partijstelsel. Maar de vraag mag worden gesteld, of hier geen zelfmisleiding is. Men wil een vergaande overheidsbemoeiing met het bedrijfsleven. Het ideaal van een brede socialisatie blijft werken. Toch wil men de democratie behouden. Dat is evenwel een moeilijke opgave. Socialisatie en geleide economie in socialistischen zin betekenen een concentratie van politieke en economische macht in handen van degenen, die met het staatsbestuur zijn belast. Via nieuwe organen zal men pogen tegenwichten te scheppen. Maar ten slotte blijft toch de laatste beslissing bij de machthebbers in den staat. De enorme omvang der bemoeiingen, de grote uitbreiding der bureaucratie, zullen ook de contrôle der volksvertegenwoordiging practisch schier onmogelijk maken. Het economisch leven vraagt snelle beslissingen, vlugge aanpassing aan de telkens wisselende omstandigheden. Wij geloven niet, dat de bureaucratie daartoe in staat is. Maar in elk geval zal de regering wel over uitgebreide volmachten moeten beschikken. Het gemeen overleg met de volksvertegenwoordiging zal aan betekenis steeds meer inboeten.

Het Engelse parlement toonde nog pas te beseffen, dat de grote macht der regering op economisch gebied ook de geestelijke vrijheid in gevaar zou kunnen brengen. Vandaar het amendement, dat in geen geval iets tegen de pers zou mogen worden ondernomen. Dit amendement werd aangenomen. Maar de practische betekenis van een zodanige bepaling is niet groot. Men behoeft *direct* niets tegen de pers te ondernemen, maar men kan haar toch *indirect*

bemoeilijken, wanneer men de economische macht heeft over de papierfabricage, de drukkerijen etc.

In de concentratie van politieke en economische macht, waarnaar alle socialisme streeft, schuilt niet slechts gevaar voor de stoffelijke welvaart maar eveneens voor de geestelijke en constitutionele vrijheden. Wij mogen het nooit vergeten: deze grote macht komt te rusten in handen van *zondige* mensen, die ernstig misbruik van hun positie kunnen maken.

De Partij van den Arbeid, aldus het beginselprogram van 1946, „erkent het innig verband voor personen en groepen tussen levens-overtuiging en politiek inzicht, doch verwerpt principieel en voor de tegenwoordige verhoudingen ook practisch, de organisatie van het politieke partijleven op den grondslag der godsdienstige belijdenis (antithese)”. In denzelfden geest spreekt ook het in 1947 vastgestelde program.

Zakelijke overeenstemming tussen de beide programma's is er ook, wanneer over den staat gezegd wordt: de staat moet zijn een rechtsstaat, die zijn taak vindt in het verwezenlijken en krachtig handhaven van het recht. (In 1947 heeft men hieraan toegevoegd: „waaraan hij ook zelf is onderworpen”). Voorts heet het: „Van den staat kan en mag niet gevraagd worden, dat hij zich stelt op den grondslag van een kerkelijke belijdenis. Wel is hij mede verantwoordelijk voor ons geestelijk erfgoed, behoort hij zich gebonden te achten aan zedelijke normen *en is het mede de roeping der Overheid de gehoorzaamheid aan deze normen in het volksleven tot gelding te brengen*”. De gecursiveerde woorden zijn in het program van 1947 niet overgenomen¹⁴⁾.

In beide programma's worden woorden aan de kerken gewijd. „Aan de kerken wordt de vrijheid gewaarborgd haar roeping te vervullen, zowel met betrekking tot de verkondiging van haar boodschap als ten aanzien van haar dienstbetoon aan de wereld. Erkend wordt, dat de kerken het tot haar taak kunnen rekenen ter wille van het geestelijk en zedelijk heil van het volk hun woord te spreken met betrekking tot het staatkundig en maatschappelijk leven”. In 1946 had men daaraan nog toegevoegd: „De Overheid behoort, voor zover dit binnen haar bevoegdheid ligt, mede te werken de verhoudingen te scheppen die de kerken in staat stellen haar taak te vervullen”.

¹⁴⁾ Het program van 1946 vindt men in *Parlement en Kiezer* voor 1947. Het program van 1947 is afzonderlijk uitgegeven. Dr BANNING schreef een toelichting, onder den titel van *Het Kompas*, die wij nog niet in ons bezit konden krijgen.

Stellig ongewone klanken in een socialistisch program. Religieus-socialisten als BANNING en mannen van de „doorbraak” hebben iets kunnen bereiken. Maar hoe verward is dit alles, hoe weinig principieel doordacht! Hoe onaanvaardbaar vooral voor wie het gezag van Gods openbaring ook op staatkundig en maatschappelijk gebied erkent.

Kritiek.

Toegestemd wordt, dat er een innig verband is tussen levensovertuiging en politiek inzicht. Maar dit zou noch principieel, noch practisch dringen tot partijvorming op principieel-Christelijken grondslag. En evenmin tot de erkenning van de realiteit der „antithese”.

Welke is de levensovertuiging van den Christen? In de eerste plaats belijdt hij de volstreckte souvereiniteit Gods over al het geschapene. Niets mag aan het gezag van God, den Schepper, worden onttrokken. Zijn wet behoort overal, ook op het terrein van het staatsleven, te worden geëerbiedigd.

God heeft zich geopenbaard. Hij heeft ons Zijn wil doen kennen. In de Schepping en na den val in de Bijzondere Openbaring, in de Heilige Schrift. Deze komt tot ons met Goddelijk gezag. Zij wijst ons niet alleen den weg der zaligheid, maar ontsteekt tevens het licht, waardoor wij met ons, door de zonde verduisterd, verstand ook de openbaring Gods in de schepping beter kunnen verstaan. De Schriftopenbaring is ook voor het staatsleven het licht op ons pad en de lamp voor onzen voet.

Deze levensovertuiging van den Christen beheerst, als het goed is, zijn inzicht op staatkundig terrein. Zij is beslissend voor zijn oordeel over den oorsprong en het karakter van het overheidsgezag, over de bronnen van het recht, over de verhouding tussen overheid en volk, over de grenzen der overheidsmacht, over de normen, waaraan de overheid bij de vervulling van haar taak is gebonden.

Voor den Christen rust het gezag op een onwankelbaar fundament. De overheid is dienaressen Gods, „u ten goede”. Maar voor hem is mede daarom de absolute staat verwerpelijk. De Schrift geeft duidelijk aan, dat aan de overheidsmacht grenzen zijn gesteld. Ze mag zich niet vergrijpen aan de menselijke persoonlijkheid. Zij behoort in het gezin, in de Kerk, in wetenschap en kunst, in onderwijs, bedrijfsleven enz. levenskringen te zien, waaraan God een eigen wet heeft gegeven. In het daaraan gehoorzamen ligt zegen. Door de zonde kan het noodzakelijk zijn, dat de over-

heid hier ingrijpt en zekere regelen stelt. Maar deze bemoeiing behoort toch steeds gericht te zijn niet op vernietiging, maar op versterking van het leven der kringen naar de ordeningen Gods.

Deze Christelijke belijdenis, die onverenigbaar is met de theorieën van volkssouvereiniteit, staatssoevereiniteit en rechtssouvereiniteit, moet vooral in onzen tijd, ook tegenover socialistische stromingen met beslistheid worden uitgesproken. Terecht schreef enkele jaren geleden de hoogleraar KOHNSTAMM, „dat de rechtssouvereiniteit van den humanist op den duur geen beschutting zal bieden; alleen de erkenning van Gods souvereiniteit zal grenzen kunnen afbakenen en tegenover de aanspraken van den Staat het recht van andere levenskringen kunnen handhaven” ¹⁵⁾.

Geeft de Christelijke belijdenis, de aanvaarding van het gezag van Gods openbaring *het* verweer tegen alle staatsabsolutisme, leidt zij tot de ontplooiing van het constitutionele leven, biedt zij aan rechtmatigen volksinvloed een vast fundament, zij alleen kan ook het *gezag* schragen. De devaluatie van het gezag, die wij in onzen tijd, ook met name in veler houding tegenover de Indische revolutie, kunnen opmerken, moet vooral worden verklaard uit het aanhangen van theorieën, die met de Schrift onverenigbaar zijn.

Wie voor een *constitutioneel* bewind kiest, wie het pleit voert voor volksinvloed voor een van de overheid onafhankelijke vertegenwoordiging, die ook door haar medewerking aan de wetgeving kan waken tegen alle machtsoverschrijding, moet ook het bestaan van *partijen* aanvaarden.

Nu is het onweersprekelijk, dat over de *hoofdbeginselen* van staatsbeleid verschillend wordt gedacht. Dit leidt als vanzelf tot diversiteit in het partijwezen. Wat is nu meer natuurlijk en logisch dan dat zij, die op staatkundig en maatschappelijk gebied het gezag van Gods openbaring erkennen, die daaruit beginselen menen te mogen afleiden, die belijden dat de overheid op haar terrein gebonden is aan de ordeningen Gods, zich in eigen partij en eigen sociale organisatie verenigen? Zij spreken daarmede geen oordeel uit over het persoonlijk geloof of het persoonlijke leven van anderen. Zij gaan eenvoudig uit van de *these*, dat Gods openbaring gezag heeft in alle menselijke verhoudingen, dat het Woord Gods ons de richtlijnen aangeeft voor de overheidstaak, voor het leven van man en vrouw in het huwelijk, voor de relatie tussen ouders en kinderen, voor opvoeding en onderwijs, voor arbeid en bedrijf, voor de nationale en internationale staatkunde. Zij willen ook bij

¹⁵⁾ Prof. KOHNSTAMM schreef dit in *Eenheid door democratie*. Het nummer raakte bij mij zoek tijdens de evacuatie van Arnhem.

de vragen, die verband houden met de organisatie der maatschappij, met de relatie tussen individu en gemeenschap, met de taak van de overheid ten aanzien van het bedrijfsleven rekening houden met het *feit* der zonde. Niemand minder dan BANNING heeft in zijn *Hedendaagse sociale bewegingen* erkend, dat bijv. Calvinisme en sociaal-democratie niet verenigbaar zijn; „daarvoor spreekt de tegenstelling in geestelijk opzicht — bijv. de mensbeschouwing en de zondeleer een te beslissend woord” (blz. 101). Dezelfde auteur stemt toe, dat „de keuze in sociaal en politiek opzicht ten slotte gedaan wordt op grond van de laatste en diepste waarden, die wij in onze levensovertuiging bezitten” (blz. 244).

Maar hoe kan men dan in het program van de Partij van den Arbeid wraken „de organisatie van het politieke partijleven op den grondslag van een godsdienstige belijdenis”?

Men schijnt het bestaan van een antithese te ontkennen. Maar dat is dan eenvoudig het sluiten van de ogen voor de werkelijkheid. Kan men het in ernst volhouden, dat tegenover de Christelijke these geen andere thesen zijn en worden gesteld? Maar men ziet toch, dat er wel stromingen zijn, die op staatkundig terrein het gezag van Gods openbaring ontkennen, die hier niet naar hogere dan menselijke „levens- en wereldbeschouwingen” vragen, die den staat geheel los maken van Gods geboden. Sommigen erkennen daarbij nog wel, dat onze zeden door het Christendom zijn beïnvloed geworden, waarmede dan zekere humanitaire opvattingen verband houden. Maar elk direct beroep op de Openbaring wordt gewraakt, wanneer over politieke en sociale aangelegenheden wordt gesproken.

De verschillen zijn ook niet zuiver theoretisch, maar beïnvloeden in sterke mate de praktijk. Zij komen naar voren bij kwesties, die de gezagshandhaving raken, bij het aangeven van de grenzen der overheidsbemoeiing, bij de regeling van het onderwijs, bij de echtscheidingsvragen, bij het strafrecht, bij het vaststellen van de taak der overheid tegenover den christelijken rustdag, bij het bepalen van de houding op sociaal gebied ten aanzien van de theorie en praktijk van den klassenstrijd.

Nog meer ware te noemen. Maar het is duidelijk, dat wij overwegend bezwaar moeten maken tegen hetgeen de Partij van den Arbeid over „antithese en partijformatie” zegt ¹⁶⁾.

¹⁶⁾ Merkwaardig is, dat de Partij van den Arbeid zgn. „Werkgroepen” kent. Ook een Prot. Chr. werkgroep. Met hetgeen over politieke groepering op den grondslag ener godsdienstige belijdenis wordt gezegd, schijnt dit niet volkomen te harmoniëren, ook al heeft een dergelijke werkgroep slechts het

Zoals wij ook onmogelijk kunnen instemmen met wat in het program van 1947 onder „Staat” wordt geschreven. Dat de staat niet op den grondslag van een „kerkelijke belijdenis” moet staan, zouden wij in zekeren zin nog wel kunnen onderschrijven. Het hangt er van af, wat men in casu onder een „kerkelijke belijdenis” precies verstaat. De Kerk, de Christenen, die het gezag van Gods Woord over het gehele leven erkennen, belijden, dat God de Here Souverein is — ook over den staat, dat de overheid aan Hem haar gezag dankt, en dat zij aan Zijn geboden gehoorzaamheid verschuldigd is. Tot Zijn eer moet haar regiment dienen. Zijn Woord behoort voor haar richtsnoer te zijn.

Waar in het program elke heenwijzing naar deze belijdenis ontbreekt, moet wel uit „het verwerpen van de opvatting, dat de staat op den grondslag van een kerkelijke belijdenis moet staan”, worden geconcludeerd, dat de Partij van den Arbeid met volle overtuiging kiest voor den „neutralen” staat. Wel wordt gezegd, dat de staat gebonden is aan zedelijke normen. Maar waarop steunen deze normen? Waaraan zijn zij ontleend? Hier is een subjectivisme, dat in de chaotische verwarring van dezen tijd geen vastheid biedt.

Het program van 1947.

Het program van 1947 formuleert scherper dan dat van 1946 het socialistisch streven, spreekt ook met meer nadruk over felle klassentegenstellingen. Het is niet los van Marxistische theorieën over bedrijfsconcentratie enz.

Hetgeen over democratie, rechtsorde van den arbeid, enz. wordt gezegd behoeft na het voorafgaande geen brede bespreking meer. Wel treft, dat bij den uitbouw van de noodzakelijke nieuwe organen der economische en sociale ordening het staatssocialisme wordt verworpen. Wij zullen over het woord niet twisten. Maar dat de ordening in socialistischen geest de bedrijven ondergeschikt maakt aan den staat en zijn ambtenaren, dat de „bedrijfschappen” in den socialistischen gedachtengang weinig anders zijn dan verlengstukken van den staatsarm, kan moeilijk worden geloofchend! Het bleek ook uit het voorontwerp van Minister Vos.

Ten slotte: de cultuurparagraaf. Daarin kan men o. m. lezen: „erkenning van de fundamentele betekenis van levensbeschouwing en geloofsovertuiging voor opvoeding en onderwijs, gelijkelijk voor

karakter van een „bezinningencentrum”. Er ligt toch de erkenning in, dat men politiek beraad op den grondslag van eigen, van anderer afwijkende beginselen nodig keurt.

het openbaar en het bijzonder onderwijs". Wat dit precies betekent is niet duidelijk. Dat over de financiële gelijkstelling van bijzonder en openbaar onderwijs niets positiefs wordt gezegd, kan enige bevreemding wekken.

Het urgentieprogram van 1946 bevatte enige desiderata, waarbij menig vraagteken moet worden gezet. Zo bij de „staatsburgerlijke vorming" in onderwijs enz., bij de actieve cultuurpolitiek, bij den wens naar een nationalen radio-omroep, zij het ook met zelfstandige utingsmogelijkheid voor de belangrijke geestelijke en maatschappelijke stromingen. Het is alles even vaag als vele uitspraken van de heren SCHERMERHORN en VAN DER LEEUW over deze aangelegenheden plachten te zijn. Voor wie de geestelijke vrijheid wil behouden is hier oppassen de boodschap.

Geen harmonisch geheel.

De programma's van 1946 en 1947 zijn niet een harmonisch geheel. Verschillende stromingen hebben haar invloed doen gelden. Ook de Partij van den Arbeid zelve is geen eenheid. Of zij de stormen van den tijd zal doorstaan, of niet eerlang de innerlijke spanningen te sterk zullen worden, zal de toekomst leren.

Haar principieel program lokt ons al evenmin tot toetreding als haar houding in dezen voor ons Koninkrijk zo kritieken tijd.

De belijders, die tot haar zijn toegetreden, mogen — bij waardering voor hun persoon en motieven — herinnerd worden aan het woord van GROEN VAN PRINSTERER: „In beginsel is elk Christen *antirevolutionair*. Alleen wanneer hij op politiek terrein zich in den aard en verhouding der partijen vergist kan de Christen aan het liberalisme de hand reiken en voor het evangelisch beginsel en (door *de* Revolutie in het leven geroepen) antirevolutionairen vorm, beducht zijn" ¹⁷⁾.

De Partij van den Arbeid is, evenals het liberalisme van GROEN's dagen, opgekomen uit de ideeën der Franse Revolutie en wordt in sterke mate door uit het Marxisme stammende denkbelden beïnvloed.

De „doorbraak" is dan ook, naar onze innige overtuiging, een te betreuren vergissing. Dat zij niet geslaagd is, dat de Protestants-Christelijke volksgroep als geheel genomen aan de beleden beginselen trouw bleef, stemt ons tot verheuging.

*

¹⁷⁾ *Ned. Gedachten*, deel I, 13.

DE NATIONALISATIE VAN DE NEDERLANDSE BANK

DOOR

MR A. ZEEGERS.

Bij Koninklijke boodschap van 13 Juni 1947 zijn aan de Tweede Kamer een tweetal ontwerpen van wet aangeboden. Het eerste houdt in een verklaring van het algemeen nut van de naasting van de aandelen in het maatschappelijk kapitaal van de Nederlandse Bank N.V. door den staat en regeling dier naasting. Het tweede strekt tot vaststelling van nieuwe bepalingen nopens het statuut van de Nederlandse Bank N.V.

Het karakter van dit tijdschrift, dat de studie der antirevolutionaire beginselen wil bevorderen, bepaalt de wijze, waarop wij thans het vraagstuk van de nationalisatie van de N. B. dienen te behandelen. Allerlei technische en detailvragen kunnen buiten beschouwing blijven.

Wij kunnen ons beperken tot enkele principiële punten, die in geding zijn. Enkele algemene opmerkingen, die tot juist begrip der zaak kunnen dienen, mogen vooraf gaan.

De N. B. is opgericht bij Souverein Besluit van 25 Maart 1814. In den considerans van het oprichtingsbesluit komen enige belangrijke beschouwingen voor:

„Wij Willem, bij de gratie Gods Prince van Oranje-Nassau, Souverein Vorst der Verenigde Nederlanden, enz.;

In aanmerking nemende de op ons rustende verplichting, om den koophandel, als de zenuw van dezen staat, op te beuren uit het verval, waarin voorgaande tijden en omstandigheden denzelven hebben gebracht;

Overwegende, dat bij de hernieuwing der Commerciële betrekkingen der Verenigde Nederlanden, de gereede omloop van geld en geldswaarde onder die eerste behoeften moet worden gerekend, in welke het noodzakelijk is te voorzien, om een gegronde hoop te kunnen voeden op de terugkomst van die welvaart, welke onze Vaders hebben genoten en welker herwinning Wij, onder Goddelijken zegen, door een verbond van goede trouw en eerlijkheid,

met vlijt en volharding onder de ingezetenen dezer landen mogen verwachten;

Overwegende, dat tot regelmatige bevordering van dien omloop geen heilzamer middel te vinden is, dan de invoering ener op openbaar gezag ingestelde Nationale Bank, bijeengebracht door de vereniging der middelen van het Gemene Land met die van de particulieren, en gewaarborgd door reglementaire bepalingen, welke ten aanzien der door haar in omloop gebrachte waarden, de nodige gerustheid kunnen geven;

Overwegende, eindelijk, dat een dergelijke instelling alleszins verdient te worden ondersteund door buitengewone voorrechten, welke haar aanwezen krachtig in deszelfs aard, nuttig voor het algemeen en voordelig maken zullen voor allen, die daaraan zullen deelnemen of met dezelve in betrekking zullen komen", enz.

Hetgeen de N. B. onderscheidde van alle andere was, dat zij een octrooi kreeg, inhoudende dat *zij alleen* bankbiljetten mocht uitgeven. Het octrooi werd gegeven voor den tijd van 25 jaar. In 1838 kwam de N. B. dus opnieuw ter sprake. Het octrooi werd toen verlengd tot 1864. Het derde octrooi werd niet meer bij K. B. maar bij wet verleend. In 1863 kwam n.l. de eerste Bankwet tot stand, echter niet zonder hevigen strijd. Het is vooral de staatsrechtleraar BUYS¹⁾ geweest, die monopolieverlening als in strijd met de liberale beginselen scherp bestreed.

Naast hem moeten worden genoemd Prof. O. VAN REES, KAPPEYNE VAN DE COPPELLO en anderen. Zij allen wensten de oprichting van circulatiebanken principieel vrij te laten. Deze kwestie blijve verder onbesproken. Slechts zij opgemerkt, dat gezaghebbende schrijvers van oordeel zijn, dat de Kamer verstandig heeft gehandeld door aan het monopolie der N. B. vast te houden. Daar weer een octrooi voor 25 jaar werd verleend, kwam in 1888 de zaak opnieuw aan de orde.

Bij deze behandeling heeft de vraag of de N. B. een staatsbank moest worden een belangrijke rol gespeeld.

In de litteratuur zomede in de Kamer werden stemmen gehoord, die vóór een staatsbank pleitten. Het voornaamste motief was, dat de winst, waarin de staat tot dusver niet participeerde, aan den staat moest komen. Het was dus een financieel, geen socialistisch motief.

Het is dan ook volstrekt onjuist een staatsbank *zonder meer* als een uiting van socialisme of „progressiviteit” te zien.

¹⁾ Een gevierd monopolie, *De Gids*, 1863, blz. 26—60.

Dit moge blijken uit het feit, dat FREDERIK DE GROOTE reeds in 1764 een staatsbank te Berlijn oprichtte en in 1860 in Rusland een rijksbank bestond. De „Riksbank” te Stockholm stamt zelfs uit 1663.

De enige, die uit socialistische overwegingen voor een staatsbank ijverde, was het enige socialistische kamerlid DOMELA NIEUWENHUIS, die sprak van een door de N. B. gepleegden roof en door zijn wijze van optreden zozeer ieders verontwaardiging opwekte, dat hij de enige voorstemmer bleef van de door hem ingediende motie, waarin op instelling van een staatsbank werd aangedrongen. De N. B. bleef dus een particuliere bank; wel echter ging van 1888 af de staat meedelen in de winst. Voorts werd het octrooi nu verleend voor 15 jaar.

In 1903 kwam de N. B. dus weer in het Parlement ter tafel.

Van deze herziening valt evenmin veel te zeggen als van die van 1918. Het voornaamste is, dat beide keren het winstaandeel van den staat werd vergroot.

Van meer belang is echter het in 1902 gevoerde debat over de vraag of de N. B. een staatsbank moest worden.

Wij hebben op het oog de in 1902 uitgebrachte prae-adviezen voor de Vereniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek over de vraag: Behoeft onze bankwet herziening, hetzij in haar stelsel, hetzij in haar onderdelen?

In een zeer uitvoerig prae-advies van 244 bladzijden bestrijdt G. M. BOISSEVAIN de staatsbank. Van zijn argumenten is het belangrijkste, dat een particuliere bank vrijer tegenover den staat zal staan en geen kans loopt van politieke beïnvloeding.

DR D. BOS ziet de bank voor alles als een instelling van openbaar nut. Op grond daarvan pleit hij in navolging van GERRITSEN ²⁾ voor een staatsbank. Bos gelooft niet, dat een particuliere circulatiebank, als het noodzakelijk wordt geacht, een credietaanvraag aan de Overheid zou weigeren. Dit kan z. i. geen argument tegen een staatsbank zijn.

Het viel te verwachten, dat ook het Socialisatierapport der S.D.A.P. zich met de N. B. zou bezig houden. Merkwaardig is, dat het rapport ³⁾ de N. B. niet wenst te socialiseren en tevreden is, wanneer deze zich bij haar credietverlening niet door politieke overwegingen laat beïnvloeden. Zeer terecht merkt het rapport op: „Een ander en veel belangrijker bedenking tegen het brengen van het beheer der circulatiebank in handen van den staat ligt

²⁾ *De Nederlandsche Bank, haar verleden en haar toekomst*, blz. 280 v.v.

³⁾ Blz. 178 v.v.

in het gevaar, dat de staat in geval van geldnood eenvoudig gebruik zou maken van de bankbiljettenpers der circulatiebank, door zich op onbeperkte schaal voorschot te laten verstrekken". Verstandige taal, die helaas in 1933 werd ingetrokken. In dat jaar toch wordt het Socialisatierapport op dit punt gewijzigd. De nieuwe formulering komt te luiden: „De circulatiebank worde onder gemeenschapsbeheer gebracht. Haar taak zij niet alleen de verzorging der geldcirculatie, doch eveneens de bevordering van het verschaffen van zo goedkoop mogelijk crediet en het geven van leiding daarbij” ⁴⁾).

In de Toelichting komt men juist als in de huidige M. v. T. een en andermaal den term gemeenschapsbelang tegen.

Bij de behandeling van het octrooi in 1933 werd een motie VAN DER WAERDEN ten gunste van een staatsbank verworpen.

In 1937 werd de Bankwet van 1867 herzien. Hoewel inmiddels ook reeds in R.K. kringen stemmen waren opgegaan, die het beleid der centrale circulatiebank wensten te richten op het algemeen welzijn, bleef de N. B. een particuliere instelling.

Tijdens de bezetting kwam hierin een ingrijpende verandering. Evenals de Duitse Rijksbank werd de N. B. ondergeschikt gemaakt aan de Duitse regering, althans aan haar zaakwaarnemer, den Rijkscommissaris. Dit geschiedde in 1943. Bij K. B. van 1 October 1945 (F 204) werd de Bankwet 1937 in schijn in ere hersteld. In schijn, immers al de elementen, die den Secretaris-Generaal in den bezettingstijd in staat stelden de taak van de N. B. ondergeschikt te maken aan een autoritair staatsgezag, bleven gehandhaafd. Het K. B. F 204 zette in wezen het Bankstatuut van 1937 opzij. Door dit K. B. werd aan den gulden het karakter van internationaal betaalmiddel voor ieder ontnomen; in het internationale verkeer kreeg de gulden slechts het karakter van verrekeneenheid. Door het Deviezenbesluit 1945 zou voortaan de staat naar eigen goeddunken over alle aan ingezetenen toebehorende buitenlandse valuta's kunnen beschikken. De ingezetene mag slechts buitenlandse valuta's houden zolang de staat het goed vindt; elk verband tussen den gulden en de buitenlandse valuta's is voor den ingezetene verbroken, hetgeen als een zeer sterke inbreuk op zijn economische vrijheid is te beschouwen. Art. 7 van K. B. F 204 bepaalt: „In de gevallen waarin onze Minister zulks ter coördinatie van de monetaire en financiële politiek der Regering en de politiek van de N. B. noodzakelijk acht, geeft onze Minister voornoemd aan de Directie

⁴⁾ ANKERSMIT en WIBAUT, *Socialisatie*, 1933. Blz. 25.

van de N. B. de ter bereiking van dat doel nodige aanwijzingen. De N. B. is gehouden aan die aanwijzingen gevolg te geven."

De praktische betekenis hiervan is, dat de N. B. geen zelfstandige bankpolitiek meer kan voeren.

Uit hetgeen wij tot dusver vermeldde, bleek dat er een onmiskenbare neiging tot „vermaatschappelijking" in de positie der N. B. al reeds voor 1940 valt waar te nemen en dat de tijdens de bezetting tot stand gekomen regeling, tijdelijk voortgezet door K. B. F 204, in het huidige ontwerp als het ware op ietwat gewijzigde manier wordt geconsolideerd.

Is nu ook de nationalisatie te aanvaarden? Wij willen nog eens duidelijk uitspreken, dat onze sympathieën over het algemeen niet in die richting gaan. Wij hebben daarvoor goede — thans niet nader te bespreken — motieven. Doch evenzeer heeft altijd gegolden, dat wij bij monopolieposities bereid zijn het probleem: al dan niet overheidsexploitatie, zakelijk en ondogmatisch te bekijken. Welnu, wat de voorgestelde nationalisatie der N. B. aangaat, willen wij, gezien de publiekrechtelijke positie, die een gemonopoliseerde circulatiebank nu eenmaal heeft, over het al of niet nationaliseren geen messen trekken. Wij kunnen er mee accoord gaan op één onafwijsbare voorwaarde, dat n.l. een behoorlijke waarborg zal worden geschapen, dat de N. B. alleen dienstbaar zal blijven aan het geven van een zelfstandige waarde aan de munteenheid, welke dan niet ondergeschikt mag worden gemaakt aan particuliere of partijbelangen. Er dient tegenover de regering een waarborg te zijn tegen — om nu eens letterlijk de woorden van het Socialisatierapport aan te halen — „het gevaar dat de staat in geval van geldnood eenvoudig gebruik zou maken van de bankbiljettenpers der circulatiebank, door zich op onbeperkte schaal voorschot te laten verstrekken."

Met deze voorwaarde menen wij geheel in overeenstemming te zijn met hetgeen in de M. v. T. van het eerste ontwerp tot naasting der aandelen wordt opgemerkt, waar staat, dat de N. B. haar zelfstandige positie niet moet verliezen. De Minister zegt daarin, dat de Directie geen college van ambtenaren mag worden, die onmiddellijk onder zijn bevelen staan.

De vraag is, of de voorgestelde wet hiermede in overeenstemming is. Gaan wij daartoe de positie der verschillende hoge functionarissen na.

De Directie bestaat uit een president, een secretaris en 3—5 directeuren. De beide eerstgenoemden worden door de Regering benoemd, die bereid is „acht te slaan" op een voordracht, gemaakt

door directie en commissarissen. De directeuren worden benoemd uit een voordracht van drie personen, op te maken door directeuren en commissarissen. Het is nu belangwekkend te weten, welke positie commissarissen innemen. Welnu, zij worden benoemd door de aandeelhouders. Wanneer men nu bedenkt, dat krachtens het eerste wetsontwerp alle aandelen aan den staat komen, is het duidelijk dat van den opzet der Regering, de N. B. haar zelfstandigheid te doen behouden, op deze wijze niets terecht komt. En die zelfstandigheid is juist zo nodig. Want uit de artikelen 16 j^o 20 blijkt dat aan niemand enig blanco crediet zal kunnen worden gegeven, behalve aan den staat. De N. B. zal gehouden zijn „telkens wanneer Onze Minister dit tot tijdelijke versterking van 's Rijks schatkist nodig acht, voorschotten in rekening-courant te verstrekken, op voldoende onderpand van schatkistbiljetten". Een waarborg, dat de staat op economisch gerechtvaardigde wijze crediet ontvangt, ontbreekt. Wanneer men nu bedenkt, dat de staat van de N. B. een bedrag van f 3600 miljoen aan Duits schatkistpapier heeft overgenomen en daarvoor in de plaats heeft gesteld ter dekking van onze munteenheid een gelijk bedrag aan Nederlands schatkistpapier, d. w. z. vorderingen op den Nederlandsen Staat, die zelf een enorm begrotingstekort heeft, dan animeert deze ervaring tot de voorgestelde regeling niet. Wij merken hierbij terloops op, dat een werkelijk effectieve saneringsmaatregel zou zijn geweest, dat de staat aan de N. B. tegen afstand van het Duitse schatkistpapier onderpand had gegeven in den vorm bijvoorbeeld van handelswissels, voorgeschoten voor den wederopbouw van het bedrijfsleven, inplaats van vorderingen op zich zelven.

Nu spreekt het ontwerp in Hoofdstuk V nog van den Bankraad. Deze wordt samengesteld uit een Koninklijken Commissaris, door de Regering benoemd; vier leden, door commissarissen te benoemen, en twaalf leden, door de Regering te benoemen op advies van nader aan te wijzen bedrijfsorganisaties. Men achte den invloed, dien deze lichamen weleens op de monetaire en financiële politiek zouden kunnen hebben, niet gering en beseffe dat hier een doorlopend gevaar bestaat, dat groepsbelangen zich te sterk doen gelden.

Bij deze stand van zaken zal de Minister wel niet veel moeite hebben de N. B. zijn aanwijzingen (art. 26) te doen opvolgen. Mocht hiertegen echter bij de Directie bezwaar bestaan, dan kan zij binnen drie dagen bezwaren indienen bij de Regering. Deze maakt dan uit of het gelijk aan de zijde van den Minister of aan die van de Directie der N. B. is. Beroep op den Raad van State is hier nadrukkelijk uitgesloten.

Het wil ons voorkomen dat de naoorlogse tijd in staatkundig opzicht wel het meest wordt gekenmerkt door een toenemende machtsconcentratie aan de zijde van de Overheid, zonder dat daartegenover voldoende administratief-rechtelijke waarborgen staan. Het tekortschieten van het administratieve recht is een wezenlijk gevaar voor den rechtsstaat. Wat zich in dit opzicht afspeelt op het gebied der publiekrechtelijke bedrijfsorganisaties is illustratief. Hoe kan men nu met dit dagelijkse voorbeeld voor ogen toch menen, dat met de N. B. in deze richting moet worden verdergegaan?

HUGO DE GROOT heeft eens opgemerkt, dat de wet moet „iet zeeckers stellen”. Voldoet het ontwerp daaraan? Het is merkwaardig dat daar waar zekerheid moet worden geschapen, deze ontbreekt, terwijl „iet zeeckers” wordt gesteld, daar waar het beter kon ontbreken. Wij gaan dit nu aantonen aan de hand van artikel 9.

Dit bepaalt in de eerste alinea, dat de taak der bank is de waarde der geldeenheid te reguleren op zodanige wijze als voor 's lands welzijn het meest dienstig is. Het is duidelijk, dat alle zekerheid hier volkomen ontbreekt. Wat is er al niet misdaan onder de schone vlag van het algemeen belang te dienen! De geschiedenis is vol van voorbeelden, die de voosheid van een dergelijk criterium bewijzen. Toetsen wij art. 9 lid 1 aan het eerste octrooi, waarin treffend juist wordt gezegd, dat de taak van de N. B. is ten aanzien van de „in omloop gebrachte waarden de nodige gerustheid te geven”, dan blijkt dat hier een afbuiging is van den grondslag van het oprichtingsoctrooi. In art. 9 behoorde de zaak niet op losse schroeven, maar integendeel vastgesteld te worden. DR J. RIDDER heeft eens als richtsnoer der geldpolitiek geformuleerd: „het gevoel van rust en vertrouwen en het handhaven van de gerechtigheid in de maatschappij, opdat de individuele en organische krachten binnen de maatschappij zich kunnen ontwikkelen, waarbij de individuen en organen zich dienen te laten leiden door Gods ordinantiën” 5).

Doch art. 9 bevat nog meer belangrijke zaken. De N. B. oefent toezicht uit op de credietverlening. Hier staat niet, dat het crediet wordt genationaliseerd, zoals elders in Europa. Op dit punt moet volkomen klaarheid komen. Want in art. 9 lid 3 kan men een aanloop tot nationalisatie van het crediet zien. Is *deze* Minister

5) A. R. *Staatkunde* 3 mnd., 13e jrg., blz. 352.

niet van oordeel, dat de credietverstrekking en daarmee de sleutel van het economisch leven in handen van de Regering behoort te liggen, in de toekomst zou men art. 9 lid 3 wel degelijk zo kunnen interpreteren. Dien kant moeten wij zeker niet uit. Credietverlening door de Overheid betekent geleide economie in permanentie en kan een ernstige bedreiging betekenen voor de geestelijke vrijheid. Het is niet ondenkbaar, dat de Overheid crediet voor een bepaalde zaak verspild acht, terwijl de onderdanen, b.v. uit ideële overwegingen, er zeer grote betekenis aan toekennen. „Duur geld” lijkt ons uiteindelijk de enige onpartijdige wijze waarop crediet op anonieme wijze kan worden gereguleerd.

In het laatste lid van art. 9 laat de Minister de mogelijkheid open, dat, ingeval de commerciële banken niet meer met de N. B. mochten willen samenwerken, hij „in het belang van de solvabiliteit en liquiditeit der credietinstellingen en van een gezonde en op juiste beginselen van bankbeleid berustende credietverlening” tegen deze banken kan optreden. Waar nu de Minister zelf gewaagt van de goede werking van het gentlemen's agreement tussen de Nederlandse Bank en de commerciële banken, vraagt men zich onwillekeurig af of de Minister niet te veel wil vastleggen. Zou het inderdaad aannemelijk kunnen worden gemaakt, dat een bepaling als voorgesteld nodig is, dan dient naar onze mening deze belangrijke aangelegenheid, waarbij het over niets minder gaat dan de bevoegdheid der banken *ook in normale tijden* zelve de verantwoordelijkheid voor credietverlening te dragen, niet „en passant” bij de vaststelling van nieuwe statuten der Nederlandse Bank, doch bij afzonderlijke wet te worden geregeld.

Overigens getuigt het o. i. in bepaalde verhoudingen, gebaseerd op in den loop der jaren beproefd wederzijds vertrouwen, van grote wijsheid en voorzichtigheid niet te veel te willen vastleggen en niet met maatregelen te dreigen. Een zodanige situatie doet zich o. i. hier voor. Daarom achten wij art. 9 ook in dit opzicht niet gelukkig.

Maar, zal men zich afvragen, is deze hele wijziging van het oorspronkelijke Bankstatuut van 1937 eigenlijk wel nodig? De argumenten van den Minister zijn niet sterk. Hij wil het gemeenschapselement sterker op den voorgrond plaatsen.

Men is geneigd te vragen: moet dit zo en nu?

Het enige reële argument voor wijziging is de tot wet verheven overeenkomst van Bretton Woods. Deze bepaalt, dat „de parivaarde van de valuta van ieder lid zal worden uitgedrukt in goud

als algemene waardemeter, of in U. S. \$ van op 1 Juli 1944 geldend gewicht en gehalte". Op die basis zal de gulden moeten worden gereguleerd, want de huidige pariwaarde kan men nog niet als definitief beschouwen. Immers Nederland zal nog geruimen tijd, evenals trouwens vele andere landen, Amerikaanse hulp nodig blijven hebben.

Aanvankelijk hielpen de U.S.A. de wereld door geld en goederen tot leniging van den nood te schenken (UNNRA). Nu echter het economisch leven zich aan het herstellen is, krijgt men den indruk, dat de U.S.A. deze wijze van hulpverlening niet willen blijven voortzetten en dat dient te worden teruggekeerd naar de zakelijke verhoudingen, welke credietgeving wettigen. Onder deze omstandigheden dienen de Europese landen in hun economische politiek met de opvattingen in de U.S.A. terdege rekening te houden. Reeds werd een en andermaal te kennen gegeven dat men in de U.S.A. over het algemeen de socialisatiepolitiek in Europa niet kan bewonderen, hetgeen bij de reverentie, die men daar voor den particulieren eigendom heeft, niet behoeft te bevreemden.

Hoe staat men nu in de U.S.A. tegenover de voorgestelde bankpolitiek? Dit is dunkt ons een zeer belangrijke vraag, waarover het ontwerp en de M. v. T. zwijgen. Want wij zullen toch in de richting van Bretton Woods, in de richting van den gestabiliseerden en niet in die van den gereguleerden gulden moeten. Nu kan men ⁶⁾ wel onderscheiden tussen externe en interne stabiliteit, doch het wil ons voorkomen, dat een blijvende scheiding niet is te handhaven en bovendien in strijd is met den geest en de bedoeling van de overeenkomst van Bretton Woods, welke aan een betaalmiddel een voor ieder bruikbare internationale waarde wil geven en derhalve in grote lijnen het Deviezenbesluit 1945 F 204 geleidelijk overbodig zal maken ⁷⁾.

⁶⁾ Zoals T.J. GREIDANUS in E. S. B. van 3 September 1947.

⁷⁾ Typerend is de overeenstemming van het ontwerp LIEFTINCK met de wet op de Deutsche Reichsbank van 15 Juni 1939, waarbij in het bijzonder als doel van de Reichsbank wordt gesteld, „Sicherstellung des Wertes der deutschen Währung" hetgeen ongeveer met het voorgestelde „reguleren" overeenkomt.

Minister LIEFTINCK stelt *niet* als doel van de bank het geld- en betalingsverkeer met het *buitenland* te regelen. In zoverre is hier afwijking van paragraaf 2 van de wet op de Reichsbank, die zegt: „Sie hat ferner den Geld- und Zahlungsverkehr im Inland und mit dem Ausland zu regeln sowie für die Nutzbarmachung der verfügbaren Geldmittel der deutschen Wirtschaft in gemeinnütziger und volkswirtschaftlich zweckmäßiger Weise zu sorgen."

Die taak, die in het stelsel der geleide economie toch eigenlijk bij de staatsbank thuishoort, wordt, wanneer wij het goed begrijpen, gegeven aan de in het Deviezenbesluit 1945 genoemde autoriteiten, die voor de buitenlandse betalingen aan de Nederlandse Bank hun directieven verstrekken, m. a. w.

Naar onze mening is de voorgestelde nationalisatie een *prema-ture maatregel*. Eerst moeten de internationale reacties worden afgewacht. Eerst zal moeten blijken of de U.S.A. stipte nakoming van Bretton Woods verwachten en of de nu voorgestelde statuten deze kunnen waarborgen. Grondig dienen de mogelijke repercussies op de voorgestelde statuten in overweging te worden genomen. Bovendien vraagt men zich af, nu de Bankraad, gelijk wij reeds opmerkten, o. m. zal worden samengesteld uit vertegenwoordigers der bedrijfsorganisaties (art. 32), of niet beter de in uitzicht gestelde publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie kan worden afgewacht. Pas daarna kan de statuten-wijziging aan de orde komen. Het oorspronkelijke statuut van 1937, waarover een financier van formaat als wijlen MR TRIP zich zeer waarderend placht uit te laten, is waarlijk niet zo slecht, dat wijziging niet langer mag worden uitgesteld.

De statuten van de N. B. kan men de grondwet van onze Bank-politiek noemen. Nu pleegt een Grondwet pas te worden gewijzigd na rijp overleg, wanneer de meningen bezonken zijn en er een gemeenschappelijke overtuiging is gegroeid.

Hetzelfde geldt voor de statuten van de N. B. De huidige on-zekerheden, de deplorabele financiële positie van ons land, de nog niet voldoende uitgebalanceerde opvattingen, de nog te weinig be-studeerde internationale aspecten, de voorlopig nog steeds nood-zakelijke Amerikaanse credieten, zij alle maken dit tijdstip voor herziening der statuten zeer ongelukkig gekozen. De Regering kan o. i. niet beter doen dan het ontwerp voorlopig te laten rusten.

*

ten opzichte van het buitenlands betalingsverkeer speelt de Nederlandse Bank in het geheel geen zelfstandige rol meer, doch is slechts lasthebster! Wat het binnenlandse betalingsverkeer betreft, heeft de Minister van Financiën de uiteindelijke beslissing.

VRAAG EN ANTWOORD

VRAAG:

Met het advies omtrent den afstand van openbaren grond voor de oprichting van een Christusbeeld, in het no. van April j.l., ben ik het oneens.

Ik begrijp namelijk vraag en antwoord zó, dat het hier *niet* gaat over de vraag of de grond door de gemeente al dan niet *gratis* zou moeten worden gegeven. Over deze kwestie wordt immers noch in de vraag noch in het antwoord gerept. In dät geval zou namelijk de zaak anders komen te staan; zoals ik zelf onlangs in onzen raad heb gestemd tegen het *gratis* afstaan van grond door de gemeente voor het bouwen van een kapel omdat het *gratis* afstaan van grond een verkapt subsidie is; maar tegen den afstand van den grond als zodanig had ik niet het minste bezwaar. Waar echter in de vraag nog wordt gesproken van *afstand* van grond, spreekt U in Uw advies van *beschikbaar stellen*; zodat er in dezen, naar het mij wil voorkomen, geen misverstand kan bestaan.

Uw antwoord nu op de gestelde vraag geeft hoofdzakelijk een uiteenzetting van het calvinistisch standpunt t. a. v. de beeldenverering. En met deze beschouwing kan ik mij helemaal verenigen.

Maar dan rijst vanzelfsprekend de vraag of dit standpunt *ook bindend is voor de Overheid*.

Nu zegt U zelf in de 3e alinea op blz. 30: „Het tot nu toe gezegde is uiteraard toepasselijk zowel t. a. v. de verering van beelden in als van die buiten het kerkgebouw”.

Daarmee ben ik het volkomen eens. Maar dat betekent dan ook, volgens mij, dat Uw afwijzing van de bedoelde medewerking eveneens, neen sterker nog, moet gelden voor den verkoop van grond door de gemeente voor den bouw van een R.K. kerk, waarin in elk geval niet alleen de beelden worden vereerd, maar bovendien aan het „Allerheiligste” goddelijke eer wordt bewezen. En ik ben er vast van overtuigd, dat U medewerking dááaraan niet zoudt willen weigeren.

Maar sprekender nog vind ik in dezen het A.R. standpunt met betrekking tot de processies, die wij natuurlijk uit godsdienstig

oogpunt streng afkeuren, maar niettemin als godsdienstoefening niet van overheidswege verboden willen zien, aangezien de overheid niet dient te treden in een beoordeling van godsdienstige overtuigingen.

Ik acht daarom het door U ontwikkelde standpunt niet alleen onjuist maar ook ernstig, lettende op de mogelijke gevolgen van politieke onverdraagzaamheid. En, tenzij U mij van het onjuiste van mijn inzicht kunt overtuigen, zou ik het ook zeer op prijs stellen, indien U Uw advies zoudt willen herzien.

ANTWOORD:

Inderdaad ging het in het onderhavige geval niet bepaald om gratis afstand van grond. Blijkens nadere informatie zou bij de verzoekers vermoedelijk geen bezwaar tegen betaling bestaan.

U ziet, dunkt mij, in Uw kritiek te veel voorbij, dat het hier gaat om plaatsing van een beeld in de open lucht aan den openbaren weg. Daar ligt een essentieel verschil met de beelden in en aan en de cultuspraktijken in Roomse kerkgebouwen. Niemand is genoopt daar binnen te gaan, maar de openbare weg dient tot gebruik van een ieder.

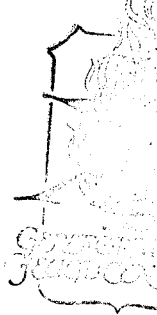
Daarmede is nog niet gezegd, dat verboden zou moeten worden op van den openbaren weg af zichtbaren, maar particulieren grond een Christus- of een heiligenbeeld op te richten, maar wel volgt er uit, dat de Overheid niet opzettelijk openbaren grond voor dat doel dient beschikbaar te stellen of af te staan.

U vergelijkte het advies in A.R.S. XV, blz. 88—93 over het plaatsen van een kruisbeeld in de raadszaal. (Dit advies, waarvan ik bij de samenstelling van het mijne geen kennis droeg, loopt er merkwaardig parallel mede). De raadszaal is eveneens een publieke plaats.

Het processieverbod houdt met deze aangelegenheid slechts zijdelings verband. Daarbij komt enerzijds ook de openbare orde in geding, terwijl anderzijds met zekere verkregen rechten moet worden rekening gehouden. Dat ook op of aan den openbaren weg — en daar gaat het om — zonder meer alle processies zouden moeten worden toegestaan, is van A.R. zijde, voorzover mij bekend, nimmer uitgesproken.

Met politieke verdraagzaamheid heeft noch het niet-medewerken aan den afstand van openbaren grond voor de oprichting van een Christusbeeld noch het bezwaar maken tegen het toestaan van publieke processies van doen.

G.

DE OFFICIERSEED

DOOR

DR J. P. A. MEKKES.

Het is een tekenend verschijnsel, dat uit het Nederlandse volk wordt gevraagd om uiteenzetting omtrent den ambtseed der militaire officieren.

De onmiddellijke oorzaak ligt voor de hand: daadwerkelijke aanwending onzer wapenen met het daarbij op de trouw van onze soldaten gedane beroep, tegelijkertijd met wantrouwen in de wijze, waarop van beide door de regering wordt gebruik gemaakt.

Tekenend overigens voor ons volk, dat in meerderheid zich van zijn krijgsmacht nimmer veel aantrok en met name in de jaren tussen de beide wereldoorlogen schier geen middel onbeproefd heeft gelaten om haar betekenis tot het peil van waardeloosheid terug te brengen.

Onder de huidige omstandigheden nu blijkt, hoe zich in dien ambtseed — aan welks bestaan voorheen wellicht alleen zij dachten, die hem hadden af te leggen dan wel af te nemen — al de problemen samendringen van het staatsbestaan. Hij dwingt immers onze aandacht naar het fundament van den staat, dat, ten spijt van elke soort van pacifisme, nergens anders is te zoeken dan in de macht der wapenen.

Dat dit fundament niet ter wille van zichzelf bestaat is, zo men niet elke georganiseerde bende den naam van staat wil toekennen, zonder meer duidelijk. Het heeft deze ene bestemming: te schragen het overheidsgezag, dat juist uit hoofde van zijn steunen op de zwaarmacht dezen naam draagt en zich zo van elk ander gezag onderscheidt.

Deze verhouding tussen de toebetrouwing van het regeringsgezag en het bij uitsluiting beschikken over de wapenen maakt de eerste tot een zo précaire aangelegenheid. Het zwaard der overheid, haar uitgereikt tot handhaving der gerechtigheid, kan, bij nalatigheid of misbruik harerzijds, het leven vernielen dat het moest beschermen.

Vernielen, ook bij nalatigheid? Zonder enig mankeren; want hierin openbaart zich de wet der zonde in het staatsbestel, dat dit zwaard zelf niet verloren gaat, doch bij plichtsverzuim van zijn wettigen drager door diens revolutionnaireren tegenstander wordt gegrepen tot het stichten van een orde naar eigen bedoelingen.

Het was deze gang van zaken, die GROEN VAN PRINSTERER trof in zijn beschouwing van de Franse revolutie en van den Belgischen opstand; het is deze gang van zaken, dien wij nu, mede onder toedoen der buitenlandse tegenwerking, weer moesten aantreffen bij hetgeen in Indië gebeurt.

Zeer noodzakelijk lijkt het ons, daarbij op één punt te wijzen. Wat toch is gezagshandhaving? Zij is het bestellen der goddelijke gerechtigheid in de verhoudingen van het openbare leven, overeenkomstig de ordeningen, daarvoor door den Schepper gesteld. Daarin is zij uitdrukking van het beeld Zijner volstreckte Souvereiniteit, die aan ieder geeft gelijk *Hij wil*. Een regering, die tekort schiet in gezagshandhaving, tast de eer van den hoogsten Souverein aan en laat haar volk beroven door de revolutie.

Dit is ook in Indië het ernstige en voor ieders oog duidelijk zichtbare, waar alles om gaat.

Onze mannen, die in Indië voor de werkelijkheid staan, beseffen dezen stand van zaken op zijn minst bij intuïtie. Zover is ons volk in zijn brede rijen nog niet afgezakt, dat het het fundamentele onderscheid tussen recht en grof onrecht niet meer zou kunnen zien, wanneer het er vlak voor wordt geplaatst en er met zijn leven in gemoeid is. En nu heeft het de wankeling der Nederlandse Regering gezien: niet met den vijand, den revolutionnaireren roverhoofdman, onderhandelen; wel onderhandelen; mislukken van het onderhandelen; opmarcheren; staken van den opmars; wachten op den Veiligheidsraad. Steeds daarbij de vrees, dat onderhandelen te eniger tijd den plicht zou kunnen opleggen, eigen wapen mede in dienst te stellen tot het vestigen van 's vijands revolutionnair geweld.

In den eed, dien de officier bij zijn ambtsaanvaarding aflegt, belooft hij niet alleen voor zichzelf de nakoming zijner plichten, hij verklaart ze ook met alle hem ten dienste staande middelen van zijn ondergeschikten te zullen afeisen. Deze zijn daardoor in dien eed mede opgenomen. Trouwens, hoe zou er op dit punt tussen officier en soldaat enig verschil kunnen bestaan? Zij verkeren als militair, zij het met genuanceerde verantwoordelijkheid, staatsrechtelijk in gelijke positie.

Onder de geschetste omstandigheden rijst nu voor den militair het eedsprobleem.

Teneinde hierin voor ons antirevolutionair inzicht helderheid te verkrijgen, doen wij goed, van de huidige situatie een ogenblik afstand te nemen.

Trouw aan de Koningin, gehoorzaamheid aan de wetten, onderwerping aan de krijgstucht zweert de officier en dit geldt in hem mede voor de onder zijn bevelen gestelden, normaliter met het oog op den dienst tegen den buitenlandsen vijand, onder een regering, die dezen plicht terecht eist en zelve in de vervulling daarvan voorgaat.

Er is in die omstandigheden voor den militairen dienaar slechts één onderdeel, waarop het bijzonder aankomt, en wel de onderwerping aan de krijgstucht. In de opvolging der normaal gegeven bevelen ligt de waarborg, dat hij zijn Koningin als soldaat trouw dient en haar wetten nakomt.

Immers die krijgstucht is het enige, dat zich voor hem bij zijn gewone onderdanenplicht voegt. Ook reeds als staatsonderdaan was hij aan de Draagster der Kroon en Haar wetten trouw verschuldigd, en het is op grond daarvan, dat hem nu de wapenen in de hand zijn gegeven.

Voor het ten opzichte van den vijand van den staat gevoerde politieke beleid heeft de militair geen verantwoordelijkheid. Het aangaan van den krijg, wapenstilstand, vrede en het straks misschien tezamen met den vroegeren tegenstander tegen een nieuwe bedreiging optrekken, vallen buiten zijn bemoeienis. Het vraagstuk der dienstweigering uit pacifistisch utopisme roeren wij niet aan, wijl het een onderwerp op zichzelf vormt en reeds vele malen is belicht.

Waarom noemt intussen de eedsformule nog uitdrukkelijk de beide gewone onderdanenplichten van trouw aan de Koningin en gehoorzaamheid aan de wetten?

De oorlog is in het bestaan van den staat op zijn minst een zeer schokkende gebeurtenis. Ligt niet de verwachting voor de hand, dat onder verwarrende omstandigheden de krijgstuchtelijke verhoudingen voor enigen aanvoerder de verleiding kunnen inhouden zijn troep in strijd met wil en wet van zijn Souvereine te gebruiken? Daarom is ieder officier in den persoonlijken eed gebonden, zijn onderdanentrouw in geval van botsing te stellen boven onderworpenheid aan zijn ongehoorzame superieuren, opdat 's lands krijgsmacht niet tot ontbinding gerake (vergelijk ten

deze het tweede lid van art. 43 van het Wetboek van Strafrecht¹⁾).

Boven deze negatieve bedoeling uit gaat echter ongetwijfeld de bij uitnemendheid positieve zin der belofte van trouw aan de Koningin. In deze trekt zich de formulering samen van al hetgeen onder omstandigheden van strijd moet worden verwacht van elken onderdaan in het algemeen en van den landsdienaar in het bijzonder.

Om het volle inzicht hierin te verwerven, zullen wij thans wat dieper in ons staatsrecht moeten doordringen.

De structuur van den staat, een in de zwaarmacht gefundeerd rechtsverband, is vast in de goddelijke wereldorde verankerd. Doch welken vorm het overheidsgezag in elken afzonderlijken staat zal aannemen, is afhankelijk van velerlei factoren, die een historisch karakter dragen. Dit ene moeten wij intussen vasthouden, dat er geen „volk” in den vollen politischen zin van het woord bestaanbaar is anders dan onder een overheid. Zodra de onderdanen weigeren, zich aan een overheid te onderwerpen, is het met het volksbestaan afgelopen. Vandaar, dat in de dit bestaan bedreigende omstandigheden van een oorlog trouw aan de overheid eis is van de eerste orde. Het is deze overheid, die den strijd tegen den vijand organiseert en tot een goed einde moet brengen.

Nu is in ons land het overheidsgezag gevat in den vorm der constitutionele monarchie, waarbij zich dan nog dit bijzondere voordoet, dat de draagster der Kroon telg is uit het vrome Huis, welks stamvader de onafhankelijkheid der Nederlanden in den Reformatiestrijd heeft grondvest.

Het begrip „constitutionele monarchie” houdt veel in, doch bij zijn ontleding valt dan toch de aandacht het eerst op *monarchie*. Uit een republiek heeft de Nederlandse Staat zich tot monarchie ontwikkeld. Dat betekent, dat het Nederlandse volk na den gecompliceerden bestuursvorm van vóór 1795 er de voorkeur aan heeft gegeven, zich te stellen onder een eenhoofdig bewind. Doch eenmaal daarvoor gekozen hebbende, kan het zich aan de structuur van dezen gezagsvorm niet onttrekken zonder van bestuursvorm te veranderen.

„Koninkrijk” nu drukt uit een organisatie van den staat, waarin er één persoon is, die, ofschoon aan haar eigen wetten gebonden,

¹⁾ Dit luidt: Een onbevoegd gegeven ambtelijk bevel heft de strafbaarheid niet op, tenzij het door den ondergeschikte te goeder trouw als bevoegd gegeven werd beschouwd en de nakoming daarvan binnen den kring zijner ondergeschiktheid was gelegen.

slechts overheid is en niet tevens onderdaan. Bij de republikeinse regeringsvormen, hoe gevarieerd ook van karakter, is zulks nimmer het geval ²⁾).

Om deze reden is dan ook het koningschap hatelijk bij alle politieke richtingen, die niet anders dan de overheersing door de eigen partij kunnen billijken. Tegen zulk revolutionnair streven stelt zich immers het koningschap met de volle zichtbare pretentie van gezag, iets wat men zich bij de republikeinse overheidsvormen ten onrechte min of meer meent te kunnen ontveinzen.

Voor ons echter houdt de eed van trouw aan de Koningin de gelofte in van onderwerping aan het wettig gezag van den Staat der Nederlanden, het afeisen van deze onderwerping aan allen, over wier politieke gedragingen wij bevoegdheid van bevelen hebben en het verdedigen van dit gezag tegen elken vijand, die daaraan afbreuk wil doen.

En wij doen dit met te meer liefde, nu dit gezag wordt uitgeoefend door de afstammelingen uit het Huis van Oranje, waaraan ons volk zo groten dank verplicht is. De kleur van het vaandel, waarop de eed wordt afgelegd, heeft voor ons een dieper symboliek dan de nationale kleuren in gangbaren zin voor andere volkeren kunnen hebben.

Wanneer wij zojuist het monarchaal karakter van den Nederlandsen Staat daarenboven met het attriboot „constitutioneel” hebben omschreven, dan moeten wij twee kanten van dit laatste in het oog houden.

In de eerste plaats: Nederland is *niet* een monarchie omdat de constitutie dit zou hebben bepaald.

In de tweede plaats: de constitutie bepaalt nader de gestalte, waarin de monarchie te onzent optreedt.

Wij willen aan elk dier beide zijden onze aandacht geven, te beginnen met de laatste.

In de constitutionele monarchie kan de eed van trouw aan de Koningin slechts één betekenis hebben, namelijk die van onafgebroken plichtsbetrachting jegens Haar, die de Kroon der Nederlanden draagt, in deze Haar hoge ambtsbediening. Zulks sluit dus in, dat de beëdigde officier zich overtuigd houdt van Harer Majesteits trouw aan de door Hoogstdezelve bezworen grondwet en zelf een gelijke trouw zal betrachten. Het gehele Nederlandse

²⁾ Een koninkrijk als het Italiaanse ten tijde der fascistische dictatuur, is slechts ontaarding en heeft op den titel „koninkrijk” geen recht.

staatsbestel met al zijn competentieregelingen maakt op deze trouw aanspraak. Hij bevestigt dit nog eens door zijn gelofte van gehoorzaamheid aan de wetten.

De termen trouw, gehoorzaamheid en onderwerping mogen niet buiten hun juridisch-militairen zin worden uitgelegd. Zij betekenen voor den officier niet geheel hetzelfde als voor minister, kamerlid of justitiëel ambtenaar. Voor hem hebben zij de strekking van dienen, opvolgen van bevelen der regering, die op haar machts-apparaat moet kunnen bouwen. *Bescherming* van wet of grondwet *tegenover* de constitutionele koninklijke regering behoort niet tot zijn taak. Zolang de Koningin officieel blijft staan achter de daden, die van Haar regering uitgaan, houdt de aan Hare Majesteit gezworen trouw voor den militair onvoorwaardelijke gehoorzaamheid in.

Deze eis kan in het gemoed van den Nederlandsen onderdaan, die zijn militaire plichten vervult, een eigenaardig conflict tevoorschijn roepen. Het is dat tussen zijn oordeel en bevoegdheid als staatsburger en zijn militaire gebondenheid.

Als staatsburger weet hij zich, met geheel het volk, naast de Koningin verantwoordelijk voor het staatsbeleid. Hij brengt deze verantwoordelijkheid tot uitdrukking bij het uitbrengen van zijn stem voor leden der vertegenwoordigende lichamen, met name van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. In het onderhouden, meestal langs organisatorischen weg, van den band met de gekozenen. In de kritiek, welke hij op vergaderingen en in de dagbladpers oefent.

Doch reeds in zijn kwaliteit als onderdaan van den staat zal hij aan regeringsmaatregelen, die zijn politieke instemming niet hebben, nochtans onderworpen zijn. Als militair moet hij ze bovendien helpen uitvoeren.

Slechts bij het wél onderscheiden van de positie, waarin men ten opzichte van den staat en diens overheid telkenmale is geplaatst, kan dit conflict worden opgelost ³⁾.

Wij hadden ons een ogenblik gedistantieerd van het Indische vraagstuk. Hoe past dit nu in onze beschouwingen?

In de Repoebliek hebben wij te doen met den revolutionnair

³⁾ Met nadruk vragen wij er de aandacht voor, dat in dit artikel uitsluitend de interne verhoudingen ten aanzien van den staat in ogenschouw zijn genomen en dat opzettelijk niet is gehandeld over de conflicten, die uit overschrijding van de grenzen der souvereiniteit in eigen kring kunnen voortvloeien. Deze liggen op geheel ander niveau en zijn voor ons onderwerp *niet rechtstreeks* van belang.

onderdaan, die het wapen van den staat grijpt om zich daarmee tegen zijn overheid te keren. Zij wordt daardoor vijand, doch niet, zoals in een gewonen oorlog, op voet van gelijkheid. Voor de regering geldt slechts de plicht, den opstand te bedwingen. De goede Nederlander heeft hiertoe gewillig zijn wapenrusting aangegord.

Toen kwam de volgende phase: onder druk van het buitenland en de eigen revolutionnaire elementen toegeven van de regering, onderhandelen. Voor den staatsburger-militair het pijnlijk conflict. In zijn eerste hoedanigheid een scherp afkeuren van het gevolgde beleid en in de laatste een op waarneming gegronde overtuiging, dat het verkeerd moet gaan. Het trekken van de wapenen zou echter betekenen het doorkruisen van het regeerbeleid, waarvoor de dienaar de verantwoordelijkheid niet heeft noch hebben kan.

De tengevolge van 's vijands gedrag daarna bevolen militaire opmars deed het conflict tijdelijk verdwijnen, doch nu, na het staken daarvan, keert het terug en wel in verhevigde mate. Als militair meer ondervinding ten aanzien van de funeste gevolgen, als staatsburger scherper afwijzing tengevolge van het toenemen van 's vijands brutaliteit en ongerechtigheid. En wat is het uitzicht? Wellicht de onmogelijkheid ons gezag ooit weer te herstellen. Het overheidszwaard is overgegaan in handen van den opstand. De oproerling is langzamerhand tot normalen vijand geworden, met wien straks misschien vrede wordt gesloten onder erkenning van gelijke rechten.

En wat er na zo'n vrede volgen zal, dat kunnen wij nog onmogelijk overzien. Het geval, dat de Nederlandse soldaat zich als het ergste voorstelt, is het samen met de voorheen opstandige en perfide republiek vestigen van haar gezag over een bevolking, welke tevoren tegen haar terreur naar onze hulp uitzag.

Omdat wij onze persoon zelve niet kunnen verdelen, pijnigen ons deze vragen uitermate. Intussen is het mijn oordeel, dat ik persoonlijk *als staatsburger* over de zaken heb, dat zich hier naar voren dringt. Maar wat is de consequentie, indien ik dit zou laten beslissen over het al of niet op mij nemen van mijn militaire plicht? Deze, dat ik *als onderdaan* de gehoorzaamheid opzeg aan de regering; iets wat mijn kameraad van andere richting dan eveneens zou mogen doen, indien de regering in *mij* welgevalligen zin besliste. Zo zouden wij ons onttrekken aan dat gezag, waarvan wij belijden, dat het met recht over ons den scepter voert; wij zouden zelf eveneens opstandeling worden en in dit opzicht dus niet beter zijn dan de vijand, dien wij bestrijden.

De vraag, bij wien in zulk geval de verantwoordelijkheid voor het Nederlands beleid zou komen te liggen, zou niet meer te beantwoorden zijn, de staat zou in ontbinding verkeren.

Om het antwoord op de klemmende vragen eens heel scherp samen te vatten:

Op hetzelfde ogenblik, dat (onder hier slechts gefantaseerde omstandigheden) wij als antirevolutionaire groep staatsburgers in een politieke toespraak den oproep tot ons volk zouden richten, geen druppel bloed meer voor de Indische aangelegenheid te laten vergieten, zouden wij nog als militair onze beste krachten hebben te geven tot het uitvoeren van de met ons inzicht strijdige bevelen der regering.

Op haar en op niemand anders heeft God de verantwoordelijkheid gelegd. Als burger van den staat hebben wij toe te zien, welke personen wij met die verantwoordelijkheid helpen belasten; als dienaar hebben wij slechts te dienen overeenkomstig de wetten en voorschriften van het eens gestelde gezag.

(De vragen, welke samenhangen met het conflict staat-dienst-weigeraar, met het vermeende recht tot ontheffing uit een positie, met de bijzondere verantwoordelijkheid van den opperbevelhebber niet alleen in militair doch ook in ander opzicht, stellen wij, met het oog op de bedoeling van deze verhandeling, buiten beschouwing.)

Wanneer wij tenslotte ons onderwerp gaan zetten in het perspectief van zijn ernstigen achtergrond en daarbij nader gaan handelen over Nederland als koninkrijk, zo stellen wij ons eerst nog eens scherp voor ogen de vraag, die er leeft op den bodem van het hart onzer christelijke soldaten. Wij zouden haar wellicht als volgt onder woorden kunnen brengen:

Met welk recht vraagt een regering, die blijk geeft, zelve haar plicht tot handhaving van het haar toevertrouwde Goddelijke gezag niet te willen verstaan, van mij, die met mijn ganse hart bereid ben voor deze handhaving alles in te zetten, haar te volgen op dit heilloos spoor? Waarom van mij de gehoorzaamheid gevorderd tot een optreden, dat de ongehoorzaamheid van den opstandeling moet steunen?

Het rechtstreeks antwoord op de vraag is in de voorafgaande bladzijden gegeven: omdat ik, in overeenstemming met Gods ordening voor het staatsleven, als militair dienaar deel uitmaak van het machtsapparaat, met welks volstreckte gehoorzaamheid het Rijk staat of valt.

Hier bevind ik mij temidden der verwikkeldheid van de wet der zonde, aan welker heerschappij wij zeker door eigen gedrag geen uitbreiding hebben te geven.

Niettemin tekent zich haar tragiek hierin, dat de gezags-ontkenner om gezags-erkenning vraagt.

Wij zouden in de behandeling van ons onderwerp stellig niet volledig zijn geweest, indien wij deze ernstige situatie, haar ondergrond en mogelijke gevolgen niet onder ogen zouden zien.

Wat toch is het geval? In de lijn van het parlementaire stelsel drijft sinds de bevrijding — en practisch reeds sinds enigen tijd vóór den laatsten oorlog — in ons landsbestuur een partij boven, die de beginselen der revolutie is toegedaan. Onder den invloed van wat nationaal-socialisme en fascisme hebben geïnjecteerd, heeft de oude revolutiegezindheid een opportunistisch karakter aangenomen, dat niet meer is bedacht op verwezenlijking van zekere idealen, doch alleen op uitbreiding van haar *macht*. Hierdoor is zij uitermate onberekenbaar en gevaarlijk geworden. Doch één ding is haar van huis uit onmogelijk — en dat hebben wij in de Indische aangelegenheid duidelijk gedemonstreerd gezien — namelijk zich doortastend te keren tegen groepen die door eenzelfde motief worden geleid.

Wij hebben de ondermijning van het waarachtig overheidsgezag, de afbraak van den rechtsstaat en een daaraan gepaarde corruptie thans tot bedenkelijke grenzen zien voortschrijden. Over gefundeerde gegevens, in hoeverre dit alles de, zij het passieve, instemming heeft van ons volk, beschikken wij niet. In speculatie op de verschillende mogelijkheden, waartoe zulk een toestand op den duur kan leiden, begeven wij ons thans niet.

Na al de beperking, die wij ons in het voorafgaande ten opzichte van dit punt hebben opgelegd, dringt ons nu toch de vraag, of ooit het ogenblik kan komen, waarop de officier zijn eed van trouw gestand moet doen door met zijn ondergeschikten de gehoorzaamheid aan gegeven bevelen te weigeren en misschien, indien mogelijk, de wapenen op te nemen tegen hen, die met een beroep op wet of bevel hem van die trouw zouden willen afbrengen.

Een revolutionnaire situatie kan, gelijk een brand, lang smeulen doch zich dan opeens snel ontwikkelen. Wij behoren te weten wat ons te doen staat.

Het bestaan van het koninkrijk der Nederlanden als koninkrijk is, zo zeiden wij, *niet* van zijn nadere regeling in wet of grondwet afhankelijk.

In abstracto is het denkbaar, dat het Nederlandse volk zich den regeringsvorm der republiek zou kiezen en langs wettigen weg, d.i. onder vrijwilligen afstand door het regerend vorstenhuis, dezen zou aanvaarden. Op dit geval behoeven wij niet te letten. Hoezeer ook betreurd, onze trouw als landsdienaars blijft daardoor, al zouden de vormen veranderen, onberoerd.

Geheel anders staan de zaken, wanneer de boven omschreven revolutionnaire gezindheid een zodanig beslag op ons volk zou leggen, dat het de hand zou uitstrekken tot gewelddadige omverwerping van den Troon. Aan een mythe ter rechtvaardiging zou het niet ontbreken. Immers reeds nu kunnen wij die beluisteren: de landsdienaar heeft zich in te stellen op het gevoelen der meerderheid. Het is de leugen der volkssouvereiniteit, krachtens welke het staatsgezag aan deze meerderheid zijn lastbrief zou ontleenen.

Wij hebben ons goed voor ogen te stellen, dat op deze wijze ons koninkrijk langs de baan der revolutie om hals zou worden gebracht. Indien men daartoe op wet of bevel een beroep zou willen doen, waren dit *geen wetten of bevelen meer, die in den grondwettig koninklijken wil hun oorsprong vinden.*

De eed van trouw legt ons in dit geval de zwaarste verplichtingen op. In het ogenblik, waarin de misdaad zich keert tegen de grondslagen der monarchie, hebben alle getrouwen zich aaneen te sluiten tot het keren van den aanval of, indien door hun omgeving in den steek gelaten, op eenzamen post het wapen te hanteren zolang er kracht in hen is.

Relativiteit van den eed, als door Schermerhorn bedoeld (overgenomen uit „Nieuws uit Indië” d.d. 19 Juni 1947 in Christelijk Militair Blad no 7/8 1947) is ons een gruwel.

Maar de hulpe Gods, in dien eed aangeropen, geeft ons het vermogen, met terzijdestelling van eigen inzicht, aan onze Koningin gehoorzaam te zijn in het uitvoeren harer regeringsdaden, doch ook, mocht straks de revolutie de kans krijgen het masker geheel te laten vallen, Haar Troon tot het uiterste te blijven verdedigen.

ACTIEVE GRONDPOLITIEK

DOOR

MR W. RIP.

Voor al na den oorlog hoort men telkens betogen, dat met het oog op de noodzakelijke rationalisatie en mechanisatie der land- en tuinbouwbedrijven een meer actieve bodempolitiek gewenst is. Het woord actief, dat wij eigenlijk tussen aanhalingstekens zouden willen zetten, bedoelt dan tot uitdrukking te brengen, dat de Overheid zich veel meer dan tot nu toe met den vorm en omvang van het bodemgebruik moet bezig houden. In sommige kringen is men reeds zo vertrouwd met de gedachte, dat alleen de Overheid maar „actief” kan zijn, dat op de eigen activiteit van partijen zelf bij voorbaat geen beroep meer wordt gedaan.

Voor ons geldt echter, dat in de eerste plaats de maatschappelijke krachten zelf noodzakelijk gebleken saneringsarbeid behoren te verrichten en de Overheid slechts aanvullend behoort op te treden. Dit geldt ook voor de bodem- en grondpolitiek.

Allereerst heeft hier het georganiseerde bedrijfsleven een taak.

Een taak zowel van voorlichtenden als van stimulerenden aard. Daarna komt pas de Overheid.

Gaat men na, wat onder een actieve bodempolitiek wordt verstaan, dan kan dit als volgt worden omschreven.

Gewenst worden verdergaande maatregelen op het gebied van de ruilverkaveling, de pacht, den overdracht van landbouwgronden enz., ten einde te geraken tot een meer doelmatigen vorm en ligging van onzen cultuurgrond.

Voorts beperking of voorkoming van uitbreiding van het aantal kleine bedrijven.

Wij stellen ons voor in dit artikel na te gaan, wat er op dit gebied aan maatregelen reeds bestaat, welke uitbreiding in verschillende kringen wordt gewenst en wat naar onze mening op dit terrein kan geschieden.

Het is een bekend feit, dat in ons land ongeveer 50 % van den cultuurgrond door eigenaren wordt geëxploiteerd en ongeveer 50 % door pachters.

In het algemeen kan men zeggen, dat op de zandgronden de eigenaren-gebruikers in de meerderheid zijn, terwijl in streken, waar het grotere bedrijfstype wordt aangetroffen, de pacht meestal de overhand heeft.

In 1930 bleken er in ons land ongeveer 175.000 landgebruikers te zijn, wier hoofdberoep landbouw was. Ongeveer 60.000 hadden een bedrijfje van 1—5 ha en ruim 50.000 van 5—10 ha. Wij hebben den indruk dat de verschuivingen na 1930 geen grote afmetingen hebben aangenomen.

Meer dan 60 % van de boeren hebben dus een bedrijf kleiner dan 10 ha.

Reeds vóór den oorlog kwamen vooral de kleine bedrijfshouders in een moeilijke positie. Naast prijscorrecties werd ook indirecte hulp verleend in den vorm van voorlichting en verstrekking van hulpstoffen.

In 1938 werd een nieuwe pachtwet uitgevaardigd, die den pachter een doelmatiger bescherming verleende.

Als bezwaren tegen den voordien bestaanden toestand golden vooral, dat de pachtprijzen, wegens het gebrek aan cultuurgrond, te hoog werden opgedreven, dat het gebruiksrecht van den pachter van te korten duur was en dat geen recht bestond op vergoeding voor aangebrachte verbeteringen. Het gevolg was: geen redelijk bestaan voor den pachter en geen behoorlijke exploitatie van het land.

De Pachtwet 1938 bracht daarin aanmerkelijke verbetering. Krachtens deze wet moesten alle pachtovereenkomsten worden getoetst. Gelet moest worden op een redelijk bestaan voor den pachter en alle buitensporige verplichtingen moesten uit de overeenkomst verdwijnen.

Op 21 November 1941 werd de Pachtwet echter vervangen door het Pachtbesluit. Dit in bezettingstijd uitgevaardigde besluit ging nog verder in de richting van bescherming van den pachter. De pachtovereenkomsten golden volgens dit besluit voor 6 of 12 jaar, met mogelijkheid van verlenging. De toetsende instantie, de Grondkamer, had niet alleen het recht de pachtovereenkomst te vernietigen, indien partijen niet bereid bleken de gewenste veranderingen aan te brengen, doch ook de bevoegdheid de pachtovereenkomst bindend te wijzigen.

Hoewel sommige bepalingen in het besluit minder gelukkig zijn

geredigeerd en een Memorie van Toelichting ontbreekt, kan toch worden geconstateerd, dat tegen het besluit weinig bezwaren werden ingebracht.

Na de bevrijding van het Zuiden werd bij het Besluit Bezettingsmaatregelen van 17 September 1944 het Pachtbesluit afgeschaft en de Pachtwet weer ingevoerd, al naar gelang het grondgebied des Rijks werd bevrijd. Op 18 Februari 1945 werd echter een Pachtregeling Militair Gezag uitgevaardigd inhoudende de wederinvoering van het Pachtbesluit met ingang van 1 Maart 1945. Bij K. B. van 17 November 1945 werd tenslotte de Pachtregeling 1945 van kracht verklaard. Deze pachtregeling bevatte, met enige kleine wijzigingen, ook weer het Pachtbesluit, zoals dit van 1941 af had gegolden. Aangezien deze regeling bij wet is verlengd tot 1950, geldt thans dus voor de pachtverhouding het Pachtbesluit met enige aanvullingen.

Wat de eigenaren-gebruikers en den landelijken eigendom in het algemeen betreft, kan worden opgemerkt, dat reeds vóór 1940 hier en daar stemmen opgingen, den overdracht van landbouwgronden aan bepaalde regelen te binden. Men wenste te voorkomen, dat de prijzen van de landerijen te hoog zouden oplopen, dat het land in handen kwam van beleggers en speculanten en dat de landbouwgrond te veel zou worden versnipperd.

Op 27 November 1940 verscheen het Besluit van de Secretarissen-Generaal van de Departementen van Landbouw en Visserij, van Financiën en van Justitie, betreffende het vervreemden van landbouwgronden. Bepaald werd, dat overdracht van landbouwgronden goedkeuring behoeft van de Grondkamer. Deze beoordeelde den overeengekomen prijs (maatstaf 1 September 1939), gaf bij verkoop voorkeur aan een koper als landgebruiker, die het onroerend goed zelf en zonder tussenpersoon ging gebruiken, en waakte tegen versnippering.

Bij Besluit van 8 September 1942 werden de bestaande bepalingen nader aangevuld en gewijzigd. De regelingen werden uitgebreid tot alle rechtshandelingen ten aanzien van landbouwgronden. Ook tot scheiding en deling. Indien de acten van scheiding en deling betrekking hadden op landbouwgrond, moesten deze ter goedkeuring worden ingezonden bij de Grondkamer.

De Regering heeft ook deze besluiten geplaatst op lijst B, behorende bij het Besluit Bezettingsmaatregelen. Bij de bevrijding van ons land verloren deze besluiten dus hun kracht.

Overdrachten als hier bedoeld vielen van toen af onder het Besluit Beperking Rechtsverkeer, krachtens hetwelk de overdracht

van landbouwgronden de goedkeuring behoeft van den Voorzitter van de Kamer van Toezicht over de notarissen en de candidaat-notarissen. De prijscontrôle geschiedde door de Prijzenbureaux voor onroerende goederen.

Daarna heeft de Minister van Justitie de bevoegdheid tot het verlenen van goedkeuring aan zich getrokken en medegedeeld, dat deze slechts in bijzondere gevallen zou worden verleend. In de praktijk is het thans zo, dat alleen controle op den prijs wordt toegepast.

In landbouwkringen acht men deze regeling zeer onbevredigend. De genoemde prijzenbureaux acht men niet voldoende deskundig om de prijzen te controleren en de versnippering van landelijke eigendommen gaat nog voort. Andererzijds wordt erkend — wij komen daarop nog terug —, dat deze zeer ingrijpende materie bij wet behoort te worden geregeld.

Voorts kennen wij de Ruilverkavelingswet 1938 (in 1942 gewijzigd). Zoals bekend is, regelt de Ruilverkavelingswet de procedure, die moet worden in acht genomen bij ruilverkavelingen.

In een gebied, waar een ruilverkaveling kan worden uitgevoerd, wordt het initiatief meestal genomen door een groep eigenaren, door de landbouworganisaties, een waterschap enz. Eerst wordt de oude toestand vastgelegd, worden de gronden geschat, een nieuw plan voor verkaveling opgemaakt en ten slotte tot toedeling der nieuwe kavels overgegaan. Voor het aannemen van een besluit tot ruilverkaveling wordt vereist de toestemming hetzij van de meerderheid dergenen, die bij het kadaster als eigenaren bekend staan, hetzij van degenen, die bekend staan als eigenaren van onroerende goederen, welke in kadastrale grootte tezamen meer dan de helft van de kadastrale grootte van het blok uitmaken. Aldus art. 34.

Het doel van de Ruilverkavelingswet is dus, nadat de stoot daartoe is uitgegaan van de belanghebbenden zelf, volgens een bepaalde procedure de landerijen te ruilen, zodat meer afgeronde, beter ontwaterde en meer toegankelijke bedrijven of percelen worden gevormd.

Tenslotte zij er nog op gewezen, dat vorige maand door de Tweede Kamer werd aangenomen de Herverkavelingswet-Walcheren. Deze wet heeft ten doel tegelijk met het in orde brengen van den cultuurtoestand op Walcheren ook een sanering van de bedrijfsgrootte te bewerkstelligen. Aan de Walcherse boeren wordt gelegenheid geboden in den Noord-Oost-Polder een nieuw — wellicht iets groter — bedrijf te beginnen.

Zoals bekend is werd bij de behandeling in de Tweede Kamer van onze zijde ernstig bezwaar gemaakt tegen de in art. 46 neergelegde bevoegdheid, welke inhield dat bij onvoldoende animo uit Walcheren te vertrekken sommige boeren niet langer in de gelegenheid zouden worden gesteld hun land- of tuinbouwbedrijf op Walcheren uit te oefenen.

In dezelfde lijn ligt de bevoegdheid, eigenaren, die niet bereid zijn hun land, nadat het pachtvrij is geworden, aan een door de herverkavelingscommissie aangewezen landgebruiker te verpachten, daartoe te dwingen. En tenslotte is het volgens deze wet ook mogelijk een eigenaar-gebruiker te verplichten een deel van zijn land aan een ander te verpachten, indien de plannen der commissie zulks wenselijk doen zijn.

Indien deze wet door de Eerste Kamer wordt aanvaard, zal dit dus een stap zijn in de richting van sanering van landbouwbedrijven. In ander verband hopen wij hierop nog terug te komen.

* * *

Thans willen wij kort nagaan welke wensen er in verschillende kringen leven om te komen tot een meer „actieve” grondpolitiek.

Raadplegen wij daartoe eerst de programs van actie van 1946 der verschillende partijen.

In het A.R. program heet het: Ontginning van daarvoor geschikte gronden. Inpoldering van hetgeen daarvoor in aanmerking komt. Bevordering van de ruilverkaveling, met inachtneming van de rechten van de kleine boeren.

Art. VIII van het Sociaal program van de Christ. Hist. Unie zegt van de grondpolitiek: Bevordering van een grondpolitiek, waardoor het, mede om de trek naar de grote steden, die een gezonde volksontwikkeling schaadt, tegen te gaan, aan een zo groot mogelijk aantal inwoners mogelijk wordt gemaakt een stuk grond in eigendom te bezitten en te bearbeiten.

Het Urgentieprogram van de Katholieke Volkspartij wenst een grondpolitiek, die de grond- en pachtprizen stabiliseert, zorgt voor een goede verdeling van den grond over de bedrijven met behoud van het zelfstandig klein- en middenbedrijf. Bij overgang van cultuurgronden dient voorkeur te worden gegeven aan den gebruiker boven den niet-gebruiker en aan de natuurlijke persoon boven de rechtspersoon. Het landheren-absentisme moet worden bestreden. Bezwarende bepalingen van cultuurgronden dient te zijn onderworpen aan beperkende bepalingen, waardoor speculatie wordt uitgesloten,

een rationele voortbrenging niet wordt belemmerd en het behoud van een gezonde boerenstand wordt bevorderd.

De P. v. d. A. wil in haar urgentieprogramma een grondpolitiek, die de grond- en pachtprijzen stabiliseert, die zorgt voor een goede verdeling van den grond over de bedrijven en die in handen van de gemeenschap brengt ontginningen en nieuwe inpolderingen, zomede ongebruikte gronden en gronden van grote verpachters, voor zover het algemeen welzijn dat vereist. Hierbij moet echter worden opgemerkt, dat het in April van dit jaar door de P. v. d. A. opgestelde beginselprogramma deze wensen iets anders formuleert. De betreffende passage luidt als volgt: „Teneinde de stoffelijke en geestelijke welvaart van het platteland binnen het geheel van het Nederlandse volk te bevorderen, wenst de Partij een politiek, welke is gericht op een zo doelmatig mogelijk gebruik van de grond en welke de eigendomsrechten daaraan ondergeschikt maakt. Dit betekent, dat de grond- en pachtprijzen worden vastgesteld in overeenstemming met de opbrengstwaarde van de grond, dat bij opvolging de keuze van de grondgebruiker wordt onderworpen aan de goedkeuring van bijzondere organen en ongewenste splitsing van bedrijven wordt voorkomen. Van gemeenschapswege ontgonnen en nieuw ingepolderde gronden behoren in handen van de gemeenschap te blijven.”

In de rede op 12 November 1945 uitgesproken door Mr J. VALKHOFF, bij de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam onder den titel: Ontwikkeling van het eigendomsrecht in oorlogstijd, worden ook enkele opmerkingen gemaakt over de toekomstige ontwikkeling op dit gebied. Op blz. 16 leest men: „Het meest aansluitend bij de in gang zijnde rechtsontwikkeling op agrarisch-rechtelijk gebied en ook weer het meest geëigend voor de Nederlandse agrarische verhoudingen — bovendien weer in de hand gewerkt door de nieuwe regelingen — is naar mijn mening de geleidelijke socialisatie van de *verpachte* cultuurgrond, zodat de Overheid deze grond voor zeer lange tijd of wellicht zelfs voor onbepaalde tijd met de mogelijkheid van veranderingen in verband met gewijzigde omstandigheden en een regeling van bepaalde beëindigingsredenen aan pachters ten gebruike afstaat. Daarnaast kunnen dan de boeren-eigenaars („eigen boeren”) blijven bestaan met een eigendomsrecht, waarbij in de loop der jaren het gebruiksrecht en de beschikkingsmacht meer en meer beperkt zijn.”

Ir VONDELING heeft bij de behandeling van de Herverkavelings-

wet-Walcheren in de Tweede Kamer (zitting van 30 September 1947) over den grondeigendom opgemerkt, dat in dezen tijd geldt, dat geen eigendomsrechten het doelmatig gebruik van den grond in Nederland in den weg mogen staan. En iets verder: Door eigendomsmisbruik worden de bezitlozen gehinderd in hun gebruiksrecht; dit is in strijd met de sociale rechtvaardigheid. Spreker juichte de indiening van het wetsontwerp dan ook toe. De Overheid moet zorgen voor een doelmatig grondgebruik en daarbij zo nodig eigendomsrechten niet ontzien.

In het Maandblad „De Pacht” van Augustus 1947 komt een artikel voor van de hand van Ir A. RIENKS onder de titel: „Ruilverkaveling en Pacht”. De schrijver betoogt daarin, dat bij de ruilverkaveling moeilijkheden ontstaan bij de hantering van art. 19, lid 1, dier wet. Dit artikel luidt als volgt: „Bij elke ruilverkaveling worden de zakelijke rechten, het recht van huur en van pacht en de lasten, welke op de onroerende goederen rusten, geregeld of opgeheven, onder regeling van de geldelijke gevolgen daarvan.”

Ir RIENKS betoogt nu, dat „regeling van pacht”, waarover dit artikel spreekt, naar algemene opvatting niet kan bedoelen het vestigen van pachtverhoudingen tussen partijen tegen hun wil of althans tegen den wil van één der partijen. De pachtwetgeving zou dan ook volgens den schrijver moeten worden aangevuld met een artikel, waarin staat aangegeven, dat bij regeling van pacht in den zin van artikel 19 der Ruilverkavelingswet bepaalde partijen kunnen worden verplicht tot het aanvaarden van een bepaalde pachtregeling, onder goedkeuring van de Grondkamer, eventueel Pachtkamer, wanneer dit in verband met een goede uitvoering der ruilverkaveling noodzakelijk wordt geacht.

Dr Ir W. J. DROESSEN merkt in een artikel over „De toekomst van het kleine landbouwbedrijf” in het Katholiek Staatkundig Maandschrift van 15 Augustus j.l. op, dat één der middelen om te streven naar de oplossing van het kleine-boerenvraagstuk door een actieve grondpolitiek is de grootte der bedrijfjes te beïnvloeden. Het ontstaan van nieuwe bedrijven, die geen bestaansmogelijkheid voor een gezin bieden, moet worden verhinderd. Dit is — volgens Dr DROESSEN — mogelijk langs den weg van wettelijke maatregelen bij verkoop, scheiding en deling van grond en bij verpachting. Het opheffen van te kleine bedrijven tegen den wil van den eigenaar of rechthebbenden exploitant lijkt hem in het algemeen niet verenigbaar met het eigendomsrecht en de menselijke vrijheid. Bij beëindiging der exploitatie door eigenaar of

pachter zou Dr DROESEN willen verhinderen, dat het te kleine bedrijf op dezelfde wijze wordt voortgezet.

In „De Groene Amsterdammer” van 2 en 16 Augustus jl. breekt Mr J. VAN SCHAIK een lans voor een meer actieve bodempolitiek. Het is noodzakelijk te komen tot verlaging der productiekosten. Daartoe kan ook dienstig zijn een drang tot verpachting aan een bepaalden pachter. Na ruilverkaveling correspondeert de gebruikstoestand vaak niet met den gesaneerden eigendom, zodat de behoefte wordt gevoeld aan een regeling, waarbij als sluitstuk van de ruilverkaveling de eigenaar kan worden gedwongen zijn land te verpachten aan een ondernemer, die, gezien de ligging van zijn bedrijf en gezien het ruilverkavelingsplan, daartoe het meest in aanmerking komt.

En tenslotte vestigen wij nog de aandacht op de rede, welke de Minister van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening uitgesproken heeft ter gelegenheid van de installatie van de Commissie tot herziening der pachtwetgeving. De Minister sprak woordelijk als volgt: „In het bijzonder dient overwogen te worden in hoeverre leiding moet worden gegeven bij de verpachting van losse percelen, opdat men tot een gebruiksverkaveling geraakt, die beantwoordt aan economische en sociale eisen.” En iets verder: „Het komt mij dan ook redelijk voor, dat bij een bestudering van een nieuwe pachtwetgeving bijzondere aandacht wordt besteed aan de omschrijving der criteria der toetsing, opdat bruikbare en voor de buitenwereld algemeen bekende maatstaven worden vastgelegd, zodat vooral de Grondkamer niet in het onzekere verkeert, wat zij ter bevordering van het rationele grondgebruik moet doen of nalaten.”

Daar de Commissie werd ingesteld mede door den Minister van Justitie, werd door den Secretaris-Generaal van het Departement van Justitie namens dezen Minister eveneens het woord gevoerd. Deze zeide o. a.: „Het is denkbaar, dat de doeleinden van de pachtwetgeving ook worden bereikt, wanneer de overheidsorganen zich met pachtverhoudingen slechts dan bemoeien, wanneer een van de partijen bij de pachtovereenkomst de tussenkomst van de Overheid inroept. Wanneer de rechten van den pachter voldoende verzekerd worden door dwingende voorschriften, die misbruik uitsluiten, schijnt er geen bezwaar tegen te bestaan voor het overige de partijen vrij te laten bij de bepaling van hun wederzijdse rechten en verplichtingen.”

Uit deze citaten blijkt, dat de Minister van Justitie het vraagstuk veel meer van de privaatrechtelijke zijde benaderde en par-

tijen bij het sluiten van de pachtovereenkomst zoveel mogelijk wilde vrijlaten.

Zoals bekend is, heeft de Regeringscommissie haar taak nog niet beëindigd.

* * *

Uit het bovenstaande is duidelijk gebleken dat men de thans bestaande regelingen op het terrein van den grondeigendom en het gebruik van den grond niet meer voldoende acht. Samenvattend komen deze wensen hierop neer:

a. Wijziging der Ruilverkavelingswet in dien zin, dat bij de toedeling der kavels aan de eigenaren, ook nieuwe pacht-rechten kunnen worden gevestigd tegen den wil van eigenaar en/of pachter van den grond.

b. Wijziging van de pachtwetgeving in dien zin, dat aan den verpachter een bepaalde pachter kan worden toegewezen.

c. Uitvaardiging van wettelijke regelingen, krachtens welke ondoelmatig bodemgebruik kan leiden tot onteigening van den grond of tot dwang het land te verpachten.

d. Wijziging van de pachtwetgeving in dien zin, dat bij beëindiging van de pacht van kleine bedrijven geen nieuwe pacht-overeenkomst mag worden gesloten, doch het land ten gebruike aan derden wordt toegewezen.

e. Wettelijke maatregelen leidend tot toetsing van overdracht van landbouwgrond.

f. Geleidelijke socialisatie van den grond als productie-middel.

Het zal duidelijk zijn dat bij een zodanige rubricering niet alle facetten van dit moeilijke probleem tot uitdrukking kunnen worden gebracht.

Alvorens nu op de hier genoemde punten nader in te gaan, veroorloven wij ons een enkele algemene opmerking.

In de eerste plaats, dat men verkeerd doet het voor te stellen alsof bij een betere verkaveling van onzen cultuurgrond een groot deel van de moeilijkheden, waarin de land- en tuinbouw en met name het kleinbedrijf verkeert, zouden zijn opgeheven.

Behalve dat in verschillende gebieden in ons land de verkaveling goed is en vaak op kleine bedrijven of kavels zeer intensieve teelten voorkomen, zijn er talloze andere factoren die de productiekosten in land- en tuinbouw ongunstig beïnvloeden. De thans door het Landbouw-Economisch Instituut berekende kostprijzen voor

tal van agrarische producten komen van bedrijven, welke in het algemeen niet lijden onder slechte verkaveling of te geringe oppervlakte. Het is niet zó, dat, indien maar voldoende werd gerationaliseerd en gemechaniseerd, voorafgegaan door een betere verkaveling, de land- en tuinbouw in Nederland er weer boven op zou zijn. Vooral buitenstaanders geloven dit gaarne.

Natuurlijk bedoelen wij allerminst te betogen, dat ruilverkavelingen in de toekomst dan maar achterwege moeten blijven.

In de tweede plaats wijzen wij er nadrukkelijk op, dat de Ruilverkavelingswet en de Pachtwet of het Pachtbesluit aanmerkelijk hebben bijgedragen tot de rationalisatie van het bodemgebruik en tot bescherming van den pachtersstand.

Reeds thans is het mogelijk, dat, indien de eigenaren in een bepaald gebied tot ruilverkaveling van hun gronden willen overgaan, de Ruilverkavelingswet hen in staat stelt onwillige minderheden te doen medewerken. Reeds thans kan elke gesloten pacht-overeenkomst worden getoetst en worden nagegaan of voor den pachter een redelijke winstmogelijkheid aanwezig is en de landbouwbelangen niet worden geschaad.

De vraag doet zich echter voor of op dit terrein behoefte bestaat aan verdergaande maatregelen.

Bezien wij nu de hierbovengenoemde punten *a* tot en met *f* dan valt het op, dat steeds wordt gewenst een regeling om één of meer partijen tegen hun wil te binden. Dit maant op zichzelf reeds tot voorzichtigheid. Men wil dus op gronden aan het algemeen belang ontleend de contracteervrijheid van partijen (verder) aan banden leggen. De vraag moet dus worden gesteld of het doel, dat men wil nastreven, n.l. rationele bedrijfsvoering in den land- en tuinbouw, van zo grote betekenis is, dat niet kan worden volstaan met de thans bestaande regelingen. Niet dus de vraag of hier en daar niet een pachter zit, die toch eigenlijk zijn land niet dicht genoeg bij elkaar of bij zijn bedrijfsgebouwen heeft!

Ad a. Bij de ruilverkaveling is het mogelijk, dat men tegen zijn wil een ander stuk land in eigendom krijgt toegewezen dan men tevoren bezat. De Rechter-Commissaris beslist tenslotte. In de praktijk valt dit nogal mee. Men krijgt een bepaald stuk als eigenaar toegewezen. Dat is een toewijzing voor éénmaal, zonder verdere gevolgen.

Dwingt men echter een eigenaar — tegen zijn wil — bovendien zijn land aan een derde te verpachten, dan is dat een regeling die dezelfde kracht moet hebben als een vrijwillig tussen partijen gesloten pachtovereenkomst. Een overeenkomst met rechten en

plichten, die een voortdurend karakter draagt. Het kan wel eens zijn, dat het landbouwbelang allerm minst gediend is met zulk een gedwongen samengaan ! Voorts is men er niet mede, voor éénmaal voor een bepaald aantal jaren een recht van pacht tussen twee partijen te vestigen, omdat er na verloop van jaren toch allerlei mutaties kunnen plaatsvinden. Afgezien nog van allerlei manipulaties, die te baat kunnen worden genomen om de regelingen te ontduiken.

Ad b. Bij de uitwerking van de onder *b.* genoemde desiderata stuit men terstond op grote moeilijkheden. Afgedacht van principiële bezwaren lost men de moeilijkheden niet op. Wat is het geval ? De eigenaren-gebruikers helpt men op deze wijze — zonder ruilverkaveling — niet. Ook zijn het overgrote deel der bij de Grondkamer ter goedkeuring in te zenden pachtovereenkomsten oude overeenkomsten, d. w. z. gecontinueerd wordt een oude bestaande pachtverhouding. Alleen indien een verpachter een nieuwe pachter moet opzoeken, is er kans hem er een „thuis te sturen”. Meestal betreft dit een of meer stukjes land hier of daar, zodat sanering van de streek allerm minst het gevolg zal zijn.

Neen, wil men inderdaad op dit terrein de vrije toestemming van den eigenaar-verpachter uitschakelen, dan moet men consequent zijn en de mogelijkheid scheppen, dat de eigenaren aan een bepaalde instantie opgeven, dat ze land willen verpachten, en de pachters, dat zij land willen pachten. De betrokken instantie stelt dan prijs en voorwaarden vast, wijst partijen aan en de geleidelijke socialisatie van den grond heeft een aanvang genomen !

Ad c. Ook hier wordt gezocht naar een te sterk wapen voor de enkele gevallen, waarin de bodem niet doelmatig wordt gebruikt. De gevolgen zullen zijn: uitholling van het recht van eigendom, en willekeur. In den bezettingstijd zijn met zodanige bevoegdheden bij verordening enkele „proeven” genomen. Het resultaat was niet wat wij wensden. Ook in Engeland heeft men met dit systeem tijdens den oorlog bittere ervaringen opgedaan.

Ad d. Het z.g.n. uitsterfsysteem is naar onze mening in strijd met onze huidige rechtsopvattingen. Stel u voor een vader met een klein bedrijf. Een zoon is als opvolger bestemd. Twee rampen: vader dood en de zoon boer af ! Om over het bijeenvoegen van bestaande kleine bedrijven niet te spreken.

Ad e. Men wenst een wettelijke regeling inhoudende toetsing van de overdracht van landelijke eigendommen. Niet alleen controle op den bedongen koopprijs en het tegengaan van verdere verknippering, doch ook een voorkeursrecht voor dengene, die òf het

land reeds gebruikt òf het land zelf zal gaan gebruiken. Eenzelfde maatregel zou moeten gelden bij scheiding en deling van landelijke eigendommen.

Wij maken er geen bezwaar tegen, dat bij overdracht van land gewaakt wordt tegen het bedingen van een te hogen prijs en het verder versnipperen van den grond. Verder eisen te stellen aan den toekomstigen eigenaar is onzes inziens ongewenst. Vooreerst beschermt een goede pachtwetgeving den pachter bij verkoop, zodat zijn gebruiksrecht niet wordt aangetast. Bovendien zijn slechts weinig pachters in staat ook den eigendom van den grond te financieren. De moeilijkheden met de z.g.n. „hypotheekboeren” liggen ons nog vers in het geheugen. Het is geen kwaad, dat een gedeelte van den grond in eigendom is niet van den boer of tuinder zelf, maar van een belegger, die dat deel van het bedrijf financiert.

De vrees voor subjectiviteit bij de „toewijzing” en de verdere beknutting van de rechten van den eigenaar wegen o. i. zwaarder dan de geringe bijdrage tot rationalisatie en sanering, die op deze wijze wordt verkregen.

Maatregelen, die de testeervrijheid en het beginsel van gelijke rechten voor de erfgenamen aantasten, zijn in strijd met het huidige Nederlandse recht en betekenen een ingrijpen in het eigendomsrecht, dat niet is verantwoord. Liever zouden wij het zoeken in de richting van het stellen van vestigingseisen, welke echter een objectief karakter behoren te dragen.

Ad f. Hiertegenover stellen wij de bekende passage uit ons program van actie, luidende: „Afgewezen wordt de socialisatie, d. i. de geleidelijke algemene opheffing van den privaten eigendom op den grond en de productiemiddelen.”

Socialisatie, ook geleidelijk, leidt tot overspanning van de staats-taak, tot een zodanige materiële en geestelijke afhankelijkheid der onderdanen, dat tegen deze aantasting van den particulieren eigendom ernstig stelling moet worden genomen.

* * *

Uit het voorgaande zal duidelijk zijn, dat wij bezwaar moeten maken tegen:

het door middel van dwang ontnemen van gevestigde eigendoms- en pachtrechten op grond van sanering der bedrijven;

het vestigen van een pachtverhouding tussen partijen tegen hun wil;

het stellen van den eis, dat bij overdracht van grond door een bepaalde instantie de toekomstige eigenaar wordt aangewezen;

het wijzigen van het erfrecht in dien zin, dat de testeer-vrijheid aan banden wordt gelegd.

Bezwaar op principiële en praktische gronden.

Om principiële redenen, omdat de aantasting van het eigendomsrecht op den grond slechts mag plaatsvinden bij hoge uitzondering, om genoegzame redenen ontleend aan het algemeen belang. Omdat de aantasting van de contracteervrijheid door een dwingende regeling te scheppen, die betrekking heeft op de keus van de *partijen zelf*, slechts bij hoge uitzondering aanvaardbaar is. Men zie de huurdwang bij woningen.

De praktische bezwaren werden in het bovenstaande kort aangegeven.

Wel verdient het aanbeveling, na te gaan, of het mogelijk is een gelijksoortige wettelijke regeling te treffen voor een in sommige streken noodzakelijke pachtverkaveling als thans geldt voor de ruilverkaveling van eigendom in de Ruilverkavelingswet. Zulks met behoud van ongeveer dezelfde procedure als in deze laatste wet. Dat wil zeggen: eigen initiatief van den betrokken verpachter en pachters in een bepaalden streek, beslissing bij stemming door de belanghebbenden zelf enz. Een zodanige gang van zaken steunt dan op de rechtsovertuiging der betrokkenen en verzekert de uitvoerende instanties van een behoorlijke medewerking. De procedure behoort met allerlei waarborgen te zijn omkleed. Gunstig resultaat zal slechts worden bereikt, indien het streken betreft, waar de jaarlijkse mutaties niet te groot zijn en alle pachtvereenkomsten zonder grote schade op één tijdstip tijdelijk „gelicht” kunnen worden. Op enkele plaatsen in ons land tracht men reeds vrijwillig tot pachtruil te geraken. Dit laatste moet krachtig worden gepropageerd.

Voorts kome er spoedig een wettelijke regeling op den overdracht van landbouwgronden, inhoudende prijscontrôle en het tegengaan van verdere versnippering.

Wellicht zal het op den duur nodig zijn, vestigingseisen voor jonge boeren en tuinders in het leven te roepen.

Deze eisen zullen een objectief karakter moeten dragen en betrekking moeten hebben o. a. op vakbekwaamheid en dergelijke.

Bij dit alles past echter grote voorzichtigheid, omdat op dit terrein in vele kringen een orderings- en saneringslust bestaat, waarin wij weinig vertrouwen stellen.

VRAAG EN ANTWOORD

1. VRAAG:

Heeft Uw uiteenzetting in dezen jaargang, blz. 60 v.v. wel veel zin, zolang er van handhaving der *bestaande* Zondagswet practisch niets terecht komt? Was niet meer op haar plaats geweest een beschouwing over de mogelijkheid en wenselijkheid een eind te maken aan het vrijwel volkomen negeren dier wet? Natuurlijk kunt u zich op het standpunt stellen, dat elk gemeentebestuur dit zelf in de hand heeft. Maar dat is nu voor mij juist de vraag, gelet op de algemeenheid van de sinds jaren in practisch het gehele land gegroeide toestanden.

ANTWOORD:

De Zondagswet is niet dood, maar slaapt in vele gemeenten, waar met haar toepassing de hand wordt gelicht, dat wil dus practisch zeggen, waar in strijd met haar bepalingen allerlei wordt toegestaan, wat niet mag worden toegelaten.

Moet daartegen iets worden gedaan? Dat is dus de door u gestelde vraag naar de wenselijkheid een einde te maken aan het vrijwel volkomen negeren der *bestaande* Zondagswet.

Mij dunkt: onvoorwaardelijk ja! De Zondagswet gaat werkelijk niet te ver in haar verbodsbepalingen, als zij achtereenvolgens op Zon- en Christelijke feestdagen verbiedt

a. beroepsbezigheden, die den godsdienst zouden kunnen storen, en in het algemeen allen *openbaren* arbeid, behalve in geval van noodzakelijkheid (art. 1),

b. het uitstellen en verkopen van koopwaren — uitgezonderd geringe eetwaren — *op markten, straten of openbare plaatsen*, alsmede het uitstallen of *met open deuren* verkopen van waren door kooplieden en winkeliers (art. 2),

c. het geopend hebben gedurende den tijd, voor de openbare godsdienstoefening bestemd, van herbergen en andere plaatsen, alwaar drank wordt verkocht, *voorzover dezelve binnen den besloten kring der gebouwen liggen* (art. 3),

d. het plaats hebben, gedurende denzelfden tijd, van enigerlei spelen, hetzij kolven, balslaan of dergelijke (art. 3),

e. het doen plaats vinden van *openbare* vermakelijkheden, zoals schouwburgen, publieke danspartijen, concerten en harddraverijen, behoudens de bevoegdheid der plaatselijke besturen hieromtrent een uit-

zondering toe te staan, mits niet dan na het volkomen eindigen van alle godsdienstoefeningen (art. 4),

f. alle hinderlijke bewegingen en gerucht in de nabijheid der gebouwen tot den openbaren eredienst bestemd en in het algemeen alles wat daaraan hinderlijk zou kunnen zijn (art. 5).

Nergens in deze bepalingen heeft de wetgever zich met het intieme leven der justitiabelen bemoeid, overal beperkt hij zich tot het handhaven der *publieke* Zondagsrust en het voorkomen van hinder voor de godsdienstoefeningen. Minder mag van een Christelijke Overheid niet worden verwacht, meer behoort van haar niet te worden verlangd.

Voor ons als A.R. staat de wenselijkheid tot handhaving der Zondagswet mitsdien vast.

Kan men die handhaving afdwingen?

Men onderscheide hierbij de taak voor het gemeentebestuur en die der politie en justitie.

Het gemeentebestuur komt aan de handhaving der Zondagswet praktisch alleen te pas in geval van art. 4: het in beperkte mate toestaan van openbare gemakkelikheden. Tegenwoordig neemt men aan, dat dit een bevoegdheid is van B. en W. De leden van den raad hebben dus de mogelijkheid aanmerking te maken op elke door B. en W. buiten de grenzen van art. 4 verleende vergunning. Ook met zulk een dan ten onrechte verleende vergunning is degeen, die vóór het volkomen eindigen van alle godsdienstoefeningen een openbare gemakkelikheden organiseert, in overtreding.

Overtredingen der Zondagswet worden opgespoord door de in art. 141 Wetboek van Strafvordering bedoelde opsporingsambtenaren, van welke in dit verband vooral van belang zijn de burgemeesters en de politieambtenaren. Krachtens art. 15 van het Politiebesluit 1945 staan deze laatsten — ook al betreft het een gemeente zonder gemeentepolitie — daartoe onder de bevelen van den burgemeester.

Het is dus de burgemeester, die verantwoordelijk is voor de politieke controle op de naleving der Zondagswet. Schiet hij daarin — willens of nillens — te kort, dan kan de Raad — c. q. leden van den Raad — op verbetering aandringen. Verantwoordelijk is — gelijk bekend — de burgemeester *niet* aan den raad voor zijn politie-beleid. Mochten klachten niet baten, dan zal men zich tot den Minister van Binnenlandse Zaken kunnen wenden, die op zijn beurt *wel* verantwoordelijk is jegens de Staten-Generaal.

De huidige Minister heeft bij de schriftelijke behandeling der Rijksbegroting voor 1946 op 16 November 1946 medegedeeld, dat het z. i. „aan gerechten twijfel onderhevig is of het onder de huidige omstandigheden mogelijk is de bestaande Zondagswet *zonder meer* te handhaven” en „dat een *strikte uniforme* toepassing van de Zondagswet door hem niet mogelijk wordt geacht”. De cursiveringen zijn van mij. Hoewel de uitspraak als geheel doet onderstellen, dat van dezen Minister op dit gebied weinig valt te hopen, blijkt er toch uit, dat een gematigde toepassing zelfs door hem niet wordt afgewezen.

Is eenmaal proces-verbaal opgemaakt, dan is het woord aan het Openbaar Ministerie. Mocht blijken, dat de ambtenaar van het O. M. overtredingen van de Zondagswet niet wil vervolgen, dan kan men zich

krachtens de artt. 8—10 Wetboek van Strafvordering tot den Officier van Justitie, tot den Procureur-Generaal en krachtens art. 5 der Wet op de Regterlijke Organisatie zo nodig tot den Minister van Justitie wenden, die weer verantwoordelijk is jegens de Staten-Generaal. Ook bestaat er wellicht nog de weg van art. 12 Wetboek van Strafvordering, krachtens hetwelk het Gerechtshof op klacht van den *belanghebbende* de vervolging kan bevelen. De vraag is *wie* „belanghebbende” is. Het komt mij voor, dat een plaatselijke Kerk een kans zou maken ten aanzien van de Zondagswet als zodanig te worden aangemerkt.

Is er eenmaal een dagvaarding dan is het woord aan den rechter. Die is krachtens art. 11 der Wet, houdende alg. bepalingen der wetgeving van het Koninkrijk verplicht volgens de Wet recht te spreken; hij mag in geen geval de innerlijke waarde of billijkheid der wet beoordelen. Er zijn dan ook herhaaldelijk veroordelingen krachtens de Zondagswet gevelde. Ik telde in het kaartregister op de Ned. Jurisprudentie sinds 1914 tien gepubliceerde uitspraken van den H. R., waarbij straf werd opgelegd of gehandhaafd; daarvan hadden er twee betrekking op art. 2, één (een echt standaard-arrest) op art. 3, zeven op art. 4 (het laatste daarvan van 1939, dus vrij recent). In één geval sprak de H. R. op formelen grond de niet-ontvankelijkheid uit van den ambtenaar O. M., die in beroep was gekomen van een ten onrechte geschiede vrijspraak van den Kantonrechter. Zonder dien formelen grond zou de Gereformeerde predikant, die terecht had gestaan wegens grasmaaien in zijn tuin op Hemelvaartsdag, volgens het oordeel van den Advocaat-Generaal bij den H. R., uitgesproken in zijn conclusie, veroordeeld hebben moeten worden! Een andere vrijspraak door een Kantonrechter geschiedde eveneens op formelen grond: omdat niet de wettelijk aansprakelijke was gedagvaard. In enkele gevallen bleek de Zondagswet niet toepasselijk, deze zijn onder de bovenvermelde uitspraken niet begrepen. Tenslotte werd nog een aantal uitspraken gevelde wegens overtreding van gemeente-verordeningen, die de Zondagswet aanvulden.

Ook in jurisprudentie-verzamelingen vóór 1904, die ik raadpleegde, vond ik veroordelingen.

De door de wet bedreigde straf is maximaal *f* 25.—, maar bij een volgende overtreding binnen 5 jaar *f* 50.—, terwijl alsdan de te koop gelegde of uitgestalde goederen verbeurd verklaard en de herbergen of andere publieke plaatsen voor 1 maand worden gesloten.

Er blijken dus wel degelijk wegen en middelen te zijn om betere naleving der Zondagswet te verkrijgen.

G.

2. VRAAG:

Wij hadden verschil van mening over de vraag of een A.R. gemeenteraadslid al dan niet vóór herbergsluiting op Zondag moet zijn, ook als het open zijn der herbergen tot geen enkele wanordelijkheid leidt. Naar mijn mening ligt er in dat geval geen taak voor de Overheid, maar alleen voor de Kerk en de ouders, die

hun kinderen moeten leren in de rechte wegen naar Gods Woord te wandelen. Bij ons spannen de kerkgangers 's Zondags hun paarden uit bij de drie caféhouders en vooral de Rooms en drinken dan een borrel of een biertje.

ANTWOORD:

Volgens artikel V van Ons Program belijden wij als A.R., dat de Overheid regeert bij de gratie Gods, en, hieraan haar regeermacht ontleende, ter vrijlating van den dag des Heren, en alzo mede in het volksbelang, zelf zoveel mogelijk doenlijk in al haar vertakkingen op dien dag behoort te rusten, de Zondagswet in gelijke richting behoort te herzien, en zo bijzonderlijk in haar arbeidswetgeving als in haar concessiën gehelen of gedeeltelijken stilstand van zaken voor dien dag heeft te be- dingen.

Volgens dit artikel dient de Zondagsrust, die de Overheid moet bevorderen, dus in de eerste plaats ter *vrijlating van den dag des Heren*. Het in de Zondagsrust gelegen sociale belang voor den mens komt eerst op de tweede plaats. Het gaat dus zeer nadrukkelijk om de erkenning door de overheid van den Zondag als dag des Heren. En wel opdat de mens dien kan heiligen. Tot dit laatste kan de Overheid niet dwingen. Maar ze dient wel de publieke ontheiliging van den Zondag, die bovendien veelal andere burgers van hun in de Zondagsrust gelegen mogelijkheid tot Zondagsheiliging berooft, tegen te gaan.

Daarbij laten de plaatselijke zede en omstandigheden haar in de ene plaats de gelegenheid verder te gaan dan in de andere. Reeds Dr KUYPER wees er op in Ons Program, „dat slechts bedachtzame, geleidelijke overgang de volkszedes ten deze zou kunnen reformeren”. Die uitspraak geldt niet alleen ten aanzien van reformatie der volkszede op het gebied der Zondagsrust, maar ook wanneer het gaat om beteugeling van nieuw opgekomen of voortgaande aantasting dier Zondagsrust. En Prof. DOOYEWEERD wijst er in zijn werk over de Wijsbegeerte der Wetsidee op, dat het tot uitdrukking doen komen van Christus' koningschap in het staatsleven „slechts mogelijk (is) op den historischen machtsgrondslag van een doordringing der Christelijke staatsopvatting in de volks-overtuiging”, zodat in de eerste plaats op dit laatste heel de politieke strijd voor den Christelijken staat moet zijn gericht.

De taak der Overheid ten aanzien van de bevordering der Zondagsrust ligt op publiek terrein. Daarom dient zij tegen te gaan, dat zonder noodzaak bepaalde (groepen van) personen rechtstreeks of indirect tot arbeid op Zondag worden genoopt, dat zonder noodzaak de rust op publiek terrein wordt gestoord, dat aan de heiliging van den Zondag hinder wordt toegebracht, zonder dat zulke hinder onvermijdelijk is. Ook bestrijding van drankmisbruik kan een reden tot Zondagssluiting zijn.

In plaatsen met veel verkeer of met veel er verblijvende toeristen zal men de café's moeilijk op Zondag geheel kunnen sluiten. Maar indien Zondagssluiting niet op dit bezwaar stuit en ook plaatselijke zeden en omstandigheden niet *dwingen* tot beperking in de toepassing van het

juiste beginsel, dan dient m. i. van A.R. zijde daartoe te worden medegewerkt.

Het wil mij voorkomen, dat de Overheid niet moet wachten tot de rust wordt verstoord, maar rustverstoring moet voorkomen. Uw beroep op de vrijheid baat niet tegenover den beginseleis, dat de Overheid de Zondagsrust heeft te bevorderen. Intussen zou ik mij kunnen voorstellen, dat men te Uwent de gelegenheid tot stallen „met wat daarbij behoort” niet geheel wil benemen.

Wat nu de wettelijke regeling der sluiting van café's op Zondag betreft, deze wordt beheerst door artikel 3 der Zondagswet en door de artt. 3 jo. 2, sub a, der Winkelsluitingswet 1930.

Artikel 3 der Zondagswet bepaalt, dat gedurende de voor de openbare godsdienstoefeningen bestemde uren de deuren der herbergen moeten zijn gesloten, voorzover zij liggen binnen den besloten kring der gebouwen. Krachtens art. 1 der Winkelsluitingswet vallen onder „winkels” ook café's. Volgens art. 2 is het o. m. verboden een winkel voor het publiek geopend te hebben op Zondag. Art. 3, lid 2, doet het bepaalde in art. 2 *niet* van toepassing zijn o. m. op koffiehuisen, restaurants en andere inrichtingen, waar uitsluitend of in hoofdzaak spijzen of dranken voor gebruik ter plaatse worden bereid of ten verkoop in voorraad zijn, voorzover betreft den verkoop van spijzen of dranken voor gebruik ter plaatse. Dit komt dus hierop neer, dat het eigenlijk gezegde café-bedrijf volgens de Winkelsluitingswet op Zondag *niet* behoeft te zijn gesloten.

Nu mogen gemeente-verordeningen niet treden in wat van algemeen Rijks- of provinciaal belang is. Als criterium hiervoor geldt in de praktijk of Rijk of provincie bedoeld hebben een materie zodanig te regelen, dat daarnaast voor een gemeentelijke regeling geen plaats meer is.

De vraag is dus of bij gemeente-verordening een verdergaande Zondagssluiting kan worden voorgeschreven zonder dat zulks in strijd komt met de Winkelsluitingswet.

Uit de jurisprudentie van den Hogen Raad te dezen aanzien blijkt, dat een gemeentelijke verordening tot Zondagssluiting van café's *uit een oogpunt van winkelsluiting* niet met deze laatste wet bestaanbaar moet worden geacht, maar dat die wet geenszins in den weg staat aan een gemeentelijke verordening tot Zondagssluiting uit een oogpunt van openbare orde en zedelijkheid, *mits* dit laatste oogmerk duidelijk blijke en de aard en plaatsing der bepalingen daarmede in overeenstemming zij. Immers, de strekking der Winkelsluitingswet is niet een onaantastbaar recht te verlenen een inrichting als bedoeld in art. 3 dier wet op Zondag open te hebben.

Zo heeft art. 3 der Winkelsluitingswet ook art. 3 der Zondagswet niet op zij gezet. Dit laatste artikel, hierboven geciteerd, is onverkort blijven gelden.

Nu moet dus nog de vraag worden beantwoord of geoorloofd is een verordening tot Zondagssluiting van café's, die verder gaat dan art. 3 der Zondagswet. Immers, deze wet strekt er toe „de plichtmatige viering van den dag des Heren te verzekeren” en een aanvullende gemeentelijke verordening mag dus niet in dit belang treden. Dit leidt tot de conclusie dat het in elk geval gewenst is het sluitingsverbod zodanig te moti-

veren en in een zodanige entourage te plaatsen, dat het geacht kan worden te zijn gegeven uit een oogpunt van openbare orde en goede zeden.

Zorgt men voor dit laatste, dan zou het verbod noch als aanvulling van art. 3 der Zondagswet noch als aanvulling van art. 3 der Winkelsluitingswet aan bedenking onderhevig zijn.

Hoewel het enigermate onbevredigend is, dat er enige incongruentie bestaat tussen het voor een A.R. in art. V van Ons Program liggende principiële motief en de positief-wettelijke constructie, die men moet aanwenden om dit doel te bereiken, kan men volhouden, dat de bevordering der Zondagsrust óók in het belang der openbare orde en zedelijkheid is.

G.

3. VRAAG:

Men stelt mij de vraag of democratie niet altijd betekent de dictatuur van de meerderheid.

Ik heb daarover eigenlijk nog steeds geen heldere voorstelling. Naar mijn mening zou een beslissing, welke steunt op een meerderheid in een vertegenwoordigend college, nimmer dictatoriaal genoemd mogen worden, indien die meerderheid zich er steeds van bewust is, dat zij slechts mede mag werken aan maatregelen, welke het algemeen belang en niet een groepsbelang dienen.

Voorts zou ik willen antwoorden, dat de koning uiteindelijk het recht heeft, totstandkoming van wettelijke maatregelen te beletten, zelfs tegen de wil van zijn ministers en van het parlement, indien hij van oordeel is, dat aan de beginselen, welke het volk, althans een gedeelte van het volk, is toegedaan, door zulk een wettelijke maatregel geweld zou worden aangedaan.

Kunt ge mij hierover enige inlichtingen verschaffen?

ANTWOORD:

Het zal u duidelijk zijn, dat het op zo korten termijn als gij mij laat niet wel mogelijk is een gefundeerd advies omtrent het meerderheidsbeginsel uit te brengen. Ik moge u vooreerst verwijzen naar bijgaande nota, die op het bureau der Kuiperstichting vóór den oorlog werd samengesteld. Intussen handelt deze in haar toepassing in het bijzonder over de verkiezing van vertegenwoordigende lichamen en niet over de besluitvorming in die lichamen. Daarover mogen nog enkele opmerkingen volgen.

Bij de besluitvorming in een college gaat het om den verbandswil. Reeds van oudsher heeft men er moeite mede gehad, dat de verbandswil niet gelijk zou zijn aan den overeenstemmenden wil van allen, die tot het verband behoren. De unanimiteit bleef steeds bekoren. Tot een eind in de middeleeuwen bleef men haar zelfs als eis stellen. In kerkelijke colleges herinnert daaraan nog steeds de gewoonte, dat de minderheid zich na een stemming conformeeert, waardoor toch een soort algemene overeenstemming wordt gesuggered.

Het was stellig de praktijk, die er op den duur toe noodzaakte het unanimiteits-principe prijs te geven. Toch bleef men nog verlangen naar het *maior et sanior pars*, das Mehrheit *und Ehren*, das meeste *und vernünftigste* Teil. De vraag is maar, waar dat criterium voor *sanitas*, eer of Vernunft te vinden. In de praktijk kwam dit neer op het vereisten van $\frac{2}{3}$ of $\frac{3}{4}$ meerderheden.

Ook dit is, evenals unanimiteit, op den duur alleen vol te houden voor zeer belangrijke zaken of voor zodanige zaken, waarin — met name omdat het geweten ermede gemoeid is — de minderheid niet behoort te kunnen worden gedwongen. Men vergete niet, dat men te maken heeft met *verbanden*, niet met maatschapsverhoudingen.

In een losse federatie staat de zaak anders. Daar werken zelfstandige, gelijkberechtigde grootheden — b.v. organisaties — in een *maatschaps*-verhouding samen. Dan kan men eenstemmigheid verlangen, want desnoods kunnen de leden der meerderheid zelfstandig trachten een door de minderheid verworpen maatregel toch te bewerkstelligen, uiteraard niet verder dan hun zeggenschap reikt, b.v. voor de leden hunner eigen organisaties. Toch pleegt men veelal ook bij samenwerking van dezen aard de toepassing van het unanimiteits-principe te beperken.

In een verbandsverhouding is dit nog meer noodzakelijk, aangezien anders het voortbestaan van het verband, althans een regelmatige voortgang van een geordende gang van zaken binnen het verband, licht in gevaar zou kunnen komen. Zo komt men dus van unanimiteit tot gekwalificeerde meerderheid voor „buitengewone” en tot volstreckte meerderheid voor „gewone” zaken.

Dat is dus een eis van praktijk en gezond verstand. Anders bij Rousseau, die zijn „algemene wil” als een abstracte zelfstandigheid volkomen losmaakte van de wilsvorming door middel van het oordeel der leden van het verband. De som der stemmen doet dezen algemenen wil alleen maar tot *openbaring* komen en de minderheid heeft niets anders gewild dan dien algemenen wil, maar blijkt zich omtrent den inhoud daarvan te hebben vergist. Terecht is dit een geniaal sofisme genoemd! Men houde het bij den eis der praktijk, der bestuurbaarheid, maar vrage zich af of zijn toepassing verantwoord is.

Wie meerderheidsbeslissing als dictatuur der meerderheid aanmerkt, ziet voorbij, dat het omgekeerde tot dictatuur der minderheid kan leiden. Geen van beide *behoeft* het geval te zijn, gelijk boven reeds werd betoogd: er zijn gevallen, waarin de minderheid behoort te worden ontzien, erkend en beschermd, in andere gevallen behoort men zover niet te gaan en kan dat ook niet. Een algemene regel is hiervoor wel niet te geven.

Kan meerderheidsbesluit niet tot meerderheidsdictatuur worden? Ongetwijfeld, gij gaaft het zelf reeds aan. De meerderheid moet zich steeds bewust zijn, dat zij tot taak heeft den *verbandswil* tot uitdrukking te brengen. In de praktijk van het parlementaire stelsel behoort dat er toe te leiden en heeft dat er ook veelszins toe geleid, dat getracht wordt aan bezwaren der minderheid zoveel doenlijk tegemoet te komen.

Voor een Regering en een meerderheid, die erkent, dat Christus Koning der koningen en Heer der heren is, kan dit tegemoetkomen uiteraard alleen geschieden binnen het kader der gehoorzaamheid aan Gods

wet. Overigens dient ook zulk een overheid en meerderheid zich bewust te zijn, dat een Christelijke staat niet gekenmerkt wordt door uiterlijke formules, maar door een doordringing van staats- en volksleven van den eis Gods voor het leven. Dat moet soms weerhouden van het doorzetten van beslissingen en maatregelen, waarvoor het volk nog niet of niet meer rijp is.

Het bovenbedoelde tegemoetkomen aan de minderheid geraakt in de knel onder een positief-revolutionnaire meerderheid. Dan evolueert men altijd in de richting van Rousseau. De staat wordt dan tyranniek en evenzo de meerderheid in den staat. De bewijzen leveren de Franse revolutie en in ons land de liberale meerderheid omstreeks Kappeyne. Vandaag levert die het Labour-bewind in Engeland. Daar heeft men inderdaad dictatuur van de meerderheid. Het beste bewijs levert het voornemen de macht van het Hogerhuis nog verder te beknotten, indien deze in den weg zou staan aan de nationalisatie der staalindustrie tijdens de parlementaire periode, die het huidige bewind nog voor den boeg heeft. En in ons land is de Indische politiek der Rooms-rode meerderheid eveneens een illuster voorbeeld van zulke meerderheids-dictatuur, misschien nog niet eens zo zeer in die politiek zelf als wel in de wijze, waarop zij buiten de Staten-Generaal om in partij-kongsies tussen Ministers en Kamerleden wordt bekokstoofd.

Uw tweede opmerking is m.i. in ons parlementair-constitutionele stelsel niet geheel juist. U ziet niet voorbij, dat ook de weigering der ondertekening van een wet, die door de Staten-Generaal is aanvaard onder de ministeriële verantwoordelijkheid valt. Nu is het duidelijk, dat geen minister tegenover de Staten-Generaal de verantwoordelijkheid zal aanvaarden voor de niet-ondertekening door de(n) Koning(in) van een wet, die hij zelf heeft voorgesteld en die overeenkomstig dat voorstel is aangenomen. Wel zou dit anders kunnen zijn, als de wet in de Tweede Kamer onaanvaardbaar ge-amendeerd is, maar in dat geval zal de minister in die Kamer reeds schorsing der beraadslaging hebben gevraagd en zal hij het wetsontwerp eventueel intrekken. Het niet-ondertekenen zal een minister practisch dus alleen kunnen en willen verantwoorden, als het een uit een initiatief-ontwerp geboren wet betreft. Ook dan nog rekene men daarop niet te spoedig, met name niet bij grote homogeniteit tussen kabinet en meerderheid in de Staten-Generaal.

Zou de Koning tegen den wil van een minister in een aangenomen wet niet door zijn ondertekening willen sanctionneren, dan zal dit niet anders kunnen dan doordat die minister, eventueel het kabinet, wordt ontslagen en een andere minister, eventueel een ander kabinet optreedt, dat de verantwoordelijkheid voor die niet-ondertekening wel wil dragen. Intussen zal ook die nieuwe minister, c.q. dat nieuwe kabinet, niet zonder de medewerking der Staten-Generaal kunnen regeren en dus voor het minst door deze moeten worden geduld. De Koning is dus bij het ontslag en de benoeming van ministers politiek niet vrij. Dat zal hij ook dienen te bedenken in een geval als hier wordt gesteld.

De conclusie is dus, dat de macht van den Koning dictatoriale meerderheidsbesluiten tegen te houden zeer beperkt is. U denke aan de wet-Kappeyne en het Volkspetitionnement.

Tenslotte zij nog gewezen op het typische voorbeeld van beperking

van de meerderheidsmacht, dat de procedure der grondwetswijziging biedt. Over de geschiedenis der procedure zie u de onlangs verschenen brochure van Dr H. F. J. Westerveld over De geschiedenis van de herzieningsprocedure der grondwet van het Koninkrijk der Nederlanden.

4. VRAAG:

Te onzent bestaan gemeentelijke sportterreinen, gedeeltelijk gelegen in de gemeente A, gedeeltelijk in de gemeente B. Vroeger verhuurde de gemeente A de terreinen alleen aan Zaterdag-voetballers. Die club bestaat nog. Tijdens de bezetting zijn de terreinen vernield. Ze zijn nu hersteld. B. en W. willen ze nu óók op Zondag aan sportclubs verhuren.

Hoe moeten wij hiertegenover staan?

ANTWOORD:

Voor een algemene uiteenzetting nopens de sportbeoefening op Zondag en de overheidstaak te dien opzichte moge ik u verwijzen naar het in A.R.S. van Mei 1947 opgenomen advies. Algemene richtlijn van dat advies is, dat de Overheid zoveel in haar vermogen ligt de verstoring der Zondagsrust behoort tegen te gaan. In A is dat vermogen ongetwijfeld nog zeer sterk.

Nu staat de zaak zo, dat de Zondagswet openbare gemakkelikheden — en daaronder vallen in elk geval tegen betaling voor het publiek toegankelijke wedstrijden — vóór het volkomen eindigen van alle godsdienstoefeningen (inclusief eventuele avond-godsdienstoefeningen) verbiedt. Ná het volkomen eindigen van alle godsdienstoefeningen zijn ze alleen toegestaan met vergunning van het plaatselijk bestuur, waaronder men tegenwoordig meestal B. en W. verstaat.

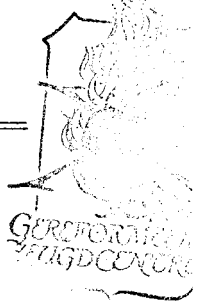
Wanneer in strijd met deze voorschriften wordt gehandeld, behoort daarvan proces-verbaal te worden opgemaakt en behoort ter zake vervolging plaats te vinden, een vervolging, waarop stelling een verordening zal volgen.

De Overheid moet de wet handhaven, ook de Zondagswet, zolang die daar ligt. Christelijke overheidspersonen in een gemeente, waarin de Christelijke zede nog heerst, schieten zeker te kort in de vervulling van hun taak, wanneer zij dat niet doen.

Nu spreekt het toch wel vanzelf, dat de gemeentelijke Overheid niet als verhuurster een overeenkomst kan en mag aangaan, terwijl zij als Overheid het gebruikmaken daarvan met de wet in de hand zou moeten beletten!

Nog daarvan afgezien behoort trouwens een Christelijke Overheid ook in haar privaatrechtelijke overeenkomsten de Zondagsrust zoveel mogelijk te bevorderen. Zij doet niemand tekort, wanneer zij weigert haar terreinen op Zondag te verhuren. Zij dwingt daardoor niemand iets te doen wat zijn geweten hem verbiedt.

Als A.R. dient men dus te stemmen tegen de voordracht van B. en W. te Uwent, zowel voorzover betreft het op het gebied der gemeente A als voorzoveel aangaat het op dat der gemeente B gelegen gedeelte der terreinen.

DE NOODVOORZIENING VOOR DE GEMEENTEFINANCIËN

DOOR

A. P. TIMMER.

De belangrijkste gebeurtenis van dit jaar op het terrein der gemeentefinanciën is zonder twijfel de verschijning van het rapport, dat de commissie voor het herstel van de financiële zelfstandigheid van de gemeenten en de provincies — in de wandeling genoemd de commissie-OUD — aan de Regering heeft uitgebracht onder den naam „Rapport Noodvoorziening Gemeentefinanciën”.

Daarop is inmiddels gevolgd het bij Koninklijke Boodschap van 21 November 1947 bij de Staten-Generaal ingediende wetsontwerp tot het treffen van deze noodvoorziening, dat in hoofdzaak met de voorstellen der commissie overeenkomt.

De voorstellen beogen op korten termijn een einde te maken aan een noodtoestand. En inderdaad, de toestand der gemeentefinanciën is onhoudbaar geworden.

De gemeentelijke autonomie, waaraan in ons land in het algemeen en zeker in antirevolutionairen kring grote waarde wordt gehecht, is alleen bestaanbaar bij financiële zelfstandigheid der gemeenten. Behoorde vroeger de financieel van het Rijk afhankelijke of noodlijdende gemeente tot de hoge uitzonderingen, de situatie is allengs zo geworden, dat het merendeel der gemeenten voor het sluitend maken van de begroting is aangewezen op de hulp van het Rijk en daarmee haar financiële zelfstandigheid heeft verloren. Het Rijk liet een deel van de gemeentelijke tekorten ongedekt, waardoor de geaccumuleerde tekorten der gemeenten over vroegere dienstjaren zijn opgelopen tot rond f 300 miljoen. De tekorten voor het lopende dienstjaar worden geschat op een totaal van rond f 200 miljoen.

Het is niet onze bedoeling in dit artikel een uiteenzetting te geven van de oorzaken van deze ontwikkeling. Het zou dan nodig zijn o.m. een overzicht te geven van de geschiedenis van de financiële verhouding tussen het Rijk en de gemeenten sinds 1929. Deze geschiedenis en hetgeen daarmee samenhangt is reeds in het no. van Juni 1947 van dit orgaan besproken in het artikel

„Problemen der gemeentefinanciën” van de hand van Dr E. P. VERKERK.

Als voornaamste oorzaken zijn te noemen de inkrimping van het gemeentelijke belastinggebied door maatregelen van het Rijk en de stijging der gemeentelijke uitgaven als gevolg van crisis en oorlog.

De gemeenten ontvingen niet de middelen, welke zij bij de toeneming van haar uitgaven nodig hadden.

Rapport en toelichting op het wetsontwerp geven hiervan sprekende cijfers. De geraamde opbrengst der rijksbelastingen voor het jaar 1947 ad ruim f 2 miljard bedraagt bijna drie en een half maal de opbrengst van 1930 ad rond f 583 miljoen. Geheel anders is het verloop bij de gemeenten, blijkens onderstaand overzicht:

	1930	1947
eigen gemeentelijk belastinggebied	f 255.508.000	f 161.300.000
uitkeringen financiële verhouding	„ 20.219.000	„ 104.000.000
totaal	f 275.727.000	f 265.300.000

Al heeft een vergelijking met het Rijk uiteraard maar betrekkelijke waarde, het is toch wel tekenend, dat bij de gemeenten de totale opbrengst niet alleen niet toenam, maar zelfs daalde en wel met ruim f 10 miljoen. Een achteruitgang, die in werkelijkheid groter is, als men bedenkt, dat in 1930 de gemeenten een aanzienlijk deel van de belastingmogelijkheden ongebruikt lieten, terwijl thans alle gemeentebelastingen practisch overal tot het maximum worden geheven. Tevens blijkt uit het overzicht, hoezeer het eigen belastinggebied der gemeenten aan betekenis heeft ingeboet. Ook al neemt men in aanmerking, dat thans anders dan in 1930 de werkloosheidsuitgaven voor rekening van het Rijk komen — voor 1947 worden die uitgaven op f 15 miljoen geraamd —, het is met deze cijfers voor ogen zonder meer duidelijk, dat het niet de schuld der gemeenten zelf is, dat zij de stijging van haar uitgaven als gevolg van noodzakelijke toeneming harer bemoeiingen en de verandering van het prijspeil niet zelf meer kunnen financieren.

* * *

Aan dezen toestand kleven tal van bezwaren. Uiteraard in de eerste plaats voor de gemeenten. De noodlijdendheidsvoorwaarden zijn welhaast berucht geworden. Ook over zaken van ondergeschikte betekenis is veelal voorafgaand overleg nodig met het

provinciaal bestuur, dat zijnerzijds tot voor kort daarover nog weer in briefwisseling moest treden met de departementen van Binnenlandse Zaken en Financiën. Dus extra arbeid en grote vertraging. De velerlei teleurstellingen leveren een gevaar op voor het gemeentelijk initiatief. Noodzakelijke maatregelen konden niet altijd op het juiste moment worden genomen.

Het voornaamste bezwaar is echter, dat een gemeente, eenmaal noodlijdend geworden, in principe geen belang heeft bij een op de eisen van dezen tijd ingesteld doeltreffend en sober beheer. De gevolgen van een verkeerd en daardoor duur beleid worden niet door de betrokken gemeente zelf maar door de gehele gemeenschap gedragen. Is er eenmaal een tekort op de begroting, dan maakt het voor de gemeente niet zoveel verschil of het deficit wat meer of wat minder bedraagt. Bij het beheer der publieke middelen gold van oudsher de regel, dat het lichaam, dat tot een uitgaaf besluit, haar zelf moet financieren, dat steeds tegen elkander moeten worden afgewogen het nut van de begeerde voorziening en de financiële belangen, daarmede gemoeid. We hebben de laatste jaren de waarde van dien regel weer leren verstaan. De financiële afhankelijkheid moet op den duur leiden tot verslapping van het gemeentelijke verantwoordelijkheidsgevoel. Het pleit voor de Nederlandse gemeenten, dat het merendeel zich die verantwoordelijkheid is bewust gebleven.

Met het genoemde bezwaar hangt samen het euvel, dat bij de noodlijdende gemeenten de plaatselijke burgerij geen belang meer heeft bij het financiële beleid van haar bestuurders. In beginsel behoren zowel een goed als een verkeerd beleid hun afspiegeling te vinden in de hoogte van den gemeentelijken belastingdruk en dus in den aanslag op het belastingbiljet. Bij de noodlijdende gemeenten, waar de belastingen toch reeds tot het maximum werden geheven, was dit verband niet meer aanwezig.

Maar ook voor de toezichthoudende organen bij provincie en Rijk is de bestaande toestand hoogst onbevredigend. De gemeentewetgever heeft het toezicht van Gedeputeerde Staten bedoeld voor de hoofdlijnen van het gemeentelijke beleid. Met de details behoren zij zich in het algemeen niet bezig te houden. De noodlijdendheid bracht mede, dat ook de details in de sfeer van het toezicht zijn betrokken. In de practijk der noodlijdendheid is meer en meer gebleken, dat Gedeputeerde Staten daarop niet zijn ingesteld. Zij kunnen daarvoor ook geen verantwoordelijkheid dragen. Dat kan alleen de plaatselijke vertegenwoordiging, bekend als zij is met plaatselijke toestanden en verhoudingen. Het is niet alleen princi-

piëel onjuist, maar ook practisch onmogelijk de gemeenten te besturen van de provinciale hoofdplaats uit. Voor de rijksorganen geldt dit bezwaar in nog grotere mate.

We zijn op deze bezwaren wat breder ingegaan om daarmee al aanstonds in het licht te stellen, dat een noodvoorziening, welke er op gericht is aan alle gemeenten haar financiële zelfstandigheid te hergeven, ook al kleven aan die voorziening gebreken, toch altijd te verkiezen is boven bestendiging van den bestaanden toestand.

* * *

De opdracht der commissie-Oud.

De opdracht, middelen te beramen voor het herstel van de financiële zelfstandigheid der gemeenten, plaatste de commissie-oud voor een moeilijke taak.

De verlangens van de gemeenten gaan sterk in de richting van een behoorlijk eigen belastinggebied. Dit is begrijpelijk en juist. Een behoorlijk eigen belastinggebied moet bij een duurzame en principiëel verantwoorde regeling het uitgangspunt zijn.

Niemand minder dan de heer oud heeft daaraan uitdrukking gegeven, toen hij bij de opening van de vergadering der Vereniging van Nederlandse Gemeenten in den zomer van dit jaar er op wees, dat bij een definitieve regeling van de financiële verhouding voor alles nodig is het scheppen van een behoorlijk eigen belastinggebied voor de gemeenten individueel. Hij achtte dit nodig zowel voor het herstel van de autonomie als voor herstel en bewaring van het gemeentelijke verantwoordelijkheidsgevoel. Terecht wees hij er verder op, dat dit belastinggebied zodanig moet worden gekozen, dat een zo groot mogelijk deel der burgerij in de gemeentelijke heffingen wordt betrokken en dat er binnen bepaalde grenzen ruimte moet zijn voor een zekere variatie in belastingdruk bij de onderscheidene gemeenten. Wordt aan deze voorwaarden voldaan, dan krijgt de burgerij weer belang bij het gevoerde financiële beleid en keren gezonde verhoudingen terug.

De geschiedenis heeft intussen dit wel duidelijk gemaakt, dat het individuele belastinggebied niet de uitsluitende bron kan zijn, waaruit de gemeenten haar middelen putten. De behoeften der onderscheidene gemeenten lopen te zeer uiteen dan dat het mogelijk zou zijn bij de wet een gemeentelijk belastinggebied aan te wijzen, dat èn voor alle gemeenten voldoende ruimte biedt èn aan een rechtvaardige verdeling van de overheidslasten behoorlijk recht laat wedervaren. Het gebied zou dan zo ruim moeten zijn, dat

ook de gemeente met relatief de meeste behoeften daarvoor nog dekking zou vinden. De verschillen in belastingdruk zouden ontoelaatbaar groot zijn. Daarom is naast het individuele belastinggebied nodig een belastinggebied voor de collectiviteit der gezamenlijke gemeenten. We komen hier op het terrein van het gemeentefonds waaruit aan de gemeenten naar objectieve maatstaven uitkeringen worden gedaan. En tenslotte blijken dan nog nodig naar objectieve maatstaven berekende rijksbijdragen voor bijzondere doeleinden, die in de toekomst wellicht meer en meer in betekenis zullen toenemen.

* * *

Waarom een overgangsregeling?

Het was voor de commissie-oud onmogelijk op korten termijn met een duurzame regeling te komen. Zij noemt daarvoor o.m. de volgende redenen:

1. daar een wijziging van de taakverdeling tussen Rijk, provincies en gemeenten in overweging is, is het onzeker met welke uitgaven de gemeenten in de naaste toekomst belast zullen worden en blijven;

2. door den achterstand bij de belastingadministratie kon te weinig peil worden getrokken op den invloed van de ondernemingsbelasting op de gemeentefinanciën;

3. als gevolg van den achterstand in het vaststellen van de begrotingen en rekeningen der gemeenten ontbreken de recente gegevens, nodig voor het maken van berekeningen om de denkbeelden voor een meer duurzame regeling op haar practische uitwerking te kunnen toetsen.

Deze argumenten zijn overtuigend.

De commissie noemt daarnaast nog een vierde reden, nl. deze, dat de precaire toestand der overheidsfinanciën er toe noopt zo weinig mogelijk belastinggebied ongebruikt te laten, waardoor thans aan verruiming van het gemeentelijke belastinggebied — één der voorwaarden voor een duurzame regeling — niet kan worden gedacht.

Dit argument is in het kader der noodvoorziening, welke voor 3 jaar geldt, aanvaardbaar, maar voor het overige past hierbij een zekere reserve. Zal het, daar de toestand der overheidsfinanciën gedurende langen tijd precair zal blijven, niet evenzeer in het geding worden gebracht bij de voorbereiding van de meer definitieve regeling? En zal het er dan niet toe leiden, dat ook voor de toekomst de

verruiming van de gemeentelijke belastingmogelijkheden achterwege blijft? Wij zien in het veelvuldige gebruik van dit argument een gevaar. Het gaat er om of men het zo zwaar laat wegen, dat het doorslaggevend wordt. Voor een deel zal men naar ons oordeel dit argument moeten loslaten, wil men op het terrein der gemeentefinanciën tot meer normale verhoudingen komen.

* * *

Hoofdgedachten der noodvoorziening.

Het wetsontwerp gaat uit van de volgende gedachten:

1. elke gemeente moet in staat worden gesteld een sluitende begroting te verkrijgen, zij het dan, dat de meeste gemeenten hierin slechts zullen slagen met inspanning van alle krachten;
2. zoveel mogelijk moet worden voorkomen, dat belastinggebied ongebruikt blijft;
3. daarom geen uitbreiding van het eigen belastinggebied;
4. doch wel een aanzienlijke uitbreiding van de middelen van het gemeentefonds, met de mogelijkheid, dat de gemeenten ook profiteren van een mogelijk toekomstig accres dier middelen.

Het gemeentefonds zal, behalve door de reeds bestaande storting van de hoofdsommen der grondbelasting en personele belasting en de opbrengst der ondernemingsbelasting bij den factor 1, worden gevoed door een jaarlijkse rijksuitkering van 7,6 % van de opbrengst der rijksbelastingen, welke geacht kunnen worden tot de algemene dekkingsmiddelen van het Rijk te behoren.

De gemeenten ontvangen uit dat fonds:

- a. de reeds bestaande uitkering van 75 % der jaarwedden van den burgemeester en den secretaris tot een maximum van f 3000.— — jaarwedde-uitkering —;
- b. een uitkering, gelijk aan het gemiddelde van de per inwoner berekende uitgaven van over de jaren 1939, 1940 en 1941 voor onderwijs (lager, middelbaar, voorbereidend hoger, hoger en nijverheidsonderwijs) en armenzorg, vermenigvuldigd met de nieuwe inwonertallen — algemene uitkering —;
- c. een uitkering, voor zover nodig, ter suppletie van bepaalde belastingopbrengsten — belasting-uitkering —;
- d. indien nodig, een bijzondere uitkering om den gewonen dienst der begroting sluitend te maken;
- e. eventueel een garantie-uitkering, indien de algemene en belasting-uitkering minder belopen dan de tegenwoordige formule-uitkering en uitkering per inwoner.

De onder *a*, *c* en *e* genoemde uitkeringen fluctueren niet met de schommelingen in het gemeentefonds; die genoemd onder *b* en *d* wèl.

Voor de gemeenten, die behoefte hebben aan de bijzondere uitkering, is het niet van belang of bij den eersten opzet *a* plus *b* plus *c* plus *e* groter of kleiner is, omdat *d* daardoor in dezelfde mate doch op tegengestelde wijze verandert.

Er is voorzien in een kortingsregeling voor de gemeenten, welke bepaalde belastingen niet tot het maximum heffen, terwijl een afzonderlijke regeling is opgenomen voor de politie-uitgaven.

De noodvoorziening geldt voor de jaren 1948—1950.

* * *

Bij de beoordeling willen wij het volgende vooropstellen:

a. het karakter der noodvoorziening brengt mede, dat zij minder op de principiële juistheid van haar grondslagen dan op de feitelijke uitkomsten voor de gemeenten moet worden getoetst;

b. voor de gemeenten, welke aan de objectieve uitkeringen (hierboven genoemd onder *a*, *b*, *c* en *e*) voldoende hebben, is dit laatste zonder over het nodige materiaal te beschikken, niet mogelijk.

Jaarwedde-uitkering.

Deze bestond reeds en is onveranderd. In verband met het verhoogde salarispeil zou er reden zijn het bestaande maximum van f 3000.— te verhogen tot b.v. f 4000.—.

Deze uitkering was en is nog in het bijzonder voor de kleine gemeenten van betekenis. Ook een verhoging zou relatief in het voordeel van die gemeenten zijn en ware naar ons oordeel alsnog te overwegen, omdat juist deze groep, zoals bij de andere onderdelen zal blijken, is achtergesteld.

Algemene uitkering.

Van alle uitkeringen is deze, blijkens onderstaande cijfers, de belangrijkste.

jaarwedde-uitkering . . .	f	2.905.000
algemene uitkering . . .	-	157.200.000
belasting-uitkering . . .	-	36.900.000
bijzondere uitkering . . .	-	81.100.000

Bij de uitkering volgens de wet van 1929 telden van de onderwijs-uitgaven alleen mede die van het verplichte lager onderwijs

volgens de Lager-onderwijswet 1920. De uitgaaf-factor wordt nu uitgebreid met de uitgaven voor middelbaar, voorbereidend hoger, hoger en nijverheidsonderwijs. Die uitbreiding is een vooruitgang voor de centrum- en grote gemeenten; de inschakeling van het hoger onderwijs is — de werking van de bijzondere uitkering even buiten beschouwing gelaten — bovendien een belangrijke verbetering voor Amsterdam.

Behoudens de werking van het artikel, hetwelk haar hoogte laat fluctueren met de schommelingen in het gemeentefonds, houdt deze uitkering in een integrale vergoeding van de uitgaven voor onderwijs en armenzorg op het peil van 1939—1941. De aan die jaren ontleende gegevens zijn uiteraard volkomen verouderd. Het is echter juist gezien, dat niet een integrale vergoeding wordt gegeven voor de uitgaven over 1948—1950, omdat dan de gemeenten bij de beperking dezer uitgaven tot het noodzakelijke geen belang zouden hebben. De uitgaven over 1948—1950 konden ook hierom niet tot maatstaf worden genomen, omdat het de bedoeling is de bijzondere uitkering éénmaal voor de 3 jaren tegelijk vast te stellen.

Maar ook gebaseerd op het peil van 1939 tot 1941 is deze factor een boete op een zuinig beheer in het verleden en een premie op een destijds royaal gevoerd beheer. In de kleine gemeenten, met name de plattelandsgemeenten, staat het verzorgingspeil op een lager niveau dan in de grotere plaatsen. De kleine gemeenten trekken dus ook hier aan het kortste eind. Voor de ongeveer 300 gemeenten, welke een bijzondere uitkering nodig hebben, is dit punt niet van betekenis, omdat hetgeen zij meer of minder aan algemene uitkering ontvangen wordt gecompenseerd door de bijzondere uitkering. Voor de overige gemeenten is het echter wel van belang.

De politie-uitgaven, welke tot dusver mede deel uitmaakten van den uitgaaf-factor, zijn thans uitgeschakeld. De werking van het Tijdelijk Politiekostenbesluit 1946, dat voor de jaren 1943 tot en met 1947 de verdeling van de politiekosten tussen het Rijk en de gemeenten regelt, eindigt met het dienstjaar 1947. Zowel de gemeenten met eigen politie als die, waarin de politiedienst sinds 1943 door het Rijk wordt verzorgd, worden daarbij belast met een aandeel, berekend op basis van het kostenpeil van 1939 met inachtneming van de nieuwe inwonertallen. Daardoor wordt niet vooruitgelopen op de principiële beslissing, welke na de bevrijding inzake de oplossing van het vraagstuk der politie-organisatie nog steeds is uitgebleven. Bij de noodvoorziening worden de politiekosten

practisch voor rekening van het Rijk genomen. De gemeenten zonder een eigen politiedienst zullen in dezen overgangstijd geen aandeel betalen, terwijl de andere een naar objectieve maatstaven berekende rijksbijdrage zullen ontvangen tot dekking van de kosten. In het kader der noodvoorziening is dit een eenvoudige en praktische oplossing. Is dit echter, hoewel onbedoeld, niet koren op den molen van hen, die aansturen op één centrale rijkspolitie? Betaling van politiekosten door het Rijk kan op den duur de gedachte ingang doen vinden, dat de politie nu eenmaal rijkszaak is.

In de noodvoorziening is geen speciale regeling opgenomen voor de door oorlogsgeweld getroffen gemeenten. Tenzij de gemeentelijke kosten van wederopbouw en herstel in beginsel volledig door het Rijk zullen worden vergoed, is er stellig reden het aandeel der gemeenten bij de verdeling van het gemeentefonds een rol te laten spelen. Het is gewenst dat de Regering bij de behandeling van de noodvoorziening aan de Kamers inlichtingen verschaft over de basis, waarop de gemeentelijke kosten wegens oorlogsschade zullen worden vergoed. Zou daarbij blijken, dat de gemeenten in betekenende mate met uitgaven terzake belast blijven, dan bestaat er naar ons oordeel aanleiding te overwegen of in de noodvoorziening niet alsnog een speciale uitkering uit het gemeentefonds voor de getroffen gemeenten kan worden opgenomen.

Het landbouwonderwijs heeft in den factor geen plaats gevonden, blijkbaar omdat de gemeentelijke uitgaven terzake niet van grote betekenis zijn.

Het karakter der algemene uitkering als behoefte-factor brengt mede, dat zij gebaseerd moet zijn op uitgaven, welke representatief kunnen worden geacht voor de behoeften der onderscheidene gemeenten. Het valt daarom op, dat de gemeentelijke uitgaven voor de wegen thans weder buiten beschouwing zijn gelaten, evenals trouwens bij de wet van 1929. Die kosten lopen in de verschillende gemeenten sterk uiteen. In de eerste plaats is de onderhoudsplicht zeer verschillend geregeld. Een plattelandsgemeente met in hoofdzaak rijks- of provinciale wegen, terzake waarvan zij geen onderhoudskosten heeft, verkeert op dit punt in een bevoorrechte positie tegenover haar zuster-plattelandsgemeente, welke de wegen in haar gebied zelf in beheer en onderhoud heeft. Meer nog dan in 1929 is dit verschil in behoefte thans van betekenis, nu als gevolg van de verwaarlozing van het onderhoud tijdens den oorlog, de toeneming van het verkeer en de stijging van lonen en prijzen de onderhoudskosten sterk zijn gestegen. Verder zullen in een

stedelijke gemeente met een naar verhouding van het inwonertal kleine oppervlakte de uitgaven voor straten en wegen, per inwoner berekend, stellig minder bedragen dan in een dunbevolkte, uitgestrekte plattelandsgemeente met een wegnnet van kilometers lengte. Het is niet mogelijk de uitgaven voor de wegen zonder meer in den factor te verdisconteren. Daarvoor zijn de verhoudingen te gecompliceerd. Dit punt zou een opzettelijk onderzoek eisen en kan in een op korten termijn samen te stellen noodvoorziening niet tot een bevredigende oplossing worden gebracht. Bij de voorbereiding van de toekomstige blijvende regeling verdient het naar onze mening bijzondere aandacht.

Belasting-uitkering.

De verdelingsformule voor de vroegere formule-uitkering bevatte naast den uitgaaf-factor, waarvoor de nieuwe algemene uitkering in de plaats treedt, een draagkracht-factor, welke een aan den uitgaaf-factor tegengestelde werking had en dat terecht, omdat de draagkrachtige gemeenten minder behoefte hebben aan gehele of nagenoeg algehele vergoeding van de onder de verdeling vallende uitgaven. De draagkracht-factor werd behalve door de grond- en de personele belasting, waarbij de gemeenten ook nu nog zijn geïnteresseerd, vooral en in belangrijke mate bepaald door de gemeentefondsbelasting en de opcenten op de vermogensbelasting, welke inmiddels zijn verdwenen. Door deze verandering in het belastinggebied is de oude draagkracht-factor niet meer bruikbaar en moest zij worden uitgeschakeld. Thans wordt de draagkracht behalve door de grond- en de personele belasting vooral bepaald door het gemeentelijk aandeel in de ondernemingsbelasting.

Het zou in de lijn van de vroegere regeling zijn geweest, indien thans een door de laatstgenoemde belastingen bepaalde draagkracht-factor was ingevoegd. Bij gebreke aan betrouwbare gegevens aangaande den opbrengst der ondernemingsbelasting was dat echter onmogelijk.

Men heeft getracht dit bezwaar gedeeltelijk te ondervangen door een belasting-uitkering.

Deze wordt gegeven tot het bedrag, dat nodig is om de opbrengst, welke kan worden verkregen bij heffing van

- a. de maximaal toegelaten aantallen opcenten op de hoofdsommen der grondbelasting (190 gebouwd, 110 ongebouwd) en
- b. 150 opcenten op de hoofdsom der personele belasting, op te voeren tot een *bij algemenen maatregel van bestuur* vast

te stellen bedrag, dat blijkens de toelichting verschillend kan zijn naar gelang van de klasse, waarin de gemeente voor de toepassing van de wet wordt geplaatst.

Gelet op de grote belangen, welke hierbij voor de gemeenten zijn betrokken, behoren de beginselen, waarnaar de uitkering wordt bepaald, *in de wet zelf* te worden opgenomen. De Staten-Generaal moeten zich over deze beginselen, die mede tot de essentialia van de regeling behoren, kunnen uitspreken. Als methode van wetgeving is het naar ons oordeel minder juist, dat hier aan de Regering een vrijwel blanco volmacht zou worden gegeven.

De toelichting laat ons overigens geheel in het onzekere over de aan te leggen maatstaven. Wel geeft het inmiddels aan de gemeentebesturen gezonden enquête-formulier een inzicht in de richting, waarin de departementale denkbeelden op dit punt zich blijkbaar bewegen.

Bij dit formulier zijn de gemeenten naar het inwonertal ingedeeld in 9 klassen en is voor elke klasse een bedrag per inwoner genoemd, tot hetwelk de per inwoner berekende maximale opbrengst der grond- en der personele belasting eventueel zou moeten worden opgevoerd door de suppletie van de belastinguitkering, een en ander volgens onderstaande schaal:

aantal inwoners	bedrag per inwoner
minder dan 5000	f 7.—
5.000— 10.000	- 8.—
10.000— 25.000	- 9.—
25.000— 50.000	- 10.—
50.000— 75.000	- 11.—
75.000—100.000	- 12.—
100.000—250.000	- 13.50
250.000—500.000	- 15.—

Om de practische uitwerking hiervan behoorlijk te kunnen beoordeelen, zou men moeten beschikken over berekeningen voor een groot aantal gemeenten van verschillende grootte. Maar ook zonder dat kan gezegd worden, dat het verschil tussen het laagste en het hoogste bedrag opvallend groot, ja te groot is. Het is onwaarschijnlijk, dat de opbrengsten van grond- en personele belasting in de onderscheidene groepen van gemeenten in het algemeen een overeenkomstige opklimming te zien geven. De draagkracht stijgt in het algemeen niet met de grootte van het aantal inwoners. Wij hebben mede aan de hand van gegevens voor een beperkt aantal gemeenten den indruk, dat vele kleine gemeenten

de belasting-uitkering in het geheel niet zullen ontvangen en dat het de grote gemeenten zijn, die van de regeling profiteren. Wij menen ook hier te moeten constateren, dat op de belangen der kleine gemeenten onvoldoende is gelet. Blijkens de toelichting heeft men zich mede laten leiden door de overweging, dat de behoefte aan middelen in het algemeen omvangrijker is naarmate het aantal inwoners groter wordt. Dit laatste klopt op de werkelijkheid. Maar hierbij moet niet over het hoofd worden gezien, dat het verzorgingspeil in de kleinere gemeenten in het algemeen belangrijk lager is dan in de grotere. De toelichting noemt dan even de vraag of het voorzieningspeil in de kleine gemeenten wel als voldoende is te beschouwen en laat het daar verder bij. Het komt ons voor, dat hierover, ook al gaat het om een noodvoorziening, te gemakkelijk is heengelopen. De figuur is thans zo, dat men constateert, dat het verzorgingsniveau in de kleine gemeenten belangrijk lager is, op grond daarvan aan die gemeenten een lagere uitkering toekent en daardoor langs wettelijken weg bevordert, dat de al te grote verschillen blijven voortbestaan. Wanneer thans, ook in bestuurskringen, veel wordt gesproken over sociale en culturele verheffing van het platteland, dan kan met deze cirkelredenering toch bezwaarlijk worden ingestemd. De vraag mag gesteld of het bedrag van f 7.— niet verhoogd kan worden met verlaging van de bedragen voor de hoogste klassen.

Men kan opmerken, dat het voor gemeenten met een bijzondere uitkering geen verschil maakt of de belastinguitkering hoger of lager is, omdat tenslotte de bijzondere uitkering het sluitstuk vormt. Dat is juist, maar voor de ongeveer 700 gemeenten, die volgens departementale berekeningen de bijzondere uitkering niet nodig hebben, en daaronder vallen in het algemeen juist de kleine, is dit punt wel van betekenis.

Door de belasting-uitkering mede te baseren op het element van de relatief grotere behoefte wordt zij in feite omgevormd tot een behoefte-factor, terwijl zij in den opzet van de noodvoorziening is bedoeld als draagkracht-factor.

Aan de schaal kleeft nog een ander bezwaar. Doordat in de op elkaar volgende klassen het hogere bedrag per inwoner over het gehele inwonertal wordt berekend, wordt bij overschrijding van een grensgetal dadelijk een aanzienlijke en niet gemotiveerde sprong naar boven gemaakt. Zo kan een gemeente met 5000 inwoners al dadelijk f 5007.— hoger komen dan de zuster-gemeente met 4999 inwoners. Een gemeente met 50.000 inwoners zou bij overigens gelijke belastingopbrengst f 50.010.— meer ontvangen

dan haar zuster-gemeente met 49.999 inwoners, enz. Logisch was het geweest voor elke groep eerst het gedeelte van het inwonertal, gelijk aan het grensgetal der vorige groep te vermenigvuldigen met het bedrag per inwoner van die vorige groep, en het verhoogde bedrag per inwoner alleen te berekenen over de rest van het inwonertal.

Het ligt in de rede, dat deze fout wel zal worden hersteld, doch hieruit blijkt eens te meer, dat de maatstaven voor de berekening in de wet zelf dienen te worden opgenomen.

Garantie-uitkering.

In afwijking van de voorstellen der commissie heeft de Regering in het wetsontwerp een bepaling opgenomen, welke voorkomt, dat een gemeente aan algemene en belasting-uitkering minder zou ontvangen dan zij over het jaar 1947 aan formule-uitkering per inwoner ontving. Zij krijgt dan het verschil als garantie-uitkering. Dit is een verbetering. Het strookt niet met den opzet der noodvoorziening de bestaande objectieve uitkeringen op een lager peil te brengen.

Bijzondere uitkering.

Gemeenten, welke aan de bovengenoemde objectieve uitkeringen niet voldoende hebben, krijgen een subjectieve uitkering tot het bedrag, dat de Ministers van Binnenlandse Zaken en Financiën, Gedeputeerde Staten gehoord, nodig achten om den gewonen dienst der begroting sluitend te maken.

Bij de noodvoorziening kunnen deze subjectieve uitkeringen, welke in een duurzame regeling niet zouden passen, nu eenmaal niet worden voorkomen. Het feit, dat volgens de berekeningen der commissie ongeveer 300 gemeenten die uitkering nodig hebben tot een totaal van f 81.100.000, laat wel duidelijk zien hoe ver we met de beginselen der noodoplossing nog van een duurzame regeling zijn verwijderd.

De dezer dagen afgekomen verhoging van de uitkering per inwoner over 1947 met f 3.50, welke in de noodvoorziening doorwerkt, zal het totaal der bijzondere uitkeringen en het aantal daarbij betrokken gemeenten wel wat verminderen.

Bijzondere voorwaarden worden aan deze uitkering niet verbonden. De gemeenten worden bij het toezicht op gelijken voet behandeld.

De vaststelling dezer bijdrage wordt niet gekoppeld aan het onderzoek van de begroting 1948. Men wil voorkomen, dat de ge-

meenten door een bepaalde voorstelling van de begrotingspositie 1948 de hoogte der uitkering zouden trachten te beïnvloeden. Verder stelt men, dat de gemeenten reeds vóór de vaststelling van de begroting 1948 met het bedrag der uitkering bekend moeten zijn.

Ieder, die ervaring heeft in de contrôle van begrotingen van noodlijdende gemeenten, weet, dat hier en daar de begrijpelijke neiging bestaat het begrotingsbeeld somberder voor te stellen dan het is, in de verwachting, dat de hoogte van den rijkssteun daardoor gunstig zal worden beïnvloed. Het is bekend, dat de rekeningstekorten veelal lager waren dan de begrotingstekorten. Vaststelling van de bijzondere uitkering aan de hand van de begroting 1948 zou vertraging van die vaststelling betekenen en daardoor verlenging van de noodlijdendheid met de bekende gevolgen. Het is daarom de bedoeling de uitkering te baseren op de behoefte voor het lopende jaar en die voor de afgelopen jaren, daarbij — aldus de toelichting — rekening houdende met de wijzigingen, welke de overige thans voorgestelde voorzieningen in het financiële beeld der gemeente brengen en zo nodig met andere bijzondere omstandigheden. Ook zal rekening worden gehouden met de gevolgen van de Noodwet Ouderdomsvoorziening.

De toelichting geeft reden aan te nemen, dat tot op zekere hoogte zal worden gelet op de financiële gevolgen voor de eerste jaren van die nieuwe voorzieningen, waarvoor inmiddels concrete plannen aan Gedeputeerde Staten ter goedkeuring zijn ingezonden.

„Verlanglijstjes” voor de toekomst zullen bij de vaststelling niet worden geaccepteerd. Uit het geheel blijkt, dat men de bijzondere uitkering wil afstemmen op het bestaande verzorgingsniveau in de gemeente en dan zodanig, dat de betrokken gemeenten met behulp van deze uitkering en met inspanning van alle krachten het hoofd nog net boven water kunnen houden. Hoe begrijpelijk dit ook is, het sluit in, dat in den overgangstijd de bestaande vaak al te grote verschillen in verzorgingspeil tussen grotere en kleinere gemeenten blijven voortbestaan.

De Regering vertrouwt, dat de bijzondere uitkering binnen zeer korten tijd na de totstandkoming der wet zal kunnen worden vastgesteld. Dat optimisme delen wij niet. De hoeveelheid werk, verbonden aan het bepalen van de behoefte aan de hand van vroegere dienstjaren, met inachtneming van gewijzigde omstandigheden, zal enorm zijn. Het valt buiten het bestek van dit artikel hier een opsomming te geven van de vele correcties, welke op de begroting voor 1947 moeten worden toegepast, voor en aleer

de behoefte kan worden bepaald. Om een voorbeeld te noemen, wijzen we op den vertragenden invloed, dien de berekening van het in aanmerking te nemen $\frac{1}{30}$ deel van de oude tekorten zal hebben. De verlangde dekkingsplannen ontbreken meestal nog. Zij wachten op de afrekening van de rijksbijdragen over de afgelopen jaren en deze houden weer verband met de vaststelling van de gemeenterekeningen, waarbij de achterstand nog steeds niet is opgeheven.

Het is verder te verwachten, dat over de vraag hoe groot de behoefte is, tussen de gemeentebesturen enerzijds en provincie en Rijk anderzijds heel wat strijd zal worden gevoerd. De praktijk zal het wel nodig maken aan de definitieve vaststelling van de uitkering een voorlopige te laten voorafgaan.

Anders dan de commissie voorstelde laat het ingediende wetsontwerp de bijzondere uitkering fluctueren met de hoogte der middelen van het gemeentefonds op gelijke wijze als de algemene uitkering. Deze verandering past geheel in het systeem. De bijzondere uitkering moet worden gezien als een verlengstuk van de algemene. Het zou onjuist zijn voor een groot aantal gemeenten met een relatief belangrijke bijzondere uitkering een groot deel der middelen te laten verstarren op het peil van begin 1948.

Gewaarborgd is een sluitende begroting over de jaren 1949 en 1950 met deze uitkering niet. Om een voorbeeld te noemen, wijzen wij er op, dat een aantal gemeenten, ook zonder dat scholenbouw mogelijk zal zijn, in de komende jaren vrij hoge bedragen zal moeten besteden aan noodvoorzieningen ter verkrijging van schoolruimte. Die uitgaven zullen alleen dan kunnen worden gefinancierd, als de uitkeringen uit het gemeentefonds door gestegen opbrengst der middelen daarvoor ruimte bieden.

De kortingsregeling.

Voorlopige berekeningen wezen uit, dat een aantal gemeenten straks overschotten zal hebben ten bedrage van rond f 8.200.000. Die gemeenten zouden eventueel haar belastingen kunnen verlagen met behoud van het volle bedrag der fonds-uitkeringen. Daar dit niet strookt met den opzet zo weinig mogelijk belastingcapaciteit ongebruikt te laten, stelde de commissie-oud voor op de fonds-uitkeringen — de jaarwedde-uitkering uitgezonderd — een gelijk percentage te korten als dat, hetwelk van de belastingcapaciteit ongebruikt wordt gelaten.

Een kortingsregeling, hoe begrijpelijk ook in het systeem der commissie, heeft een gevaarlijken kant. Zij kan een rem zijn

tegen op zichzelf verantwoorde belastingverlagingen en een stimulans tot belastingverhoging daar, waar zulks niet nodig zou zijn. Door belastingopbrengsten prijs te geven doet de gemeente immers tevens afstand van een deel der uitkeringen. De boeman van de kortingsregeling zal van invloed zijn bij beslissingen inzake het belastingbeleid met de kans op een wat ruimere uitgaven-politiek dan normaal zou worden gevolgd.

In de toelichting op het Regerings-ontwerp wordt nu aan Gedeputeerde Staten de taak toebedacht „nauwgezet na te gaan enerzijds of de belastingen, welke een gemeente zich voorstelt te heffen, inderdaad tot dekking van de plaatselijke uitgaven nodig zijn en anderzijds of de middelen, waarover de gemeenten de beschikking wensen te behouden, op verantwoorde wijze worden besteed”. Daarbij zullen zij dan verder — aldus de Regering — aandacht moeten schenken aan de juiste evenredigheid tussen de belastingen en vooral de bedrijfstarieven, welke niet van invloed zijn op de hoogte der uitkeringen, en de belastingen, welker verlaging tot vermindering van de uitkeringen leidt.

Wij verwachten, dat deze rem niet voldoende effectief zal blijken. Het is voor Gedeputeerde Staten wel heel moeilijk uitgaven, welke op zichzelf niet onredelijk zijn, maar die onder de tegenwoordige omstandigheden beter achterwege konden blijven, tegen te houden, als de dekkingsmiddelen aanwezig zijn. Het zou in deze gevallen niet om een bepaalde uitgaaf, maar om een wat vlotter beheer over de gehele linie kunnen gaan. Om daartegen op te treden, zouden Gedeputeerde Staten ter plaatse post voor post een onderzoek moeten doen instellen. In de practijk zouden zij bij een nauwgezet toezicht in den omvang, waarvan de toelichting spreekt, op den stoel van den raad worden gedrongen, wat bij het doel der noodvoorziening — de herleving van de gemeentelijke zelfstandigheid — nu juist in het geheel niet past.

Reeds zonder een kortingsregeling kan hier en daar de neiging bestaan de lasten van den gewonen dienst zo min mogelijk onder het niveau van de maximale opbrengst der middelen te laten, daarbij uitgaande van de overweging, dat het uitgavenpeil van 1948 tot 1950 voor bepaalde onderdelen wellicht van invloed zal zijn op de hoogte der behoefte-uitkeringen volgens de nog tot stand te brengen duurzame regeling. Die neiging, mocht zij bestaan, nog te stimuleren door een kortingsregeling lijkt ons ongewenst.

In de omstandigheid, dat voor de totaliteit der gemeenten de verhouding tussen de eigen heffingen en de fonds-uitkeringen

ongeveer als 3 : 5 zal zijn, waardoor bij toepassing van een korting tot het percentage van de ongebruikte belastingcapaciteit de nominale korting hoger zou kunnen zijn dan het bedrag der ongebruikte belasting, heeft de Regering aanleiding gevonden het kortingspercentage tot de helft terug te brengen. Ongetwijfeld een verbetering, maar ook zo blijft de kortingsregeling in deze noodvoorziening nog een zwak punt. De korting wordt terecht niet toegepast op de garantie-uitkering.

Bij algemenen maatregel van bestuur wordt geregeld welke belastingen bij de kortingsregeling een rol spelen en welke hoogte zij moeten hebben om vermindering van de uitkeringen te ontgaan. Men wil deze hoogte ongeveer doen overeenkomen met het peil, dat thans van de noodlijdende gemeenten wordt verlangd. Deze maatstaf zal, naar wij aannemen, mede worden aangehouden bij de bepaling van de behoefte aan een bijzondere uitkering.

De middelen van het gemeentefonds.

Zoals we reeds opmerkten, wordt als nieuwe storting aan het fonds toegevoegd 7,6 % van de opbrengst van een aantal met name genoemde rijksbelastingen.

Ook een bij de wet vastgesteld percentage kan voor de gemeenten nimmer een garantie zijn. Die garantie is nu eenmaal niet te geven. De wet zelf laat ruimte, en moet die ook wel laten, voor wijziging, omdat het genoemde percentage berust op globale schattingen en daarom al dadelijk te hoog of te laag kan blijken; verder kan herziening nodig zijn bij wijziging van het rijksbelastinggebied of bij het nemen van rijksmaatregelen, waardoor de gemeentelijke lasten aanzienlijk zouden dalen of stijgen. Van belang is de toezegging in de toelichting, dat het percentage niet afhankelijk zal worden gesteld van de financiële positie van het Rijk, noch op zichzelf van hogere of lagere opbrengsten dan waarop thans wordt gerekend. Een garantie biedt deze toezegging uiteraard niet.

In de practijk kan de positie van het gemeentefonds nog verrassingen opleveren. Welken invloed zullen b.v. de invoerrechten daarop hebben.

De noodvoorziening en de straatbelasting.

Zal bij de hoogte van de bijzondere uitkering en de toepassing van de kortingsregeling de straatbelasting een rol spelen? Blijkbaar wel, gezien de mededeling in de toelichting, dat het in het voornemen ligt de bij de kortingsregeling als grondslag te nemen

maximale hoogte der belastingen ongeveer te doen overeenkomen met het peil, dat thans van noodlijdende gemeenten algemeen wordt verlangd.

Dit zal dan betekenen, dat gemeenten, welke deze belasting nog niet heffen, haar alsnog moeten invoeren. Terecht heeft de Vereniging van Nederlandse Gemeenten op dit punt een soepele toepassing bepleit, daarbij wijzend op het verband tussen straatbelasting en huurpeil en op het feit, dat deze belasting in verschillende gevallen tot ongewenste verhoudingen leidt. Als voorbeeld werd genoemd, dat zij minder geëigend is om geheven te worden van eigendommen, gelegen aan zand- en sintelwegen, dan van eigendommen, gelegen aan behoorlijk bestrate, verlichte en gerioleerde wegen. Wij voegen hieraan toe, dat in de plattelandsgemeenten ook de hoogte der polderlasten, waarin veelal reeds een deel van de kosten der wegen is verdisconteerd, niet buiten beschouwing behoort te blijven. De practijk heeft uitgewezen, dat in de plattelandsgemeenten zich allerlei variaties voordoen, welke de gemeentebesturen bij het scheppen van een billijke verdeling der straatbelasting over de verschillende groepen van eigenaars voor een bijzonder moeilijke opgaaf plaatsen. Psychologisch gezien is het verder onjuist een gemeente, welke — mede dank zij haar efficiënt beheer — zich tot nog toe zelf wist te redden en ook thans geen bijzondere uitkering nodig heeft, door de kortingsregeling te treffen, als zij nalaat een straatbelasting in te voeren.

In het September-nummer van „De Nederlandse Gemeente” liet de heer Haspels zien, dat bij invoering of verhoging van de straatbelasting ook de kwestie van de amortisatie een rol speelt.

Samenvatting.

Wanneer wij deze voorstellen bezien tegen den achtergrond van de bestaande, voor de ontplooiing van het gemeentelijke leven en het daarop uit te oefenen toezicht funeste verhoudingen en wanneer wij ons daarbij tevens realiseren de vele moeilijkheden, waarvoor commissie en Regering zich geplaagd zagen, dan achten wij die voor den overgangstijd in hoofdzaak aanvaardbaar, waarbij wij de hoop uitspreken, dat het overleg tussen Regering en Staten-Generaal zal leiden tot enige verbeteringen voor de kleine gemeenten — eventueel ook voor de getroffen gemeenten — en tot het wegnemen van gebreken, welke zich ten aanzien van de belasting-uitkering en de kortingsregeling openbaren.

Utrecht, December 1947.

HET RAPPORT ONDERNEMINGSRADEN

DOOR

A. STAPELKAMP.

Enige weken geleden is bij de Staatsdrukkerij een boekje verschenen, dat het rapport bevat, uitgebracht door een commissie, die op verzoek van den Minister van Sociale Zaken het vraagstuk ener wettelijke regeling van de ondernemingsraden heeft bestudeerd.

Het vraagstuk is niet nieuw. Het blijft van belang zolang aan de orde is de vraag, hoe en op wat voor wijze de arbeiders te interesseren bij den gang der onderneming en hoe hun medezeggenschap te geven in het bedrijfsleven.

In den kring der christelijk-sociale beweging en ook in den kring der Antirevolutionaire partij, voorzover deze zich daarover uitsprak, is bij dit laatste altijd de nadruk gelegd op den bedrijfstak, het complex van ondernemingen werkzaam op eenzelfde gebied of voortbrengend eenzelfde product.

Voorzover het er om gaat de sociale en economische positie der werknemers vast te stellen, moet het overleg bedrijfstaksgewijze geschieden. In het orgaan, dat den gehelen bedrijfstak omspant, moet de grondslag worden gelegd, waarop de loon- en arbeidsvoorwaarden zullen worden opgebouwd.

Maar al is dit zo en al kan men dus stellen, dat bedrijfsorganisatie, dat wil dus zeggen de organisatie van den bedrijfstak, primair is, daarmee is allerminst uitgesproken, dat een goede organisatie in de onderneming, een goede verhouding tussen den ondernemer en de arbeiders in de onderneming, van geringe betekenis zou zijn. Het tegendeel is het geval.

De onderneming is een gemeenschap, opgericht met een economisch doel. Aan de bereiking van dat doel moeten directie, bedrijfsleiding en arbeiders samenwerken. Naarmate die samenwerking beter, harmonischer is, zal dat doel beter kunnen worden bereikt.

Voor den arbeider, die bijna geheel zijn leven in de onderneming moet doorbrengen, is het van het allergrootste belang, dat de verhoudingen daar goed zijn, dat daar een sfeer en geest heerst, die

hem opheft, vertrouwen geeft en vreugde en voldoening in zijn arbeid. In directen zin en voorzover het den geestelijk-zedelijken kant van het arbeidsprobleem betreft, staat de onderneming den arbeider dus nader dan de bedrijfstak. Hij komt daarmee meer in aanraking. Het is dus geen wonder, dat in onzen tijd van grote spanningen, nu bovendien allerwege wordt geroepen om hogere productiviteit, omdat deze alleen ons op den weg naar meerdere welvaart kan brengen, het vraagstuk van de verhouding tussen ondernemer en arbeider de bijzondere aandacht heeft.

En niet alleen het vraagstuk op zichzelf heeft de aandacht, maar ook de daarmee verband houdende vraag: moet deze aangelegenheid wettelijk worden geregeld en zo ja, op welke wijze?

In Frankrijk kwam reeds eerder een wettelijke regeling tot stand. In België en Zwitserland zijn wetsontwerpen met betrekking tot deze materie bij de volksvertegenwoordiging aanhangig gemaakt. In andere landen o. a. Engeland en Zweden, kwamen op de basis van vrijwilligheid regelingen tot stand. Zowel de werkgevers als de arbeidersorganisaties hebben in laatstgenoemde landen wettelijke regelingen afgewezen.

Voor wat ons land betreft staat het zo, dat de naam ondernemingsraden ons nog min of meer vreemd is. Het woord kennen we eerst sinds enkele jaren. Maar wat er mede wordt aangeduid, het wezen der zaak, kennen we reeds veel langer.

Toen in het laatst der vorige en het begin dezer eeuw de arbeidersvakorganisatie tot ontwikkeling kwam en dit in den revolutionairen sector dier beweging nogal gepaard ging met conflicten en onrust, waren er een aantal sociaal voelende werkgevers, die zochten naar middelen om den band tussen de arbeiders en de onderneming te versterken. In dit verband moeten worden genoemd VAN MARKEN te Delft en STORK te Hengelo. Zo kwamen de „kernen” of „fabriekscommissies” tot stand, wier functie parallel loopt met wat hierboven over de ondernemingsraden werd gezegd.

Erkend moet worden dat deze „kernen” of „fabriekscommissies” niet steeds de sympathie der georganiseerde arbeiders hadden. Van die zijde zag men er een pogen in, op deze wijze de vakorganisatie buiten de deur te houden. Toegegeven moet worden dat door sommige werkgevers de „kernen” op deze wijze zijn misbruikt. Men wilde haar dan de taak opdragen, die der vakorganisatie toekomt, n.l. het regelen van de loon- en arbeidsvoorwaarden.

Evenwel niet alle werkgevers hadden deze bedoeling. Er waren er, die slechts een orgaan wensten om den arbeiders meer inzicht te kunnen geven in de zaken der onderneming, hun daarvoor belangstel-

ling en liefde bij te brengen en daardoor de arbeidslust en productiviteit gunstig te beïnvloeden. Maar dit alles groeide in vrijheid op.

De werkgevers namen doorgaans het initiatief en van de sfeer, die er in die kernen of fabriekscommissies heerste, hing de meerdere of mindere betekenis van haar arbeid af.

Over een wettelijke regeling, niet alleen gedacht als wettelijke erkenning, maar ook als een wettelijke *verplichting* tot instelling van ondernemingsraden, gaat het thans. Er mag in dit verband wel de aandacht op worden gevestigd, dat de aandrang tot zulk een wettelijk verplichte regeling niet van de zijde der arbeidersbeweging is gekomen. Evenmin van de zijde der werkgevers.

In 1946 kwam een door de Stichting van den Arbeid ingestelde commissie, die het vraagstuk van de „samenwerking in de particuliere onderneming” had te bestuderen, nog tot de conclusie: „Het wettelijk verplicht stellen van het instellen van kernen respectievelijk ondernemingsraden wordt vooralsnog niet gewenst geacht”. In deze commissie zaten vertegenwoordigers van de drie werkgevers- en arbeiderscentralen, en men was het gezamenlijk over deze conclusie eens.

In de Regeringsverklaring, waarmede het kabinet-SCHERMERHORN zich in 1945 tot het Nederlandse volk richtte, vindt men de verklaring, waarom desniettemin dit vraagstuk thans in dezen vorm aan de orde wordt gesteld. In deze verklaring toch was ook opgenomen de wenselijkheid van het „vormen van ondernemingsraden voor georganiseerd overleg tussen ondernemers en vertegenwoordigers van het personeel in ondernemingen van enigen omvang”. Duidelijk werd hier gezinspeeld op een wettelijke regeling. Het kabinet SCHERMERHORN is verdwenen voordat het aan dezen wens uitvoering had kunnen geven. Maar Minister DREES is gebleven. En het is deze Minister die deze zaak later ter hand heeft genomen.

Als uitvloeisel daarvan is de in den aanvang van dit artikel genoemde commissie aan den arbeid getogen.

Van haar arbeid willen we hier een en ander mededelen.

De Commissie heeft haar rapport aan den Minister aangeboden in den vorm van een „ontwerp van een hoofdstuk ener wettelijke regeling van de publiekrechtelijke organisatie van het bedrijfsleven.” Uit deze aanduiding volgt reeds terstond dat de commissie althans in meerderheid — een minderheid had op dit punt een afwijkende mening — op het standpunt staat, dat er wel een wettelijke regeling van de ondernemingsraden moet komen, maar alleen als onderdeel van een in samenhang met de bedrijfsorgani-

satie. Een afzonderlijke wet op de ondernemingsraden wenst de commissie niet.

Het bedrijfsschap (het bedrijfsorgaan) kan, zo wordt verder voorgesteld, aan alle dan wel aan bepaalde tot zijn gebied behorende ondernemingen bij verordening de verplichting opleggen een ondernemingsraad in te stellen. Als regel zal dit gelden voor ondernemingen met 25 en meer werknemers.

Het bedrijfsschap kan bij verordening ook algemene voorschriften vaststellen met betrekking tot den werkkring, de samenstelling en de werkwijze der ondernemingsraden.

Een verordening als hierboven bedoeld, alsmede de intrekking daarvan, behoeft de goedkeuring van de Ministers van Sociale en van Economische Zaken, den Sociaal-Economischen Raad gehoord.

Als werkkring van den ondernemingsraad wordt in artikel 3 aangegeven:

„onder erkenning van de zelfstandige functie van de ondernemer, door overleg inzake, toezicht op en uitvoering of regeling van alle aangelegenheden, de onderneming betreffende, welke in verband met derzelver aard en omstandigheden daarvoor in aanmerking komen,

en door het bevorderen van een goede verstandhouding en samenwerking in de onderneming,

naar vermogen bij te dragen tot een zo goed mogelijk functioneren der onderneming”.

Buiten het bovenstaande kan het bedrijfsschap aan een ondernemingsraad nog andere werkzaamheden opdragen.

Uit deze redactie blijkt, dat het *niet* de bedoeling van het rapport is, dat de ondernemingsraden zich met de, wat ik zou willen noemen, primaire loon- en arbeidsvoorwaarden zullen bemoeien ¹⁾. Deze te regelen blijft voorbehouden aan de vakorganisaties en dit moet in hoofdzaak geschieden in het bedrijfsorgaan.

De ondernemingsraad zal zijn een orgaan van advies en voorlichting ten bate van ondernemer en onderneming en daarin en daardoor ook ten bate van den arbeider, die daarin werkzaam is.

Hòè die voorlichting zal worden gegeven en in welken vorm ze zal moeten worden gegeven en waarover het advies zich zal uitstrekken, wordt in het rapport niet in details aangegeven. Opzettelijk niet.

In de toelichting op hetgeen in artikel 3 van het ontwerp van

¹⁾ Met de eigenlijke loon- en arbeidsvoorwaarden worden hier bedoeld de regelingen, die voor den geheelen bedrijfstak gelden. Besprekingen over tarieven, samenstelling der ploegen, gezondheids- en veiligheidsmaatregelen, die ook van zo grote betekenis zijn voor den arbeider, behoren daarentegen wel tot het werkterrein der ondernemingsraden.

wet daaromtrent wordt gezegd, lezen we, „dat het niet de taak des wetgevers is de samenwerking in de onderneming in details te regelen, doch dat dit een zaak is, welke door wederzijds begrip tot rijpheid moet komen . . .” De wet, zo is de bedoeling, zal alleen de algemene beginselen aangeven voor de werkzaamheden en het werkterrein der ondernemingsraden. Ondernemingsgewijze zal, al naar het verschil in behoefte en mogelijkheid, onder toezicht en leiding van het bedrijfsorgaan, werkwijze en werkterrein kunnen worden bepaald.

„Grondslag”, zo wordt in de toelichting nog opgemerkt, „van dit gedeelte van het ontwerp is de overtuiging, dat een orgaan van samenwerking in de onderneming slechts dan aan zijn doel kan beantwoorden, indien deze samenwerking zich afspeelt tussen den ondernemer en zijn personeel”. Er moet wederzijds vertrouwen zijn. Alleen in zulk een sfeer van wederzijds vertrouwen kunnen ondernemingsraden een nuttige functie vervullen.

Frankrijk, waar reeds in 1945 een verplichte wettelijke regeling tot stand kwam, toont wel met grote duidelijkheid, dat zonder een geest van vertrouwen een wettelijke regeling geen baat brengt.

Wat de eigenlijke taak der ondernemingsraden betreft, wordt in de toelichting nog opgemerkt, „dat naar zijn aard al datgene wat voor regeling in het publiekrechtelijke kader in aanmerking komt, zoals b.v. op sociaal gebied de algemene regeling van arbeidsvoorwaarden, op economisch gebied regelingen wat betreft productie, op technisch gebied het bekostigen en profiteren van gezamenlijk research, aan de bemoeiingen van den ondernemingsraad is onttrokken en voorts al hetgeen daarenboven door het bedrijfschap aan zich wordt getrokken”.

Hier is, zo wordt voorts gesteld, een grote mate van differentiatie mogelijk. Van geval tot geval en naar gelang van den stand der organisatorische ontwikkeling, zal moeten worden nagegaan hoever het overleg in den ondernemingsraad kan voortschrijden. In dit verband wordt gewezen op de medewerking, die de arbeiders kunnen verlenen op bedrijfstechnisch gebied. Zij kunnen wijzen op allerlei hiaten in de bedrijfsvoering, de bedrijfsefficiency, de besteding en het verbruik der grondstoffen, de arbeidsindeling en zo veel meer.

Aan den socialen kant valt er te spreken over schafttijden, gezondheidszorg, veiligheidsmaatregelen enz. enz., alsmede over het beheer van personeelfondsen en wat meer op dit terrein ligt.

Uit deze korte aanduiding blijkt wel, dat een orgaan als hier bedoeld, met name in grote ondernemingen, ook zonder op den

stoel van het bedrijfsorgaan of der vakorganisatie te gaan zitten, een nuttige functie kan vervullen.

Al naar de grootte der onderneming zal de ondernemingsraad tussen de 3 en 25 leden tellen. De leider der onderneming is ambtshalve voorzitter van den raad, de leden worden door de kiesgerechtigde werknemers gekozen. Voorgesteld wordt werknemers, die den leeftijd van eenentwintig jaar hebben bereikt en gedurende tenminste één jaar onafgebroken in de onderneming hebben gewerkt, kiesgerechtigd te maken. Verkiesbaar tot lid van den ondernemingsraad zal zijn hij, die den leeftijd van 23 jaar heeft bereikt en gedurende ten minste drie jaar onafgebroken in de onderneming is werkzaam geweest. Bij reglement kan van deze normen met betrekking tot diensttijd en leeftijd worden afgeweken.

De stemming zal moeten geschieden *uit candidatenlijsten*, ten behoeve van de desbetreffende onderneming opgesteld door de door het *bedrijfschap* daartoe *aangewezen organisaties van werknemers*. De vakorganisaties hebben derhalve het recht van candidaatsstelling. Indien de samenstelling van het personeel daartoe evenwel aanleiding geeft, b.v. een overwegende groep ongeorganiseerde arbeiders telt, bepaalt het bedrijfschap in hoeverre eveneens candidatenlijsten kunnen worden ingediend door een dan tevens vast te stellen aantal individuele werknemers. De candidatenlijsten moeten zo worden samengesteld, dat alle categorieën van werknemers, die in de onderneming werkzaam zijn, in den ondernemingsraad *kunnen* zijn vertegenwoordigd. Zo nodig kunnen voor bepaalde functionarissen afzonderlijke lijsten worden ingediend.

De gekozen leden zullen twee jaren zitting hebben en terstond herkiesbaar zijn. Het hoofd of de bestuurder der onderneming als mede de ondernemingsraad kunnen leden voor schorsing of ontslag voordragen. Het bedrijfschap beslist over deze schorsing of ontslag, den betrokkene gehoord.

Zo kan het bedrijfschap ook, den bestuurder of het hoofd der onderneming gehoord, en op hun verzoek, bepalen dat een of meer voorgestelde kandidaten door andere moeten worden vervangen.

De werkwijze van den ondernemingsraad moet bij reglement worden vastgesteld. In artikel 10 van het ontwerp worden daarentrent aanwijzingen gegeven.

Tenslotte wordt nog bepaald, dat de kosten van den ondernemingsraad ten laste van de onderneming komen en dat het bedrijfschap toezicht houdt op naleving van het in dit hoofdstuk bepaalde.

Ziehier de korte inhoud van het rapport, voorzover het betreft de conclusies waartoe de commissie kwam.

Er is een toelichting bijgevoegd, zomede een overzicht van wat op dit gebied elders tot stand kwam.

Minister DREES heeft zich in het voorwoord, dat hij bij dit rapport schreef, ten aanzien van zijn standpunt tegenover het hier gebodene volkomen „op de vlakte” gehouden. Hij meent, dat met dit rapport het laatste woord zeker niet is gezegd en dat een discussie op zo breed mogelijke basis gewenst blijft.

Tegen dit laatste bestaat geen bezwaar. Het is bekend, dat in den kring der geestverwanten van den Minister een wet op de ondernemingsraden los van een wet op de bedrijfsorganisatie wordt gewenst. Eveneens dat men daar, min of meer op het voetspoor van de vroegere „Betriebsräte” in Duitsland, aan de ondernemingsraden veel grotere bevoegdheden wil geven, zelfs verordenende bevoegdheden. De Christelijke vakbeweging heeft zich daartegen steeds verzet. Hetzelfde was in Antirevolutionairen kring het geval.

Waar dit rapport uitgaat van de gedachte, dat de ondernemingsraden niet los mogen staan van de bedrijfsorganen, en het recht der vakorganisaties, de leiding te hebben bij de samenstelling, wordt erkend, biedt het voor ons Antirevolutionairen, naar het mij wil voorkomen, een bruikbaar uitgangspunt voor een wettelijke regeling. Een wettelijke regeling wil hier dus zeggen: een regeling binnen het raam der bedrijfsorganisatie. Het bijgevoegde materiaal omtrent andere landen is interessant. Er blijkt uit, dat daar, waar men de organisaties draagsters maakt van den ondernemingsraad, het beste resultaat werd bereikt. Eveneens blijkt er uit, dat men zich in de meeste landen, evenals in het voorgestelde, heeft bepaald tot het toekennen van een voorlichtende en adviserende taak aan de ondernemingsraden.

Nog eens, wij menen dat dit rapport, in het algemeen gesproken, onze instemming kan hebben. Op bepaalde onderdelen is nog wel een vraag te stellen. Zo b.v. wat betreft de deelneming der ongeorganiseerden aan de candidaatsstelling. Maar ook hier is de leiding in handen van de bedrijfschappen. Overigens moet helaas worden geconstateerd, dat het aantal ongeorganiseerden hier en daar nog zeer groot is.

Het lijkt ons voorts van groot belang, dat een soepele regeling wordt voorgesteld, die ruimte laat voor groei en ontwikkeling naar aard en karakter der diverse groepen. Wij staan met dit voorstel nog maar aan het begin van den weg. Wij achten het daarom een gelukkige gedachte, dat het bedrijfschap, dus de bedrijfsgenoten zelf, voorschriften, aanwijzingen, eventueel ook ontheffingen kan geven.

Zondagsrust.

VRAAG EN ANTWOORD

1. VRAAG.

In onze gemeente is een ijsco-venter, die ook des Zondags zijn bedrijf uitoefent.

Sommigen zijn van mening, dat men niet verder kan gaan, dan dezen venter weigeren een vaste standplaats te geven, anderen echter zijn van gedachte, dat hem ook verboden kan worden op Zondag te verkopen.

Gaarne zal ik van U vernemen wat Uw zienswijze in deze materie is, waarvoor bij voorbaat mijn beleefde dank.

ANTWOORD:

Artikel 2 der Zondagswet, verbiedende o. m. het op Zon- en feestdagen uitstellen en verkopen van koopwaren op markten, straten of openbare plaatsen, maakt een uitzondering voor geringe eetwaren. Waar de Zondagswet dezen Zondagsverkoop uitdrukkelijk vrijlaat, ware een gemeentelijke verordening, die hem uit een oogpunt van bevordering der Zondagsrust verbiedt, in strijd met artikel 193 der gemeentewet.

Op art. 8, lid 1, sub a, der Winkelsluitingswet 1930, dat het venten, het verkopen en het te koop aanbieden op of aan voor het openbaar verkeer openstaande land- en waterwegen gedurende den Zondag verbiedt, maakt art. 3, lid 3, sub a, dier wet een uitzondering ten aanzien van consumptie-ijs en van voor den verkoop daarvan benodigde hulpmiddelen. Daar bij laatstgenoemde bepaling dit product ook van toepassing van art. 9 wordt uitgezonderd, kan de raad ook niet op grond van bijzondere omstandigheden onder goedkeuring der Kroon een verordening vaststellen, waarbij deze verkoop wordt verboden. Daar de Winkelsluitingswet dezen verkoop uitdrukkelijk vrijlaat, ware een gemeentelijke verordening, die hem uit een oogpunt van bedrijfsrust (in verband met winkelsluiting dus) verbiedt, eveneens in strijd met artikel 193 der gemeentewet en bovendien met de Winkelsluitingswet zelf.

Blijft dus nog slechts deze mogelijkheid over, dat elk venten, behalve dat van drukwerken — zulks in verband met art. 7 der Grondwet, dat de drukpersvrijheid beschermt — uit een oogpunt van openbare orde (o. a. verkeersbelang) wordt verboden, behoudens ontheffing, eventueel te verlenen door B. en W., die gemachtigd worden daaraan voorwaarden te verbinden. Een dier voorwaarden kan dan zijn, dat niet op Zondag mag worden gevent. Zulk een verordening werd door den Hogen Raad geoorloofd geacht bij arrest van 9 Maart 1936, N. J. 1936, no. 494.

De verordening zou kunnen luiden:

De Raad der gemeente heeft in het belang der openbare orde de navolgende verordening op het venten vastgesteld:

In de Algemene Politieverordening wordt ingevoegd een artikel ...

luidende: Onverminderd hetgeen is bepaald bij de Winkelsluitingswet 1930, S. 460, is het verboden met andere waren dan drukwerken te venten zonder vergunning van Burgemeester en Wethouders. Burgemeester en Wethouders kunnen aan deze vergunning voorwaarden verbinden.

Wil men zover niet gaan, dan kan men een bepaling vaststellen, die althans den hinder van het luidkeels venten op den Zondag wegneemt, luidende als volgt:

„Het is verboden bij het venten op of aan den openbaren weg gedurende den Zondag luidkeels te roepen, geraas- of muziekmakende middelen, gelijk bellen, speeldozen e.d. mede te voeren of daarvan gebruik te maken.”

(De eerste verordening is gewijzigd ontleend aan een advies van Dr NOTEBOOM in A.R.S. IX, blz. 559. Ondanks zijn beduchtheid voor het tegendeel is zij bij het vermelde arrest van den H.R. doeltreffend gebleken. De formulering der tweede bepaling is ontleend aan een advies van Dr C. BEEKENKAMP in A.R.S. IX, blz. 279).

G.

2. VRAAG:

Hoe staat het met de winkelsluiting op Zondag? Is men verplicht te sluiten of wordt dit plaatselijk bij politie-verordening geregeld?

ANTWOORD:

Krachtens art. 2 der Winkelsluitingswet 1931, S 460, is het verboden gedurende den Zondag een winkel voor het publiek geopend te hebben. Echter bevat art. 3 daarop een aantal uitzonderingen, met betrekking tot Rijkskantoren, apotheken, koffiehuisen en restaurants, consumptie-ijs-winkels, winkels, waar brandstof en smeermiddelen en onderdelen voor vaar- en voertuigen, waar dag- of weekbladen, waar ruw ijs, waar voorwerpen of stoffen ten behoeve van passerende schepen, waar rouwkleding wordt verkocht, hôtels, openbare middelen van vervoer en stations-restaurationen. In al deze gelegenheden is een beperkte Zondagsverkoop toegestaan. In art. 4 wordt aan enkele categorieën toegestaan op sommige feestdagen open te zijn, ook als die op Zondag vallen, aan melkwinkels alle Zondagen van 8—12 uur, aan enkele soorten winkels, waar brood en geringe eetwaren te koop zijn, gedurende ten hoogste vier uren tussen 8 en 20 uur.

Krachtens art. 9 kan de Gemeenteraad, als zich in een gemeente bijzondere omstandigheden voordoen, die dat wenselijk maken, met goedkeuring van de Kroon, afwijken van het voorgaande, maar *niet* van art. 3. Krachtens de Winkelsluitingswet kan de Gemeenteraad dus *wel* bij verordening de wettelijke dispensaties van art. 4 ongedaan maken of beperken, maar alleen als daarvoor *bijzondere redenen* van plaatselijken aard kunnen worden aangevoerd en alleen met goedkeuring van de Kroon.

Nu is hiermede niet alles gezegd. Want de Winkelsluitingswet regelt het onderwerp alleen van een oogpunt van winkelsluiting uit, teneinde patroon en personeel de nodige rust te verzekeren. Maar ook de Zondagswet heeft voor deze materie betekenis, in zoverre zij in haar artikel 2, uit een oogpunt van Zondagsheiliging (wil men: Zondagsrust) verkoop *met open deuren* verbiedt, behalve voorzover betreft geringe eetwaren, waaronder te verstaan is consumptie-ijs, banket, suikerwerk, chocolade, fruit e. d. Den verkoop daarvan laat de Zondagswet dus *geheel* vrij.

M. a. w. zowel de Winkelsluitingswet als de Zondagswet kennen slechts een beperkte Zondagssluiting. En krachtens art. 193 der gemeentewet mogen plaatselijke verordeningen niet treden in wat van algemeen Rijksbelang is, hetgeen in dezen zin pleegt te worden opgevat, dat niet bij verordening mag worden geregeld hetzelfde onderwerp, dat de Rijkswetgever reeds heeft geregeld, noch datgene mag worden verboden, wat de Rijkswetgever bij een regeling van hetzelfde onderwerp kennelijk heeft vrijgelaten of bedoeld vrij te laten. Dus kan de Gemeenteraad nòch uit een oogpunt van winkelsluiting verbieden wat art. 3 der desbetreffende wet vrijlaat nòch uit een oogpunt van Zondagsrust dat, wat art. 2 der Zondagswet vrijlaat.

Wèl kan de Gemeenteraad dat doen van een *ander* gezichtspunt uit, nl. dat van de openbare orde, de zedelijkheid en de gezondheid. De Hoge Raad heeft dat bij arrest van 25 April 1938, N. J. 1938, 1033, met betrekking tot de A.P.V. van Zwijndrecht, die ook den verkoop van kleine eetwaren op Zondag verbood, uitdrukkelijk erkend, door uit te spreken, dat deze verordening in strijd was noch met de Zondagswet noch met de Winkelsluitingswet noch met art. 168 der Gemeentewet, aangezien — alleen al uit de plaatsing der bedoelde bepaling in het hoofdstuk, bevattende inzonderheid voorschriften betreffende het sluitingsuur, ook op werkdagen, het muziek maken, dansen, houden van vertoningen, hazardspelen en weddenschappen in inrichtingen en nog meerdere bepalingen van orde — bleek, dat zij was gemaakt in het belang der openbare orde en zedelijkheid, de bescherming van welke belangen ligt binnen de verordnungsbevoegdheid van den gemeenteraad krachtens art. 168 der gemeentewet.

Langs dezen weg kan men derhalve tot verdergaande sluiting komen. Zou men betreuren, dat niet met open vizier kan worden gestreden, omdat de verordening niet mag berusten op het motief van de bevordering der Zondagsrust, dan kan worden toegegeven, dat het jammer is, dat onze wetgeving dit uitsluit, maar daarnaast worden betoogd, dat de bevordering der Zondagsrust ook een belang der openbare orde en zedelijkheid is. G.

VERBETERING.

De laatste twee adviezen in het vorige no. zijn alleen ter drukkerij gecorrigeerd. Anders zou de eerste alinea van het derde advies alsnog zijn geschrapt, daar die in de publicatie van een advies niet op haar plaats is.

Men leze verder op blz. 254, derde regel: das Mehrteil an Gut und Ehren, en op blz. 255, r. 23: U zie...

BOEKBESPREKING

C. SMEENK, *In Kuyper's lijn; de antirevolutionaire partij en het socialisme*. Uitgave van het Centraal Comité van Antirevolutionaire Kiesverenigingen. 1947. 36 blz.

Op 16 Januari 1947 voerden in de A.R. Kiesvereniging te Ermelo de oud-hoogleraar Dr PH. KOHNSTAMM (vroeger Vrijz. Democraat, thans P.v.d.A.) en de heer SMEENK een debat over de verhouding tussen de A.R. partij en het socialisme, in het verleden en thans.

Beiden gaven een bewerking van het door hen betoogde in brochure-vorm uit, Prof. KOHNSTAMM onder den titel: De A.R. partij en het socialisme, bij W. ten Have N.V. te Amsterdam, de heer SMEENK onder den titel: In Kuyper's lijn; de Antirevolutionaire partij en het socialisme, bij het Centraal Comité van A.R. Kiesverenigingen.

Prof. KOHNSTAMM herinnert er aan, dat KUYPER betoogde, dat er een sociale kwestie bestaat, omdat de tegenwoordige toestand (d.i. in 1891) onhoudbaar is, en dat die onhoudbaarheid niet is te verklaren uit bijkomstige oorzaken, maar uit een fout in den grondslag zelf van ons maatschappelijk samenleven. Daarom wilde KUYPER architectonische kritiek op die menselijke samenleving zelf en achtte een andere inrichting van het maatschappelijk gebouw gewenst en mogelijk. Van deze principiële kritiek moest COLIJN kennelijk niets hebben. Men verneemt ze van hem nimmer.

KUYPER's oplossing was: socialisme, d.w.z. men moest weer leren zien, dat onze vaderlandse maatschappij een van God gewilde gemeenschap, een levend menselijk organisme is. Natuurlijk had hij daarbij zijn afwijzende kritiek op het toenmalige marxisme. Terecht wees hij af de toenmaals als marxistische eis geldende onteigening van alle productiemiddelen in één slag. Het huidige personalistische socialisme vraagt die onteigening niet meer. Wel wil het overschakeling van het winst-motief als de overal leiding gevende factor van het bedrijfsleven op een economisch bestel, dat geleid wordt door de gedachte der behoeftevoorziening van het gehele volk. Daarbij moet planmatig te werk worden gegaan.

COLIJN wilde hier niet aan. Hij zag niet, dat het kapitalistische stelsel naar zijn einde liep. Echter is de beheersing der natuur in de techniek tot zulk een hoogte geklommen, dat wij, bij handhaving der ondernemersvrijheid ten opzichte van de stichting van industrieën, steeds overvloediger zullen produceren, terwijl er desniettemin en juist daardoor een permanente onder-consumptie ontstaat. Komt er te dezen aanzien geen leiding, dan brengt alleen een experiment als dat van HITLER ons tijdelijk weer een schaarste-economie. Wij komen hier, in het geestelijk belang der arbeidende massa, alleen uit door een nieuwe architectonische opbouw onzer maatschappij. Wij mogen ons daaraan niet onttrekken uit

overweging, dat zij alleen in internationaal verband mogelijk zou zijn.

De schrijver besluit met enkele opmerkingen over de antithese. Hier schiet SCHOUTEN z. i. nog erger tekort dan COLIJN. KUYPER wist die antithese te doorbreken in 1894, toen de vooruitstrevenden onder de Theocraten en die onder de Anthropocraten één lijn trokken. Later moest hij evenwel erkennen in die laatste teleurgesteld te zijn, toen ze bij de herstemmingen uit fijnenhaat toch overal den antirevolutionairen demokraat voor den liberalen conservatief in den steek lieten. Dit laatste is nu juist in de P.v.d.A. veranderd.

Kabinetformatie op de basis der antithese is kennelijk niet meer mogelijk. De P.v.d.A. is noch bij de Theocraten noch bij de Anthropocraten in te delen. De K.V.P. voelt niet voor samengaan met de Prot. Chr. partijen. In de actuele politieke vragen treedt de tegenstelling Anthropocraat-Theocraat op den achtergrond tegenover die van Behoud en Vooruitgang. En waarom kiezen de A.R. van nu dan toch voor het Behoud?

Tenslotte roept de schrijver de A.R. jeugd van heden op KUYPER's werken nauwkeurig te bestuderen. Dan zal zij zich vrijmaken uit het Behoud en de Verstarring, waarin thans de A.R. partij leeft, en gaan medewerken, hetzij in eigen partijformatie hetzij in de P.v.d.A., aan dat bouwen van de toekomst, dat KUYPER een halve eeuw geleden met zijn visionairen blik reeds heeft zien dagen.

In een breed betoog heeft de heer SMEENK tegen deze beschouwingen verweer gevoerd.

KUYPER betoogde reeds in 1891, dat de socialistische staat alle individuen in zich zou opslorpen en gelijkelijk verzorgen. Hij verzette zich zowel tegen een doen opgaan van den staat in de maatschappij als tegen het omgekeerde. Daartegenover stelde hij de souvereiniteit in eigen kring van beide. De sociale kwestie kan alleen naar recht worden opgelost, als de tweeheid van staat en maatschappij wordt geëerbiedigd. Daarom pleitte KUYPER wel voor sociale wetgeving waar nodig, maar bovenal voor organisatie van den arbeid, voor eigen bewerktuiging der maatschappij.

SMEENK wijst verder op de noodzaak, voor rechte waardering van KUYPER rekening te houden met de sociale toestanden van zijn dagen, alsmede met diens *gehele* oeuvre. Wie zo het beeld van den *gehelen Kuyper* voor zich ziet, zal hem moeilijk kunnen beschouwen als een der voorlopers van den Christusbelijders, die thans zijn toegetreden tot de P.v.d.A.

Een brede stroom van onder de rechtse kabinetten na 1905 tot stand gekomen wetgevende maatregelen ging geheel in KUYPER's lijn. Juist de wetgeving onder COLIJN op de bedrijfsraden, op de verbindendverklaring van ondernemersovereenkomsten en van collectieve arbeidsovereenkomsten, de Vestigingswet Kleinbedrijf en de Bedrijfsvergunningenwet zijn geheel in KUYPER's lijn: stimulering van het maatschappelijk streven naar de organisatie van het bedrijfsleven. Daarin was COLIJN zeker ook geen „liberale econoom” in den klassieken zin.

Niet juist is, dat COLIJN de crisis van 1929 alleen maar zou hebben gezien als conjunctureel, hoewel verscherpt door het samentreffen van enig na-oorlogsomstandigheden. Uit zijn optreden op internationale economische conferenties en uit zijn begrotingsrede in het najaar van 1934 blijkt duidelijk, dat hij er een open oog voor had, dat die crisis

een *structureel* karakter droeg.

COLIJN heeft de maatregelen genomen en helpen nemen, die nodig waren en helpen konden dit op te vangen. Zijn „ordenende” maatregelen waren zeker niet „liberaal-kapitalistisch”. Dat was ook de werkloosheids-politiek niet. Volgens de oude liberale economie werd een crisis overwonnen door beperking der productie — werkloosheid — arbeidsaanbod — loonsverlaging — prijsverlaging — vermeerdering van vraag — uitbreiding der productie. De lonen daalden in de eerste fase niet slechts nominaal, maar reëel en in aanzienlijke mate. Dit laatste is door de gevoerde werkloosheidspolitiek in de jaren dertig niet het geval geweest: de daling der geld-inkomsten bleef over het algemeen beneden de daling der kosten van levensonderhoud.

Daarnaast werd gestreefd naar behoud en uitbreiding van werkgelegenheid, o. a. door het doen uitvoeren van openbare werken in den civielen sector. Daaraan zijn grenzen, zoals ook de socialist Dr J. VAN DEN TEMPEL heeft betoogd. Zowel hij als de heer SCHOUTEN waren verder van mening, dat men het nageslacht niet overmatig mag belasten door de uitvoering van openbare werken met geleend geld.

SMEENK is niet zo bevreesd voor de toenemende beheersing der natuur in de techniek. Millioenen leven nog op een laag peil. De productie kan nog heel wat toenemen. Maar overigens, hoe zou Prof. KOHNSTAMM hier ordenend willen ingrijpen? Door wereldordening? Is daarvan werkelijk heil te verwachten? Is conjunctuurbeheersing op internationaal plan werkelijk mogelijk? Is dit niet humanistische utopie, die met de werkelijkheid der zonde geen rekening houdt?

Het is verder onjuist COLIJN's financiële politiek als liberaal-kapitalistisch aan te duiden. Bij handhaving van een gaven gulden heeft juist de arbeiders-bevolking het grootste belang. Een niet-sluitend budget roept inflatoire tendenties te voorschijn. En zelfs de socialisten waren er lang van overtuigd, dat verdere verzwaring der belastingen niet mogelijk was. Eerst omstreeks 1935 werden nieuwe theorieën gelanceerd omtrent het al-dan-niet noodzakelijke van een sluitend budget en het was stellig niet uit sociaal conservatisme, dat de Regering daarnaar toen nog geen oren had. Kritiek achteraf, in 1947, is gemakkelijk genoeg, maar het is een weinig sympathieke bezigheid.

COLIJN was anders dan KUYPER, meer dan deze ingesteld op economische aangelegenheden, maar het is niet geoorloofd, mede gelet op het tijdsverschil, hieruit een principieel uiteengaan te construeren.

Het socialisme van de P.v.d.A. moge anders zijn dan het oude socialisme, het is nog altijd niet geheel los van het marxisme en het is zeker niet los van het humanisme. Evenmin heeft het voor een beperkte socialisatie gekozen, alleen voor een *voorshands* beperkte socialisatie. De socialistische bedrijfsorganisatie voert wijders tot het door KUYPER reeds afgewezen staatsabsolutisme. De Schrift stelt het gevaar van machtsconcentratie duidelijk in het licht, o. a. in Openbaring 13. De Schrift ziet ook principieel de Overheidstaak als beperkt.

Het onderscheid tussen „productie om de winst” en „productie overeenkomstig de behoefte” is woordenspel. Wie produceert zonder in een behoefte te voorzien maakt geen winst, en wie voorziet in een behoefte moet op enigerlei wijze worden beloond. En kapitaalvorming is onmis-

baar. Daarbij blijven ook wij gekant tegen bedenkelijke praktijken, waar-
toe zondig winststreven leidt.

Tenslotte spreekt ook SMEENK over de antithese. Zij is realiteit, omdat de Openbaring Gods nu eenmaal zowel wordt beleden als geloochend, althans wordt beleden of geloochend als normatief voor het staats- en maatschappelijk leven. Het laatste doet ook de P.v.d.A., ook al erkent zij „het innig verband tussen levensovertuiging en politiek inzicht”, waar zij organisatie „op den grondslag van een godsdienstige belijdenis” principieel verwerpt. Alsof de belijdenis niet haar consequenties zou hebben voor het optreden in elke levenssfeer.

De antithese is er en dwingt ons tot eigen organisatie. Daarbij gaat het niet om onderdrukking van anderen, zelfs niet om stembus-succes. Ons „isolement” wil *het volk* ten baat zijn.

Dit sluit niet uit, dat in een gegeven situatie er aan beide zijden van de principiële scheidslijn overeenstemming kan bestaan over de wijze, waarop een bepaalde, actuele aangelegenheid tot oplossing kan worden gebracht, zoals zulks in 1894 het geval was. Maar dit leidde toen KUYPER er niet toe met de Takkianen één partij te vormen, zoals de doorbraak-mannen hebben gedaan! Nog daargelaten, dat KUYPER van de kiesrecht-uitbreiding juist verwachtte een allengs teloorgaan van de liberale overmacht en een oplossing van de schoolkwestie in zijn geest.

BANNING zegt in zijn studie over Hedendaagse Sociale Bewegingen „dat de keuze in sociaal en politiek opzicht ten slotte gedaan wordt op grond van de laatste en diepste waarden, die wij in onze levensovertuiging belijden”. Daarom kiest SMEENK antirevolutionair.

Deze boekbespreking dijde uit tot een vrij uitvoerige weergave van beide geschriften. Dat is ditmaal te verdedigen. Er is een nieuwe mythe ontstaan, een dubbele mythe eigenlijk: A. de A.R. partij van vroeger, van KUYPER, was vooruitstrevend, die van COLIJN en SCHOUTEN is conservatief en reactionair; B. tengevolge van de veranderde instelling in socialistischen kring ten aanzien van de Christelijk-religieuze waarden heeft de antithese afgedaan en loopt de politieke grenslijn tussen behoud en vernieuwing. In Prof. KOHNSTAMM vond deze dubbele mythe een even talentvol en waardig betogend verdediger als in SMEENK een geharnast en wel-gedocumenteerd bestrijder.

Juist dit laatste is van belang. Het poneren van een stelling kost heel wat minder moeite dan haar bestrijding. Dat hebben op kantoor, in werkplaats of fabriek al vele jongere en oudere anti-revolutionairen ondervonden, als hun de „liberale COLIJN” voor de voeten werd geworpen. Velen aarzelen en laten zich door dit veelvoudig herhaalde betoog maar al te gemakkelijk intimideren. Daarom, men kope, men leze en gebruike SMEENK's heldere brochure. Zij is verkrijgbaar bij het Centraal Comité, Dr Kuiperstraat 3, 's Gravenhage, Giro 89673, tegen den prijs van f 0.45, bij afneming van ten minste 10 stuks f 0.40, van 25 stuks f 0.35 per stuk. Daar het C. C. geen erkende uitgever is, mag de boekhandel haar niet in voorraad nemen. Daarom ligt hier een taak voor Kiesverenigingen en jongerenclubs, haar in getallen af te nemen. Ook als particulier kan men gemakkelijk 10 of 25 exemplaren in eigen omgeving plaatsen. *Op Smeenk's brochure werd immers gewacht!*

G.